

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

2016 – № 2

Американська історія та політика: науковий журнал. – № 2. – К., 2016. – 260 с.

УДК 94+32

Висвітлюються історія США, Канади, країн Латинської Америки, Карибського басейну, їхня зовнішня та внутрішня політика, міжамериканські відносини, етнокультурні та соціальні процеси.

ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ ЗА ПІДТРИМКИ «УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ АМЕРИКАНІСТИКИ»

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (*голова редколегії*)
Ткач О. І. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (*заступник голови редколегії*)
Грищенко Т. А. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (*заступник голови редколегії*)
Корнієнко А.Ю. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (*відповідальний секретар*)
Банті Р. доктор філософії (історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Борділовська О. А. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М. Джафар огли д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Головченко В. І. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Горбань Т. Ю. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Городня Н. Д. д-р іст. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Дудко І. Д. д-р. політ. наук., проф. (КНЕУ імені Вадима Гетьмана)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет імені І. Мечникова)
Комаренко О. Ю. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Малько В. доктор філософії (історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Мирослав Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Насіров Е. Худам огли д-р. політ. наук., проф. (Академія Державного Управління при Президенті Азербайджанської Республіки, Азербайджан)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Пронь С. В. д-р іст. наук, проф. (Київський національний ун-т культури і мистецтв)
Таран М. А. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Шевченко Н. І. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Шевчук О. В. д-р. політ. наук., проф. (ЧДУ імені Петра Могили)
Хакам'єс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Цвих В. Ф. д-р. політ. наук., проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Юшкевич В. В. к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №2 від 29 вересня 2016 р.)

Рецензенти:

Косміна В. Г. д-р іст. наук, проф. (Дипломатична Академія МЗС України); Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ); Зернецька О. В. д-р політ. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»); Худолій А. О. д-р. політ. наук., проф. (Національний університет «Острозька академія»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, e-mail: americanist2016@gmail.com ; olegmashev@ukr.net
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн. Періодичність – двічі на рік. *Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 21927-11827 Р видане Міністерством юстиції України 12.03.2016 р.*

**TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
FACULTY OF HISTORY
DEPARTMENT OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY
OF FOREIGN COUNTRIES**

**AMERICAN HISTORY
&
POLITICS**

ACADEMIC JOURNAL

2016 – № 2

**American history and politics: academic journal. – № 2. – K.,
2016. – 260 p.**

UDK 94+32

Highlights history of USA, Canada, Latin America, Caribbean, their domestic and foreign policy, Inter-American relations, ethnocultural and social processes.

**THE JOURNAL IS PUBLISHED BY SUPPORT
"UKRAINIAN ASSOCIATION OF AMERICAN STUDIES"**

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
(Chairman of Editorial Board)

Tkach O. I. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
(Deputy Chairman of Editorial Board)

Hryshenko T. A. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
(Deputy Chairman of Editorial Board)

Kornienko A. Y. Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
(Executive Secretary)

Banti R. Ph.D (History) (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Bordilovska O. A. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Cojocar L. D. Sc. D. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Dudko I. D. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Kyiv National Economic Vadym Hetman University)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Holovchenko V. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Horban T. Y. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Horodnya N. D. Sc. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Komarenko O. Y. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Malko W. Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Nasirov E. Hudam oglu Sc. D. (Political sciences), Professor (Academy of Public Administration under the President of Azerbaijan Republic, Azerbaijan)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Pron S. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National University of Culture and Arts)

Shevchenko N. I. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Shevchuk O. V. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Black Sea State Peter Mogila University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Taran M. A. Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Tsvykh V. F. Sc. D. (Political Sciences), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Yushkevych V. V. Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

*Recommended to publishing by the Academic Council of faculty of history
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol №2 of September 29, 2016)*

Reviewers:

Kosmyna V. G. Sc. D. (History), Professor (Diplomatic Academy of Ukraine); Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU); Zernetska O. V. Sc. D. (Political Sciences), Professor, (Institute of World History NASU); Khudoliy, Sc. D. (Political Sciences) Professor, (Ostroh Academy National University).

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirskaya Str., 60, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries Phone: (044) 239 34 24, e-mail: americanist2016@gmail.com ; olegmashev@ukr.net Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv Frequency of scientific journal – two times a year.

State registration certificate KB 21927-11827 P issued by the Ministry of Justice of Ukraine 03.12.2016.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США	
Ірина Габро «Мозкові центри» і процес прийняття зовнішньополітичних рішень адміністрацією президента США Дж. Буша-молодшого	9
Dmytro Lakishyk Evolution of US foreign policy: from George Bush to Barack Obama	14
Юлія Панченко Неоконсерватизм та зовнішня політика президента Р. Рейгана	22
Микола Фесенко Перспективи збереження лідерства США в постбіполярній міжнародній системі	31
Наталя Яковенко, Галина Піскорська Пріоритети міжнародно-політичної діяльності США в стратегіях національної безпеки	38
ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА США	
Олександр Лозовицький Французько-американське суперництво як чинник зовнішньополітичного курсу США в Європі у другій половині ХХ ст.	48
Оксана Мітрофанова Зовнішня політика США: перипетії відносин з найдавнішим стратегічним партнером – Францією	56
Viacheslav Masniy Doctrinal background and legal basis of US military presence in Europe mid 1940's – early 1950's	62
США ТА УКРАЇНА	
Наталія Городня Для чого Америці підтримувати Україну?	69
Наталія Ковальчук Феномен демократії в контексті кордонної цивілізації України та США	77
Оксана Осадча Пріоритети партнерства зі Сполученими Штатами Америки в контексті посилення обороноздатності України	84
Сергій Пронь Стиль управління президента Джона Кеннеді: бажані уроки для сучасної України	92
США ТА КРАЇНИ СХОДУ	
Віталій Бузань Вплив Холодної війни на процес формування та реалізації політики США щодо Арабсько-ізраїльського конфлікту	99
Ігор Горобець Політика США щодо Індії у 2000-х – 2010-х роках	106
Ірина Зубаренко Американський фактор в «Арабській весні» країн Магрибу: ілюзії та реалії	111
Олег Машевський Політика США у Чорноморсько-Середземноморському регіоні в період Першої світової війни	118
Олена Коппель, Аргам Гаспарян Американський чинник трансформації Близького Сходу	128
Олександр Набока Початок формування концептуальних засад зовнішньої політики США: дипломатія Вашингтону в Японії в 50 – 60-рр. ХІХ ст.	134
Інна Підберезних Реалізація зовнішньополітичної стратегії	141

Сполучених Штатів Америки щодо країн Південно-східної Азії	
Олена Пархомчук, Марія Кононенко Вплив енергетичного фактору на китайсько-американські відносини в регіоні Перської затоки	148
Юрій Скороход Близькосхідна політика адміністрації Барака Обама	157
Наталія Слободян Енергетичний чинник як елемент зовнішньої політики США в Перській затоці	163
Ірина Тихоненко Афганський фактор у відносинах Пакистан - США	170
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ США	
Марія Кравченко Закон «Про зайнятість» 1946 р. в США та його роль у розвитку американського суспільства	178
Tetiana Perga Preservation of historic and natural heritage in USA: new accents	184
ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА	
Катерина Касаткіна Місце Куби серед зовнішньополітичних інтересів США (XIX – середина XX ст.)	191
Наталія Пасічник Політика США щодо Куби за президентства Б. Обама	197
Анастасія Хмель Відносини Іспанії зі США в Латиноамериканському регіоні на початку XXI століття	205
КАНАДА	
Марія Бурцева Офіційні інтернет-ресурси для вивчення імміграційної політики Канади 1976 – 2012 рр.	214
Тетяна Цимбал Українська еміграція в західній Канаді: досвід філософської рефлексії	220
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	
Станіслав Ковальський Зовнішня політика республіки Техас (1836–1845 рр.) в контексті системи міжнародних відносин першої половини XIX ст.	228
Сергій Толстов Структурні та політичні ознаки багатополлярності	236
Вячеслав Циватий Зовнішня політика і дипломатія США XXI століття: інституціонально-кадровий і регіональний аспекти	244
Олег Ткач, Анатолій Ткач М'яка сила як інструмент непрямого управління міжнародними процесами	252

CONTENTS

<i>US FOREIGN POLICY HISTORY</i>	
<i>Iryna Gabro</i> «Think tanks» and the process of making foreign policy decisions by administration of US president Ps. Bush	9
<i>Dmytro Lakishyk</i> Evolution of US foreign policy: from George Bush to Barack Obama	14
<i>Yulia Panchenko</i> Neoconservatism and foreign policy of president R. Reagan	22
<i>Mykola Fesenko</i> Prospects of US global leadership preservation in the post bipolar international system	31
<i>Natalya Yakovenko, Galyna Piskorska</i> Priorities of international political activities in US national security strategies	38
<i>US EUROPEAN POLICY</i>	
<i>Oleksandr Lozovytskyi</i> French-American rivalry as a factor US foreign policy in Europe during the second half of XX century	48
<i>Oksana Mitrofanova</i> The American foreign policy: the peripeteias of relations with the most ancient strategic partner France	56
<i>Viacheslav Masniy</i> Doctrinal background and legal basis of US military presence in Europe mid 1940's – early 1950's	62
<i>UKRAINE AND USA</i>	
<i>Nataliya Gorodnia</i> Why should America support Ukraine?	69
<i>Natalia Kovalchuk</i> Modern Ukraine in the light of concepts by American scholars	77
<i>Oksana Osadcha</i> Priorities of Ukraine's partnership with the United States in the context of strengthening the defense capabilities of Ukraine	84
<i>Sergey Pron'</i> John F. Kennedy president management style, preferably lessons for modern Ukraine	92
<i>USA AND EASTERN COUNTRIES</i>	
<i>Vitalii Buzan</i> The impact of the cold war on US policy toward the Arab-Israeli conflict	99
<i>Igor Gorobets</i> US policy towards India at 2000–2010	106
<i>Iryna Zubarenko</i> American factor in «The Arab spring» of Maghreb counties: illusions and realities	111
<i>Oleg Mashevskiy</i> American policy in Black and Mediterranean sea basins during the World War I	118
<i>Olena Koppel, Argam Gasparian</i> The U.S. role in transformation of the Middle East	128
<i>Alexander Naboka</i> The beginning of the formation of the conceptual foundations of the US foreign policy: the Washington diplomacy in Japan	134

in 50 – 60th of the XIX century	
Inna Podbereznykh Realization of foreign-policy strategy of the United States of America in countries of south-east Asia	141
Olena Parkhomchuk, Mariya Kononenko Effects of the energy factor with regard to the US-China international relations within the Persian gulf region	148
Yuriy Skorokhod Middle East foreign policy of the Barack Obama administration	157
Nataliia Slobodian The energy factor as an element of US foreign policy in the Persian gulf	163
Iryna Tykhonenko Afghan factor in Pakistan-US relations	170
ACTUAL ISSUES OF US HISTORY	
Mariia Kravchenko The employment act of 1946 in the USA and its role in the development of American society	178
Tetiana Perga Preservation of historic and natural heritage in USA: new accents	184
LATIN AMERICA	
Ekaterina Kasatkina Cuba's place among the US foreign policy interests (XIX – middle of the XX centuries).	191
Natalia Pasichnyk US policy on Cuba during the presidency of Barack Obama	197
Anastasia Khmel Relations of Spain and the United States in Latin American region at the beginning of the XXI century	205
CANADA	
Mariia Burtseva Official online resources for studying Canadian immigration policy from 1976 to 2012	214
Tatyana Tsymbal Ukrainian emigration in western Canada: an experience of philosophical reflection	220
INTERNATIONAL RELATIONS: HISTORY AND PRESENCE	
Stanislav Kovalskiy The republic of Texas' (1836–1848) foreign policy in the context of international relations in the 1 st half of the XIX century	228
Sergiy Tolstov Structural and political features of multipolarity	236
Viacheslav Tsivatyi Foreign policy and diplomacy of the USA of the 21st century: the institutional and personnel aspect	244
Oleg Tkach, Anatoly Tkach Smart power as a constituent of modern political processes	252

ІСТОРІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

УДК 327(73)

Ірина Габро,
кандидат політичних наук, старший викладач,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

«МОЗКОВІ ЦЕНТРИ» І ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО

***Анотація.** В статті розглядається вплив «мозкових центрів» на процес прийняття зовнішньополітичних рішень 43-го президента США Дж. Буша-молодшого. Особливістю вибудованої в США ліберально-демократичної системи є те, що американський зовнішньополітичний процес складається з цілого ряду відомих компонентів. Фактично обрана зовнішньополітична лінія є «компромісом» між точками зору і позиціями різних елементів системи прийняття рішень: етнічних і економічних лобістських угруповань, партійних установок лідерів, фундаментальних зовнішньополітичних мотивів. При цьому одним з основних «ретрансляторів» впливу на зовнішньополітичний процес є американські науково-дослідні центри.*

У статті доводиться, що особливістю прийняття зовнішньополітичних рішень адміністрацією Дж. Буша-молодшого стало те, що президент і його оточення віддали монополію на аналітику лише одному аналітичному центру – «Проекту нове американське століття». Саме він виробив основу концепції Буша-молодшого, яка полягала у недопущенні появи глобального конкурента США, тобто збереження ситуації однополярності у світі. Саме цей «мозковий центр» доніс до Буша рекомендації доповіді «Перебудова американської оборони». Заснована на постулатах цієї доповіді, одностороння політика Вашингтона і призвела в результаті до війни в Іраку, Афганістані, ядерного Ірану і перемозі Барака Обами.

***Ключові слова:** зовнішня політика, аналітичний центр, «мозковий центр», стратегія зовнішньої політики.*

Формування зовнішньої політики є складним процесом. Ключовим його елементом є вироблення на прийняття зовнішньополітичних рішень. На сучасному етапі в процесі розробки зовнішньополітичних рішень вагому роль відіграють різні аналітично-дослідницькі центри, інститути тощо. Загалом подібні центри можуть вбудовуватись в державні механізми і бути головним продуцентом формування політики окремих держав. Однак, сьогодні існують численні недержавні експертно-аналітичні центри, організації, які є дієвим механізмом забезпечення політики держав.

Так, досить активну участь в процесі розробки зовнішньополітичних рішень США беруть недержавні установи, аналітичні та дослідницькі центри, т.з. «мозкові центри». Незважаючи на свою відносно непомітність, «мозкові центри» значно впливають на американських діячів в сфері зовнішньої політики. Зокрема, ідейною основою зовнішньополітичного курсу адміністрації Джорджа Буша-молодшого були пропозиції такого «мозкового центру».

Особливості впливу «мозкових центрів» на процес вироблення і прийняття зовнішньополітичних рішень президентами США висвітлено у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Метою статті є дослідження впливу «мозкових центрів» на прийняття зовнішньополітичних рішень на прикладі адміністрації Дж. Буша-молодшого.

Із 1960-х років термін «think tanks» почали використовувати для визначення аналітичних центрів відомих як мозкові центри. Найчастіше вони поєднують у своїй діяльності риси експертного центру, неурядової організації або елітного дискусійного клубу. Різні дослідники залежно від висвітлення аспектів діяльності поділяють мозкові центри на аналітичні центри та недержавні організації [1, с. 34] або виокремлюють їх як незалежні політологічні організації [10]. Значення мозкових центрів як для зовнішньої, так і для внутрішньої політики держав світу, зокрема і для США, протягом багатьох років залишається незмінним.

Механізм дублювання державно-аналітичних структур створює розумну альтернативу під час вироблення стратегічних рішень. Спеціальні ради й асоціації при мозкових центрах організують дослідження з актуальних проблем міжнародних відносин. Їхньою перевагою в прийнятті зовнішньополітичних рішень є можливість використання власної структури для реалізації результатів дослідницької діяльності в конкретних політичних програмах.

Так, зокрема, не таємниця, що аналітичні центри американської школи геополітики перебувають під сильним впливом консерваторів [9, с. 1-4]. Є сенс відзначити підсилення ролі їхніх представників – президентських радників як особливої ланки в механіці ухвалення зовнішньополітичного рішення главою держави. Президент Дж. Буш-молодший приймає такі рішення з явною рефлексією на роботу власної аналітичної команди [4, с. 10].

Велика кількість «мозкових центрів», величезний спектр їх світоглядів вважаються запорукою тієї збалансованої зовнішньої політики, яку до початку XXI ст. проводили США. Тому провалилися всі спроби централізувати фабрики думки, акумулювати мозкові центри в єдину систему для того, щоб уникнути непотрібних повторень в дослідженнях і т.п. Це було в 1996–1997 рр., коли під головуванням колишнього посла Френка Уіснера представники Ради з міжнародних відносин, Корпорації РЕНД, Центру стратегічних і міжнародних досліджень, Фонду Карнегі за міжнародний мир, Фонду Спадщини, Інституту Брукінгса та Інституту світу (CFR, RAND, CSIS, Carnegie, Heritage, Brookings, USIP) збиралися двічі на рік протягом двох років. На цьому спроба централізації і закінчилася, вони не хотіли ділитися один з одним результатами своїх досліджень [3, с. 56-57].

Однак в адміністрації Буша-молодшого була інша думка. Замість того, щоб приймати точки зору всіх «мозкових центрів» (принаймні, консервативних, близьких до республіканської партії), президент і його оточення віддали монополію на мозкову діяльність лише одному – «Проекту нове американське століття» (Project for New American Century, або PNAC). У підсумку схема активної взаємодії мозкових центрів і Білого Дому була порушена, що призвело до серйозних негативних наслідків для американської зовнішньої політики. Після подій 11 вересня 2001 року адміністрація Дж. Буш-молодшого активізувала відродження і впровадження у зовнішню політику США сучасних уявлень правого

крила американських ліберал-демократів і консерваторів неоконсервативного «Проекту за нове американське століття».

Основні ідеї учасників мозкового центру Проект нове американське століття» були викладені у «Заяві про принципи» 1997 р., в якій містилося чотири пропозиції: збільшити витрати на оборону; зміцнити зв'язки з демократичними союзниками і кинути виклик режимам ворожим американським інтересам і цінностям; просувати теми політичної та економічної свободи за кордоном; прийняти на себе відповідальність за унікальну роль США у збереженні і зміцненні міжнародного порядку дружнього американській безпеці, процвітання і принципам. Такі заходи, на думку авторів, були необхідні для підтримки американського глобального лідерства [13]. Під заявою, зокрема, стояли підписи Діка Чейні, Рональда Рамсфелда, Пола Вульфовіца, Льюїса Ліббі, Еліота Абрамса – неоконсерваторів, які потім займали керівні пости в адміністрації президента Дж. Буша-молодшого і реалізовували зовнішню та оборонну політику Вашингтона.

Спочатку здавалося, що новий президент як ніхто інший потребує підтримки фахівців з провідних консервативних мозкових центрів. Під час передвиборної компанії, що призвела його до найвищого посту в США, виявилось, що зовнішня політика не була його сильною стороною. Великі пізнання в області міжнародних відносин Буша-старшого і інтерес до них не передалися його синові, якому складно було зрозуміти світ, який лежить за межами американських берегів.

Однак потім стало зрозуміло, що нова адміністрація не має наміру залучати до процесу прийняття рішення більшість американських «мозкових центрів». Таким чином, адміністрація Буша-молодшого порушила традицію, нехтуючи серйозним обміном думок і позицій між її співробітниками і зовнішніми експертами (тим самим відмовившись від традиційних для США конкурентних думок).

Були, звичайно, винятки. Так, при Буші основним лобістом системи протиракетної оборони був Центр політики безпеки (Center for Security Policy), який фінансується з коштів фінансово-корпоративних структур і займався дослідженням проблем безпеки. Цей центр має у своїй наглядовій раді принаймні вісім високопоставлених представників військового відомства. Шоста частина його доходів надходить безпосередньо від корпорацій підрядників міністерства оборони. Не менш 22 колишніх членів наглядової ради центру тісно пов'язані з адміністрацією Дж. Буша. Серйозні пости в ній займали такі вихідці з цієї організації: Д. Файт (який в недалекому минулому займав посаду заступника міністра оборони з питань політики (колишній глава ради), Д. Закхейм (колишній заступник міністра оборони з фінансових питань), Р. Перл (колишній глава ради з питань оборонної політики), а також Д. Рамсфелд (до недавнього часу міністр оборони) [6, с. 2-4].

Найбільші «мозкові центри» – Американський інститут підприємництва, Фонд Спадщини, Інститут Брукінгса, Рада з міжнародних відносин, Корпорація РЕНД, Інститут Катона, Фонд Карнегі за міжнародний мир – були фактично відсторонені від адміністрації Буша-молодшого.

За всіма параметрами: обсягом бюджету, кількості співробітників і публікацій, публічній популярності, масштабом участі співробітників на різних конференціях і кількістю виступів на слуханнях в Конгресі, «Проект нове американське століття» програє таким потужним «мозковим центрам, як Фонд Спадщини та Інститут Брукінгса.

Однак головна негативна особливість «Проекту нове американське століття» полягала у його співробітниках. Проект став притулком людей, які вважали, що настав час американської гегемонії, що вона єдина надія світової спільноти на збереження миру і стабільності. Цей інститут вірив в наявність однополярного світу і підштовхував Білий Дім проводити відповідну зовнішню політику. Представники цієї організації лобіювали концепцію превентивних ударів протягом більше 10 років. Зокрема, при підготовці до президентських виборів 2000 року організація опублікувала звіт «Перебудова американської оборони» (Rebuilding America's Defenses), який став основою національної військової стратегії Дж. Буша і Д. Рамсфелда. З їхньої подачі в офіційні доктринальні документи було включено вираз «зміна режиму» [6, с. 2-6].

Саме цей «мозковий центр» через своїх прибічників Дональда Рамсфелда і Діка Чейні доніс до Буша рекомендації доповіді «Перебудова американської оборони». Можна стверджувати, що заснована на постулатах цієї доповіді, одностороння політика Вашингтона і призвела в результаті до війни в Іраку, Афганістані, ядерного Ірану і перемозі Барака Обами [5, с. 244-246].

У доповіді «Перебудова американської оборони» зазначалося: «В даний час США не мають глобального конкурента. Американська велика стратегія повинна бути спрямована на збереження і розширення цієї вигідної позиції якомога довше. Є, однак, потенційно потужні держави, які незадоволені поточною ситуацією і хочуть її змінити... Дотепер вони утримувалися від цього завдяки можливостям і глобальній присутності американської військової сили» [12, с. 8].

Тези про недопущення появи суперника США на глобальному рівні і збереження ними позиції глобального лідера не були новими. 8 березня 1992 року газета «Нью-Йорк Таймс» опублікувала витяги з секретного документа – «Інструкції з оборонного планування», який містив стратегічні рекомендації щодо зовнішньої політики і оборони Сполучених Штатів на період 1994–1999 рр. Документ розроблявся тодішнім заступником міністра оборони США з військово-політичних питань Полом Вулфовіцем і його помічником Льюїсом Ліббі на запит міністра оборони Річарда Чейні [11].

Положення «Інструкції» отримали назву «доктрина Вулфовіца». Серед основних положень «доктрини Вулфовіца»:

1. Недопущення появи нового глобального суперника США, яким раніше був СРСР. «Наша основна мета – запобігти появі нового суперника як на пострадянському просторі, так і в будь-якому іншому місці земної кулі, який представлятиме загрозу, схожу з тією, що представляв для нашої країни СРСР... Ми повинні намагатися запобігти появі ворожих регіональних держав, які за допомогою своїх ресурсів можуть бути здатні отримати глобальний контроль у міжнародних відносинах», – зазначалося у «Інструкції» [8, с. 3].

Схожі ідеї в 90-х роках висував і Збігнєв Бжезінський. Згадаємо концепцію «геополітичного плюралізму», яка простежується в багатьох роботах політолога. «У короткостроковій перспективі Сполучені Штати повинні закріпити й увічнити геополітичний плюралізм, що склався на карті Євразії. Ця стратегія заохотить політичні маневри і дипломатичні дії, запобігаючи появі ворожої коаліції, яка може оспорити пріоритет Америки, не кажучи вже про віддалену можливість для будь-якої однієї держави спробувати зробити це», – йдеться в статті Бжезінського «Геостратегія для Євразії» 1997 р. [7].

2. Сполучені Штати повинні ставитися до джерел регіональних конфліктів та нестабільності таким чином, щоб сприяти розвитку поваги до міжнародного права і обмеження насильства, а також заохочувати розповсюдження демократичних форм правління і відкритих економічних систем.

3. Сполучені Штати повинні забезпечити собі умови для незалежних дій, коли колективні дії не можуть бути організовані [2, с. 88-89].

Однак, керівники «Проекту нове американське століття» стверджували, що їх інститут не мав впливу рішення про початок війни у Іраку та Афганістані. І взагалі, Проект був відсторонений від процесу прийняття рішень навіть під час передвиборної компанії.

Отже, зовнішньополітична стратегія Дж. Буша-молодшого формувалася на ідеях неоконсерваторів 90-х років ХХ ст. – представників «Проекту нове американське століття». Саме цей «мозковий центр» виробив основу концепції Буша-молодшого, яка полягала у недопущенні появи глобального конкурента США, тобто збереження ситуації однополярності у світі.

Література

1. Войтоловский Ф. «Производство» интеллектуального пространства мировой политики / Ф. Войтоловский // Международные процессы. – М., 2012. – Т. 10. – № 2 (29). – С. 31-54.

2. Гвоздков С. Ю. Формування концептуальних засад політики адміністрацій Дж. У. Буша щодо держав пострадянського простору / С. Ю. Гвоздков // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 99. – С. 88-92.

3. Мирзаян Г. В. «Мозговые центры» и процесс принятия решений в США / Г. В. Мирзаян // Россия и Америка в XXI веке. – М., 2011. – № 3. – С. 47-62.

4. Погорська І. Неурядові організації в зовнішній політиці США / І. Погорська // Віче. – 2008. – № 4. – С. 9-11.

5. Ржевська Н. Способи прямого впливу аналітичних центрів США на суб'єктів прийняття політичних рішень / Н. Ржевська // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 76. – С. 243-247.

6. Чесноков С. Роль негосударственных “мозговых центров” в процессе принятия решений военно-политическим руководством США в области обороны и безопасности / С. Чесноков // Зарубежное военное обозрение. – 2007. – № 5. – С. 2-6.

7. Brzezinski, Zbignev. A Geostrategy for Eurasia // Foreign Affairs, September/October 1997. – [Electronic resource]. – URL: [https:// www.foreignaffairs.com/articles/asia/1997-09-01/geostrategy- Eurasia](https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1997-09-01/geostrategy- Eurasia).

8. Defense planning Guidance, FY 1994–1999 (draft), 1992. – 47 p. [Electronic resource]. – URL : http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/doc03_full.pdf.

9. Haas R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy – Makers Perspective // U.S. Department of States ([www. states.gov/s/p/rem/ 15506 htm](http://www.states.gov/s/p/rem/15506.htm)). – С. 1-4.

10. McGann J. Think Tanks and Transnationalization of Foreign Policy / J. McGann // US Foreign Policy Agenda. – 2002. – Vol. 7. – № 3.

11. «Prevent the Reemergence of a New Rival». The Making of the Cheney Regional Defense Strategy, 1991–1992. [Electronic resource]. – URL: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245>. – Title from the screen.

12. Rebuilding America’s Defenses: Strategy, Forces and Resources For a New Century. A Report of The Project for the New American Century, September 2000. – 90 p. [Electronic resource]. – URL: [http:// www.informationclearinghouse.info/pdf/RebuildingAmericasDefenses. pdf](http://www.informationclearinghouse.info/pdf/RebuildingAmericasDefenses.pdf).

13. Statement of Principles [Electronic resource]. – URL: http://www.rightweb.irc-online.org/images/uploads/PNAC_Statement_of_Principles.pdf.

Iryna Gabro, Ph.D. in Political Science, Petro Mohyla Black Sea State University, Nikolaev, Ukraine.

**«THINK TANKS» AND THE PROCESS OF MAKING FOREIGN POLICY DECISIONS
BY ADMINISTRATION OF US PRESIDENT PS. BUSH**

Abstract. *In the article the influence of «think tanks» in the process of making foreign policy decisions 43rd US President George. W. Bush is analysed. The feature constructed by the US liberal democratic system is that the American foreign policy process consists of a number of well-known components. In fact, chosen foreign policy is always a «compromise» between the viewpoints and positions of the various elements of the system of decision-making, ethnic and economic lobby groups, party leaders installations, fundamental foreign policy reasons. Such kinde of the main «repeaters» influencing American foreign policy process are research centers.*

The article proves that feature acceptance of foreign policy decisions the administration of George. W. Bush was that the president and his entourage were given a monopoly on brain activity only one analytical center – «Project New American Century». Representatives of the organization lobbied the concept of preventive strikes for over 10 years. In particular, in preparation for the presidential elections in 2000, the organization published a report «Rebuilding American Defense» (Rebuilding America's Defenses), which became the basis of the national military strategy John. D. Bush and Rumsfeld. From their official submission to the doctrinal documents included the phrase «regime change». «Project New American century» the concept produced by Bush, which was to prevent the emergence of a global competitor US unipolarity is the preservation of the situation in the world. It is this «think tank» Bush told to recommendations of the report «Restructuring of American Defense». Based on the postulates of this report, unilateral policies of Washington led eventually to the war in Iraq, Afghanistan, and invading Iran's nuclear programme. But, leaders of «Project New American Century» claimed that their institution did not influence the decision to start the war in Iraq and Afghanistan. In general, the project was removed from the decision-making process even during the election campaign.

Key words: *foreign policy, analytical center, «think tank», foreign policy strategy.*

УДК 327(73)

Dmytro Lakishyk,
Ph.D. in History, Senior Research Fellow,
The State Institution «Institute of World
History of the National Academy of Sciences of Ukraine»

**EVOLUTION OF US FOREIGN POLICY:
FROM GEORGE BUSH TO BARACK OBAMA**

Abstract. *The article analyzes the doctrinal and geostrategic foundation of the US foreign policy in the period from George Bush to Barack Obama. We argue that the fundamental approach G.W. Bush was formally based on the concept of critical geopolitics, which made possible to use all known forms of influence to change the political and economic state systems in its focus. Further, we show that key means of implementing this strategy were: the rejection of isolationism and protectionism; focus on leadership as an alternative to isolationism; free and fair trade and open markets as opposed to protectionism; preventive influence on events.*

The Obama administration demonstrates a clear commitment to multilateralism in making and implementing decisions that carry global significance. The proposed Barack Obama's foreign policy strategy contains a number of important innovations of tactical and strategic nature: in particular, for the first time it combines all of the key tools of American influence – diplomacy, economic instruments, military strength and intelligence; national security forces to serve geopolitical interests. We discuss four aspects of the foreign policy – security; economic prosperity; promotion of «universal values»; strengthening of world order under the American leadership.

International political strategy of the USA maintains a global focus, which requires daily reinforcement of global leadership and safeguarding of the active ties with allies and partners. US maintain a unique set of tools that enable a targeted and multidimensional influence on the world economy and international relations. At the same time, US foreign policy is becoming more balanced and restrained, avoiding excessive obligations, risk or resources.

Keywords: *US foreign policy, the Strategy of «Global Democratization, National Security Strategy.*

For a long time American policy oscillates between active in international affairs and isolationism. After World War II, when the US became the center of a global system of alliances and the factor of relative geographical remoteness from world centers lost its previous value, isolationism as an alternative strategy became purely hypothetical. The center of gravity of American politics began to lean it periodically to unilateralism, then multilateralism. However, US policy has never been a pure embodiment of any of these approaches, but rather was a combination of them in different proportions, which is dominated by one or the other tendency.

The first test of US foreign policy strategy in the era of George Bush became containment of Saddam Hussein's aggressive regime embodied in military operation, known as the «Desert Storm». It has become traditional in the sense that after the liberation of Kuwait, US troops almost immediately ceased military operations and soon withdrew its contingent from the recent fighting zone [5, p. 274-278].

Immediately after the operation a legitimate question about the upcoming features of American foreign policy after the Cold war was arisen with a new force. Moreover, on the one hand, it was considered in two main angles – isolationism or interventionism, and the other – under the policy, which was based on using national military capabilities to promote freedom and human rights in other countries. This usually meant parallel impose US-style capitalism and democracy and left-total denial of social revolutions often from positions of racism and arrogance.

But at the time of George Bush coming to power there was a third form of influence on the essential principles of American foreign policy. It is a heavy psychological trauma suffered by several American generations as a result of the tragedy of Pearl Harbor, further participation in the Second World War, the wars in Korea and Vietnam and so on. The authorities in Washington didn't have simply to adapt to the post-bipolar world, but also permanently deleting the old isolationism as the basis of foreign policy interventionism to develop a new model for peaceful era.

The situation was such that in the years 1991–1992 accounted for a fairly massive disappointment of Americans in their own political system that, in their view, paid too much attention to the outside world, often at the expense of extraordinary costs and losses for the American nation. With the end of Cold war, they believed, the United States was «donated» to return at least to the active isolationism [18, p. 2-8]. This would mean denial of armed intervention as a way of solving the problems of other countries and its replacement for foreign economic expansion.

As it turned out this change in the American worldview was better felt and understood by Democrats. Their candidate Bill Clinton in his speeches and interviews focused on economic issues. The economic downturn in 1991, which coincided with the war in Iraq temporarily moved to second issue of «pure» foreign policy in the perception

of voters. Therefore, Clinton proposed the intensification of state regulation as a crucial means of revival of economic development.

But George Bush as the Republican candidate didn't thought that the neoconservative paradigm with the completion of Cold war becomes the object of study by historians. He focused his attention on international affairs, trying to win by manipulating foreign policy successes of his presidency, the first of which called to prevent Iraqi control over Kuwait. But the attempt to use the traditional conservative approach to solving economic problems on the background of the continuing deterioration of the situation in this area gave the opposite of the desired result.

Meanwhile, the US Presidential election in 1992 confirmed the fallibility of position of George Bush Administration, which in the disintegration of the Soviet Union as the main opponent of America continued to operate in the context of «external threats» to national interests, strengthening the defense industry, the latest developments to fight «insurgents» in different regions of the world and so on. And it happened after the collapse of communist regimes in Eastern Europe, starting in 1989 that it had been identified by George Bush as the «triumph» of American ideals, but again within the paradigm of neo-conservative «end of history» [9, p. 9-12].

In fact, George Bush formally went beyond the dominant US foreign policy tradition of postwar era, and lost. To power came Clinton, who was not aware of the problems of foreign policy and diplomacy, but with serious intension to focus on the internal problems of American society. His presidential mandate he viewed as voters' order to focus on economic issues. The main principle of building foreign policy for himself, he formulated within the frames of no foreign enemy that could cause economic problems in America. Tough economic crisis, a huge foreign trade deficit, massive unemployment, drug addiction, failure of American democracy to deal with the problems of social and economic development with the isolationist bias of Democratic congressmen dictated President the secondary importance of the idea of international political activity [10, p. 1-2].

The economic security of the United States Clinton took to the key issues of foreign policy, its second largest order he called the restructuring of the armed forces, and the third was the spread of democratic values in the world. Characteristically, he told American diplomats about it before the official inauguration [6, p. 57-58].

Clinton's coming to power in 1992 meant American voters rejection to support a presidential candidate, whose main efforts were directed outward. The 42nd President of the United States firmly focused on fulfilling the promises of his mainly economic election program and achieved in this direction huge success, contrasted sharply with the policies of Ronald Reagan and George Bush.

Overall, before coming to power George W. Bush's administration, US policy could be described as «moderate hegemonic policy» [3]. It combines single and multilateral elements, so that partners in the transatlantic axis generally managed effectively coordinate their policies and interests. Although the tendency to new force approaches but in more cautious manner was felt in the strategy of liberal hegemony of Clinton's administration. This is obviously concerned and NATO Strategic Concept (1999), which was defined as a new kind of force and preventive measure «real response to the crisis» [17, p. 10].

But Democrats were kept from the straight and decisive actions to demonstrate the superiority of US by traditional propensity to multilateralism, fear accusations of

imperialism, a desire to present the actions of the US establishment unipolar structure within the «expansion of democracy». It is ignoring the exclusivity of America during the presidency of Clinton administration, neoconservatives believe, led the United States and the world to the crisis in September 2001 [19].

Victory of the Republican Party and George W. Bush in the presidential election in 2000 initiated the formation of a new US foreign policy strategy, which consisted of several important tenets. According to the «new strategy» the US foreign policy goal was that the White House will less take into account the interests of other political actors in accordance with universal rules and global institutions, will seek an exclusive and advanced role in combating the threat of terrorism and countries «axis of evil» (Libya, Iraq, Iran, North Korea, Cuba) that have weapons of mass destruction, will use military force to establish global order [14].

Political ideology which inherited George W. Bush from his idol Ronald Reagan in the interpretation of international foreign policy columnist B. Woodward largely reminiscent of that which was being taken for service by official Washington during the Second World War [21, p. 93-94]. He also pointed to the following pattern as how George W. Bush appointed to the high public office politicians who had gained their first experience in the Reagan administration. Their feature (that of the Minister of Defense Donald Rumsfeld in particular) was that they formed for themselves an image of contemporary world in the frames of «high risk» [8, p. 35].

On the basis of Reagan's political ideology, according to the statements of George W. Bush, built his entire international political activity was built, it identified the features of contemporary American neo-conservatism and interventionism. Its essence was explained at one time by analyst James Mack, for whom the very possibility of murdering people or victims (by the Americans) can be, among other compelling reasons, due to «protect the nation-state, if there is a threat on» [13, p. 47-48].

Foreign policy doctrine for the US administration of George W. Bush was the result of rethinking traditional concepts of security. Given this new American approach was based on the fact that freedom and democracy are the main guarantors of security and stability and the spread of freedom is the most effective response to international terrorism. The fight against terrorism as a priority of the country was the basis for foreign policy of the president and reflected in the program of the Republican Party. Administration of George W. Bush spontaneously faced a long-standing problem of a purely domestic nature that is inconsistency of American democracy to the tendencies of the international community. It is increasingly becoming the subject of domestic political discourse in the American establishment. Analytical and scientific communities are not exception. But it is significant as in accordance with the views of social scientists syndrome affects traditional Americanism [2, c. 52-59].

Such an explicit bias towards unilateralism shown by the administration of George W. Bush was temporary departure from the traditions of American foreign policy, which would be adjusted in with the arrival of new president Barack Obama. The foreign policy of the Republican administration was not an opportunistic deviation, but marked the end of the whole era: «it is both a symptom and cause of the collapse of consensus on liberal internationalism that guided the United States for nearly half a century. Geopolitical and domestic political conditions that gave rise to liberal internationalism disappeared, destroying its two-party political basis» [11, p. 56]. US needed to develop a sound and

balanced foreign policy strategy, based on a more sustainable balance of political forces in the country.

American community and the world in general welcomed the election of Barack Obama president of the United States because of what he represented the completion of the policy of unilateral actions of the previous administration of George W. Bush. In the keynote speech «A new strategy for a new world», Obama offered his own vision of ways to solve the most difficult problems of American foreign policy. Among the priorities of the president attention was paid to upgrading international alliances involving the US in accordance with the XXI century, to the effective use of multilateral diplomacy tools, forming an effective system of energy security, participation in the development of a legally binding international treaty that will include a significant reduction of greenhouse gas emissions into the atmosphere etc.

To the modern American foreign policy doctrines can be include qualitatively new «Obama doctrine» concept which has been entered the political vocabulary by leading columnist of «The American Prospect» and «The Washington Independent» Spencer Ackerman is March 24, 2008. In his view, the 44th US President during the election debates with Hillary Clinton in California, held on January 31, 2008, presented his doctrinal approach based on the principles of unprecedented scale criticism of the administration's foreign policy of George W. Bush. The political history of American postwar era did not know a similar severity in assessment of the international course of his predecessor by presidential candidate. It actually refers to the collision of two forms and manifestations of American internationalism or interventionism in the XXI century. The first of them was reproduced and implemented by the administration of George W. Bush and called for the key role of the power factor. Its strategic consequence was the spread of anti-American sentiment in the world, including the territory of states that are traditional allies of the United States.

The second dimension of internationalism, which was proposed by the administration of Obama, provided the US power advantage as an example, using the mechanisms of multilateralism and active diplomacy, even when it comes to so-called «failed states» or members of the international community, demonstrating intent to violate the principles of non-proliferation destruction.

The implementation of the concept of the US foreign policy was embodied in the «National Security Strategy», which was published by Barack Obama in May 2010 and February 2015, which defined the principles of defending the geopolitical interests of America in the world today. «National Security Strategy» was the basic doctrinal document in which for domestic politicians, the public and the outside world has been laid out goals, objectives and methods of its implementation in national and international security. The strategy makes it possible to see the degree of continuity and novelty of the approach of the relevant administration to the US national security.

«National Security Strategy» proposed by Barack Obama contains a number of important innovations of tactical and strategic character: it is for the first time proposed to combine the basic tools of American power – diplomacy, economic instruments, military power, intelligence, internal security force to achieve geopolitical interests. The document highlighted four aspects: safety; economic prosperity; promotion of «universal values»; strengthening world order under American leadership. «National Security Strategy» examines the scientific and technological achievements as an instrument to ensure the US security priorities, including the protection of the US troops from

asymmetric attacks; enforcement of agreements on arms control and non-proliferation of nuclear weapons; prevent terrorist attacks in the United States; protection of information infrastructure, communications and transport [15; 16].

Thus, the strategy does not fully withdrawn the idea of presidential administration right to unilateral military power actions by the choice of the USA: «when all other methods have been used it sometimes becomes necessary to use force. Before waging war we carefully weigh the risks and costs of action and inaction ... We will strive for broad international support, including such institutions as NATO and the UN Security Council. The United States retains the right to unilateral action when it is necessary to defend our country and our interests, but we will strive to adhere to the rules governing the use of force» [15].

Commenting on the «National Security Strategy» of Obama administration, Javier Solana, former High Representative of the Union for Foreign and Security Policy and former Secretary General of NATO, and now president of the Center for Global Economy and Geopolitics international business school ESADE, notes that are «national» strategy of Obama goes beyond the dominant, unilateral paradigm of the previous strategy of George W. Bush and contains commitments to respect international law. Obama's approach to security, stresses Javier Solana, is broader due to the proposed «triple formula», which includes the following components – defense, diplomacy and development as an integral parts of a unified concept of security.

According to Javier Solana, the military dimension of intervention in the affairs of foreign countries, thus lose its priority role, giving way to the politics of conflict prevention and peacekeeping and stabilization missions. In particular, the war in Afghanistan and the complex situation in Iraq, says Javier Solana, stressed the importance of a comprehensive approach to international security: military actions can't be considered the only part of the benefits [4]. According to political analyst Yuri Dulerayn, Barack Obama maintains the idea of service to a historical mission of the US – to guarantee global security, but unlike his predecessors, Obama's strategy recognizes the value of partnership, gives more importance to civil choice as opposed to military dimension and underlines the importance of dialogue and the need to strengthen international institutions. Therefore, the strategy of Obama in terms of Yuri Dulerayn, shows the political aspirations of the USA to support the international order able to solve problems of international security [1].

It should be noted that the tendency of Obama to multilateral policy coordination system has its limits. This show that even with a strong desire to translate his ideas into reality, President Obama has serious external structural limitations. However, with constructive statements about the need to find an international consensus on the basis of balance of interests Obama insists on compulsory preservation of American leadership in the world and strengthening its maintenance tools. Thus, the president announced intentions to further increase the US military budget and the armed forces, to provide them with new modern types of weapons, to maintain an extensive network of American military bases around the world for maintaining the US military superiority over any country or group of countries. His concept of multilateral cooperation involves the further transformation of NATO in Europe, and establishing formal ties with mutual obligations between NATO and other allied countries such as Australia and New Zealand.

In terms of analysts confirmation of continued the US global leadership policies is observed in the annual address «The situation of the country» at the end of the first term

of presidency of Obama, with which he spoke before Congress on January 24, 2012 [20] and which outlined the plans of the US administration in 2012 in the areas of domestic and foreign policy.

New approaches of Obama on issues of the US foreign policy relate especially the restoration of the American world leadership. It refers to the significance of state authority in the world, to strengthening ties with Europe, Asia, Latin America, maintaining further changes in the Middle East, and the continuation of the policy of democratic values protection throughout the world, particularly in Syria and Burma. As an achievement of the current administration Obama noted the stabilization of the situation in Afghanistan – minimization of military operations in this country and the transfer of responsibility for the safety of its own country to the Afghan government. «The United States will continue to develop a strong partnership with Afghanistan – said Obama – that terrorist and other armed attacks will never begin from this country». Obama supported the «wave of change» in North Africa and the Middle East and spoke about the situation in Syria, calling on the president of the country Assad to immediate democratic reforms. An important focus of the US administration, says the statement, remain issues of mass destruction weapon non-proliferation and safe storage of nuclear materials. Thus, the United States insist that North Korea adhered to promises to renounce nuclear weapons because of it conducted the test [12; 20].

Stressing that the world transiently transforms and the US are not able to control every situation, Obama, however, argues that America is the only country in international relations, which is able to influence any crisis. As a political declaration can be viewed the rhetoric of Obama that while he is a president, «America will be a great nation, and all the problems will be overcome, all the missions will be made to achieve a common goal» [7].

So, the decisive influence on American foreign policy during the twentieth century was the ideology, which was based on the principles of liberal democracy and free market. Gradually becoming «the empire of liberty» the United States gradually shifted to the implementation of relevant ideological tenets in its foreign policy. Actually because of this in the era of George W. Bush gained strategic significance and specific political content the idea, the concept, doctrine and strategy of creating a world order based on shared values of democracy and the free market.

During the presidency of George W. Bush the United States undertake a number of features that were previously exclusive authority of the UN. If during the two presidencies of Clinton it happened selectively, then George W. Bush didn't longer limited himself to decide on strategies to combat international terrorism and the global spread of Euro-American model democracy.

Betting on the fight against international terrorism, George W. Bush won in the short term. However, unilateral action against Iraq led to a political and social crisis in the US and shook confidence of the American community in the president.

By the end of the second term of George W. Bush presidency it became obvious that his doctrine of the US «global dominance», which was originally seen as effective «grand strategy», could not be realized. If Clinton has used globalization in the interests of the US, George W. Bush tried to control via the doctrine of «global democracy» world development, believing it possible to impose criteria and values of the American way of life on other countries. War (later called the struggle) against global terrorism under the slogan «a bright future for all mankind» did not lead to the attraction of this strategy in

the world global processes on conditions that suited the US. Accordingly, incompatibility of vectors of world and American global policy caused the change of administration in the White House and led to a «new American course», proposed by the Democratic Party of the United States.

The main strategies of the administration Obama are the strategy of «global leadership», «containment and engagement» and «limited intervention», each of which provides a comprehensive approach to security and preserving American leadership in the world, considering the peculiarities of the international positioning of other key actors of the global system. The main goal of the strategy is defined national update for strengthening the US global leadership, which implies military power, economic competitiveness, moral authority, active participation in international political processes globally and efforts to streamline the international system. As the US continues to have unique resources, which in previous decades allowed it to keep leadership of the country in the world. However, providing leadership linked, as in previous presidential administrations policies, the concept of messianic exclusivity of the US for a long term.

Література

1. Дулерайн Ю. У США оприлюднили нову стратегію національної безпеки / Ю. Дулерайн // Радіо свобода. – 2010. – 27 травня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2054788.html>.
2. Лакішик Д. Доктрина «глобальної демократизації» Дж. Буша-молодшого / Д. Лакішик // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2015 р., м. Львів). – Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – Ч. 2. – С. 52-59.
3. Линк В. Имперский или плюралистический мир? / В. Линк // Internationale Politik. – 2003. – № 3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.deutschebotschaft-moskau.ru/ru/bibliothek/internationale-politik/2003-03/article06.html>.
4. Солана Х. Стратегія безпеки для XXI століття / Х. Солана // День. – 2010. – 17 червня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/strategiya-bezpeki-dlya-xxi-stolitnya>.
5. Beschloss M.R., Talbott S. At the Highest Levels. The Inside Story of the Cold War / M.R. Beschloss, S. Talbott. – Boston: Little, Brown and Co., 1993. – 876 p.
6. Bill Clinton Address to the Diplomatic Corps. January 18, 1993 // Department of State Dispatch. – 1993. – February 1. – P. 57-58.
7. Friedman G. Obama's Foreign Policy: The End of the Beginning / G. Friedman // Real Clear World / A Stratfor Intelligence Report, 26.08.2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly/20090824_obamas_foreign_policy_end_beginning.
8. Hayward S. J. The Age of Reagan: The Decline of the Old Liberal Order, 1964–1980 / S. J. Hayward. – New York: Prima, 2001. – 432 p.
9. Hoff J., Farnham C. Theories about the End of Everything / J. Hoff, C. Farnham // Journal of Women's History. – 1990. – Vol. 1. – P. 6-12.
10. International Herald Tribune. – 1992. – November 6. – P. 1-2.
11. Kupchan C., Trubowitz P. Liberal Visions at Home and Abroad. Dead Center: The Demise of Liberal Internationalism in the United States / C. Kupchan, P. Trubowitz // International Security. – 2007. – Fall. – Vol. 32. – № 2. – P. 48-60.
12. Larrabee F. S., Chivvis Ch. Biden's task in Eastern Europe: Reassurance / F. S. Larrabee, Ch. Chivvis // The Christian Science Monitor. – 20.10.2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.csmonitor.com/Commentary/Opinion/2009/1020/p09s03-coop.html>.
13. Mack J. Nationalism and the Self / J. Mack // The Psychohistory Review. – 1983. – Spring. – P. 47-48.
14. A National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC: The White House, 2002. – September. – 35 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

15. A National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC: The White House, 2010. – May. – 60 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
16. A National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC: The White House, 2015. – February. – 29 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf.
17. The Reader's Guide to the NATO Summit in Washington 23-24 April 1999. – Brussels, 1999. – 119 p.
18. Schlesinger A. Jr. Back to the Womb? Isolationism's New Threat / A. Jr. Schlesinger // Foreign Affairs. – 1995. – Vol. 74. – № 2. – P. 2-8.
19. Schmitt G. Case of Continuity / G. Schmitt // The National Interest. – 2002. – Fall. – № 69. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=16753>.
20. State of the Union: President Obama's Speech 2012. – Washington, D.C. – 2012. – January 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/state-of-the-union-2012>.
21. Woodward B. Plan of Attack / B. Woodward. – New York: Simon & Schuster, 2004. – 467 p.

Дмитро Лакішик, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США: ВІД ДЖОРДЖА БУША ДО БАРАКА ОБАМИ

***Анотація.** У статті аналізуються доктринальні та геостратегічні засади зовнішньої політики США від Дж. Буша до Б. Обами. Доведено, що фундаментальний підхід Дж. Буша-молодшого формально базувався на концепті критичної геополітики, який уможлилював використання всіх відомих форм впливу для зміни політичних і економічних систем держави, на які він спрямовується. Основними засобами реалізації стратегії визнано: відмову від ізоляціонізму і протекціонізму; курс на лідерство як альтернативу ізоляціонізму; вільна і чесна торгівля та відкриті ринки на противагу протекціонізму; формування нового світу; превентивний вплив на події.*

Адміністрація Б. Обами демонструє очевидну прихильність ідеям багатосторонності у прийнятті глобально значимих рішень та їх реалізації. Запропонована Б. Обамою зовнішньополітична стратегія містить низку важливих новацій тактичного і стратегічного характеру: зокрема, уперше пропонується поєднати основні інструменти американського впливу – дипломатію, економічні інструменти, військову потугу, розвідку; сили забезпечення внутрішньої безпеки для досягнення геополітичних інтересів.

Міжнародно-політична стратегія США зберігає глобальну спрямованість, що потребує повсякденного підтвердження глобального лідерства та збереження активних зв'язків з союзниками та партнерами. США зберігають унікальний набір засобів, які дозволяють здійснювати цілеспрямований багатоаспектний вплив на світову економіку та міжнародні відносини. Водночас міжнародна політика США стає більш виваженою та обережною, уникаючи надмірних зобов'язань, ризикованих рішень та надмірних витрат ресурсів.

***Ключові слова:** зовнішня політика США, стратегія «глобальної демократизації», стратегія національної безпеки.*

УДК 94:327:329.11(73) Р.Рейган

Юлія Панченко,
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

НЕОКОНСЕРВАТИЗМ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА Р. РЕЙГАНА

***Анотація.** Сучасні дослідження в США, Європі висвітлюють різні аспекти ідеології неоконсерватизму, при цьому дуже мало уваги приділяється дослідженню унікальності правління Р. Рейгана в плані створення різноманітних наукових інститутів, що займалися зовнішньою політикою, а також збагачення зовнішньополітичної концепції*

науково оформленими теоріями. Саме підходи і наукові розробки неоконсерваторів часів Р. Рейгана тривалий час впливають не тільки на життя США, а і на життя країн всього світу.

Аналізуючи процес формування та основні постулати зовнішньої політики США часів Р. Рейгана, можна побачити, що відбувалася зміна концепції зовнішньої політики країни. Головною рисою «Доктрини Рейгана» стала найвища ступінь ідеологізації, перехід до ідеологічної конфронтації, яка акцентувала увагу на тому, що в порівнянні з цінностями неоконсервативної ідеології все інше – антицінності. Для Радянського Союзу використовувалася спочатку доктрина «прямого протиборства», потім політика економічного вимотування. За часи другого президентства Рональда Рейгана характерним був пошук шляхів на припинення конфронтації та налагодження діалогу між лідерами країн. Інша концепція зовнішньої політики застосовувалася у відносинах з Європою. Р. Рейган змінив традиційні акценти у відносинах з Європою: інтеграційна політика з країнами Європи відійшла на другий план. Головним у відносинах стає ступінь лояльності європейських країн щодо політики США.

Ключові слова: неоконсерватизм, Р. Рейган, СРСР, біполярний світ, гонка озброєння, СОІ.

Стабільне становище і надійний захист будь-якої держави пов'язані в першу чергу з існуванням концепції безпеки та продуманою зовнішньою політикою, що розробляються відповідно до ідеології правлячої еліти і населення. Однією з таких країн сучасного світу є Сполучені Штати Америки. Історія успіху зовнішньої політики США пов'язана в першу чергу з ідеологією консерватизму.

Сучасні дослідження в США, Європи висвітлюють різні аспекти ідеології неоконсерватизму, при цьому дуже мало уваги приділяється дослідженню унікальності правління Р. Рейгана в плані створення різних наукових інститутів, що займалися зовнішньою політикою, а також збагачення зовнішньополітичної концепції науково оформленими теоріями. Саме підходи і наукові розробки неоконсерваторів часів Р. Рейгана тривалий час впливають не тільки на життя США, а і на життя країн всього світу. Ця стаття акцентує увагу саме на цьому аспекті.

«Я хочу відродити роль США як лідера вільного світу», – таку заяву зробив Р. Рейган ставши президентом у 1980 р. [9, с. 36]. Наприкінці 70-х років ХХ століття Сполучені Штати Америки були країною, що вважалася прикладом демократії для багатьох країн світу; країною, що просувала свої цінності в постійній боротьбі з СРСР та ідеологією комунізму.

Прийшовши до влади у 1980 р., неоконсерватори були переконані, що світ треба зробити зручним й вигідним для США. Існує думка, що посиленню ідей гегемонізму та винятковості останньої декади ХХ століття передують роки, коли в США висловлювалася думка про закінчення американського століття і настання кінця американської винятковості [21, с. 125]. Тому прихід неоконсерваторів з доктриною гегемонії для США був дуже доречним. Виступаючи на Конференції національного консервативного комітету політичних дій у лютому 1983 р. Р. Рейган заявив, що однією з головних заслуг адміністрації є привнесення консервативних ідей, ідеології консерватизму у зовнішню політику США – всі країни рівні перед Богом, а не між собою.

Проблеми національної безпеки й зовнішньої політики країни на базі консерватизму аналізувалися та розроблялися у Центрі стратегічних та

міжнародних досліджень, який було створено при Джорджтаунському університеті у 1962 р. Колишній держсекретар США Г. Кіссінджер співробітничав з центром з 1977 р., також тут у свій час працював колишній помічник президента Д. Картера з національної безпеки Збігнев Бжезінський. Серед фахівців центру – цілий ряд колишніх співробітників ЦРУ, Ради національної безпеки, держдепартаменту й дипломатичної служби. Кілька Співробітників Центру увійшли до складу адміністрації Р. Рейгана [19, с. 96-97]. Консультації щодо зовнішньої політики надавали Р. Рейгану Інститут аналізу зовнішньої політики, Гуверівський інститут з проблем війни, революції та миру при Стенфордському університеті (заснований у 1919 р. на кошти, що пожертвував президент Герберт Гувер, у 70-80-ті роки друкував до 30 крупних робіт в рік, здійснюючи суттєвий вплив на національну політику США на міжнародній арені у консервативному дусі), Фонд Спадщини (засновано у 1973 р.), Рада з міжнародних відносин (створена у 1921 р. для вирішення питань війни та миру) тощо.

Консервативні інтелектуальні основи зовнішньої політики формувалися під час практичної діяльності республіканської адміністрації. До розробки проблем зовнішньої та воєнної політики залучалися фахівці, відомі неоконсервативними поглядами: Едвард Луттвак та Роберт У. Такер (Університет Джонса Гопкінса), Семюел Хантінгтон та Річард Пайнс (Гарвардський університет), Уолтер Лакер (Джорджтаунський університет), Юджин Росту (Комітет з існуючої небезпеки) та інші.

Вони сформулювали версію теоретичного обґрунтування антикомуністичного силового глобалізму, котрий розцінювався як засіб для відновлення ролі США як бастиону демократії й свободи, і котрий було покладено в основу зовнішньополітичної стратегії рейганізму.

Говорячи про зовнішньополітичну ідеологію рейганізму, можна погодитися з А. Ю. Мельвілем, який доводить, що вона ґрунтується на трьох постулатах: войовничому антикомунізмі, силовому глобалізмі та відродженні стратегії «стримування» [17, с. 115].

Це означало, що головну небезпеку у світі, яку несе комунізм, має можливість стримати лише Америка й тому вона повинна взяти на себе глобальну відповідальність й здійснювати «стримування» Радянського Союзу і «світового комунізму». Різнилися у теоретиків зовнішньополітичної стратегії лише шляхи «стримування» та ступінь використання сили.

Природно, що практичну діяльність будь-якої адміністрації невірно було б повністю ототожнювати з її теоретичною базою. Одна з загальних закономірностей американського політичного життя полягає в тому, що, з якими б відмінно розробленими програмами не виступали кандидати у президенти, як би вони різко не критикували своїх попередників, той, хто приходить до влади, під впливом умов внутрішньої й міжнародної ситуації мусить вносити корективи у попередні плани, зсуваючись до політичного центру. Існує й інша закономірність – механізми політичної боротьби в США такі, що нагору в державному керівництві піднімаються особи, що не особливо дотримуються принципів.

Американська еліта, яка прийшла до влади разом з Р. Рейганом, представляла, в основному, «шестидесятників», які програли війну у В'єтнамі, і, з одного боку, чисто психологічно були підвладні «в'єтнамському синдрому», а з другого – жадали реваншу і прагнули довести свою геополітичну повноцінність. Більшість

цих діячів відзначалася підвищеною ідеологізованістю та непримиренністю. Так державний секретар США Дж. Шульц, виступаючи у березні 1985 р. в сенатській комісії з закордонних справ, заявляв: «Америка після В'єтнаму відступила на деякий час від своєї активної керівної ролі... Сьогодні цикл розпочинається знову. Америка знову набула силу та впевненість в собі... Америка знову має змогу впливати на розвиток подій, а традиційні цілі та цінності Америки не зазнали ніяких змін. Наш обов'язок полягає в тому, щоб формувати виникаючі тенденції у відповідності з нашими ідеалами і інтересами, допомагати в розбудові нової структури міжнародної стабільності, яка забезпечить мир, процвітання та свободу майбутнім поколінням. В цьому і полягає завдання зовнішньої політики США на наступні роки» [2, с. 13].

Стратегія національної безпеки, яка розроблялася Радою національної безпеки за участю зовнішньополітичних, воєнних, розвідувальних відомств та науково-дослідницьких центрів, передбачала перш за все підтримку безпеки країни за допомогою боєздатних збройних сил, прискорення економічного пожвавлення в США, сприяння розвитку демократії за кордоном.

Аналізуючи процес формування та основні постулати зовнішньої політики США часів Р. Рейгана, можна побачити, що відбувалася зміна концепції зовнішньої політики країни. Головною рисою «Доктрини Рейгана» стала найвища ступінь ідеологізації, перехід до ідеологічної конфронтації, яка акцентувала увагу на тому, що в порівнянні з цінностями неоконсервативної ідеології все інше – антицінності. Неоконсерватизм запроваджувався під гаслами унікальності американського способу життя, універсальності американських цінностей. В цей час у свідомість громадян США насаджуються думки про відродження гегемонії країни завдяки цим відмінностям. У 80-х роках сформувався консенсус у суспільстві стосовно зовнішньої політики США: пересічні американці і політична еліта країни бажали світової гегемонії та величі для США.

Наступною рисою «Доктрини Рейгана», за словами одного з дослідників історії США Джеймса Курта, була боротьба двох альянсів сил США та СРСР, де їх союзники підтримували одного з лідерів [8, с. 640].

Реалізація такої зовнішньополітичної доктрини вимагало від США формування ряду напрямків зовнішньої політики: перший напрямок – боротьба з СРСР, а для цього зростання гонки озброєнь, зміцнення ядерної оборони. Для цього ж необхідно було зміцнювати свій союзницький табір – це стало другим напрямком зовнішньої політики – відносини з Західною Європою. Наступний напрямок зовнішньої політики був пов'язаний з побоюваннями США щодо розширення впливу комуністичної ідеології, що формувало та давало поштовх боротьбі за вплив у країнах третього світу.

Головним і спрямовуючим напрямком зовнішньої політики стали відносини з СРСР. Існування Радянського Союзу, світової системи соціалізму та країн, що розвивалися й заявляли про свій соціалістичний вибір, визначало біполярність існуючого світу, суттєво впливало на розробку воєнно-політичної стратегії США, які увесь світ вважали сферою своїх життєвих інтересів. Протистояння двох ідеологій, двох способів життя загрожувало перерости у військовий конфлікт. Тому головною конструкцією, що визначала міжнародний порядок часів «холодної війни», були радянсько-американські відносини.

Основою сили США слугувала, перш за все, економіка, що була інструментом

міжнародного впливу і водночас базою для створення величезного воєнного потенціалу. По-друге, важливу роль відігравала система демократичних інститутів, що забезпечували внутрішню стабільність країни і послідовність її стратегічного курсу в міжнародних справах.

Фундаментом радянської могутності були удавана монолітність тоталітарної політичної системи, а також здатність надцентралізованої економіки сконцентрувати обмежені ресурси для створення непропорційно великої воєнної машини. Радянський Союз виступав найбільш мобілізованим центром сили, який в будь-який час був здатним нанести сильний удар.

Неоконсерватори вважали, що СРСР в цей час представляв собою реальну загрозу. В їх лавах існувала упевненість в необхідності змінити комуністичну ідеологію, нарощувати військову потужність, оскільки йшлося про вибір між життям і смертю для США через існування комуністичної ідеології [5, с. 57-69].

США та СРСР переслідували у «холодній війні» діаметрально протилежні цілі. США вважали своїм головним геополітичним завданням не допустити панування на євразійському материкау «ворожої країни» або «групи країн», тобто СРСР та його союзників. Саме на це була націлена стратегія, яку сформулював ще у 1947 р. Дж. Кеннан, за якою «зруйнування» або у крайньому випадку «пом'якшення» сили СРСР можливим було в наслідок відтворення нових центрів сили у Євразії, а також внутрішніх процесів у самому Радянському Союзі.

Радянський Союз формулював свої цілі не стільки в геополітичних, скільки в ідеологічних категоріях. СРСР прагнув утримати свої повоєнні придбання у Східній Європі і запобігти формуванню нового європейського центру сили, розширити сферу свого впливу і збільшити воєнну потужність до розмірів сумарного потенціалу «ймовірного супротивника».

Несумісність цілей СРСР та США у «холодній війні» – як зазначав російський дослідник І. Є. Малашенко, не виключала співпадіння їх інтересів у тому, щоб запобігти прямому військовому зіткненню між Сходом і Заходом, а гонку озброєнь шляхом переговорів спрямувати в окреслені межі. СРСР та США були зацікавлені також в підтримці стабільності в глобальних масштабах, що не заважало їм втручатися в регіональні конфлікти [16, с. 5-6].

Ставлення до СРСР впродовж перебування рейганівської адміністрації при владі змінювалося за своїми підходами, шляхами вирішення проблем, але незмінними залишалися економічні і політичні інтереси США і мета – знищення комунізму як ідеології і боротьба з СРСР як країни-носія цієї ідеології.

Після приходу до влади неоконсерваторів було зроблено аналіз стратегії США щодо СРСР і аналітики ЦРУ прийшли до висновку, що потрібні принципіальні зміни. Треба протидіяти не сильним сторонам Радянського Союзу, а шукати слабкі місця і концентровано наносити по них удари. Р. Рейганом було надано розпорядження про розробку нового плану дій проти СРСР. У зв'язку з цим він підписав низку директив, дія яких спрямовувалася не на співіснування з Радянським Союзом, а на здійснення змін в СРСР Сполученими Штатами Америки. Спеціалістами були зроблені розрахунки, за якими руйнація в СРСР була можлива без військового тиску, а тільки за допомогою комплексу політичних, соціальних, економічних заходів тиску зовні, які отримали назву програми демократії і публічної дипломатії [20, с. 68]. Для досягнення цієї мети Сполучені Штати також підтримували дисидентський рух у СРСР.

Відносини США з СРСР у досліджувані часи можна умовно поділити на три періоди. Перший – часи першого президентства Р. Рейгана. Другий – друга адміністрація Р. Рейгана, прихід до влади в СРСР М. С. Горбачова, що мало надзвичайні наслідки для всього світу. Третій період – руйнування біполярної структури.

Для першого періоду у відносинах СРСР та США характерна надмірна ідеологізація, агресивність відносно СРСР з боку США, можливість діалогу тільки з позиції силової переваги США. На початку 80-х років, вважаючи Радянський Союз «імперією зла», Р. Рейган, закликав країни капіталістичного світу об'єднатися для її знищення [18, с. 548].

У червні 1982 р., виступаючи перед членами британського парламенту, Р. Рейган стверджував: «Наша воєнна могутність – це попередня умова миру, але повинно бути ясно, що ми тримаємо цю потужність з надією, що вона ніколи не буде використана; останнім вирішальним фактором у війні, що відбувається, будуть не бомби й ракети, а змагання розуму та ідей, духовних рішень, цінностей, котрими ми володіємо, переконань, яких ми дотримуємося, ідеалів, котрим ми віддані»... [18, с. 549].

Через два тижні після цього виступу, як відзначає в мемуарах сам Р. Рейган, він оголосив про свій план розпочати розробку стратегічної оборонної ініціативи (СОІ) й поставив перед вченими завдання з вирішення грандіозних технічних проблем, що виникали в цьому зв'язку [18, с. 566].

Консультант програми зовнішньополітичних досліджень Брукінського інституту, професор Гарвардського Університету У. Кауфман в книзі «Розумна оборона» визнавав, що «...в певних колах існує думка, що адміністрація постійно перебільшує загрозу, яка виходить з Радянського Союзу,... й необхідність «викручування рук» та демонстрації рішучості на переговорах з СРСР» [6, с. 32].

Концентрованим відображенням прагнень США досягти переваги над СРСР, невпинно підвищуючи гонку озброєнь, є опублікована у 1982 р. воєнна доктрина «прямого протиборства», що була викладена в документі Пентагону «Директиви у сфері оборони на 1984–1988 фінансові роки». В ньому наголошувалося: «Американські ядерні сили повинні одержувати гору і бути здатними примусити Радянський Союз прямувати до найскорішого припинення воєнних дій на умовах, прийнятних для США»; «ядерний потенціал США повинен одержати гору навіть в умовах тривалої ядерної війни» [1].

Під доктрину «прямого протиборства» підводилася відповідна матеріальна база. Середні темпи зростання воєнного бюджету у перші три роки перебування у влади адміністрації Рейгана склали 17% за рік. Воєнні асигнування лише по лінії міністерства оборони США зросли у 1984 фінансовому році в порівнянні з 1981 фінансовим роком в 1,5 рази і досягли у 1985 фінансовому році 313 млрд. доларів [14, с. 39].

У цей період США пропонували здійснювати щодо СРСР політику економічного вимотування: координувати дії Заходу в плані передачі технологій СРСР, контроль за тим, щоб СРСР не видавалися валютні кредити, зменшення поставок сировини з території СРСР для зменшення валютних надходжень в державу [11, с. 128].

США підтримували «баланс сили» завдяки високому рівню розвитку економіки, витрачаючи на воєнні витрати трохи більше 5% ВВП, що гарантувало

збереження «здорової економіки».

«Середовище безпеки», що утворилося в результаті цих процесів, на думку професора Гарвардського університету С. Хантінгтона, характеризувалося такими системними змінами, які зменшили значення воєнної сили і, відповідно, збільшили роль економічного потенціалу.

За часи другого президентства Рональда Рейгана характерним був пошук шляхів на припинення конфронтації та налагодження діалогу між лідерами країн. Цьому сприяли, в першу чергу, радикальні зміни, що почали відбуватися в Радянському Союзі з весни 1985 р. після приходу нового лідера М. С. Горбачова. У зовнішній політиці СРСР це привело до проголошення концепції нового мислення й кроків з її практичного перетворення в життя.

Р. Рейган в спогадах писав, що у Женеві на зустрічі з М. С. Горбачовим він прагнув розпочати процес, котрий тривав би й після залишення ним своєї посади, і налагодити діалог не тільки між лідерами й дипломатами, але й між народами обох країн [18, с. 663].

Під час зустрічей Генерального секретаря ЦК КПРС та Президента США у Рейк'явіку (жовтень 1986 р.), Вашингтон (грудень 1987 р.), Москві (травень-червень 1988 р.), Нью-Йорку (грудень 1988 р., де був присутній і тільки що обраний Президент Дж. Буш), була спроба закласти концептуальну основу для розвитку стабільних взаємин, йшов пошук конкретних рішень, націлених на згортання гонки озброєнь [13, с. 16].

Розпад Радянського Союзу ліквідував біполярність міжнародних відносин. Внутрішня трансформація в СРСР, геополітичні зрушення, породжені нею, викликали масштабні зрушення в міжнародних відносинах. Світ став монополярним. США закріпили за собою статус єдиної наддержави. Хоча на думку С. Хантінгтона, зі знищенням біполярної структури світу з'явився гібрид, що поєднав одно- та багатополярну структури світу [4, с. 36]. Це означає існування однієї супервлади, яка належить США, бо тільки ця країна має багато можливостей (переваги в економічному, політичному, технологічному, ідеологічному житті), що надає право втручатися в усі події світу. Другий рівень в цій структурі – могутні сили, що впливають на події у певній частині світу, так само як і США. Німеччина-Франція впливають на події в Європі, Росія – в Євразії, Китай і потенційно Японія у Східній Азії, Індія у Південній Азії, Іран в Південно-Західній Азії, Бразилія у Латинській Америці, ПАР та Нігерія в Африці. Третій рівень влади в цій структурі багатополярного світу належить тим силам (країнам), яких С. Хантінгтон характеризує як другорозрядні регіональні сили, чиї інтереси постійно конфліктують з інтересами інших держав свого регіону. Це Велика Британія у відносинах Німеччина – Франція, Україна у відносинах з Росією, Японія у відносинах з Китаєм тощо [4, с. 36].

Таким чином, знищення біполярного світу означало те, що неоконсервативний уряд одержав перемогу над СРСР, досягнувши головну мету своєї зовнішньополітичної доктрини – знищення держави-носія комуністичної ідеології. Для досягнення цієї мети було використано різні засоби: економічний, ідеологічний вплив, військові конфлікти.

Інша концепція зовнішньої політики застосовувалася у відносинах з Європою. Р. Рейган змінив традиційні акценти у відносинах з Європою: інтеграційна політика з країнами Європи відійшла на другий план. Головним у відносинах стає

ступінь лояльності європейських країн щодо політики США. Сполученим Штатам же відводилася не стільки роль лідера світової політики, який веде за собою країни, скільки гегемонія, яка згідно з формулюванням історика Дж. Голдштейна дає «можливість диктувати або у крайньому випадку здійснювати домінуючий вплив на правила та установки, що визначають розвиток міжнародних відносин, як в області політики так і в області економіки» [15, с. 112].

У політичному плані західноєвропейські країни за своєю політичною системою близькі до американської, тим більше, що багато американців мають етнічні зв'язки з Європою, яка є батьківщиною їх предків. Р. Рейган, виступаючи у червні 1982 р. перед європейськими парламентаріями, відзначав, що, хоч демократичні країни можуть відрізнятися одна від одної, їх об'єднує єдина система переконань: віра у свободу й заперечення деспотизму держави, відмова від підпорядкованості прав особистості державі і усвідомлення того, що колективізм придушує найкращі мотиви діяльності особистості [18, с. 550]. В цій же промові президент США запропонував демократичним країнам прийняти політику експансіонізму – допомогти молодим країнам Африки й інших регіонів стати демократичними. «Ми повинні, – говорив Р. Рейган, – стати глобальними місіонерами миру, індивідуальної свободи, урядів, обраних народом, свободи друку, самовизначення, верховенства закону» [18, с. 550].

Патріарх американської політології С. Хантінгтон вважає, що США і Західна Європа як дві частини західної цивілізації будуть тягнутися одна до одної, і цьому альтернативи немає: китайська, мусульманська, японська, східноєвропейська цивілізації будуть зміцнювати внутрішні зв'язки. Найважливіші конфлікти майбутнього, на думку Хантінгтона, виникнуть на основі культурних відмінностей цивілізацій і тому «...в інтересах Заходу забезпечити співробітництво та єдність у своїй власній цивілізації, особливо між її європейським та північноамериканським компонентами» [4, с. 26; с. 48-49].

Сполучені Штати і Західну Європу об'єднує потужний воєнно-політичний союз НАТО, який за словами Збігнева Бжезинського є основною ланкою «...між Америкою та Європою. НАТО забезпечує не тільки головний механізм здійснення американського впливу на європейські справи, але й є основою політично вирішальної американської військової присутності у Західній Європі» [12, с. 50].

Таким чином, відносини США та ЄС не були безхмарними. З одного боку – політичні та економічні непорозуміння, а з другого – зразок конвергенції навколо ідеї безпеки регіону, яку забезпечували США. Ще, за словами історика Джеймса Курта, їх об'єднувало така проблема, як існування міжнародних ядерних сил [7, с. 48]. Фундаментом, що об'єднував США та країни Європи став Північно-Атлантичний військовий блок (НАТО). Президентство Р. Рейгана створило нові форми конфлікту у відносинах Сполучених Штатів та Європейського співтовариства: примушення до участі у воєнних акціях проти країн третього світу та у економічних акціях проти СРСР.

Аналізуючи зовнішню політику неоконсервативної адміністрації Р. Рейгана можна зробити висновок, що вона стала більш ідеологізованою та збагачена різними доктринами та теоріями: антикомунізм, стратегія стримування, силовий глобалізм тощо. Будуючи зовнішню політику неоконсерватизм робить акцент на постулаті про американську винятковість. А звідси і прагнення створити світ на взірць демократії у США, так званий американоцентризм.

Література

1. Defense directives // The New York Times. – 1982. – May 3; Defense Directives // The New York Times. – 1982. – June 4.
2. Department of State bulletin [85] / [by Department of State]. – Washington, D.C.: Office of Public Communications, Bureau of Public Affairs, 1985. – P. 13.
3. Huntington S. The Clash of Civilizations? / S. Huntington // Foreign Affairs. – 1993. – Summer. – P. 26, 48-49.
4. Huntington S. The Lonely Superpower / S. Huntington // Foreign Affairs. – 1999. – March/April, Vol. 78. – No 2. – P. 36.
5. Kagan R. The Present Danger / Robert Kagan, William Kristol // The National Interest. – 2000. – Spring, N 59. – P. 57-69.
6. Kaufmann W. A. Reasonable Defense / William W. Kaufmann. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1986. – P. 32.
7. Kurth J. R. The United States and the Western Europe in the Reagan Era / James Kurth // Crisis and confrontation Ronald Reagan's foreign policy. – [ed. by Morris H. Morley]. – New-York: Rowman & Littlefield, 1988. – P. 48.
8. Orbis. – 2005. – Fall. – P. 640.
9. Reagan R. Inaugural Address / Ronald Reagan // US News and World Report. – 1980. – Nov. 26. – P. 36.
10. Reagan R. Remarks at the Conservative Political Action Conference Dinner. / Public Papers of R. Reagan. Archive // R. Reagan Presidential Library Foundation. – 1983. – Feb. 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reagan.utexas.edu>.
11. Американо-советское противоборство в послевоенный период // Экономические и военно-технологические составляющие государственных доктрин США и СССР. – М., 2004. – С. 128.
12. Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С. 50.
13. Внешняя политика и дипломатическая деятельность СССР (апрель 1985 г.-октябрь 1989 г.). Обзор МИД СССР // Международная жизнь, 1989. – № 12. – С. 16.
14. Израелян В. США взрывают процесс разоружения / В. Израелян // Международная жизнь. – 1984. – № 10. – С. 39.
15. Крыжановский А. В. США и европейская интеграция в 1990-е годы концепция и политическая практика. – М., 2009. – С. 112.
16. Малашенко И. Е. США после тоталитаризма и «холодной войны» / И. Е. Малашенко // Международная жизнь – 1991. – № 5. – С. 5-6.
17. Мельвиль А. Ю. США – сдвиг вправо? Консерватизм в идейно-политической жизни США в 80-х годах / А. Ю. Мельвиль. – Москва, 1986. – С. 115.
18. Рейган Р. Жизнь по-американски / Р. Рейган. – Москва, 1992. – С. 548.
19. США: Консервативная волна. – М., 1984. – С. 96-97, 106-107.
20. Шагов А. Е. Исторический опыт организации и проведения вооруженными силами США психологических операций в ходе локальных войн и вооруженных конфликтов в 1980-2000 гг., Дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / А. Е. Шагов. – М., 2004. – С. 68.
21. Шаклеина Т. А. Концепции внешней политики США после окончания холодной войны: Дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Т. А. Шаклеина. – М., 2003. – С. 125.

Yulia Panchenko, Ph.D. in History, Assistant Professor, Sumy State University

NEOCONSERVATISM AND FOREIGN POLICY OF PRESIDENT R. REAGAN

Abstract. The article discusses the process of changing political doctrines in international politics by Ronald Reagan. A neoconservative ideology offers idea of restoring American greatness in the 21st century. It incorporates the principles of political power and geopolitics, of stable democracy, economic prosperity. His political ideology – neo-conservatism – based on free markets, low taxes, and less influence of government regulation to private companies. Therefore, he was sure that stable and free economy could help in American military preeminence. President Reagan contributed mightily not only to the demise of the Soviet Union, but also to the democratic expansion around the world.

The first foreign policy goal of Ronald Reagan was crushed the communism and USSR. His

international politics, which became known as the Reagan Doctrine (this Doctrine is consist from some doctrines), was based on new policy towards the Soviet Union – to confront the USSR and on supported anti-communist groups around the world. The One of Reagan's proposals was the Strategic Defense Initiative. Reagan believed and was sure this defense shield could stop nuclear war. The next step in this policy was to decrease Soviet URL to high technology and depressing the value of Soviet commodities on the world market. After that was new doctrine to reached eliminating ballistic missiles, or nuclear weapons altogether. Results of Reagan's foreign affairs is the destroyed Soviet Union. The next main direction of Reagan international politic was the politic of hegemony in Europe. Reagan doctrines was foundation for America's military primacy, on which freedom still depends and most visible was the massive American military build-up.

Keywords: Neoconservatism, R. Reagan, the Cold War, SDI, Reagan Doctrine.

УДК 327.001.73

Микола Фесенко,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут всесвітньої
історії НАН України»

ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛІДЕРСТВА США В ПОСТЫПОЛЯРНІЙ МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ

***Анотація.** У статті проаналізовано науковий дискурс представників різних підходів відносно проблеми трансформації суверенітету та інституту держави-нації в умовах глобалізації та формування нового міжнародного порядку. В цьому контексті доведено, що держави більше не можуть більше повністю самостійно контролювати і визначати свою внутрішню та зовнішню політику з-за кількості міжнародних акторів, від міжнародних організацій до ТНК, з якими вона має взаємодіяти. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують окремі локальні спільноти в єдину структурно-функціональну мережу. Глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів.*

Доведено, що сучасна стадія глобальних змін трансформує самі основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління. Глобалізація спричинює переміщення від чистої політики однієї держави до нової і комплекснішої форми багаторівневої глобальної політики. Це є основою того, через що впроваджуються політичні механізми регуляції. В результаті, сучасний світовий порядок легше зрозуміти як складний комплекс, взаємопов'язаний порядок, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

***Ключові слова:** суверенітет, глобалізація, Вестфальська міжнародна система, держава, міжнародний порядок, ООН.*

Лідерство, ієрархічність держав, пріоритет інтересів одних над іншими є традиційною проблемою міжнародних відносин постбіполярної доби. Міжнародно-політичні трансформації, прямо або опосередковано, пов'язані з внутрішньою динамікою одного з ключових суб'єктів світової політики – США, які продовжують залишатися сильним і самодостатнім центром світового впливу. На початку третього тисячоліття можна говорити про незаперечне лідерство США в

політичному, соціально-економічному, науково-технічному та військовому аспектах.

Лідерство в міжнародній системі дозволяє США впливати на її еволюцією і визначати напрямок соціально-політичних та економічних трансформацій. Передбачається, що у найближчому майбутньому США збережуть лідерство та мають шанси його зміцнити. Згідно з прогнозами найближчі роки США все ще залишаться наймогутнішою силою світового співтовариства. Глобальний економічний, технологічний, військовий і дипломатичний вплив США у світі не матиме рівних як серед інших країн, так і серед міжнародних організацій, що забезпечить їм виняткове становище в системі міжнародних відносин. Весь світ все ще буде бачити в США головного прибічника глобалізації і країну, яка отримала від неї найбільшу користь.

У ХХІ ст. триватиме процес структурного оновлення за рахунок становлення позаєвроатлантичних центрів економічного, політичного, науково-технічного, військового, демографічного та культурного центрів сили. На світовій арені збільшиться кількість важливих гравців, які будуть піддавати випробуванню лідерство США, а також тих, що сприятимуть його зміцненню: Китай, Росія, Індія, Мексика і Бразилія; регіональні організації; багатонаціональні корпорації; некомерційні організації. Прогнозується також збільшення антиамериканських настроїв у світі [1, с. 273].

Однак, на даний час незаперечно лідерство мають США, залишаючись головним актором на сучасній світовій арені. Але беручи до уваги динамічну трансформацію системи міжнародних відносин, актуальним залишається питання, чи зможуть США втриматись на вершині світового політичного олімпу в поточному столітті. Аналіз світової та вітчизняної літератури свідчить про те, що позицію лідера дуже важко утримувати. Стосовно цього питання, вчені розходяться лише в тому, наскільки довго американці зможуть зберігати свої позиції в сучасній системі міжнародних відносин. В цьому контексті головна консолідована позиція вчених полягає в тому, що в умовах зростання впливу Китаю в глобальній економіці суперництво між США і Китаєм стає неминучим. Лідери обох країн оптимістично заявляють, що суперництвом, яке загрожує міжнародному порядку можна управляти без зіткнень. При цьому, більшість налаштована скептично щодо можливості Китаю у найближчому майбутньому заволодіти лідерськими позиціями у світі. Однак перспективи Китаю очолити лідерські позиції є серйозним викликом для США.

Найважливішим фактором, що впливає на економіку США, є нафта. Як відзначає американський дослідник К. Філіпс, для США особливе значення має нафта: «американська нація, що сформувалася 150 років тому, історично пов'язала свою долю з величезними запасами нафти і можливостями максимізувати їх за допомогою торгівлі та військових дій» [6, с. 14]. Автор показує залежність долара від нафтового ринку. Він зазначає, що коли у 1974 р. ОПЕК зажадала збільшення цін на «чорне золото», натомість була досягнута домовленість із Саудівською Аравією про те, що торгівля нафтою буде вестися в доларах [6, с. 127], а валюти нафтоекспортерів були прив'язані до курсу американської валюти. Значна частина нафтодоларів інвестувалася в економіку Сполучених Штатів.

Вторгнення США до Іраку призвело до того, що ціна на нафту різко зросла, у тому числі через позицію країн ОПЕК. Крім того, нафтовидобувні країни

розглядають можливість відмови від прив'язки валют до нестабільного долара, скоротили його частку у золотовалютних резервах (ЗВР) і вивели частину своїх авуарів з американської економіки. У цілому, частка американської валюти в ЗВР країн світу у 1999–2007 рр. знизилася з 71 до 63%, і ця тенденція триває [6, с. 147]. Це сигналізує про зниження довіри до долара і зростаючої конкуренції з боку інших валют. Автор наводить цитату з журналу «Економіст» про те, що падіння курсу долара – це «найбільший дефолт в історії» [6, с. 179]. Не менш важливо, що в умовах зростаючого попиту на нафту на світовому ринку зростання її видобутку припинилося. Філіпс наводить оцінки, згідно з якими на період 2005–2011 рр. припадає максимум виробництва нафти, після чого воно почне скорочуватися [6, с. 130-131, 174-176]. У самих Сполучених Штатах, колись найбільшому виробнику чорного золота, 2/3 споживаної нафти забезпечується за рахунок імпорту [6, с. 121].

Аналітики відзначають, що навіть якщо відбудеться дефолт американської економіки, якого США уникнули на початку серпня 2011 р. і за яким підуть всі інші економіки світу, то першою країною, яка забезпечить свою економічну і фінансову реанімацію, будуть знову ж таки Сполучені Штати. Отже, можна також прогнозувати, що у найближчому майбутньому США набагато сміливіше підуть на порушення глобального статус-кво, оскільки першими у виграші знову залишаться вони. Китаю ж у цій ситуації залишається слідувати за США, щоб не опинитися в ролі ар'єргарду.

США мають найпотужнішу та найефективнішу економіку світу, яка є основним джерелом світового технічного прогресу та центром виробництва новітніх технологій. Загальні американські витрати на науково-дослідну та дослідно-конструкторську роботу (НДДКР) і на впровадження її результатів дорівнюють витратам країн «великої сімки». Отже, половина нових технологій світу створюється в Америці, яка витрачає вдвічі більше коштів на інформаційно-технологічні потреби у порівнянні з країнами Західної Європи.

Помічник директора Управління науково-технічної політики Білого дому Кей Коїдзумі вважає, що конкуренти випереджають США за масштабами вкладень у НДДКР. Якщо в Америці такі витрати зростають в останні 10 років у середньому на 5-6% на рік, то в ряді країн Азії темпи зростання в декілька разів вище. У результаті у відсотках від ВВП США зараз відстають за розмірами вкладень у НДДКР не тільки від Японії, але і від Південної Кореї, що вирвалася у світові лідери [8].

Важливим є і те, що в публікації звітів про нові науково-технічні дослідження, США залишаються світовим лідером у цій сфері, але їм наступають на п'яти інші країни, насамперед Китай. Зараз на частку КНР припадає 8% таких публікацій проти всього 2% у 1995 р.

Курс на зміцнення технологічного лідерства США придбав широку популярність і став прикладом для багатьох країн. «Національна нанотехнологічна ініціатива» США, висунута ще в 2000 р. президентом Б. Клінтоном, покликана забезпечити США світове лідерство у військовій та економічній сферах на багато десятиліть. Національна нанотехнологічна ініціатива (ННІ) являє собою стратегічний план, в якому відображається консенсус приймаючих участь агентств щодо цілей і пріоритетів дій у нанотехнологічній сфері [2, с. 101].

Виділені вісім програмних напрямків, покликаних забезпечити досягнення цілей ННІ. Програмні напрямки розгортаються у завдання відповідних груп

агентств. Інвестиції, що плануються у рамках ННІ, розподіляються по окремих агентствах, а в рамках кожного агентства – по програмних напрямках. У даний час ННІ охоплює діяльність 25 федеральних агентств, у 13 – є свої бюджети нанотехнологічних досліджень і розробок. Власного бюджету у Національної нанотехнологічної ініціативи немає, однак, плануючи бюджети агентств, вона впливає на формування федерального бюджету США [10; 11].

У рамках ННІ, як зазначив Б. Обама у своїй інавгураційній промові, «успіх нашої економіки завжди залежав не тільки від обсягу ВВП, а й від того, куди наше багатство прямувало». Необхідно відзначити, що виділяються як найважливіші прикладні можливості нанотехнологій, так і дослідницькі завдання, вирішення яких має критичне значення для реалізації цих можливостей. Таким чином, відомчі амбіції й інтереси підпорядковуються національним цілям [2].

У США щорічний міжвідомчий аналіз рівнів досягнення цілей і підтримки пріоритетів ННІ додається до бюджетного послання президента. Законом («Закон про дослідження і розвитку нанотехнології у XXI ст.») встановлена періодична експертиза ННІ зовнішніми консультативними органами. Йдеться про використання двох незалежних експертних органів.

По-перше, при президенті діє Національна нанотехнологічна координаційна рада, яка консультує президента, та Національна рада з науки і технологій у питаннях, що стосуються ННІ. Цей експертний орган кожні два роки дає оцінку федеральній програмі нанотехнологічних досліджень.

По-друге, відповідно до закону раз на три роки експертизу ННІ повинна проводити Національна дослідницька рада при Національних академіях. Важливо, що функції координації дій у сфері нанотехнологій й функції організаційно-технічного забезпечення (самої координації та її експертизи) у США виконують різні органи. Таким чином, знижується вплив органів, в яких проводять експертизу, на органи, які проводять таку експертизу. У даний час США є визнаним лідером в області наносистем і матеріалів [2].

Прагнення США до розвитку компетенції у різних сферах нанонауки і нанотехнології супроводжується виділенням пріоритетних напрямів, нарощуванням конкурентних переваг у цих напрямках. Відома американська організація «Foresight Institute» наприкінці 2007 р. опублікувала «Дорожню карту розвитку нанотехнологій» [7], в якій виділила для США два таких напрямки. Перший – розробка технологій атомарної точності для створення чистих джерел енергії та рентабельної енергетичної інфраструктури. Другий – розробка технологій атомарної точності для створення наноструктурних медикаментів і багатофункціональних терапевтичних пристроїв для охорони здоров'я.

Звертає на себе увагу той факт, що до 2009 р. найбільшу частку у бюджеті ННІ займало Міністерство оборони, а у 2010 р. лідерство перейшло до Національного наукового фонду. Заплановані витрати різних урядових агентств тільки на фундаментальні нанодослідження складають 475,8 млн дол. США [9].

Сьогодні важливим аспектом домінування США у системі міжнародних відносин є й інформаційно-культурний чинник, який, на думку багатьох вчених є одним із основних складових успіху у розповсюдженні західних цінностей, норм поведінки та інтелектуального сприйняття світу. США лідирують в інформаційній індустрії, що дає можливість домінувати у глобальному переміщенні інформації та ідей через Інтернет, а також через систему супутникового телебачення. Лідерство в

науці та залучення «золотої молоді» світу до участі в різних освітніх програмах американських університетів дають підстави говорити про те, що, повернувшись у майбутньому додому, багато з них займуть впливові посади у своїх країнах і сприятимуть поширенню західних цінностей, способу життя та світогляду.

Економічне, технологічне та інформаційно-культурне домінування США підкріплюється колосальним військовим потенціалом. Після розпаду біполярної системи вони не послабили своїх силових позицій і не скоротили витрат на оборону, а, навпаки, прискорили модернізацію свого військового арсеналу. Це обґрунтовується як потребою в новітніх оборонних замовленнях для концернів, підприємств, які спеціалізуються на виробництві зброї, так і необхідністю фінансування нових технічних розробок, економічний зиск від використання яких підтримує економіку гегемона.

Незважаючи на збільшення частки американських військових бюджетів у загальносвітових витратах, глобальна силова перевага коштує США не так вже й дорого. На політичному рівні постійно ставиться питання: «Невже підтримування американської першості не варте оборонних витрат десь на рівні 3-3,5% ВВП?» [5, с. 62]. Слід також зазначити, що обсяг американського військового експорту перевищує військовий експорт усіх інших держав разом узятих, що значно підвищує економічні показники США. Парадоксально, але широкомасштабна модернізація кінця ХХ – початку ХХІ ст. позитивно позначилася на тягареві військових витрат.

Для США важливо продовжувати розширення НАТО в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та залучення в лави альянсу Австралії, Південної Кореї та Японії. Це дозволить США зберегти вплив на Японію, Південну Корею та найголовніше дасть можливість контролювати та уповільнити ствердження Китаю, який поряд із ісламським світом здатен кардинальним чином змінити напрямок трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Росія залишається потенційним партнером, як для «Заходу» так і для «Сходу». Вона здатна зробити «перевагу» сил на користь як заходу, так і сходу. Тому у цьому столітті слід чикати боротьбу за Росію, за її територію та природні ресурси. Автор схиляється до думки, що РФ буде консолідуватися в цілому навколо «західного полюсу», а не «китайського», що обумовлюється перш за все цивілізаційною спорідненістю народів їх бажанням консолідуватися з країнами, які мають дуже багато спільних коренів.

США є єдиною державою, яка спроможна створити глобальну військову коаліцію, як це було у разі проведення воєнних операцій в Югославії та Іраку. Силкові можливості гегемона ґрунтуються на численних і кваліфікованих збройних силах, на широких та потужних союзах, розгалуженій розвідувальній мережі, ефективній індустрії виробництва озброєнь, політичній волі використовувати свої силкові можливості, здатності швидко мобілізувати та переміщувати на величезні простори значні військові контингенти. Потужність глобального масштабу включає в себе стратегічну і тактичну ядерну зброю, ударні підводні човни поряд із супутниками у космосі та флотом із дванадцяти важких авіаносців.

Розповсюдження американських військових баз стало елементом розширення їх державних інтересів. Це підтверджується тим, що на початку ХХІ ст. Сполучені Штати володіють 395 великими військовими базами та значною кількістю малих баз у 35 іноземних державах. Виключним сприянням для розповсюдження впливу

США є стратегічні позиції їх збройних сил у двох економічно могутніх регіональних країнах, здатних кинути Америці виклик – Японії та Німеччині. На території цих країн знаходяться американські війська, ці держави пов'язані з Вашингтоном партнерськими взаєминами стратегічного рівня і не можуть зараз та в найближчі роки вчинити гегемонів реальний опір.

Варто при нагоді навести міркування американських дослідників Р. Кагана та У. Крістала, які зазначають, що «міжнародні фінансові інститути були створені американцями і слугують американським інтересам. Міжнародна структура безпеки являє собою сукупність союзів, якими керує Америка» [5, с. 65]. Схожу позицію займають й інші представники американської політології – А. Басевич і В. Вулфарт, які також вважають США єдиною наддержавою.

Одним із головних складових компонентів збереження підтримки США у світі є пошук шляхів контролю за потужним центром сили у сучасній системі міжнародних відносин, яким є Західна Європа. З цією метою Північноатлантичний союз готовий приймати нових членів до своєї організації, у тому числі колишніх сателітів СРСР. Американський істеблішмент загалом переконаний у необхідності контрольних важелів впливу у Європі як абсолютно необхідних передумов американської переваги у світі. Суперечка виникає з приводу ціни, методів досягнення цієї мети та рівня заохочення західноєвропейського центру сили. Американський інтерес до трансатлантичного співробітництва буде пропорційним готовності Європи зустріти виклики майбутнього.

Але найбільш «революційним» у створенні нової стратегії Північноатлантичного союзу є розгляд можливостей виходу НАТО за межі Європи. Тільки тоді США отримають достатні підстави для побудови однополюсного світу. На думку американського вченого М. Брауна, «США висловлюють свою глобальну стурбованість: або НАТО вийде за межі Європи, або втратить усяку цінність» [3, с. 208]. Його колега та одноступець Р. Хантер, який багато років представляв США у НАТО, зазначає: «Союзники по НАТО повинні вирішити питання розширення своєї діяльності за межами Європи – потенційно у Північній Африці, за Кавказьким хребтом, на Близькому Сході та у Перській затоці» [4, с. 189-190]. Слід наголосити, що на всіх цих географічних напрямках вже ведеться робота, і країни НАТО вже визначають свої геополітичні можливості.

Таким чином, все вищезазначене свідчить про безперечне лідерство США у міжнародній системі. Варто підкреслити домінування США у світовій валютній системі, чільні позиції у світовій торгівлі, володіння найпотужнішими ТНК, можливість надавати значну економічну та гуманітарну допомогу зовнішньому світові. Однак статус лідера потребує величезної концентрації усіх джерел задля його збереження. У цьому контексті слід зазначити, що незважаючи на лідируючі позиції у сучасній міжнародній системі, США не можуть втілити у життя всі свої гегемоністські задуми. Наприклад, не змогли зупинити ядерну програму Північної Кореї та випробування нею ядерної зброї, зупинити розвиток ядерної програми Ірану. США не вдалося примусити Росію відмовитись від допомоги у будівництві атомного реактора в Ірані, військового співробітництва з Китаєм та Індією. Канада всупереч американському спротиву налагоджує контакти із Кубою тощо.

Література

1. Анилионис Г. П. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Анилионис, Н. А. Зотова. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 676 с.
2. Дементьев В. Е. Нанотехнологическая инициатива США – опыт политики технологического лидерства. Теория и практика институциональных преобразований в России / В. Е. Дементьев / М.: ЦЭМИ РАН, 2008. – Вып. 12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cemi.rssi.ru/about/persons/index.php?SECTION_ID=6&ELEMENT_ID=132.
3. Brown M. Minimalist NATO. A Wise Alliance Knows When to Retrench / M. Brown // Foreign Affairs. – 1999. – May/June. – Vol 78. – № 3. – 1999. – P. 204-217.
4. Hunter R. Maximizing NATO. A Relevant Alliance Knows How to Reach / R. Hunter // Foreign Affairs. – 1999. – May/June. – Vol 78. – № 3. – P. 190-204.
5. Kagan R. The Present Danger / R. Kagan, W. Kristol // The National Interest. – 2000. – Spring. – P. 59-72.
6. Phillips K. Bad Money: Reckless Finance, Failed Politics, and the Global Crisis of American Capitalism / K. Phillips. – New York: Viking Penguin, 2008. – 239 p.
7. Productive Nanosystems: Productive Nanosystems: A Technology Roadmap. – 2007. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://foresight.org/roadmaps/Nanotech_Roadmap_2007_main.pdf.
8. Science and Engineering Indicators: 2010 / Сайт о нанотехнологиях. – 19 января 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/>.
9. Supplement to the President's: Supplement to the President's 2010 Budget. Research and Development Leading to a Revolution in Technology and Industry: The Future of EU Competitiveness 2009: The Future of EU Competitiveness. From Economic Recovery to Sustainable Growth. – 2009. – 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bis.gov.uk>.
10. The National Nanotechnology Initiative: The National Nanotechnology Initiative Strategic Plan / 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nano.gov/node/256>.
11. The National Nanotechnology Initiative: The National Nanotechnology Initiative. Second Assessment and Recommendations of the National Nanotechnology Advisory Panel / 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nano.gov>.

Mykola Fesenko, Ph.D. in Politics, Senior Research Fellow, SI «Institute of World History of NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine.

PROSPECTS OF US GLOBAL LEADERSHIP PRESERVATION IN THE POSTBIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM

***Abstract.** The article studies different approaches towards sovereignty and transformation of the institute of a “nation-state” in the context of globalization and formation of the new international order. In this context, it is proved that the state can no longer fully self-control and determine its domestic and international policies because it has to interact with a number of international actors, from international organizations to multinational corporations. Complex global systems, from financial to environmental ones, combine local communities in a single structural and functional network. The global infrastructure of communication and transport supports new forms of economic and social organization that go beyond national borders.*

The author concludes that now the present-day phase of global changes is transforming the very foundations of world order through the reconstruction of traditional forms of established sovereign state, the political community and international governance. Nevertheless, it is possible to avoid these processes, which are not completely safe. After all, the globalization causes movement from independent policy of a country to the new and more complex forms of multilayer global, world policy. This is a reason why the mechanisms of political regulation should be introduced, and the international community is now trying to do. So as a result, the current world order is easier to understand as a complicated system, interconnected order, where the state is tightly integrated into the developed system of multi-regional, global governance.

Keywords: USA, leadership, international system OPEC, China and nanotechnology.

Наталя Яковенко,
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Галина Піскорська,
кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПРІОРИТЕТИ МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ США В СТРАТЕГІЯХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

***Анотація.** В статті детально розглянуто основні базові принципи сучасної зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки, їх відображення в ключовому політичному документі офіційного Вашингтона – Стратегії національної безпеки. Зазначено, що Стратегія національної безпеки США є найбільш важливим концептуальним документом, згідно з яким здійснюється як зовнішня, так і внутрішня політика країни. Наголошено, що особливістю Стратегії національної безпеки США є їх глобальний характер, враховуючи той факт, що після Другої Світової війни Сполучені Штати Америки зайняли й нині продовжують зберігати позицію світового лідера та одного із головних центрів сили на міжнародній арені. Проаналізовано еволюцію доктрини національної безпеки США за діяльності президентських адміністрацій США Джорджа Буша-молодшого та Барака Обами у сфері безпеки, з'ясовано сутнісні зміни переходу від стратегій «жорсткої» до стратегій «м'якої» і «розумної» сили. Концепція «розумної сили», яка лежить в основі діяльності Адміністрації Барака Обами, сприяє усвідомленню та просуванню широкого спектра зовнішньополітичних цілей держави, зокрема, політики глобального лідерства, за допомогою поєднання дипломатичного, економічного і воєнного потенціалу.*

***Ключові слова:** зовнішня політика США, глобальне лідерство, стратегії «жорсткої», «м'якої», «розумної» сили.*

Стан міжнародної системи підтримання миру та стабільності – найважливіша спільна проблема сучасних міжнародних відносин в цілому й один з ключових параметрів оцінки ефективності зовнішньої політики будь-якої держави. Ефективність зовнішніх та внутрішніх безпекових стратегій держав залежить не тільки від того, якими зовнішньополітичними ресурсами володіє країна, а й від того, наскільки розумно вони використовуються. Найбільш значущим та узагальнюючим документом, що надає цілісну картину уявлення адміністрації США щодо зовнішньої політики країни, є Стратегія національної безпеки США, що зумовлює підвищений інтерес до неї з боку багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, дослідження яких присвячено аналізу стратегій зовнішньої політики та безпеки США.

Аналіз зовнішньополітичних та безпекових стратегій представлено у загальних та спеціальних дослідженнях таких авторів, як: Дж. Най, Р. Армітідж, Зб. Бжезинський, Р. Кейган, Р. Кеохейн, А. Коен, У. Оуенс, Ф. Фукуяма, та ін.; серед вітчизняних науковців варто зазначити праці О. Бахтіярова, О. Бодрука, В. Головченка, А. Гуцала, Д. Дубова, О. Зернецької, Є. Камінського,

Б. Канцелярука, О. Литвиненка, Є. Макаренко, С. Недбаєвського, М. Ожевана, І. Погорської, О. Потехіна, Г. Почепцова, М. Рижкова, О. Сосніна, С. Федуняка, С. Шергіна, І. Хижняка, Л. Чекаленко, та ін.

Зазначимо, що уперше безпекову стратегію було представлено Адміністрацією Р. Ніксона, а 1986 року був прийнятий закон Голдуотера-Нікольса, за яким «Стратегія національної безпеки» стала обов'язковим документом для кожної нової адміністрації президента США. США будують свої стратегії на основі концепції беззаперечного і тотального домінування (лідерства) з позиції сили, яка ґрунтується на принципах абсолютної переваги у військовій, технологічній, економічній, інформаційній сферах. У комплексі сучасних інструментів безпекової політики США також важливу роль відіграють невійськові засоби – економічні, фінансові, науково-технологічні, інформаційні, культурні та інші, які умовно об'єднані поняттям «м'який вплив», що суттєво розширює можливості країни виступати не тільки центром тяжіння для інших акторів міжнародних відносин, але й здійснювати на них ефективний несиловий тиск.

Як зазначають експерти, феномен сили у міжнародному середовищі – це насамперед здатність впливати на поведінку іншої держави в бажаному для себе напрямку, здатність встановлювати різні форми залежності однієї держави від іншої (прямі, непрямі, опосередковані, за допомогою насильства, переконання, обіцянки вигод, позбавлення наявних переваг, створення умов), в яких залишається лише одна альтернатива, один спосіб розв'язання суперечок, виходу із ситуації, що склалася. В цьому випадку очевидним стає той факт, що такий вплив може досягатися різними способами, а не тільки використанням військового потенціалу, військового тиску, загрози або ведення війни.

Саме досвід США у розробці та реалізації стратегій національної безпеки та зовнішньої політики є найбільш показовим в даному контексті.

Найбільш гостро питання співвідношення застосування методів «м'якого» та «жорсткого» впливу у безпековій політиці постали за часів адміністрації Дж. Буша-молодшого в контексті проекту придушення «вісі зла», до якої увійшли переважно близькосхідні держави (Палестина, Сирія, Ліван, Йорданія, Єгипет, країни Аравійського півострова, Ірак, Іран). В рамках проекту пріоритетним напрямом було визначено нейтралізацію деспотичних і агресивних режимів, що загрожують миру і безпеці не тільки США, а й усього світу. В авторському вступі президента держави до Стратегії національної безпеки США 2006 р. з першого рядка зазначається, що Сполучені Штати знаходяться в стані війни: «Це стратегія воєнного часу обумовлена страшним викликом тероризму, який живиться від ідеології вбивства і ненависті, і який проявив себе повною мірою народу Сполучених Штатів в подіях 11 вересня 2001 року» [13]. Продовжується стратегія констатацією безпрецедентних можливостей Сполучених Штатів щодо закладання основ майбутнього миру через поширення лібералізму і демократії, як чинників миротворення у міжнародних відносинах. Задля реалізації цих можливостей треба обрати шлях впевненості й лідерства, відмовившись від трьох зол: ізоляціонізму, протекціонізму і пасивної оборони, зазначається у Стратегії.

Президент США визначає дві ключові мети політики національної безпеки США. Перша мета – це подолання тиранічних режимів і встановлення свободи, справедливості та поваги до людської гідності (з огляду на логіку документа автори Стратегії виходять із презумпції, що демократичні уряди ефективно управляють

територіями, не утискають своїх громадян і не атакують інші нації). «Свобода – найбільш надійна основа миру і міжнародної стабільності», – підкреслено в документі [13].

Другою ключовою метою Сполучені Штати вважають лідерство у спільноті демократичних націй, яка стає дедалі більшою. Багато наявних глобальних проблем – поширення пандемічних захворювань, тероризм, природні катастрофи – потребують багатонаціональних зусиль для їхнього вирішення. «Америка повинна продовжити головування в світі» [13].

Документ чітко визначає завдання зовнішньої політики США: підтримувати рух на захист прав і гідності людини; зміцнювати коаліції для боротьби з тероризмом і працювати для запобігання атак на друзів і союзників; працювати з іншими для владнання регіональних конфліктів; не давати ворогам погрожувати нам, нашим друзям та союзникам зброєю масового знищення; розпочати нову еру глобального економічного зростання через вільні ринки і вільну торгівлю; поширити коло розвитку шляхом формування відкритих суспільств і побудови інфраструктури демократії; розробити порядок денний для кооперування з іншими основними центрами глобальної сили. Отже, стратегія національної безпеки виокремлює пріоритети державної політики у термінах політики та її інструментів, які застосовуються для протидії принциповим загрозам національній безпеці США. Американська зовнішня політика, яка традиційно будувалася на поєднанні стратегій національної безпеки та глобальної демократизації, виявила нездатність сприяти реалізації амбіцій керівництва США за президентства Дж. Буша-молодшого, який, офіційно проголосивши в січні 2006 року концепцію «трансформаційної дипломатії», не зміг домогтися перетворення авторитарних режимів на стабільні демократії.

Реалізація нової концепції «розумної сили» США знайшла втілення у «Стратегії національної безпеки», яка була оприлюднена у травні 2010 р., і в якій визначено принципи обстоювання геополітичних інтересів Америки в сучасному світі. Суть нової консенсусної американської стратегії (розробники Дж. Най та Р. Армітідж) полягає у поєднанні «жорсткої» (воєнної) і «м'якої» (культурної) сили у спільну ефективну стратегію діяльності США на міжнародній арені задля повернення Америці статусу інтелектуального лідера та підтримання іміджу й репутації США на засадах ідеї «глобального добробуту» [11].

Водночас документ відзначається декларативним характером, містить дипломатичні формулювання, не розкриває багатьох аспектів реальної політики, проте «Стратегія національної безпеки» (2010) разом з іншими доктринальними документами («Чотирирічний огляд військової політики», «Огляд ядерної політики», «Огляд підходу до протиракетної оборони», «Стратегія у сфері кібербезпеки» тощо) подає достатньо розгорнуте уявлення про політичні пріоритети американського керівництва. Традиційно американський підхід до проблеми національної безпеки обмежувався міжнародними аспектами, оскільки вважалося, що питання внутрішньої політики та економічного розвитку не належать до сфери національної безпеки США, проте Адміністрація Б. Обами відійшла від такого жорсткого розмежування і розширила поняття національної безпеки [2].

Б. Обама підтримує ідею служіння історичній місії США – гарантуванню глобальної безпеки, але на відміну від попередників по Білому дому, Національна

стратегія безпеки Б. Обама визнає цінність партнерства, надає більшого значення громадянському виміру на протидію військовому і підкреслює значення діалогу та необхідності зміцнення міжнародних інституцій.

Відтак, у документі, вважають політичні аналітики, що складається з 52 сторінок, робиться спроба примирити ідеалізм кампанії Б. Обама з реальністю його конфронтації з неспокійним і небезпечним світом. У ньому описана Америка, «загартована війною» і «дисциплінована спустошливою економічною кризою», і зроблено висновок, що США не можуть нести тягар тривалих війн в Іраку й Афганістані, виконуючи при цьому й інші зобов'язання. Критики дорікали Б. Обамі в прагненні вибачитися за невдачі Америки і за готовність відмовитися від ролі єдиної супердержави. «Але для команди Б. Обама це документ, який бачить світ таким, яким він є, і знаменує кінець епохи ілюзій, коли Вашингтон вбачав переваги застосування «жорсткої» сили у досягненні результатів» [4].

«Стратегія національної безпеки» містить низку важливих новацій тактичного і стратегічного характеру: зокрема, вперше в стратегії пропонується інтегрувати основні інструменти американської потужності – дипломатію, військову силу, економічні інструменти, розвідку; сили забезпечення внутрішньої безпеки [7]. Крім того, аналіз документа дозволяє виділити й чотири стратегічні аспекти: безпеку; економічне процвітання; просування «універсальних цінностей»; зміцнення світопорядку за умови американського лідерства у вирішенні важливих міжнародних проблем. Стратегія мала всеосяжний характер і була спробою інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки з огляду на те, що найгостріша системна криза спричиняє «перевантаження» сил Америки у спробі консолідувати однополярний світ, оскільки жодна країна не в змозі повністю забезпечувати міжнародну відповідальність.

Проблема внутрішньої безпеки в документі стосується відновлення американської економіки (вперше до сфери національної безпеки віднесене завдання збільшити американський експорт в 2 рази до 2014 року і частку капіталів у ВВП), здатності її до інновацій як основи американської потужності і конкурентоспроможності, вирішення проблеми дефіциту державного бюджету [1]. Особливий наголос зроблено на проблемах розвитку освіти, охорони здоров'я, науки і техніки. Відтак, йдеться про підвищення інтелектуального потенціалу США за рахунок «повної освіти всього американського населення» і збільшення до 2020 року відсотка осіб з вищою освітою. Враховуючи інтелектуальну складову «м'якої сили», «Стратегія національної безпеки» розглядала науково-технологічні досягнення як інструмент забезпечення пріоритетів безпеки США, у тому числі мала на меті захистити американські війська від асиметричних інформаційних атак; забезпечити виконання угод про контроль над новітніми озброєннями та їх нерозповсюдженням; запобігти терористичним нападам на території США; попередити і зупинити розповсюдження епідемій; захистити інформаційну інфраструктуру, засоби транспорту і зв'язку.

У документі наголошується і на провідній ролі військового чинника, тобто «жорсткої сили», у стратегії безпеки, оскільки США мають намір зберігати військове лідерство і здатність до протидії загрозам будь-якого потенційного супротивника. Таким чином, у стратегії не знято повністю тезу про право Вашингтона на «жорстку силу», тобто односторонні військово-силові дії за вибором США: «Коли використані всі інші методи, застосування сили іноді стає

необхідним. До ведення війни ми ретельно зважимо вартість і ризики дії і бездіяльності ... Ми будемо прагнути до широкої міжнародної підтримки, зокрема, таких інститутів, як НАТО і Рада Безпеки ООН. США зберігають право на односторонні дії, якщо необхідно захистити нашу країну і наші інтереси, але ми будемо прагнути дотримуватися норм, що регулюють застосування сили» [10].

Документ подає бачення Адміністрації Б. Обама щодо ролі США у поліцентричній системі міжнародних відносин, яким проголошується пріоритет колективних дій світової спільноти в рамках міжнародного права, підкреслюється необхідність зміцнення міжнародних інститутів, декларується визнання прав та обов'язків всіх держав щодо прогресивного розвитку людства, акцентується необхідність взаємодії з американськими союзниками – країнами НАТО, зокрема з Великою Британією, Францією, Німеччиною, а також з Японією, Південною Кореєю, Австралією тощо. Особливу увагу у стратегії Б. Обама звернуто на те, що у світі зростає кількість нових «центрів впливу», з якими США необхідно взаємодіяти. Серед таких центрів розглядаються Китай, Індія, Росія і регіональні «центри впливу» – Бразилія, Індонезія, Південна Африка, Саудівська Аравія, Нігерія, Кенія.

Стратегія відзначає «дифузію економічної потужності в світі», що передбачає вирішення глобальних фінансово-економічних проблем за допомогою не тільки «великої вісімки» (сім західних країн і Росія), а й «великої двадцятки», куди входять майже всі нові «центри впливу». Це означає, що Вашингтон переходить від стратегії «єдиної наддержави» в однополярному світі до стратегії забезпечення лідерства США в поліцентричній системі міжнародних відносин [8]. Згаданий документ здатний викликати критику щодо зміни курсу американської зовнішньої політики останнього часу, готовності відмовитися від ролі єдиної супердержави, але для команди Б. Обама це документ, який знаменує відмову від доктрини «стримування» на користь доктрини «розумної сили» [6; 9; 5].

Водночас, нова Стратегія приділяє увагу тим аспектам безпеки держави, яким у попередніх Стратегіях не було приділено суттєвого значення.

У «Стратегії національної безпеки» (2010 р.) проблема захисту кібермереж згадується поряд з проблемою захисту США від біологічних атак, а ступінь проникнення кібермереж у життя американського суспільства визначається як «залежність» від них, оскільки «космос та кіберпростір мають силу впливати на повсякденне життя та військові операції». Крім того, кібератаки віднесені до однієї з ключових проблем у внутрішній безпеці США: «Всередині країни США будуть прагнути стратегії, спроможної протидіяти всьому спектру загроз і небезпек для нашого суспільства. Це загрози та небезпеки, що включають в себе тероризм, стихійні лиха, масштабні кібератаки і пандемії». Загалом, роз'ясненню позиції Адміністрації Б. Обама щодо безпеки кіберпростору у новій Стратегії надано окремий параграф «Безпека кіберпростору», де зазначено, що загрози в сфері кіберпростору є однією з найбільших загроз національній, суспільній та економічній безпеці, з якими зіткнулись США: «Високий рівень нашої технологічності, що дозволяє нам існувати та створювати, водночас надає додаткові можливості для тих, хто хоче підірвати наші можливості або знищити їх». Ця ж «технологічність» дає збройним силам США значну перевагу, однак не забезпечує несекретні урядові мережі від постійного несанкціонованого втручання.

Як свідчить аналіз, у «Стратегії національної безпеки» традиційно присутня

проблема захисту демократії і прав людини: по-перше, наголошується, що необхідно насамперед дотримуватися захисту прав людини у США; по-друге, вперше відзначається важливе значення економічних і соціальних прав і свобод, подолання бідності; по-третє, стверджується, що США не нав'язуватимуть свою модель демократії, а будуть спиратися на «силу прикладу» і вести діалог з питань прав людини навіть з «недемократичними режимами». Отже для Адміністрації Б. Обама пріоритетною є стратегія «розумної сили», яка охоплює дипломатію, національні цінності, науково-технологічні інновації та безпеку, що свідчить про політичне прагнення США підтримати міжнародний порядок, здатний вирішити глобальні проблеми.

У лютому 2015 р. в США прийнята нова редакція Стратегії національної безпеки [14]. В доповіді Президента сформульовано підходи Адміністрації Б. Обама щодо політичних, оборонних, економічних та інших аспектів забезпечення безпеки та добробуту Сполучених Штатів, адаптовані до наявних та потенційних загроз і викликів. Згідно з усталеною практикою, положення оновленої Стратегії сприятимуть відповідним змінам в міжнародному курсі Вашингтона, що спрямований на найбільш ефективно просування американських інтересів за кордоном на регіональному та глобальному рівнях. Пропонується широка програма взаємодії з оточуючим світом у його сучасному стані. У документі прагнення до зміни світового порядку за допомогою сили поступається усвідомленню глобальної ролі Росії та виходу на світову арену таких держав, як Китай та Індія. Зовнішню політику США планується адаптувати до нових еволюціонуючих загроз, включаючи кібервійни, епідемічні захворювання, етнічні конфлікти тощо.

В якості основної гарантії збереження впливу США у світі, як і раніше, розглядаються міцні та боездатні військові сили попри тези про необхідність використання комплексного підходу щодо забезпечення безпеки держави, який передбачає постійне сполучення політико-дипломатичних, військових, економічних, ідеологічних та інших інструментів впливу на оточення.

У вступній частині документа стверджується, що всередині американської політичної еліти існує консенсус щодо світового лідерства США. Саме тут визначені цілі лідерства або національні інтереси:

- «безпека Сполучених Штатів, їх громадян, а також американських союзників та партнерів;
- міцна інноваційна та зростаюча національна економіка, яка функціонує в межах відкритої міжнародної економічної системи та сприяє процвітанню держави;
- повага до універсальних цінностей всередині держави та за кордоном;
- заснований на першості Закону світопорядок, забезпечений провідною роллю США та спрямований на підтримання безпеки, нарощування можливостей реагування на глобальні виклики через тісніше міжнародне співробітництво».

Автори документа також вважають, що «Сполучені Штати забезпечуватимуть своє лідерство, виступаючи прикладом для інших держав». Тобто, «міцність американських інститутів влади, наша прихильність до верховенства Закону є наочними прикладами для всіх демократичних урядів. Якщо ми наполегливо відстоюємо свої цінності у себе вдома, то будемо здатними ефективніше просувати їх за кордоном. Дотримання міжнародних норм та стандартів дозволяє очікувати аналогічних дій з боку інших держав» [14].

США мають намір забезпечувати стримування агресії Росії, уважно спостерігати за її стратегічними можливостями та допомагати союзникам та партнерам чинити опір тиску з боку Росії в довгостроковій перспективі в разі необхідності. В 2015 р. в бюджеті США були враховані витрати для боротьби проти «тиску Росії». В своєму бюджетному посланні Б. Обама заявив, що у відповідь на агресивні дії з боку Російської Федерації в бюджеті містяться пропозиції щодо політичної, економічної та військової підтримки союзників по НАТО та держав-партнерів у Європі. Б. Обама зазначив, що США підтримуватимуть уряди держав, що опинилися «головними мішенями тиску» з боку Росії. Водночас «двері залишатимуться відкритими» для можливості подальшого співробітництва з Росією в сферах спільних інтересів, якщо вона обере інший шлях – шлях мирного співробітництва при повазі суверенітету та демократичного розвитку сусідніх держав.

«Агресія Росії в Україні дала ясно зрозуміти, що європейська безпека і міжнародні правила і норми, спрямовані проти територіальної агресії, не можуть прийматися на віру. У відповідь ми домоглися міжнародних зусиль в підтримку українського народу, який зробив вибір свого майбутнього і розвиває власну демократію і економіку», – зазначено у тексті Стратегії національної безпеки [14].

Втім впливовий аналітичний центр Council on Foreign Relations (CFR) у 2016 році понизив свою оцінку пріоритетності попередження конфлікту в Україні для закордонної політики США у доповіді «Дослідження превентивних пріоритетів-2016» [12]. Дослідники центру CFR віднесли конфлікт в Україні до другої за важливістю групи тривожних ситуацій у світі, попередження яких мало би стати пріоритетом для американських дипломатів. Натомість до пріоритетних завдань закордонної політики США експерти центру віднесли: громадянську війну у Сирії; напад із масовими жертвами на США, або їх союзника; конфлікт з Північною Кореєю, або в ній самій внаслідок випробування КНДР ядерної, чи балістичної зброї; політичну нестабільність ЄС; роздроблення Лівії; конфлікт між Ізраїлем та Палестинськими територіями; політичне насильство у Туреччині; нестабільність в Єгипті; нестабільність та насильство в Афганістані; подальше дроблення Іраку.

Керівництво США взяло на себе зобов'язання підтримувати міжнародну стабільність, колективні зусилля міжнародного співтовариства в боротьбі проти тероризму, передусім проти Аль-Каїди, ІДІЛ, за заборону доступу терористів до ядерних матеріалів, в боротьбі проти розповсюдження зброї масового знищення, мобілізувати зусилля світового співтовариства, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків кліматичних змін та можливостей виникнення небезпечних хвороб. У вирішенні цих завдань головну роль мають відігравати збройні сили, оскільки вони «зберігатимуть здатність протидіяти будь-яким загрозам, включаючи галузь протиракетної оборони, кібербезпеки, боротьби проти тероризму, стримування агресії та ліквідації наслідків стихійних лих. США зберігатимуть військову присутність за кордоном для захисту американських громадян і їх інтересів, підтримання регіональної стабільності, надання гуманітарної допомоги та для нарощування потенціалу іноземних партнерів, необхідного при проведенні спільних операцій» [14].

Проте застосування сили не є єдиним ефективним засобом протидії викликам або засобом забезпечення залучення США до глобальних акцій. Навпаки,

пріоритетними інструментами в даній галузі є дипломатія, а також вибіркоче застосування економічних санкцій, яке залишатиметься ефективним засобом впливу на безвідповідальних суб'єктів міжнародних відносин, а також ліквідація кримінальних і терористичних мереж.

Лідерство США спирається на надійних партнерів. «Ми послідовно поширюватимемо рамки взаємодії з іншими країнами, недержавними суб'єктами та міжнародними інститутами – передусім ООН, транснаціональними фінансовими структурами, регіональними організаціями. Це може надати значного імпульсу щодо збільшення спільного внеску учасників на підтримку глобальної безпеки та процвітання, дотримання норм відповідальної поведінки на міжнародній арені» [14].

США забезпечуватимуть своє лідерство із розрахунком на довгострокову перспективу. Так само, як в минулому столітті Сполучені Штати сприяли розвиткові світових процесів, на сьогодні вони зобов'язуються впливати на їхній хід та характер, удосконалюючи засоби та форми впливу для утримання свого лідерства. Згідно Стратегії, Вашингтон несе відповідальність щодо забезпечення енергетичної безпеки своїх союзників в Європі та інших регіонах світу. «Виклики, обумовлені українською та європейською залежністю від постачання російських енергоресурсів, наочно демонструють необхідність розробки нових підходів до проблеми забезпечення енергетичної безпеки, враховуючи колективні потреби Сполучених Штатів, наших союзників та торговельних партнерів, а також важливість розвитку інших конкурентоздатних ринків» [14].

Вашингтон бере на себе ще одне зобов'язання – «очолювати процес адаптації, формування і, коли дозволяють обставини, запровадження правил та норм, створення інститутів, які є базовою основою для миру, безпеки, добробуту та захисту прав людини у ХХІ столітті». В цьому зв'язку Сполучені Штати продовжуватимуть пошук раціональних рішень по всіх пріоритетних напрямках реалізації зовнішньополітичного курсу, застосовуючи необхідні дипломатичні та інші інструменти.

В якості держави, що утворила глобальну інформаційну мережу, Сполучені Штати також несуть особливу відповідальність за підтримання лідерства в рамках «кібернетичного миру», забезпечення безпеки космічного простору (повинні «разом протидіяти загрозам з боку тих, хто прагне не допустити мирного використання космосу»), а також повітряного та морського простору.

Вітчизняні аналітики зазначають, що особливістю Стратегії національної безпеки США є їх глобальний характер, враховуючи той факт, що після Другої Світової війни Сполучені Штати зайняли позицію світового лідера та одного із центрів сили на міжнародній арені [3]. Крім цього, Стратегія національної безпеки США (особливо, в останні роки) є основним концептуальним документом, згідно з яким здійснюється як зовнішня, так і внутрішня політика країни. Нова стратегія Б. Обама має всеосяжний характер і є спробою інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки з огляду на те, що найгостріша системна криза свідчить про переважання сил США у спробі консолідувати однополярний світ, оскільки жодна країна не в змозі забезпечувати повну міжнародну відповідальність. У політичному протиборстві за лідерство у світовому співтоваристві вагомому роль відіграють стратегії «м'якої сили», які розглядаються як державні документи, що мають водночас історичну і політичну значимість, оскільки упродовж їх здійснення вони

знають конструктивних змін (від стратегій «жорсткої» до стратегій «м'якої» і «розумної» сили), зумовлених новими викликами і загрозами для міжнародної стабільності і миру.

Концепція «розумної сили», яка лежить в основі діяльності Адміністрації Б. Обами, сприятиме, на думку провідних політологів США, просуванню широкого спектра зовнішньополітичних цілей держави, зокрема, політики глобального лідерства, за допомогою поєднання дипломатичного, економічного і воєнного потенціалу. Ідеологія «розумної сили», на наш погляд, сповідує головний імператив діяльності США на міжнародній арені: захист національних інтересів у якісно новому контексті зовнішньополітичних впливів.

Література

1. Введение президента Обамы к Отчету о стратегии национальной безопасности (28 мая 2010 года). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.america.gov/st/peacesec-russian/2010/May/20100528114736ejavosson0.5478632.html>.
2. Дулейран Ю. У США оприлюднили нову стратегію національної безпеки / Ю. Дулейран. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2054788.html>.
3. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. – К.: НІСД, 2015. – 58 с.
4. Макаренко Є. А. Ризики і перспективи політики безпеки адміністрації США в умовах «перезавантаження» міжнародних відносин / Є. А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2010. – Вип. 94. – Ч. I. – С. 11-16.
5. Нова стратегія безпеки США в баченні Обами. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=83241>.
6. Обама відмовляється від ролі «світового жандарма». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/press/28may2010/obama.html>.
7. Обама добивается безопасности путем мира и сотрудничества (27 мая 2010 года). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.america.gov/st/peacesec-russian/2010/May/20100528130723arrud0.915127.html>.
8. Рогов С. Американское лидерство в многополярном мире. Основы «Стратегии национальной безопасности» Обамы. / С. Рогов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1276462800>.
9. У США нова стратегія безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-378925.html>.
10. Шамшур О. Початок ери Обами. Зовнішньополітичний вимір / О. Шамшур. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zn.ua/1000/1550/64642>.
11. Nye J. S. A smarter, more secure America. Report of the CSIS Commission on Smart Power / Craig Cohen, Joseph S. Nye, Richard Armitage. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csis.org/publication/smarter-more-secure-america>.
12. The Council on Foreign Relations (CFR): Preventive Priorities Survey: 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/conflict-assessment/preventive-priorities-survey-2016/p37364>.
13. The National Security Strategy of the United States of America (2006). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.presidentialrhetoric.com/speeches/nss2006.pdf>.
14. The National Security Strategy of the United States of America (2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

Natalya Yakovenko, Dr. Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Galyna Piskorska, Ph.D. in History, Senior Researcher, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

PRIORITIES OF INTERNATIONAL POLITICAL ACTIVITIES IN US NATIONAL SECURITY STRATEGIES

***Abstract.** The article deals with the basic principles of US contemporary foreign policy, their reflection in the key political document – National Security Strategy. It is mentioned that the US National Security Strategy is the main conceptual document according to which both internal and foreign policy of the state is pursued. It is stressed that the particular feature of the US National Security Strategies is their global nature considering that the US gained a position of a world leader and one of the centers of power at the international scene after the Second World War. Evolution of the US National Security Doctrine has been analyzed during activities of US presidential administrations of G. Bush Junior and B. Obama in the sphere of national security, essential changes from «hard» to «soft» and «smart» power have been interpreted. Smart power means developing an integrated strategy, resource base, and tool kit to achieve American objectives, drawing on both hard and soft power. The concept of «smart power» being the basic one for B. Obama’s Administration, is aimed at reaching a wide range of purposes of American foreign policy, global leadership in particular, while combining diplomatic, economic and military potentials. By complementing U.S. military and economic might with greater investments in soft power, America can build the framework it needs to tackle tough global challenges.*

***Key words:** US foreign policy, strategies of «hard», «soft» and «smart» power*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА США

УДК 327.44:94(477+73+71)

Олександр Лозовицький,
кандидат політичних наук, доцент,
Конотопський інститут
Сумського державного університету

ФРАНЦУЗЬКО-АМЕРИКАНСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО ЯК ЧИННИК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ США В ЄВРОПІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

***Анотація.** В статті розглядаються актуальні напрями розвитку основних тенденцій і закономірностей міжнародних відносин другої половини ХХ ст. Автором проаналізовано основні тенденції розвитку французько-американських відносин в контексті зовнішньополітичного курсу США в Європі за умов біполярності. Увага акцентується на міждержавному суперництві у геополітичній та військово-стратегічній сферах в означений період.*

Досліджено еволюцію французько-американських стратегічних відносин, а також політику та стратегію США у процесі формування та розвитку оборонної стратегії Франції. Розглянуто різноманітні аспекти впливу та військово-політичної взаємодії Франції та США. Особливу увагу приділено дослідженню рольових особливостей Франції та США у процесах двосторонньої та багатосторонньої взаємодії, що призвели до мінімального політико-ідеологічного та військово-стратегічного консенсусу в збереженні гомогенності євроатлантичної спільноти. Зроблено узагальнюючий висновок, що франко-американські взаємовідносини були загальними силовими підвалинами, які, водночас, визначали європейський вектор зовнішньополітичного курсу США та формування французької військово-політичної стратегії в повоєнний період, які мали адаптаційну мету, що вимагало від США ставлення до неї як до союзного, проте альтернативного фактору впливу та міжнародної взаємодії.

***Ключові слова:** США, Франція, зовнішня політика, військово-політична стратегія, міжнародні відносини.*

У другій половині ХХ ст. відбулось посилення взаємозалежності регіональних і світових процесів та зростання впливів міжнародної взаємодії на політичну складову міжнародних систем різного рівня. В цьому контексті привертають увагу структурні аспекти взаємовідносин між країнами, які традиційно мають статус великих світових держав. Зокрема, між США та Францією, які мають величезний вплив на глобальні процеси й тенденції світового розвитку. Дослідження взаємодії між ними в плані вивчення особливостей процесів становлення та розвитку має як значне наукове, так і практичне значення для зовнішньополітичної поведінки сучасної України. В цілому ж аспект взаємодії двох держав у системі зовнішньополітичної діяльності США та Франції залишається недостатньо розробленим, що має свої об'єктивні причини. Так, двосторонні суперечності не набули такого антагоністичного характеру, як між державами НАТО й Варшавським блоком. З іншого боку, за часів «холодної війни» вони належали до

«делікатних» проблем та їх аналіз здебільшого не був предметом публічних досліджень.

Новий рівень організації сучасного світу виявляється у зростанні рівня взаємодії й взаємозалежності акторів, а також стійкої тенденції до інтегрування структур, що виконують міжнародні функції. Незважаючи на велику кількість досліджень, зазначене питання розробляється або в більш широкому контексті, або як аспект інших процесів. Серед наукових публікацій доступних широкому загалу, насамперед, привертають увагу дослідження: Р. Арона, Дж. Блонделя, П.-М. Галлуа, Ш. де Голля, Ф. Дрейфуса, Ж.-Б. Дюрозеля, В. Жискар д'Естена, Д. Йоста, Г. Кіссінджера, Ф. Міттерана. Проте, вони своєрідно висвітлюють аспекти даної проблеми, викликаючи зацікавленість і є корисними за нинішніх складних умов перехідного періоду розбудови української державності.

Мета та завдання статті – визначення специфіки і аналіз франко-американського суперництва у геополітичній та військово-стратегічній сферах в контексті зовнішньополітичного курсу США в Європі за умов біполярності.

Друга половина ХХ ст. знаменувалася значними коливаннями у взаєминах США та Франції. Своєрідність розвитку франко-американських взаємовідносин відбиває специфіку рольової поведінки великих держав у міжнародному середовищі, на яке суттєво впливають процеси регіоналізації та глобалізації. Традиція певної «рівновіддаленості» в політиці Франції підтвердила свою життєздатність і після розпаду біполярної системи. Вона знайшла втілення в обмеженому суперництві з США та грі на протиріччях з «атлантичними союзниками», які небезпідставно вважали її загрозою політичній гомогенності Північноатлантичного альянсу. Основні тенденції цих відносин значною мірою впливали на розвиток системи європейської безпеки і протягом ХХ ст. Відтак, виглядає доцільним поглиблене вивчення їх тенденцій та структурних елементів у ретроспективному контексті початку ХХІ ст.

Друга світова війна призвела до втрати Францією рангу великої світової держави внаслідок її розгрому та окупації 1940–1944 рр. Німеччиною, а найгострішою зовнішньополітичною проблемою Франції було досягнення двоєдиної мети – відновлення незалежності та статусу великої держави із збереженням колоніальних володінь. На заваді цьому стояли США, які у схемі повоєнного устрою відводили Франції другорядну роль. Натомість Франція, вміло балансує між США, СРСР та Великою Британією, після війни отримала набагато більше, а ніж сподівалась (відновлення незалежності та статусу великої держави; повернення анексованих територій; відновлення та міжнародне визнання довоєнних колоніальних володінь, встановлення опіки над частиною італійських колоній; одержання контролю над окремими зонами окупації в Німеччині та Австрії). Вона також стала співзасновницею ООН і здобула місце в Раді Безпеки з правом застосування санкцій.

Внаслідок об'єктивних обставин, пов'язаних зі створенням біполярної системи та через економічну слабкість після Другої світової війни французьке керівництво обрало напрямок розвитку не завжди рівноправних союзницьких відносин із США, що поставило Францію в залежне становище. Взаємодія з США стала одним із головних важелів французької зовнішньої політики. Обмеження участі Франції в повоєнному врегулюванні ще більше прив'язувало її до зовнішньополітичного курсу США та запобігало прояву незалежних імпульсів у її політиці які не

вписувалися у схему американського лідерства в межах біполярної світової системи, що саме тоді формувалася.

Після приєднання до Потсдамських домовленостей, уряд Франції проголосив «Тези з німецького питання», які значною мірою повторювали домагання французької дипломатії часів Версальського договору 1919 р. [6, с. 17-34]. В цій ситуації США підтримали Західну Німеччину, що викликало невдоволення французьких урядових кіл, проте незабаром Франція вступила до атлантичної спільноти й на тривалий час відмовилася від незалежного зовнішньополітичного курсу, ідучи у фарватері глобальної політики США, що було зумовлено потребами повоєнної Франції в економічній підтримці та координації стосовно протидії національно-визвольним рухам. Однак це призвело до втрати зовнішньополітичної самобутності, а згодом – до розміщення американських військ на території Франції. В часи «холодної війни» подібні заходи містили військову небезпеку й значно погіршували взаємини з СРСР. Цьому також сприяла і беззастережна підтримка Францією нової адміністрації Д. Ейзенхауера, що взяла курс на створення блоків.

Після появи в СРСР власної ядерної зброї США вже не вдовольняла стратегія «стримування комунізму». У січні 1953 р. держсекретар США Дж. Ф. Даллес запропонував стратегічну доктрину «визволення», яка полягала у більш рішучій боротьбі з комунізмом. Водночас почалася розробка військово-політичної стратегії «масованого удару у відповідь», що передбачала широке використання США ядерної зброї в будь-який час у будь-якому місці планети. Перший термін президентства Д. Ейзенхауера був ознаменований політикою «балансування на межі війни», яку Дж. Ф. Даллес сформулював у лютому 1956 р. Її метою була спроба досягти зовнішньополітичних переваг завдяки політиці з «позиції сили» та зміцненню солідарності союзників по НАТО, включаючи Францію [8, с. 174]. Повернувшись до кола великих світових держав, Франція опинилась у військово-політичній та економічній залежності від США. Саме в цьому й полягала специфіка повоєнного міжнародного статусу Франції, яка, водночас, стала одним із ініціаторів і впливових учасників європейської інтеграції. Відносно високі темпи економічного розвитку за часів Четвертої республіки контрастували зі слабкою державною системою та зовнішньополітичними поразками, але уряд П. Мендес-Франса лише заявляв: «Наша мета – зробити Францію сильною і квітучою державою» [2, с. 58].

Усвідомлення необхідності зміни якості держави втілювалося в перемозі «голлізму», який фактично став системною індустріально-технологічною модернізацією. Його характерною рисою в міжнародних відносинах є концепція переваги національних інтересів, в якій абсолютизацію фактора сили було спроектовано на сферу міжнародних відносин, а іміджевим гаслом став заклик до відновлення «національної величі» [4, с. 176]. Зовнішньополітична стратегія Франції була спрямована на досягнення статусу великої держави із «світовою відповідальністю», на компенсацію відносної фінансово-економічної слабкості проведенням активної та виваженої зовнішньої політики шляхом маневрування на міжнародній арені. Однак, американська ядерна монополія, була, на переконання голлістів, найвагомішою причиною залежності [5, с. 211]. Водночас, для США головним завданням стала адаптація «голлізму» до системи атлантичної взаємодії з метою запобігання розвитку руйнівних для цієї системи суперечностей. США мали відверто ворожу позицію стосовно нового зовнішньополітичного курсу і тому в

першій половині 1960-х рр. це спричинило загострення двосторонніх суперечностей, а в другій стався розрив – Франція вийшла з військових структур НАТО. Незабаром політична ситуація у Франції докорінно змінилася і Ш. де Голль був змушений піти у відставку. Двосторонні взаємини помітно покращилися, але питання про повернення Франції до силових структур НАТО вже не ставилося.

З початку 1960-х рр. США дедалі більше приділяли увагу вдосконаленню відносин із своїми європейськими союзниками, які почали виявляти схильність до відцентрових тенденцій, і в першу чергу – з Францією. Модернізований підхід США до концепції атлантизму призвів до корекції євроатлантичної стратегії. Своєрідність «атлантичного аспекту» французької зовнішньої політики зумовлювалася також спробами виступати політичним виразником інтересів Західної Європи, які не завжди збігалися з інтересами США, зорієнтованими на використання своїх військово-стратегічних та економічних переваг. Специфічна роль Франції збільшилася ще й тому, що впродовж 70 – 80-х рр. ХХ ст. зросло усвідомлення європейцями специфіки своїх інтересів та необхідності їх відстоювання і захисту від США.

Втілення в життя курсу на зміцнення незалежності й безпеки Франції нерозривно пов'язане з традицією французького політичного балансування та ідеєю підтримання балансу сил на міжнародній арені. Пошук міжнародної рівноваги став одним із найголовніших принципів зовнішньої політики П'ятої республіки в 1970-х – 1990-х рр. Саме цей період характеризувався суперечливістю позиції Франції у зв'язку з послабленням впливу США в Європі та власним прагненням стати посередником у майбутньому діалозі Схід – Захід. Водночас Франція прагнула здобути підтримку західноєвропейських партнерів у діалозі з США, які також докладали значних зусиль до налагодження взаємин, розглядаючи Париж головним опонентом в американо-західноєвропейському діалозі. Протиріччя між ними збереглися, а в деяких сферах навіть загострилися, але форми їх виявлення стали менш драматичними.

Франція поступово переглянула свою військово-стратегічну доктрину в напрямку більш тісної взаємодії з іншими західноєвропейськими країнами і першу чергу це стосувалося ядерної стратегії. Датою створення ядерної зброї Франції вважається 13 лютого 1960 р., але на відміну від США, вона ставила за мету спроможність лише на один удар для знищення супротивника [3, с. 188]. Ядерна програма Франції створювалася під безпосереднім впливом світових подій, які характеризувалися зникненням ядерної монополії США і кризою довіри в межах трансатлантичної спільноти. Французька дипломатія намагалася представити ядерний потенціал Франції як головний оплот свободи в Європі на випадок, якщо США залишать її напризволяще, і пропонувала європейцям французький ядерний щит замість американського [10, с. 31].

Загострення протиріч між Францією та США призвело до створення французьких ядерних сил, які матеріально закріпили її в ранзі великої держави, а також зміцнили державну незалежність. Ядерні сили забезпечили Франції більшу свободу дій в умовах стратегічного паритету між США й СРСР, а також слугували засобом досягнення зовнішньополітичних цілей. Французьких та американських теоретиків «силової» політики об'єднував спільний чинник розуміння сили як основи зовнішньої політики й міжнародних відносин.

На початку 1970-х рр. у зв'язку з відносною нормалізацією радянсько-американських взаємин відбулася корекція політики стримування та протидії гегемонії наддержав. У французькій політиці тоді знайшла втілення гіпотеза про «кондомініум» США та СРСР, який для невеликих країн розглядався як більш небезпечний, а ніж лідерство наддержав. Це пояснює той факт, що «голлістська» військово-стратегічна концепція відбивала прагнення відмовитися від підтримки політики «гнучкого реагування» США та надати цьому варіанту стримування особливого змісту з акцентом на оборонну стратегію, спрямовану на запобігання агресії проти Франції [1, с. 121].

За часів В. Жискар д'Естена активна дипломатія, свобода в ухваленні рішень та незалежна оборона залишилися найголовнішими та взаємодоповнюючими засобами зовнішньополітичної стратегії Франції. Свій підхід В. Жискар д'Естен виклав у своєрідній політичній теорії «мондіалізму», яка проявилася у зміцненні атлантичного та європейського векторів зовнішньої політики Франції. Вона викликала загострення боротьби між традиціоналістами, голлістами та релятивістами, що призвело до розриву з ортодоксальною голлістською стратегією «абсолютного стримування» на користь тези про «відносне стримування та відповідне ядерне реагування» [7, с. 64]. З приходом до влади у 1981 р. Ф. Міттерана французька стратегія набула ще більш гнучких форм і отримала назву «глобального стримування» [9, с. 56].

Водночас спостерігалось посилення впливу Франції у вирішенні проблем європейської та глобальної безпеки. Впродовж 1990-х рр. французьке політичне керівництво послідовно підтримувало процес скорочення СНО у США та СРСР, а також скорочення і обмеження звичайних збройних сил у Європі (за Паризьким договором 1990 р.). Процес адаптації Франції до постбіполярних реалій безпеки в Європі також викликав загострення суперечностей з США.

Французьке керівництво негативно поставилося до концепції «стратегічної рівноваги» 70–80-х рр. ХХ ст., оскільки її наслідком могло стати послаблення ядерних гарантій та відокремлення безпеки США від безпеки Західної Європи. З приходом до влади Ф. Міттерана позиція Франції в питаннях роззброєння набувала дедалі більшого проамериканського забарвлення. Франція повністю підтримувала програми з нарощування і модернізації стратегічних сил США та плани НАТО з розміщення в Європі американських ракет середньої дальності дії, розглядаючи їх як найважливіший важіль у переговорах з роззброєння. Французи не лише приєдналися до американської тези щодо проведення переговорів з роззброєння з позиції сили, а й самі впроваджували цю політику.

Розпад СРСР спричинив зникнення біполярної системи європейської безпеки. У Східній та Південно-Східній Європі спостерігалось зародження нових регіональних конфліктів і найголовнішою проблемою стало розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. Окреслились позиції прибічників та опонентів розширення, зокрема у США та Франції. Перші наголошували на потребі «заповнити вакуум безпеки», створивши умови якнайшвидшої інтеграції держав регіону до західних політичних, економічних та військових структур. Другі вказували на недоцільність витрат значних коштів і наявність ризику життя своїх громадян заради захисту країн, що не належать до сфери життєво важливих інтересів, на відсутність загрози безпеці з боку Росії та на ризик спровокувати цю загрозу, посиливши антизахідні настрої та зміцнивши позиції радикалів.

Водночас фундаментальною метою США було узгодження зовнішніх пріоритетів із завданнями внутрішнього розвитку й захистом американських економічних і політичних інтересів у глобальному масштабі. Головними пріоритетами США на європейському континенті виступають стабільність і створення нової архітектури безпеки за умов американського домінування. Із свого боку, лідери французької зовнішньої політики традиційно виступають проти надмірно активної участі США в проектах створення єдиної Європи. Продовжувалися спроби Франції створити альтернативну НАТО систему європейської оборони. Однак цьому протидіяли розгубленість у межах ЄС під час розпаду Югославії та виникнення конфліктів у Хорватії та Боснії.

Відклавши власні європейські оборонні проекти, Франція підключилася до американських планів створення стратегічної коаліції з наміром обстоювати рівну участь для ЄС у вирішенні проблем безпеки та оборони в існуючих структурах. Адміністрація Б. Клінтона розглядала пряму присутність американських сил на європейському континенті як принципово важливу. Подальші форми цієї присутності еволюціонували до зменшення використання військових сил і збільшення участі європейських держав НАТО у розв'язанні регіональних конфліктів.

У першій половині 90-х рр. XX ст. поступово окреслився курс Франції на відновлення участі у військових структурах НАТО. Водночас стратегічною метою було визначено створення незалежного військового потенціалу в межах ЄС. Саме цей аспект у контексті Маастрихтського (1992 р.) та Амстердамського (1997 р.) договорів становив основну розбіжність у підходах Франції та США. Зокрема вона сфокусувалася на обговоренні подальшої ролі НАТО, методів і перспектив його розширення, побудови відносин між НАТО і ЄС. Де-факто французький підхід вимагав значної корекції головного постулату стратегії США, яка визначає НАТО головним чинником безпеки не тільки в євроатлантичних міжрегіональних відносинах, а й у новому розширеному просторі.

Разом з цим, у першій половині 1990-х рр. Франція ухилялася від підтримки політики США й НАТО щодо Східної Європи, наполягаючи на створенні нового військового механізму в межах ОБСЄ. Таким чином, Париж досить довго відверто протистояв європейській політиці США. Керівництво Франції робило вигляд, що проблеми НАТО його не обходять, але водночас чутливо реагувало навіть на можливість змін в Альянсі. З другої половини 1990-х рр. Франція намагалася активізувати діяльність у структурах загальноєвропейської безпеки з метою повернення до військових структур. Париж постійно демонстрував незалежність власної ядерної та оборонної політики, водночас прагнути забезпечити свою участь у прийнятті силових рішень загальноєвропейського масштабу. Французький підхід до створення «європейської основи» НАТО передбачав поєднання інфраструктури з існуючими в рамках ЄС механізмами. В цей період зберігається певне дистанціювання Парижа від повної реінтеграції до військових структур Альянсу, зумовлене небажанням США передати європейцям (фактично – французам) контроль над Південним командуванням НАТО в Неаполі.

Впродовж 90-х рр. XX ст. Франція доповнила свою стратегію тактикою зближення з США, що спричинило розконсервацію співробітництва в оборонній сфері. Головною стратегічною метою її керівництва було надання ЄС розширеної

автономії у сфері безпеки та визнання права американської участі у вирішенні європейських проблем як переважно консультативної.

Намагаючись захистити свої європейські інтереси, США форсували розширення НАТО і встановлення партнерських відносин з «новими демократіями». Європейські лідери, із свого боку, мали сумніви щодо доцільності дозволити США зайняти ключові позиції в зоні Південно-Східної Європи, яка до Другої світової війни була традиційною сферою впливу Франції та Німеччини. Водночас у 1970–1990-х рр. серед країн ЄС Франція найбільш послідовно дотримувалась принципів розрядки, акцентувала увагу на зміцненні миру в Європі, відкидала можливість військових рішень спірних проблем у європейському контексті та підтримувала процес скорочення озброєнь.

Еволюція військово-політичної концепції США, що була викликана розпадом СРСР, призвела до надмірної індивідуалізації стратегії національної безпеки. Дані тенденції знайшли втілення в розробці Національної системи протиракетної оборони, яка принципово зміцнила військово-стратегічні переваги США. Це спричинило певну корекцію національних стратегій безпеки всіх важливих у військовому та економічному значенні держав світу. Водночас, у контексті формування європейської ідентичності в галузі оборони та безпеки європейські військові експерти дедалі більше акцентували увагу на французькому ядерному потенціалі, а не на американському. В новому стратегічному контексті необхідність володіння ядерною зброєю залишилася головною засадою незалежного курсу Франції. Крім цього, ядерна зброя є засобом компенсації можливої недостатності в інших галузях та уникнення надмірного домінування «курсу на звичайні озброєння», що суперечить французькій оборонній політиці. Виходячи з цього, французька концепція продовжує базуватися на загрозі завдання непоправних втрат імовірному супротивнику, що спробує зазіхати на її життєво важливі інтереси.

Висновки і перспективи подальших досліджень полягають в тому, що франко-американські взаємовідносини були загальними силовими підвалинами, які, водночас, визначали європейський вектор зовнішньополітичного курсу США та формування французької військово-політичної стратегії в повоєнний період. В цьому контексті Франція виконала завдання розвивати свою стратегію таким чином, аби США ставилися до неї як до союзного, але, водночас, альтернативного чинника впливу та міжнародної взаємодії. У постбіполярний період Франція та США поступово змінювали деякі вектори своєї зовнішньополітичної стратегії, інтенсифікуючи контакти й формуючи засади нової політичної та військової стабільності в європейському просторі.

Конфронтаційні елементи двосторонньої взаємодії мали переважно другорядне значення. Суперечності виникали переважно у периферійних сферах і мали на меті досягнення компенсаційного перерозподілу відповідальності. Послаблення протиріч стало можливим внаслідок краху колоніалізму, розпаду радянської системи впливу, а також більш рішучої підтримки з боку США процесів європейської інтеграції за часів адміністрації Б. Клінтона та Бушів.

Насамперед, слід звернути увагу на такі визначальні фактори, як ідеологія світової держави, що водночас має єдину мету й різні напрямки впливу на формування міжнародного середовища. Так, американська стратегія формує засади світової гегемонії США, а французька – сприяє зміцненню ролі Франції в Європі та

Європи у світі. Іншим фактором є регіональна інтеграція, що виступає найголовнішим чинником міжнародної політики обох держав. Саме завдяки їх взаємодії відбуваються створення і корекція системи глобальної безпеки, в якій як Франція, так і США відіграють специфічні провідні ролі відповідно до особливостей державного статусу й засобів зовнішньополітичного впливу на процеси глобального розвитку.

Література

1. Aron R. Le Grand Debat. Initiation a la stratégie atomique / R. Aron. – Paris: Galman-Levy, 1983. – 277 p.
2. Blondel J. World leaders / J. Blondel. – London: University Press, 1990. – 332 p.
3. Gallois P.-M. Geopolitique; les voles de la puissance / P.-M. Gallois. – Paris. Foundations pour les etudes de defense nationale: Plon, 2000. – 246 p.
4. De Gaulle Ch. Discourse et messages / Ch. De Gaulle. – Paris: Plon, 1970. – 293 p.
5. Dreyfus F. De Gaulle et la Gaullism / F. Dreyfus. – Paris: PUF, 1982. – 319 p.
6. Duroselle J.-B. Histoire diplomatique de 1919 á nose jours 7-ieme édition. – Paris: Dalloz, 1978. – 935 p.
7. Giscard D' Estaing V. Démocratie française / V. Giscard D' Estaing. – Paris: Fayard, 1976. – 175 p.
8. Kissinger H. American Foreign Policy / H. Kissinger. – New York: Basic Books, 1997. – 338 p.
9. Mitterrand F. Réflexions sur la politique étrangère de la France / F.Mitterrand. – Paris: Fayard, 1989. – 186 p.
10. Yost D. La France et sécurité européenne / D. Yost. – Paris: PUF, 1995. – 346 p.

Oleksandr Lozovytskyi, Ph.D. in Political Science, Associate Professor, Konotop Instytut Sumy State University, Kyiv, Ukraine.

FRENCH-AMERICAN RIVALRY AS A FACTOR US FOREIGN POLICY IN EUROPE DURING THE SECOND HALF OF XX CENTURY

***Abstract.** The article deals with actual directions of laws and the laws of international relations in the second half of the twentieth century. The author analyzes the main trends of French-American relations in the context of US foreign policy in Europe in terms of bipolarity. Attention is paid to interstate rivalry in geopolitical and military-strategic areas in the designated period. In context of the proposed composition methodology the author formulated new functional approaches to the changes of parameters of external surroundings of the state that provide formation of stable strategy of the development and preservation of its integrity and promote greater flexibility and suitability to internal and external changes.*

The thesis covers the issues of evolution of French-American strategic relations and a role of the US foreign and security policy in the process of formation and development of French defense strategy. This interrelation is regarded a core problem of integration processes which have taken place within the Euro-Atlantic community during the 1960-90s. Peculiarity of development french-amerucan strategically relations reflects the specificity of role behavior of great power in contemporary international surrounding, in which the processes of regionalization and globalization are acting. In paper different aspects of mutual influence and military – political interaction between French and the United States of America are analyses. The political – ideological mechanisms of adaptation of French to new conditions of global development are examined in detail. Isis also an important factor influencing formation of political consciousness being an essential derivative of national political mentality.

Key words: USA, France, foreign policy, military political strategy, international relations.

Оксана Мітрофанова
кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США: ПЕРИПЕТІЇ ВІДНОСИН З НАЙДАВНІШИМ СТРАТЕГІЧНИМ ПАРТНЕРОМ – ФРАНЦІЄЮ

***Анотація.** Перипетії відносин двох потужних ядерних країн світу: наддержави США та європейської потуги – Франції, суттєвим чином визначають світову політику. Досліджується партнерство двох держав у контексті ваги кожної на світовій арені, висвітлюються спільні цінності двох країн та реакція на теракти, аналізується антиамериканізм у Франції та франкофобія в США.*

Доведено, що Франція має суттєві важелі своєї політики: ядерну зброю та місце постійного члена Ради безпеки ООН, які забезпечують її від суто патерналістського ставлення з боку США. Наголошено на тому, що в глобальних стратегічних питаннях Франція не діє всупереч США і, таким чином, зберігає свій статус союзника та асиметричного стратегічного партнера США.

Підсумовано, що іноді участь Франції, найдавнішого союзника США, стає їм в нагоді і в спільних операціях, як в Косові 1999 р., і в намаганні врегулювати конфлікти в Європі, в які американці не хочуть втручатися, як у випадку з Україною, коли президент Франції з канцлером ФРН у складі норманського формату намагаються сприяти врегулюванню ситуації на Сході України, тоді як Будапештський меморандум не задіяно.

***Ключові слова:** антиамериканізм, держава, НАТО, США, стратегічне партнерство, Франція.*

Перипетії відносин двох потужних ядерних країн світу: наддержави США та європейської потуги Франції суттєвим чином визначають світову політику. Безперечно, важко порівнювати потенціал США з потенціалом будь-якої країни світу, проте Франція подбала про те, щоб до її голосу уважно дослухалося світове співтовариство. Генерал де Голль фактично всупереч інтересам союзників і виключно на користь національних інтересів Франції сприяв розвитку виробництва ядерної зброї, що згодом призвело до отримання Францією статусу третьої ядерної потуги світу.

Стратегічне бачення майбутнього Франції де Голлем зміцнило становище цієї держави після другої світової війни, навіть незважаючи на втрату Францією статусу імперії. Перипетії відносин єдиної наддержави світу зі своїм найдавнішим союзником і надалі впливають на загальний клімат міжнародних відносин. А статус третьої ядерної потуги світу робить Францію цікавим та гідним партнером, здатним не піддаватися на маніпуляції та провадити свою особливу політику на світовій арені. Втім, антиамериканські настрої у Франції є доволі міцними, так само як і невдоволення американців неналежною, з їхньої точки зору, підтримкою Парижем офіційного курсу Вашингтона. Попри це, і навіть конкуренцію у сфері економіки та технологій США та Франція і надалі залишаються стратегічними партнерами, хоча й дещо асиметричними та ситуативними.

Мета статті – дослідити феномен французько-американських відносин, які суттєвим чином впливають на перебіг подій у світі, особливо у безпековій царині

та вирішенні міжнародних конфліктів. Виходячи з того, що стратегічне партнерство США з Францією є найтривалішим у світлі французької допомоги США в їхній війні за незалежність, проте дещо асиметричним та ситуативним, та враховуючи, що офіційний Париж змушений розробляти свої міжнародні концепції з огляду на їхню достатню атракційність для європейських партнерів та збереження союзницьких відносин з Вашингтоном, постає актуальність вивчення сутності стратегічного партнерства США та Франції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження відносин США та Франції провадилися як вітчизняними, так і закордонними науковцями. Дане питання аналізувалося і відомими американськими дослідниками З. Бжезінським, Г. Кіссінджером й американським професором Е. Сулейманом, французьким науковцем Ж. Андреані. Серед вітчизняних науковців виокремимо дослідження відносин США з Францією О. Лозовицького.

Як джерела використано висловлювання президента Б. Обама, державного секретаря Д. Керрі, аналіз стратегічного партнерства США з Францією міністра оборони Франції А. Жюппе.

У трактуванні французької «особливої» позиції нефранцузькими суспільствознавцями спостерігається певна тенденційність або односторонність, зведення такого багатомірного явища як стратегічний курс Франції, до одноманітного тлумачення.

Зрозуміло, серед американських політологів вирізняється Зб. Бжезінський, котрий пояснює французький європоцентризм лаконічно і недвозначно: «Французькі державні діячі, які іноді є нездатними приховати свою гіперзаздрість до глобального становища Америки, вбачають в Європі відродження колишньої величі Франції» [8, р. 20].

У його відомому дослідженні «Велика шахівниця» належну увагу приділено Франції, можливості котрої він вважає обмеженими. Ця країна може вгамовувати заколоти в африканських країнах-сателітах, проте нездатна ні гарантувати безпеку в Європі, ні перекидати значні збройні сили на території, що знаходяться далеко за межами Європи. Як висновок, Франція є тільки регіональною державою середнього класу, ні більш, ні менш [9, s. 65].

Проте, дефініція відомого політолога щодо зараховування Сполучених Штатів до категорії «наддержави», а Франції – до «середніх» логічно обумовлює припущення, начебто у світі не залишилося держав з категорії «великих» (а отже, постає проблема категорій з теорії міжнародних відносин). Тобто, маємо лише «наддержаву», «середні» та «малі» держави, внаслідок чого категорію «великих» просто нема до кого застосувати. За схемою З. Бжезінського, жодна європейська держава не має таких амбіцій як Франція, за винятком Німеччини. Але Німеччина не володіє достатньою сучасною військовою потугою, аби претендувати на роль «великої» держави. Далі, розвиваючи логічну конструкцію, виходить, що військовий потенціал Росії є значним, проте жахливий стан економіки стає на заваді реалізації великодержавних амбіцій. Японія має протилежну проблему: економіка успішна, а достатньої військової потуги немає. Китай, за прогнозуванням З. Бжезінського, навіть у 2020 р. не досягне статусу «світової» держави.

У цьому сенсі, на наш погляд, класифікація колишнього французького міністра закордонних справ Ю. Ведріна, за якою існує одна «наддержавка» – США та сім «великих» держав, видається більш вірогідною.

Показово, що Франція займає особливе місце на світовому стратегічному просторі. З одного боку, дійсно, Франція намагається компенсувати недостатність власної потуги за рахунок усієї сили Євросоюзу, аби поширювати свій вплив на світові події. З іншого боку, незрозуміло, чи адекватним чином оцінюється потуга власне Франції? Хоча Франція втратила статус імперії, проте її присутність не обмежується лише європейським простором. Чи не є недооціненою активність Франції в інших регіонах, крім європейського?

У даний час майже 11 000 французьких солдатів діють поза кордонами Франції, у тому числі 3 750 працюють на постійних військових базах і 7000 беруть участь в бойових діях. Зокрема, вони діють в 13 різних зонах, починаючи від Африки до Близького Сходу. Серед французьких військових за кордоном 6 150 військових дислоковано на п'яти базах заморських територій, отже цей чинник сприяє розгортанню французьких військ поза межами Франції [11].

Франція тримає значні військові контингенти в Африці, у Джибуті та на Антильських островах. Є підрозділи у Новій Каледонії, Полінезії, Чаді, Габоні, Сенегалі. Не варто забувати й про французькі підводні човни, з ядерною зброєю між іншим, та військові кораблі, які знаходяться у світових океанах.

Президент Франції Ніколя Саркозі під час візиту в Об'єднані Арабські Емірати 26 травня 2009 р. відкрив першу французьку військову базу в Перській затоці. Показово, що база в Абу-Дабі стала першою базою, відкритою Францією за останні 50 років на чужій території, і першою французькою базою, розташованою в традиційній зоні англосаксонського впливу. Загальновійськова база «Camp de la raïx» («Табір миру») складається з військово-морської бази в порту Абу-Дабі, авіабази з розміщенням на ній не менше трьох літаків «Міраж» або «Рафаль» і тренувальної бази в пустелі [12].

Таким чином, Франція володіє суттєвим військовим потенціалом, щоби відігравати важливу роль у світових подіях.

США цілком правомірно можуть вважати Францію своїм найдавнішим союзником. Стратегічне партнерство Франції зі США розпочалося 6 лютого 1778 р. із підписанням американо-французької угоди про дружбу і торгівлю. Таким чином, Франція надала воєнну та економічну допомогу США під час найтяжчих часів здобуття власної незалежності останніми. Якими б особливими не були відносини США з Великою Британією, Франція завжди матиме змогу апелювати до спогадів започаткування союзу зі США від самого становлення американської державності та наголошувати на тому, що якими не були б перипетії перебігу даного партнерства, обидві країни ніколи не були в стані антагонізму. Лише конкуренція дещо роз'єднувала США та Францію, приймаючи іноді специфічні форми, наприклад, шпигування за партнером та союзником.

Прикметно, що на терористичні атаки на США 11 вересня 2001 р. Франція відреагувала миттєво. Французький президент – перший союзник, який прибув до Вашингтона і був на зустрічі у Білому домі 18 вересня 2001 р. Франція як вірний союзник виказала солідарність та готовність надати допомогу, проте, враховуючи, що емоції не є кращим радником в міжнародній діяльності, підкреслила необхідність бути обережним при застосуванні терміну «війна», що й дало привід

черговий раз звинуватити Францію в недостатній підтримці свого заокеанського партнера.

Певним викликом французько-американському стратегічному партнерству було небажання Франції приєднатися до втручання коаліції під проводом США в Ірак в 2003 р. Ситуація між двома партнерами стала доволі напруженою із численними взаємними звинуваченнями в пресі.

Г. Кіссінджер розцінив таким чином позицію Франції та Німеччини: «Заява про рішення голосувати в Раді Безпеки ООН проти США сама по собі стала безпрецедентною. Вона була доповнена активною лобістською роботою цих країн, спрямованою проти американської політики. Таким чином, вони проігнорували півстолітню союзницьку традицію. Вони пішли ще далі, створивши у політичних керівників східноєвропейських країн враження, що співробітництво зі США у разі війни з Іраком може ускладнити їхній прийом до ЄС. Із майже веселою упертістю французький та німецький міністри закордонних справ запросили стати на їхній бік свого колегу з Росії, колишнього противника НАТО» [1].

Утім, хоча у 2003 р. спостерігалася хвиля франкофобії в США та антиамериканізму у Франції, варто наголосити, що під час війни НАТО в Косово в 1999 р. Франція була найактивнішим учасником після США. Далі, в 2011 р. в операції в Лівії Франція відіграла провідну роль за умов, коли США прагнули відігравати другорядну роль, поступившись лідерством західноєвропейським державам. США погодились на роль «лідера із задніх рядів» у багатосторонній коаліції НАТО [5].

Стратегічне партнерство США з Францією має декілька складових. Зокрема, міністр оборони Франції А. Жюппе у 2011 р. зазначив, що стратегічне партнерство США та Франції базується на схожому баченні світу та узгодженості цінностей та цілей. Хоча він заявив, що Франція буде використовувати свою термінологію, щоб визначити вирішення проблем, які не мають кордонів, та з якими стикаються як США, так і Європа. Зокрема, тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, піратство, організована злочинність, незаконний обіг наркотиків, енергетична безпека і доступ до ключових ресурсів, таких як вода і сировина.

Однією з ключових царин, що становить взаємний інтерес для Сполучених Штатів та Франції, є космос. Жюппе підкреслив важливість декларації, яку підписали він і міністр оборони США Р. Гейтс, щодо гарантування довготермінової безпеки космічної діяльності.

До того ж, Франція і Сполучені Штати розширюють співробітництво у сфері наступальних і оборонних кіберзасобів. Жюппе повідомив, що увага двох країн зосереджена як на оперативних, так і на технологічних вимірах цієї важливої сфери [10].

Утім, на думку американського професора Е. Сулеймана декілька чинників можуть пояснити парадокс та асиметричність французько-американських відносин. З одного боку, Франція, впливовий союзник США в Європі, все ще має вплив на інші континенти особливо через свій статус постійного члена Ради безпеки ООН. З іншого, у новому світі, де панує глобалізація та посилюються країни, які розвиваються, французька потуга відчутно втрачає свою швидкість [13, р. 77-78].

Характерно, що політиці стратегічного партнерства Франції зі США притаманне «подвійне дно». Франція – країна, яка має третій у світі ядерний арсенал, застосовує доктрину стримування і активно прагне розвитку незалежності

європейців в царині безпеки та оборони, але водночас, як один із засновників та членів НАТО, розраховує у разі глобального конфлікту бути надійно захищеною усією потугою НАТО і, безперечно, американськими збройними силами як складовою НАТО.

Цікаву оцінку американської стратегії щодо Франції дає російська дослідниця А. Філатова. Вона підкреслює, що Сполученим Штатам, незважаючи на свою очевидну перевагу, нерідко доводилося підлаштовуватися під французьке «поведінку» або ухилятися від її «удару», створюючи видимість більш рівнозначних партнерських відносин. Це було гідним проявом лідерства по відношенню до слабшого союзника, але також і наслідком роками вибудованої вдалої політики Франції в стилі голлізму [3].

Розглянемо концепцію вітчизняного науковця О. Лозовицького. Він визначає французько-американське партнерство як обмежено стратегічне. Поясненням є те, що з точки зору Франції воно потребує створення нових норм євро-американського діалогу зі збільшенням параметрів свободи дій ЄС і реформуванням існуючих трансатлантичних структур [2].

Згідно дослідження French-American Foundation, яке мало на меті з'ясувати, хто з громадян США та Франції виявляє найбільшу прихильність до іншої країни виявилось, що у Франції це був робітник промисловості, який голосує за Національний фронт, тоді як у США це була жінка з вищою освітою, яка мешкає на Сході США та голосує за демократів. Тобто до антиамериканізму більш схильні еліти, тоді як до франкофобії – звичайні прошарки населення [6, р. 88].

Терористичні атаки в Парижі 13 листопада 2015 р. викликали миттєву міжнародну реакцію. США, маючи спогади про загибель власних громадян від терористів 11 вересня 2001 р., висловили готовність допомогти Франції. Зокрема президент Б. Обама заявив: “Ми готові надати будь-яку допомогу, необхідну уряду і народу Франції для прийняття заходів у відповідь. Франція – наш найдавніший союзник. Французи багато разів вставали з нами плечем до плеча. І ми хочемо дуже ясно заявити, що ми стоїмо заодно з ними в боротьбі проти тероризму і екстремізму. Ми знову стали свідками обурливої спроби тероризувати ні в чому не винних мирних людей. Це атака не тільки на Париж, не тільки на жителів Франції, а й на все людство і на ті універсальні цінності, які ми поділяємо” [4].

У січні 2016 р. державний секретар США Д. Керрі підкреслив, що жодна інша країна не знає краще, ніж Франція, ціну свободи, і що ніяка логіка не може виправдати напад на чоловіків, жінок і невинних дітей. Таким же чином, як США та Франція вирішують найсуттєвіші виклики сьогодення, ці дві країни завжди будуть стояти разом проти тероризму [7].

Таким чином, Франція характеризується як найдавніший союзник США небезпідставно. Ця країна надала допомогу США від самого початку їхнього самоствердження як незалежної держави у боротьбі за незалежність від Великої Британії. Суттєвим чинником розуміння сутності стратегічного партнерства США та Франції є усвідомлення того, що вага держав на світовій арені змінилася, США з колоній перетворилися на наддержаву, тоді як Франція втратила статус імперії; проте Франція і надалі прагне вести діалог з США на рівних. Французькі керівники усвідомлюють значну ресурсну перевагу США і всіляко намагаються збільшити свою потугу, найбільш майстерно це вдалося генералу де Голлю; наступні президенти Франції маневрували у відносинах зі США у відповідності до власних

світоглядних подій. Показовим є той факт, що незалежно чи підтримував французький президент діяльність свого американського колеги чи ні, у власній країні його завжди піддавали критиці або антиамерикансько-, або проамерикансько-налаштовані співвітчизники.

З огляду на значну різницю потенціалів обох держав у ХХ столітті важко визначити їхнє партнерство як суто стратегічне, йдеться швидше про асиметричне ситуативне стратегічне партнерство. Хоча Франція і має суттєві важелі своєї політики: ядерну зброю та місце постійного члена Ради безпеки ООН, які убезпечують її від суто патерналістського ставлення з боку США. Франція має достатньо ресурсів, щоб дозволити собі не підтримувати деякі рішення США на міжнародній арені і навіть конкурувати з ними в певних економічних та технологічних питаннях. Прикметно, що в глобальних стратегічних питаннях Франція не діє всупереч США і, таким чином, зберігає свій статус союзника та асиметричного стратегічного партнера США.

Зі свого боку, США, усвідомлюючи власну ресурсну перевагу, іноді роздратовані або відсутністю підтримки Францією своїх міжнародних заходів, або недостатньою, як на їхній погляд, участю європейців, зокрема в гарантуванні європейської безпеки. Проте, іноді участь найдавнішого союзника США стає їм в нагоді і в спільних операціях, як в Косові 1999 р., і в намаганні врегулювати конфлікти в Європі, в які американці не хочуть втручатися, як у випадку з Україною, коли президент Франції з канцлером ФРН у складі норманського формату намагаються сприяти врегулюванню ситуації на Сході України, тоді як Будапештський меморандум не задіяно. Врешті, сам перебіг подій може нагадати США та Франції про їхню спільну базу та фундамент демократичних цінностей та свобод – терористичні атаки 2001 р. в США та 2015 р. в Парижі раптом нагадали громадянам та політикам обох держав про їхню культурно-цивілізаційну спорідненість.

Література

1. Кіссінжер Г. Врятувати трансатлантичні відносини / Г. Кіссінжер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/vryatuvati-transatlantichni-vidnosini>.
2. Лозовицький О. Франко-американські взаємовідносини як системний подразник розвитку військово-політичної стратегії п'ятої республіки Франції / О. Лозовицький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=30696.
3. Филатова А. Отношения США и Франции в конце XX – начале XXI вв. / А. Филатова. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/otnosheniya-ssha-i-frantsii-v-kontse-xx-nachale-xxi-vv>.
4. «Черный день для Франции и всего мира»: международная реакция на теракты. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2435052>.
5. Юрчак В. Франко-американські двосторонні відносини в контексті арабських революцій 2011р. / В. Юрчак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
6. Andréani G. La francophobie / G. Andréani // Questions internationales № 61-62 – mai-aout 2013, p. 83-89.
7. Attentats à Paris: USA et France seront «toujours ensemble» annonce Kerry. [Electronic resource]. – URL: <http://www.lalibre.be/archive/attentats-a-paris-usa-et-france-seront-toujours-ensemble-annonce-kerry-568eecf33570ed3894fa8a04>.
8. Brzezinski Z. Living with a New Europe / Z. Brzezinski // National Interest. – 2000. – № 60. – P. 17-33.
9. Brzeziński Z. Wielka szachownica / Z. Brzezinski. – Warszawa: Politeja, 1999. – 229 s.

10. Juppé A., Paal D. The United States and France: A Strategic Partnership for the Twenty-First Century / A. Juppé, D. Paal. [Electronic resource]. – URL: <http://carnegieendowment.org/2011/02/08/united-states-and-france-strategic-partnership-for-twenty-first-century/1pg4>.

11. Laffargue O. Quelle est la présence de l'armée française dans le monde? / O. Laffargue. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bfmtv.com/international/quelle-est-la-presence-de-l-armee-francaise-dans-le-monde-918599.html>.

12. Les forces françaises aux Émirats Arabes Unis. [Electronic resource]. – URL: <http://www.defense.gouv.fr/ema/forces-prepositionnees/emirats-arabes-unis-ocean-indien/dossier/ffeau-alindien>.

13. Suleiman E. Avec les Etats-Unis, apaisement et réalisme / E. Suleiman // Questions internationales. – № 61-62. – Mai-août 2013. – P. 77-82.

Oksana Mitrofanova, Ph.D. in Political Science, Senior Research Fellow, SI «Institute of World History of NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine

THE AMERICAN FOREIGN POLICY: THE PERIPETEIAS OF RELATIONS WITH THE MOST ANCIENT STRATEGIC PARTNER FRANCE. ABSTRACT

Abstract. *The peripeteias of relations of two powerful nuclear countries: the hyperpower USA and the European power France significantly define the world politics. The partnership between two states in the context of their influence on the world arena is studied, the shared values of two countries and their reactions to terrorist attacks is highlighted. Anti-Americanism in France and francophobia in the United States are also analyzed.*

The article proved that taking into account significant differences of power of the USA and France one can define their partnership as an asymmetric, situational strategic partnership. It is highlighted that the nuclear weapon and the status of the permanent member of the UN Security Council protect France from a purely paternalistic attitude of the USA, and France has enough resources to allow itself avoiding supporting some of the USA's decisions in the international arena and even competing with hyperpower in certain economic and technological issues.

The author emphasized that regarding global strategic issues France does not act contrary to the USA and thus it retains its status as an ally and asymmetric strategic partner of the USA. The USA being fully aware of their own resource advantages, sometimes are irritated by the lack of the support by France of their international actions.

It is summarized that sometimes the participation of France, the oldest US ally in joint operations as in Kosovo in 1999 or in crisis regulations as in Ukraine in 2014-2016 is useful for the USA.

Key words: *anti-americanism, state, NATO, USA, strategic partnership, France.*

УДК 94:341.24:355.318.2(4:73-82) «1940/1950»

Viacheslav Masniy,

PhD Student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine.

DOCTRINAL BACKGROUND AND LEGAL BASIS OF US MILITARY PRESENCE IN EUROPE MID 1940's – EARLY 1950's

Abstract. *The article deals with the formation and development of concepts and doctrines of foreign policy of the United States, documents and agreements that formed the basis of the creation and replacement of contingents of the Armed Forces of the United States in Europe after World War II. The article analyses the basic milestones in the development and approval of these doctrines, especially the key texts and documents of the concept of containment – “Long Telegram” of February 22, 1946, which was sent to the State Department by counselor of the US*

Embassy in Moscow J. F. Kennan, his article «Sources of Soviet Conduct», published in «The Foreign Affairs» in July 1947 under the pseudonym «X», and the Truman Doctrine, formulated in the speech of the President of the USA Harry Truman at the joint session of the Senate and House of Representatives on March 12, 1947, the role and place of international and American legal documents and agreements on military cooperation between the US and European countries in international relations in Europe. The features of the Cold War origins influence on development of American vision of cooperation with European countries are described. The history of the formation, location and operation of US occupation troops in German is considered, the process of their transformation into the US European Command troops is also described. Attention is focused on the conceptual and theoretical aspects of the described processes and events.

Key words: USA, Europe, military, doctrine, presence, cooperation.

The presence of military units and bases of the Armed Forces of the United States in Europe today is an integral part of the US military partnerships with European allies. Although the basis for the American military contingent were formed by units, placed in Europe during the Second World War, there was no contractual or doctrinal basis for their continued stay in Europe after the war, except to perform the occupation functions in defeated Germany, which was regulated by the Potsdam Conference in the summer of 1945.

Thus, the formation of foreign policy doctrines and international agreements which made possible the preservation and justified US military presence in Europe began after the Second World War and was closely linked with international processes and events of the mid-1940s – early 1950s. The researching of these processes, their components and features of the consequences is the task of this work.

The selected research topics inherent in scientific innovation, arising from the novelty of the general concept of research, both for Ukrainian and world historical science. In addition, the study and understanding of the US-European military cooperation has great relevance for contemporary Ukrainian military and foreign policy strategy, which is in the process of reorientation from non-block status doctrines to a massive military-strategic and military-technological partnership with the US, European countries and the NATO alliance.

At the time of the end of the Second World War United States placed military contingent in Europe of more than 1 million 900 thousand soldiers, organized in two army groups (6 and 12), five field armies (1, 3, 7, 9 and 15), 13 corps and 62 divisions. The general management of American troops in Europe was the task of the Military Department of the European theater operational of United States Army (ETOUSA), formed in June 8 1942. In 1945 it was headed by General Eisenhower. The primary objective of the European headquarters of the theater after the surrender of Germany were ensuring the implementation of the process of demobilization of the US military in Operation "Magic Carpet" and managing US occupation forces in Germany. Overall, during the period from May to September 1945 more than 1 million 400 thousand US soldiers left Europe [13].

However, the growing antagonism with the former partner in anti-Hitler coalition – the USSR and the beginning of the Cold War made the United States to preserve influence in Europe, which could be achieved only through constant military presence in the region because of the huge military potential of the USSR and great aggressiveness of his foreign policy. Therefore, the Cold War and its military-strategic doctrines were the

reason of saving ground troops of the United States in Western Europe after the Second World War.

The first attempt to create a systemic vision of the future of US-Soviet relations was the famous «Long Telegram» of February 22, 1946, which was sent to the State Department by counselor of the US Embassy in Moscow, not well-known at that time diplomat George Kennan. It was informing that peaceful coexistence of Soviet Union and the United States were not possible, as well as any cooperation between them in any international issues. George Kennan argued that the Soviet leadership aimed at «mortal combat with the enemy», preparing to destroy «traditional way of life «in the United States and rejects any compromise. The Soviet Union the intentions to wage a constant subversion against the Western powers and expand its control area. The main conclusion of «Long Telegram» was that the United States should go to the «hard line» against the Soviet Union, which should be based on the «logic of power». That was what G. Kennan meant by the term "containment» [8].

In July 1947 George Kennan, already as Head of Policy Planning US State Department, under the pseudonym «X», published in «The Foreign Affairs» an article named «Sources of Soviet Conduct», which was the first public outlining of the «containment doctrine». The main idea of the article was that the US, like the rest of the Western world, could not feel safe until the socialist system in USSR is eliminated. G.F. Kennan argued that the Soviet Union would try to extend the borders of the socialist camp, especially in countries of Eastern Europe and by influencing communist parties of Western Europe [11].

Despite the fact that the doctrine of «containment» found many critics among American politicians and theorists foreign policy (the clearest example are Walter Lippmann and Hans Morgenthau) actions and statements of the Soviet Union just pushed the United States to implement it as soon as possible. In February 1946 Stalin suggested in his speech the incompatibility of capitalism and socialism and the need to prepare for their inevitable clash [2]. In June 1945 a Soviet pressure on Turkey began, in February 1946 – on Iran. Greece appealed for help in the fight against communist armed intervention to Western countries in late 1946 [10, p. 108].

March 12, 1947 The President of the USA Garry Truman gave a speech at the joint session of the Senate and House of Representatives. Had noted that the seriousness of the situation forced him to appear before the general meeting of Congress, he described the situation in Greece. «The Greek government is working in conditions of chaos ... Greek army had bad equipped. It needs equipment and arms to restore government authority over the whole of Greece». Truman asked Congress to appropriate to «help» Greece and Turkey over the next 15 months 400 mln. USD. Address of the President of the United States March 12, 1947 to Congress is now called the «Truman Doctrine». Despite the ongoing preparatory work, «Truman Doctrine» met strong opposition in Congress and become legal only after 2 months [7].

Substantiating the request, Truman referred to the need to deter the onslaught of «world communism». The president offered to do that mainly by economic methods. This was the essence of his doctrine. Reasoning and terminology of the «long telegram» by G. Kennan were used in the presidential speech. It is believed that since G. Trumen address to Congress in March 1947 the concept of «containment» was officially adopted as the basis of US foreign policy [7].

In July 1947 the US Congress passed the national security law, according to which the Central Intelligence Agency (CIA) and National Security Council (NSC) were created as the main coordinating body under President [9, p. 87].

In the face of new opposition security guarantees were vital to Western Europe. Block system of collective security was thought to ensure security of Western Europe, primarily due to the strengthening of military capabilities of European countries. Great Britain became the center of military integration of Western Europe. Separated Germany and poor France were not considered as a guarantee against the spread of communism in London, so to achieve security it was necessary to consolidate the efforts of all of Western Europe and harmonize their activities with the US. Britain relegated to the role of communicator between the US and Europe.

The first step in the consolidation was the Treaty of alliance and mutual assistance signed between UK and France in March 4, 1947 in Dunkirk for a period of 50 years. Its main purpose was «to prevent new aggression from Germany» [1, c. 130].

March 17, 1947 in Brussels five European countries: United Kingdom, Belgium, Luxembourg, the Netherlands and France signed an agreement on economic, social and cultural cooperation and mutual defense. It was concluded for 50 years and was named «Brussels Pact». The Agreement announced the formation of the Western Alliance as multilateral economic and political-military alliance of Western countries which fought against Germany or have been a victim of its aggression. According to the Brussels Treaty a Consultative Council of ministers of foreign affairs, the military committee of defense ministers and military headquarters were formed [2, p. 208].

The agreement was welcomed by the US, as it was important to appease and calm the fears of France «Gaullist» about US policy in the German question. Realizing that the Western Alliance, which, besides Britain and France, included only small and weak countries had no capability to contain the Soviet threat, the US tried to find a way to include France in search of additional security guarantees, the main of which – according to American politicians – were an American commitment. March 17, 1948, marking the signing of the Brussels pact a success, Truman said that US troops will remain in Europe as long as there will be no lasting peace guaranties [5, p. 312].

US occupation forces in Germany remained as the main contingent of US forces in Europe. After the demobilization in 1945-1946 they numbered over 290 thousand soldiers. 7th Army controlled the western part of the occupation zone, 3rd -eastern. Back in November 1945, «forces of law and order», based on the motorized joints, were formed from these two armies, and on May 1 1946 the headquarters of «forces of law and order» of the American occupation zone was located in Bamberg. From that time until the early 1950s structure of American occupation forces included the 1st Infantry Division, some infantry regiments and 10 tank regiments. 15 March 1947 Forces of European Theater (USFET) were reformatted into the European Command. In the period from February to June 1948 the headquarters were moved to a military base «Campbell» in Heidelberg [13].

Already in June 1948 the newly formed European Command was able to express themselves in action during the «Berlin crisis», which lasted from 23 June 1948 to 12 May 1949. Head of Administration of the US military in occupation zones of Germany, General Lucius Clay strongly supported the continued presence of troops in Berlin and offered to break the blockade by using tanks. However, US President Harry Truman rejected the idea, thinking that such an approach in the Berlin problem could trigger a

new war. Instead, by the propose of the command of the US Air Force, it was decided to organize the supply of West Berlin by air. The operation was headed by Air Force Lt. Gen. William Tanner, who once organized for Chiang Kai-shek troops in Chine an air bridge «Hampi», which lasted several years. [1, p. 523].

«Berlin crisis» significantly intensified k the process of bloc integration of European countries. In early October 1948 was established the military organization of Western Union. By implementing its plans of building security in Europe, the United Kingdom in April 1948 conducted secret negotiations with the United States and Canada to create a North Union of three states. According to the plan of London, this alliance could support West alliance in total security system in Europe and give England «nuclear security guarantees». The United States supported the actions of European allies for military integration and were ready to join this process. Within six months after the signing of the Brussels pact, 11 May 1948 US offered to start talks on expansion of military-political security in Europe through the conclusion of the North Atlantic Treaty involving Western European states and the US [6, p. 117].

However, an obstacle to setting up military cooperation between the United States and European allies was a tradition of American foreign policy which had provisions in «George Washington's Covenant», and in fact expressed prohibition to enter into military alliances with non-American countries. June 11, 1948 the US Congress passed the so-called «Vandenberg Resolution» to reject the principles of «Washington's covenant». It was emphasized that the need to protect the world requires US involvement in regional and global actions to ensure international peace. The resolution gave the US government permission to enter into alliance agreements with countries outside the Americas during peacetime. The adoption of this resolution had allowed the US to lead the process of creating a directly military-political blocs around the world, especially in Europe [14].

July 6, 1948 the United States initiated negotiations between the United States, Canada and members of the Western alliance. The theme of the talks was «the defense of the Atlantic». April 4, 1949, after lengthy negotiations, the ceremony of signing the Charter of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) took place at the Great Hall of the State Department in Washington. April 4, 1949 The North Atlantic pact was signed in Washington by representatives of Belgium, Denmark, Iceland, Italy, Canada, Luxembourg, Netherlands, Norway, Portugal, the USA and France. In August of that year contract took effect. To support Atlantic integration in October 1949 the US Senate approved the law «On mutual military assistance». Already in January 1950 in accordance with this law the US signed eight bilateral agreements with Western European NATO members for financial assistance in the military sphere. In 1951, following the law, Congress has approved appropriations amount 9,5 billion USD – credit for purchases of military technology and equipment for NATO [10, p. 102].

The final act of the formation of doctrinal and legal basis of the American military presence was the signing of NATO Convention «On the status of the armed forces of NATO member countries» on July 19, 1951. Under its provisions the United States obtained the right to maintain military bases in Europe, NATO forces got the possibility to be located in other NATO countries [4].

Summing up, it should be noted that the key stages in the formulation of doctrinal justification for the permanent presence of the Armed Forces of the United States in Europe were next:

- the beginning of the Cold War and the formulation of the concept of «containment», first expressed by G.F. Kennan in «Long Telegram», February 22, 1946 and in the article «Sources of Soviet Conduct» for «The Foreign Affairs» in 1947.

- The adoption of the concept of «containment» as the true doctrine of US foreign policy in the «Truman doctrine», formulated in an President of the United States address to the Congress, March 12, 1947.

- «Vanderburgh Resolution», June 11, 1948, which eliminated the prohibition on making the US military alliances with non-US States and made possible the US entering military-political bloc of Western states.

The legal basis for the US military presence in Europe was provided the Charter of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), signed in Washington on April 4, 1949 and the Convention «On the status of the armed forces of NATO member countries», July 19, 1951.

US occupation forces in Germany were basis for the formation of the contingent of the Armed Forces of the United States, managed by the European Command (European Command) with headquarters in the military base «Campbell» in Heidelberg.

At the beginning of the 1950s US military presence in Europe has become an integral part of international relations in the region, and further development of American doctrines and concepts of military policy in Europe never ruled out the necessity of that presence.

Literature

1. Ди Нольфио Э. История международных отношений 1918–1999 / Ди Нольфио Э.; [пер. с ит.]. – М., 2004. – 1026 с.

2. Системная история международных отношений в четырех томах 1918–1991 [под. ред. Богатуров А. Д.]. – М., 2000. – Том 3. – 954 с.

3. Сталин И. В. Речь на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа города Москвы 9 февраля 1946 года / Сталин И. В. Сочинения. – Т. 16. – М., 1997. – С. 5-16.

4. Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty regarding the Status of their Forces 19 Jun. 1951/ <http://www.nato.int/> North Atlantic Treaty Organization [website]. [Electronic resource]. – URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17265.html.

5. Jones Howard Crucible of power: a history of American foreign relations from 1897 / Howard Jones; Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2008. – 424 p.

6. Mark A. Stoler America and the World: A Diplomatic History Parts I & II / Stoler Mark A.; Chautanga, Virginia: The Teaching Company, 2008. – 167 p.

7. President Harry S. Truman's Address Before A Joint Session Of Congress, March 12, 1947 / <http://avalon.law.yale.edu/> The Avalon Project [website]. [Electronic resource]. – URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp.

8. Telegram, George Kennan to George Marshall [«Long Telegram»], February 22, 1946 / <https://www.trumanlibrary.org/> Harry S. Truman Library&Museum. [Electronic resource]. – URL: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/6-6.pdf.

9. The Cambridge history of American foreign relations [Ed. Warren I. Cohen] / Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – Vol. 4 / [Ed. Warren I. Cohen]; Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 254 p.

10. The Cambridge history of Cold War [Ed. Melvyn P. Leffler] / Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – Vol. 1: Origins / [Ed. Melvyn P. Leffler] / Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 551 p.

11. The Sources of Soviet Conduct By “X” (George F. Kennan). [Electronic resource]. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/>; Foreign Affairs [website]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>.

12. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence, 17 Mar. 1948/ <http://www.nato.int/> North Atlantic Treaty Organization [website]. [Electronic resource]. – URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm.

13. US Army Europe History/<http://www.eur.army.mil/> US Army in Europe [website]. [Electronic resource]. – URL: <http://www.eur.army.mil/organization/history.htm#cold>.

14. «Vandenberg Resolution» Senate Resolution 239, Eightieth Congress/ <http://avalon.law.yale.edu/> The Avalon Project [website]. [Electronic resource]. – URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/decad040.asp#1.

В'ячеслав Масний, аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ДОКТРИНАЛЬНЕ ОБГУНТУВАННЯ ТА ЮРИДИЧНІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ ПРИСУТНОСТІ США В ЄВРОПІ СЕРЕДИНИ 1940-Х – ПОЧАТКУ 1950-Х РР.

***Анотація.** У статті розглядаються питання формування і розвитку концепцій і доктрин зовнішньої політики Сполучених Штатів, документів і угод, які лягли в основу створення і функціонування контингенту збройних сил США в Європі після Другої світової війни. У статті аналізуються основні віхи розвитку і затвердження цих доктрин, особливо ключових текстів і документів, концепції «стримування», сформульовані Дж. Ф. Кеннаном у «Довгій телеграмі» та статті «Про витoki радянської поведінки» а також «доктрини Трумена», сформульованої в промові президента США Гаррі Трумена на спільному засіданні Сенату і Палати представників 12 березня 1947 р., роль і місце міжнародних і американських юридичних документів і угод про військову співпрацю між США і європейськими країнами в міжнародних відносинах в Європі. Описані особливості впливу початку Холодної війни на розвиток американського бачення співпраці з європейськими країнами. Також охарактеризована історія формування, розміщення та функціонування військ США в Німеччині, процес їх трансформації Європейське командування США. Основна увага зосереджена на концептуальних і теоретичних аспектах описаних процесів і подій.*

***Ключові слова:** США, Європа, військовий, доктрина, присутність, співпраця*

США ТА УКРАЇНА

УДК 327 (73+477)

Наталія Городня,
доктор історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДЛЯ ЧОГО АМЕРИЦІ ПІДТРИМУВАТИ УКРАЇНУ?

***Анотація.** Висвітлюються основні чинники підтримки Америкою України в умовах російської агресії та місце України в системі національних інтересів США. Показано, що до російської агресії США надавали пріоритетного значення відносинам з Росією, порівняно з іншими державами пострадянського простору, включаючи Україну. Зацікавленість Америки Україною обумовлювалася передусім геополітичними розрахунками, пов'язаними з її стратегічним розташуванням між Росією і Європою. Стан російсько-українських відносин був важливим індикатором напрямку розвитку Росії і перспектив її взаємодії з Європою.*

Підтримка Америкою України в умовах обумовлюється: по-перше, неприпустимістю дій Росії, що грубо порушують міжнародні норми, руйнують повоєнний порядок в Європі і загрожують безпеці європейських союзників США; по-друге, зобов'язаннями США перед Україною за Будапештським меморандумом 1994 р.; по-третє, статусом Америки як світового лідера, обов'язком якого є підтримка і зміцнення міжнародного порядку, ґрунтованого на правилах, включаючи захист прав малих і середніх держав; по-четверте, традиціями американської політики щодо підтримки демократичних і ліберальних цінностей, які втілюються в українській «Революції гідності». Так звана «українська», а насправді російська криза, спричинена кремлівською політикою ревізіонізму, є свідченням значних змін, що відбулися в світі з початку XXI ст. Її результати визначають, якими будуть правила гри у світовій політиці, міжнародний порядок і місце у ньому Америки.

***Ключові слова:** політика США щодо України, агресія Росії проти України.*

З початку російської агресії США надали Україні значну підтримку, яка дозволила їй вижити і продовжити протистояння агресії Росії, держави-гіганта з ядерною зброєю і постійним місцем у Раді Безпеки ООН. Хоч підтримка України з боку ЄС і окремих європейських держав також є критично важливою, вона може бути ефективною лише у партнерстві зі США.

Більшість українців сприймають американську допомогу як належне і справедливо вважають її недостатньою для того, щоб припинити російську агресію. Проте підтримка Америкою України не обумовлена традиціями її зовнішньої політики, її історичними зв'язками з нашою країною чи підтримкою ідеї української національної державності під час її перебування у складі Російської імперії й СРСР. Для багатьох американців територіально віддалена і не досить перспективна з економічної точки зору Україна не є тим напрямком, у якому США повинні витратити свої, хоч і великі, але обмежені, ресурси.

Метою цієї статті є висвітлення причин підтримки Америкою України в умовах російської агресії та місця України в системі національних інтересів США.

Дослідження політики США постбіполярного періоду свідчать про пріоритетність їхніх відносин з Росією, порівняно з іншими новими незалежними країнами пострадянського простору. Вона обумовлювалася розмірами території і ресурсів Росії, її ядерним статусом, місцем у Раді Безпеки ООН, економічними інтересами США, традиціями взаємодії між Вашингтоном і Москвою, а також важливістю Росії як партнера Америки в урегулюванні численних регіональних і глобальних проблем у сфері безпеки [2; 9; 16].

Політика Америки щодо України значною мірою залежала від її відносин з Росією. За аналізом відомого британсько-канадського експерта в українських справах Тараса Кузіо, кожного разу, коли Захід був не зацікавлений в Україні чи розчарований нею, він розвивав партнерство з Росією, і навпаки, розчарування Росією призводило до розвитку партнерства з Україною [9, р. 22].

Після розпаду СРСР у США сформувалися два основні підходи до країн пострадянського простору. Перший – «передусім Росія» («Russia-first»), відомий також як «поміркований глобалізм», наголошував на першочерговій важливості для американських інтересів відносин з Росією. Згідно з ним, найбільшою загрозою для США була слабка Росія; наміри ізолювати чи послабити її були небезпечними, бо ображені патріотичні почуття росіян могли спричинити розвиток агресивного націоналізму, підштовхнути Росію до ворожої щодо Америки і Європи політики. Представники цього напрямку визнавали провідну роль Росії у руйнуванні радянської тоталітарної держави, а також її інтереси на пострадянському просторі. На їхнє переконання, без демократичної Росії не могло бути інших демократичних пострадянських держав [6].

Другий підхід, який ще називають «радикальним глобалізмом», акцентував на необхідності надання підтримки іншим пострадянським державам, крім Росії [6]. Представники цього напрямку вважали, що Росія була ненадійним партнером, перспективи її політики були невизначені, а відновлення Російської імперії, можливе через підпорядкування колишніх республік СРСР, було загрозою для національних інтересів США. Вони підкреслювали значення України як ключової держави у відносинах між Європою і Росією, становище якої матиме суттєвий вплив на їхнє майбутнє.

Перший підхід – «передусім Росія» – мав переважаючий вплив на політику адміністрацій Дж. Г. У. Буша і Б. Клінтона у 1991–1993 рр. У цей час США не виявляли інтересу до України, за винятком одного питання – її ядерного роззброєння. З 1994 р. підходи Вашингтона до відносин з Україною змінилися. Паралельно відбулося охолодження американсько-російських відносин.

Поштовхом до поліпшення американсько-українських взаємин стало підписання тристоронньої угоди про без'ядерний статус України. Проте головними, більш глибинними і довготерміновими чинниками американської уваги та прихильності до України, за аналізом відомого українського американіста Є. Камінського, стали: розуміння того, що із завершенням «холодної війни» ситуація в Європі за деякими параметрами ускладнилась, а Україна як держава, розташована у центрі континенту, має важливе значення; поступове наростання великодержавницьких тенденцій у політичному житті Росії; сприйняття слушності ідеї З. Бжезінського про те, що з поверненням України до складу Росії остання механічно стає «імперією»; усвідомлення взаємозв'язку стабільного розвитку

України із безпекою у Східно-Центральній Європі, інтерес до якої у США є традиційним [2].

Найбільш повно стратегічне значення України для США розкрив впливовий американський політолог З. Бжезінський у резонансній праці «Велика шахівниця». У ній він надав переконливі аргументи на користь більш диверсифікованого підходу США до держав пострадянського простору на противагу концепції «передусім Росія». Адже, хоч першочергові завдання США полягали у зменшенні можливості політичної анархії в Росії чи повернення її до ворожого диктаторства, їхні довготермінові цілі передбачали сприяння демократичним трансформаціям і економічному одужанню Росії. При цьому необхідно було уникнути відновлення Євразійської імперії, яка могла б перешкоджати реалізації основної геостратегічної мети США – створення ширшої євроатлантичної системи та формування її стабільних і безпечних відносин з Росією [4, р. 87].

США потребували демократичної Росії як важливого міжнародного партнера, проте імперська Росія не могла бути демократичною [4, р. 104]. Офіційні документи Росії, доктрина євразійства, негативна реакція Кремля на розширення НАТО і допомогу США новим незалежним країнам з 1994 р. свідчили про наміри Москви відновити попередній вплив на пострадянському просторі у результаті його реінтеграції. Проте спротив України російській «інтеграції» у рамках СНД, Слов'янської спільноти чи Євразійського союзу не давав перетворити їх на наднаціональні структури. Без України ж, вважав З. Бжезінський, реставрована Росією імперія буде нежиттєздатною. Будь-яка євразійська спільнота без України зробить Росію більш віддаленою від Європи і все більш азіатською з кожним наступним роком [4, р. 92, 113].

Геополітичний вибір Росії З. Бжезінський пов'язував з Україною. «Якщо Україна виживе як незалежна держава» [4, р. 121], вона стане частиною Центральної Європи, а не Євразії, і матиме повні зв'язки з НАТО і Європейським Союзом. Прийняття Росією цих зв'язків визначить також її вибір – чи буде вона частиною Європи, що може стати поворотним пунктом в її історії. Чим швидше Росія рухатиметься у бік Європи, тим швидше зникне «чорна діра» в Євразії, яка виникла з розпадом СРСР [4, р. 122].

Отже, основна причина зацікавленості Америки Україною до початку «української кризи» визначалася стратегічними розрахунками, пов'язаними з її важливим геостратегічним розташуванням між Росією і Європою. Стан російсько-українських відносин був важливим індикатором напрямку розвитку Росії і перспектив її взаємодії з Європою.

З початком у 2013 р. «української кризи», що мала на той час внутрішній характер, відомий американський експерт-міжнародник Аарон Коен аргументував необхідність залучення США в українські справи тим, що: по-перше, близько 1 млн американців і 1,5 млн канадців мають українське походження; Україна є найбільшою європейською державою з населенням 45 млн людей; по-друге, Україна є геополітично важливою країною. Вона розташована на кордонах з членами НАТО Румунією, Угорщиною, Словаччиною і Польщею, має довгу берегову лінію у Чорному морі, непрямий вихід до Середземномор'я, російську військово-морську базу в Севастополі, великі порти, потужний сільськогосподарський потенціал, розвинуту важку промисловість, включаючи виробництво систем запуску ракет і найбільших у світі вантажних літаків. Головна

причина необхідності залучення США в українські справи витікала з перших двох – Росія продовжувала розглядати Україну як сферу свого впливу. Оскільки В. Путін взявся за реалізацію проекту Євразійського союзу, «збирання земель», якими Москва володіла в минулому, Україна стала її основною ціллю [5].

Агресія Росії проти України, що призвела до анексії Криму і відокремлення від України частини Донбасу, порушила найважливіше правило повоєнної європейської безпеки – неприпустимість використання сили для зміни міжнародних кордонів. Будучи спадкоємицею СРСР, Росія розпочала ревізію міжнародного порядку, що сформувався після його розпаду, у своїх інтересах. Цим вона кинула прямий виклик Америці, для якої підтримка і зміцнення міжнародного порядку, ґрунтованого на правилах, обов'язкових для виконання усіма сторонами, є одним з пріоритетів зовнішньої політики [11, р. 2, 10].

Одним з напрямків російського ревізійонізму є відновлення сфери впливу Росії на пострадянському просторі, що здійснюється силовими методами. Іншим – руйнування Європейського Союзу, результатом чого має стати повернення до геополітичної ситуації початку 1990-х рр.

У 1990-х рр. на Заході була поширеною думка, що безпека Європи не гарантована, доки частиною європейської системи безпеки не стане Росія. Спочатку існували надії, що розвиток Росії еволюціонуватиме у бік визнання і підтримки європейських цінностей, проте за президентства В. Путіна Росія створила власну авторитарну модель капіталістичного розвитку, альтернативну демократичному лібералізму, стала на шлях агресивного націоналізму і конфронтації із Заходом [15].

Оскільки Росія проголосила право захищати етнічних росіян і російськомовне населення, де б вони не проживали, найбільшою небезпекою для Європи і США є її можливі дії щодо членів НАТО Естонії і Латвії, де проживає численна російська етнічна меншина. Необхідність виконувати свої зобов'язання перед європейськими союзниками по НАТО призведе до прямого конфлікту між США і Росією, який досі має опосередкований характер [14].

Після анексії Росією Криму і переростання «української кризи» в міжнародну С. Пайфер, посол США в Україні в 1998–2000 рр., у свідченні перед сенатським комітетом з міжнародних справ аргументував необхідність надання Америкою підтримки Україні трьома причинами.

По-перше, дії Росії руйнують повоєнний порядок в Європі. Незаконна анексія Криму стала найбільшим захопленням земель в Європі з 1945 р. Якщо Росія не відчує наслідків такої поведінки, існує загроза, що В. Путін здійснити інші дії, які загрожуватимуть європейській безпеці й стабільності [13]. Отже, знову підтримку України поставлено в контекст забезпечення європейської безпеки.

По-друге, підтримка США України обумовлюється їхніми зобов'язаннями перед нею за Будапештським меморандумом 1994 р. [1]. Під тиском Вашингтона Україна відмовилася від ядерної зброї, після чого США, разом з Росією і Великою Британією, надали їй гарантії поваги суверенітету, незалежності і територіальної цілісності, не використання проти неї сили чи загрози силою. Нелегальне захоплення і анексія Росією Криму було грубим порушенням її зобов'язань за цим документом, так само як і підтримка сепаратистів у східній Україні.

Третій (але перший у списку) аргумент С. Пайфера полягав у тому, що Україна заслуговувала на підтримку, оскільки понад два десятиліття була гарним

міжнародним партнером США. Після розпаду СРСР вона погодилася передати Росії свій ядерний арсенал. У 1998 р. на вимогу США вона відмовилася від участі у проєкті будівництва ядерної електростанції в Ірані. У 2003 р. після скинення С. Хусейна Київ підтримав звернення США направити війська до сил коаліції в Іраку. Україна забезпечила близько 2000 військових, четвертий найбільший контингент у цій країні. У 2012 р. у відповідь на міжнародні зусилля консолідувати запаси високозбагаченого урану і плутонію вона вивезла свій останній високозбагачений уран [13].

З часу закінчення Другої світової війни Америка є гарантом безпеки багатьох держав світу. Союзи і партнерства за її участю є критично важливою складовою міжнародної системи безпеки. Неспроможність виконати свої зобов'язання перед Україною підірве довіру до гарантій Америки у сфері безпеки не лише з боку її союзників і партнерів, але й держав, яких Вашингтон намагається схилити до поступок в інтересах міжнародної безпеки (наприклад, КНДР).

Урегулювання «української кризи» є важливим випробуванням глобального лідерства США. У багатополосному світі глобальної доби, що характеризується розпорошенням сили між різними державами і недержавними акторами, Америка залишається єдиною державою, здатною виконувати ці функції. Проте, якщо у 1990-х рр. це не викликало ніяких сумнівів, після терактів 11 вересня 2001 р., інтервенції в Ірак і глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. ситуація суттєво змінилася. В умовах відносного послаблення США і посилення в світі антиамериканських настроїв піднялися нові «центри сили», результатом чого став більш небезпечний «постамериканський» світ.

Б. Обама прийшов у Білий дім під гаслом відновлення американського лідерства [12], і йому вдалося багато зробити у цьому напрямку. Передусім – відновити економічну могутність Америки, що є критично важливим джерелом її міжнародного впливу. За президентства Б. Обами було також сформовано нові підходи до глобального лідерства США як «колективного» на основі поглиблення і створення нових партнерських взаємин у кожному регіоні, здійснення мобілізації якомога ширшого кола партнерів для вирішення спільних проблем [10, р. 3-4], адже загрози безпеці усе більшою мірою мають транснаціональний характер, що вимагає колективних дій усіх зацікавлених держав.

Стратегія національної безпеки 2015 р. акцентує на прийнятті Америкою своєї «виняткової ролі і відповідальності» на міжнародній арені, а також на її унікальній можливості мобілізувати і вести за собою міжнародну спільноту для протидії викликам глобальній безпеці. Проте агресія Росії проти України, хаос на Близькому Сході, гостра криза Європейського Союзу, періодичне загострення ситуації на Корейському півострові, постійне напруження в Південно-Китайському морі тощо свідчать про надзвичайну складність здійснення лідерства в умовах існування численних «центрів сили», що реалізують свої егоїстичні інтереси.

Хоч Вашингтон відкидає тезу про початок нової «холодної війни» у міжнародних відносинах через потребу продовжувати співпрацю з Росією з багатьох проблем сучасності, її ознаки – відновлення ідеологічного протистояння, боротьби за цінності, й військового будівництва європейських держав для зміцнення своєї обороноздатності перед російською загрозою – є очевидними. Голосування у Генеральній Асамблеї ООН з питання про російську агресію в Україні засвідчило підтримку Росії групою держав, що займають

антиамериканську позицію, і бачать її своїм потенційним союзником. Тож протистояння між Заходом і Сходом відновилося, проте за інших, більш небезпечних умов.

У світі XXI століття нові «центри сили» і країни, що розвиваються, вливаються в міжнародну систему на власних умовах, часто в обхід США, формують регіональні і глобальні структури без їхньої участі (БРІКС, Шанхайська організація співробітництва, «АСЕАН+3», Азійський інфраструктурний інвестиційний банк тощо). Водночас міжнародна ситуація є менш контрольованою через стрімке пришвидшення глобальних трансакцій і зростання можливостей впливу на неї з боку недержавних акторів (терористичних організацій, міжнародних злочинних угруповань, хакерів тощо), що ускладнює менеджмент криз.

В умовах схильності багатьох європейських лідерів до компромісу з Росією заради забезпечення енергетичних потреб і економічних інтересів своїх держав вплив Америки на результат «української кризи» є вирішальним. Це не одна з поточних криз, яку можна уладнати шляхом взаємоприйняттого компромісу з Росією, як дехто пропонує [8].

Невдача Америки захистити Україну не лише засвідчить її слабкість як глобального лідера, але і створить небезпечний прецедент у міжнародних відносинах щодо можливості безкарного досягнення «великими» державами своїх національних цілей шляхом силової політики.

«Українська криза» є результатом російської політики ревізіонізму, що робить її скоріше російською кризою [17], жертвою якої стала Україна. На її місці може бути будь-яка інша держава. Тож урегулювання цієї кризи полягає не лише у порятунку України, але передусім у тому, щоб зупинити російський ревізіонізм, зберегти і зміцнити сучасну міжнародну систему.

Компроміс з Росією за рахунок України означатиме її перемогу не лише над нашою державою, але й над ліберальним Заходом і його системою цінностей. Новий світ, що виникне у результаті такого компромісу, буде світом без правил, оснований на силевій політиці. Результатом буде перекроювання кордонів, насилля і хаос.

Причини підтримки Америкою України слід також шукати у ліберальних цінностях (демократія, політична й економічна свобода, права людини), які лежать в основі її державного і суспільного ладу, і вважаються американцями універсальними. Положення про сприяння поширенню цих цінностей в усьому світі включає кожна Стратегія національної безпеки США, основоположний документ, що окреслює бачення адміністрацією проблем у сфері безпеки і шляхів протидії їм. Забезпечення безпеки і процвітання США, з одного боку, і підтримка демократії й економічної свободи в світі, з іншого, визначаються у цьому документі як взаємозалежні й взаємно доповнювані цілі.

Згідно зі Стратегією національної безпеки першої адміністрації Б. Обама (2010 р.), Америка підтримує поширення демократії і прав людини за кордоном, оскільки уряди, які поважають такі цінності, є більш справедливими, мирними і легітимними, а політичні системи – більш стабільними і безпечними; демократичні нації є більш успішними, їхній розвиток сприяє реалізації національних інтересів США; вони є друзями США, з ними легше досягти консенсусу для протидії спільним проблемам [10, р. 35, 37].

Ці положення лежать в основі теорії «демократичного миру», що має значний вплив на формування зовнішньої політики США. Згідно з нею, демократичні нації не воюють між собою, вони є гарними сусідами і більш надійними партнерами на міжнародній арені.

Стратегія національної безпеки 2015 р. акцентує на важливості захисту Америкою цінностей в умовах значних змін, що відбуваються у глобальному стратегічному середовищі, для ефективного реалізації свого лідерства [11, р. 5]. Революція гідності в Україні справедливо характеризується у цьому документі як боротьба громадян за свободу і цінності української держави, якій протистоять прихильники дискредитованого авторитарного режиму. Водночас він визнає загрози національній безпеці США з боку авторитарних держав, свідченням яких є агресія Росії проти України і поява Ісламської держави (ІДІЛ) під час громадянської війни у Сирії [11, р. 19].

Америка підтримує право України на самовизначення і обрання напрямку свого розвитку, керуючись принципом, сформульованим у знаменитих «Чотирнадцяти пунктах» Вудро Вільсона майже сто років тому. Більше того, вона зацікавлена в успіху України, у перетворенні її на процвітаючу європейську державу, що дозволить їй стати моделлю для інших держав пострадянського простору, включаючи Росію [7; 3].

Проте для того, щоб стати такою моделлю, Україна повинна скористатися можливостями, наданими міжнародною підтримкою, щоб здійснити довгоочікувані політичні й економічні реформи. Міра і тривалість підтримки України Америкою напряму залежить від динаміки її внутрішньої трансформації.

Отже, необхідність підтримки України обумовлюється національними інтересами і стратегічними розрахунками США, які можна узагальнити термінами «безпека», «зобов'язання», «лідерство», «цінності». Америка підтримує Україну передусім в інтересах власної безпеки, захисту своїх союзників у Європі, основоположних цінностей і принципів, на яких оснований сучасна ліберальна глобальна архітектура. Ця підтримка демонструє лідерство Америки у справі збереження і зміцнення світового порядку, оснований на правилах. Так звана «українська», а насправді російська криза є свідченням значних змін, що відбулися в світі з початку XXI ст. Її результати визначають, якими будуть правила гри у світовій політиці, міжнародний порядок і місце у ньому Америки.

Література

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2. Українська державність у XX столітті (історико-політологічний аналіз) / За ред. О. Дергачова, ін. – К.: Політична думка, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>.

3. Asmus, Ronald D. Europe's Eastern Promise. Rethinking NATO and EU Enlargement / Ronald D. Asmus // Foreign Affairs. – 2009. – January/February. [Electronic resource]. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2008-01-01/europes-eastern-promise>.

4. Brzezinski, Zbigniew. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostategic Imperatives / Zbigniew Brzezinski. – New York: Basic Books, 1997. – 223 p.

5. Cohen, Ariel. The U. S. Should Lead on Ukraine / Ariel Cohen. [Electronic resource]. – URL: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/12/the-us-should-lead-on-ukraine>.

6. Haran, Olexiy. “Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine”. Discussion Paper 95-09, Center for Science and International Affairs, John F. Kennedy School

of Government, Harvard University, August 1995 / Olexiy Haran. [Electronic resource]. – URL: http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/2933/disintegration_of_the_soviet_union_and_the_us_position_on_the_independence_of_ukraine.html.

7. Karatnycky, Adrian and Alexander J. Motyl. The Key to Kiev. Ukraine's Security Means Europe's Stability / Adrian Karatnycky, Alexander J. Motyl // Foreign Affairs. – 2009. – May/June. [Electronic resource]. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2009-05-01/key-kiev>.

8. Kotkin, Stephen. The Resistible Rise of Vladimir Putin. Russia's Nightmare Dressed like a Daydream / Stephen Kotkin // Foreign Affairs. – 2015. – March/April. [Electronic resource]. – URL: http://www.foreignaffairs.com/articles/143037/stephen-kotkin/the-resistible-rise-of-vladimir-putin?cid=nlc-foreign_affairs_this_week-022615-the_resistible_rise_of_vladimi_5-022615&sp_mid=48114338&sp_rid=bmF0YWxpeWFfZ29yb2RuaWFAeWFob28uY29tS0.

9. Kuzio, Taras. Ukraine's Relations with the West: Disinterest, Partnership, Disillusionment / Taras Kuzio // European Security. – 2003, Summer. – Vol. 12, No. 2. – P. 21-44.

10. National Security Strategy. The White House, May 2010. – Washington D.C., 2010. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.

11. National Security Strategy. The White House, February 2015. – Washington D.C., 2015. [Electronic resource]. – URL: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

12. Obama, Barack. Renewing American Leadership / Barack Obama // Foreign Affairs. – 2007. – July-August. – URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>.

13. Pifer, Steven. Ukraine, Russia and the U.S. Policy Response. Testimony. June 5, 2014 / Steven Pifer. [Electronic resource]. – URL: <http://www.brookings.edu/research/testimony/2014/06/05-ukraine-russia-us-policy-response-pifer>.

14. Preserving Ukraine's Independence, Resisting Russian Aggression: What the United States and NATO Must Do. Report. February 2015 / Steven Pifer, Strobe Talbott, Ambassador Ivo Daalder, Michele Flournoy, Ambassador John Herbst, Jan Lodal, Admiral James Stavridis and General Charles Wald. [Electronic resource]. – URL: http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2015/02/ukraine%20independence%20russian%20aggression/ukrainereport_february2015_final.pdf.

15. Russia, its Neighbors, and the Future of Post-Cold War Europe. February 17, 2010 / Speakers: Ronald D. Asmus, Executive Director, Transatlantic Center, German Marshall Fund of the United States; Adrian Karatnycky, Senior Fellow, Atlantic Council of the United States; Ian A. Bremmer, President, Eurasia Group. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/russia-and-central-asia/russia-its-neighbors-future-post-cold-war-europe/p34706>.

16. The Limited Partnership: Building a Russian-US Security Community / Ed. by James E. Goodby and Benoit Morel. – Oxford : Oxford Univ. Press ; Stockholm : Stockholm International Peace Research Institute, 1993. – 317 p.

17. US Policy Options in Ukraine. [Electronic resource]. – URL: http://www.cfr.org/campaign2016/?cid=nlc-dailybrief-daily_news_brief--link29-20160104&sp_mid=50384860&sp_rid=bmdvckB1a3IubmV0S0#/russia.

Nataliya Gorodnia, Doctor of History, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

WHY SHOULD AMERICA SUPPORT UKRAINE?

***Abstract.** The paper reveals principal factors of the U.S. support of Ukraine during Russia's aggression and the place of Ukraine in the system of the U.S. national interests. The author argues that before Russia's aggression Washington prioritized relations with Russia to other post-Soviet nations, including Ukraine. The U.S. interests to Ukraine before the crisis, besides its nuclear disarmament, were caused mainly by geopolitical calculations. Because of Ukraine's strategic location between Russia and Europe, developments in Ukrainian-Russian relations indicated trends in Russia's policy and the prospects of its interactions with Europe.*

The reasons of America's support of Ukraine during the "Ukrainian crisis" are generalized in terms of ensuring security, fulfillment of international commitments, realization of leadership, and protection of values. The U.S. should support Ukraine because of 1) Russia's gross violation of international norms that ruins post-war order in Europe and threatens European security; 2) the U.S.' obligations to Ukraine according to 1994 Budapest Memorandum; 3) America's status as a global leader that oblige it to protect and strengthen a rules-based international order, including the rights of small and medium nations in it; 4) its political traditions of promotion democratic and liberal values, embodied in the Ukrainian "Revolution of Dignity".

So called "Ukrainian" crisis is actually the Russia's one as it caused by Kremlin's revisionist policy. It reveals essential changes in the 21st century world. The U.S. support of Ukraine means a defense of fundamental values and norms that shape contemporary liberal global architecture. The results of the crisis will determine the rules in world politics, fundamental features of the international order, and the U.S. role in it.

Key words: *Russia's aggression against Ukraine, the U.S. policy towards Ukraine.*

УКД 94(477):341.222(73)

Наталія Ковальчук,
доктор філософських наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка

ФЕНОМЕН ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ КОРДОННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА США

Анотація. *Метою даної статті є репрезентація аналогових процесів формування демократичних традицій в історії США та України в контексті кордонного статусу цих країн. Людина пограниччя, піонер і ковбой, стала в багатьох аспектах репрезентативним американцем і засновником американської демократії. Українською людиною пограниччя був козак, який у XVI–XVII століттях став репрезентативним типом свого народу. Підґрунтям демократії в Україні були козацькі спільноти, а у США – англійські громади. Подальший розвиток демократії потребував великих міст як бази державотворення. Важливу роль у розвитку української та американської демократії відігравали міста. Великі зміни в демократичному розвитку міст пов'язані з прийняттям і упровадженням Магдебурзького права. Принципи американської демократії були започатковані в містах на східному узбережжі США. Американські міста виступали як великі асамблеї, де, як і в Україні, населення користувалося правом місцевої самоуправи, мало своє право, суд, приватну свободу. Україна здобула свою свободу і незалежність проти королівської влади Польщі в ході української національно-визвольної боротьби, а США в ході американської революції виступали за свободу і незалежність проти королівської влади Англії.*

Ключові слова: *демократія, вільна індивідуальність, історичні паралелі, прикордонний статус України та США.*

Проблема демократії своїм корінням сягає початку цивілізаційного процесу всесвітньої історії. Як відомо цей процес почався з виникнення держави. Саме її поява створила новий цивілізаційний аспект – аспект політичної історії, яка має різні форми правління та суспільного устрою. Серед цих форм суспільного устрою особливого значення набула демократія. У сучасному світі демократія трактується у напрямі врахування думок меншості, у першу чергу тих, хто орієнтується на нестандартну ситуацію. Тим самим у системі сучасної демократії на передній план висуваються принципи плюралізму, свободи, правової держави та толерантності. В

українському суспільстві надзвичайно небезпечною є незріла демократія. Адже така демократія найлегше сполучається з охлократією, більше того, з диктатурою «митингової стихії». У цьому контексті важливо повернутися до історії розвитку демократичних настанов в українському суспільстві, які на жаль були втрачені, але можуть виступати основою для демократичного розвитку демократичного суспільства у майбутньому.

Метою даної статті є репрезентація аналогових процесів формування демократичних традицій в історії США та України в контексті кордонного статусу цих країн. Для вирішення цієї мети необхідно проаналізувати історичні паралелі розвитку демократії в Україні та США в контексті формування носіїв вільної індивідуальності, функціонування громад як організаційних форм рівноправності та братства людей, демократичним устроєм великих міст, історичними особами, що виявили здатність очолювати національно-визвольний рух.

Демократія розвивається в Україні з того самого джерела, що й демократія європейських країн, тобто з варязьких структур варварської демократії. Але за наявності загального коріння розвиток демократії в Україні та Європі відбувається в різних соціо-політичних обставинах. Україна розвивалася на кордоні з кочовими племенами степовиків, і демократія починає набувати рис самооборони українського соціуму. Розвиток цивілізації в Україні набуває кордонного вигляду. У цьому сенсі найближчу аналогію обставин розвитку України становить розвиток кордонної цивілізації Південної Америки. Тут йдеться не про те, що доля України, чи її соціум, чи її люди є схожими з американським суспільством або є піонерами прерій. Йдеться саме про аналогію генези кордонної цивілізації, про схожість початкових умов самооборони суспільства. Це типологічна, а не індивідуальна схожість розвитку, а отже, і його результатів.

У вивченні генези демократії в Україні та США методом порівняльно-історичного аналізу головним виступає врахування кордонного характеру цивілізацій цих країн у період їх формування. Тут йдеться про цивілізації, які знаходяться на кордоні між «розумною ойкуменою» культури і силами ворожнечого буття, що втілюють або стихію природи, або варварського соціуму.

І в Україні, і в США з самого початку їхнього існування є кордон з дикою природою – «степ, прерії», і там і там є кордон між цивілізацією та варварством. Степ був джерелом постійних нападів кочових племен тюркського походження в Україні та індіанських тубільців у США і тому розглядається як хаос. Цьому хаосові і потрібно було протиставити «розумну ойкумену», якою виступало місто як софійне начало.

Якщо виходити з концепції А. Тойнбі, що будується за схемою «заклик – відгук», то освоєння степу й було відповіддю української та американської цивілізацій на заклик універсуму. «Степ з простору кочовища перетворюється на переоране поле, річки – на зони перешкоди набігам у транспортні артерії, околиці міст і сіл – у хутори на зразок ферм чи ранчо», – зазначає відомий український філософ С. Кримський [1, с. 104]. Відповідно в українській та американській етнічній свідомості зростає цінність поняття кордону, межі, ліміту. Не випадково відомий американський історик Фредерік Джексон Тернер пропонував як плідний методологічний засіб для вивчення американської культури використовувати тезу прикордоння. Це також стосується і вивчення української культури.

Демократію можливо розглядати як форму виживання соціуму. Цікаво, що такий підхід змінює розуміння самої демократії. Традиційно демократія розглядається як влада більшості. На нашу думку, ідея демократії пов'язана з проблемою людини, проблемою розвитку вільної особистості. І тому дослідження демократії повертає нас до проблеми вільної особистості. У специфічних умовах кордонної цивілізації в Україні та у США демократія була здатна до виживання тільки на ґрунті розвитку вільної особистості, зрозумілому у якнайширшому сенсі.

Людина пограниччя, піонер і ковбой, стала в багатьох аспектах репрезентативним американцем і засновником американської демократії. Звичаї та установки, що виникли в умовах пограниччя, забарвили весь американський побут, у тому числі й землі давнього поселення вздовж східного узбережжя.

Українською людиною пограниччя був козак, який у XVI–XVII століттях став репрезентативним типом свого народу. У своїй суті козацтво було організацією військової самооборони населення пограничних земель, для яких існувала загроза. Однак згодом військова організація, що спонтанно сформувалася на пограниччі, почала відігравати важливу роль у житті запілля.

З поширенням феномену «поля» в українській та американській культурі відбувається становлення етнічної свідомості. На передній план виступає не опозиція «місто – степ» (як альтернатива порядку та хаосу, софійності та безодні), а зіставлення «місто – хутір», де останній символізує трансформацію степової стихії у ферму, тобто обжитий куток особисто відвойованої природи. Взагалі в українській та американській ментальності та в пов'язаних з ними національних культурах спостерігається паралелізм зображення життя природи і людини, органічний зв'язок природного і соціального. Степ тут не просто географічне чи екологічне явище, а соціальний ґрунт. «Прив'язаність до рідного ґрунту для українця, – пише з цього приводу С. Грица, – має особливий сенс, бо вона асоціюється з синдромом вічного страдництва за відсутності рідної хати – своєї держави. Поняття «рідний» в українській мові має неперекладаний ідіоматичний смисл» [2, с. 20].

Що стосується американської культури, то для американця «степ» асоціюється з вільними землями, які забезпечують йому економічну та політичну рівність, які є початком його свободи і демократії. Отже, і в Україні, і в США рідна земля – це вже не тільки ґрунт, а рідний соціум, що асоціюється з національною державністю.

Підґрунтям демократії в Україні були козацькі спільноти, а у США – англійські громади. Зародилась і зміцніла козаччина в Україні в умовах державно-політичного лихоліття на спустошеному татарами «Дикому полі» в безпосередньому сусідстві та боротьбі з кримськими нападниками. Козаччина постає як стихія без ясної мети і політичної програми. Але, об'єднавшись з громадянством, козаччина змінила свою роль оборонця степових окраїн на роль творця та будівничого української державності».

Розвиток демократії в США спирався на аналогічні в правовому сенсі функціональні спільноти – англійські громади Нової Англії (якщо мати на увазі норми звичаєвого права). На відміну від тих поселень, що були створені в США авантюристами, які шукали золота і пригод, емігранти з Англії приїхали зі своїми родинами і, як свідчить А. де Токвіль, не ставили собі за мету збагачення та поліпшення соціального стану. Вони шукали втілення певних ідеологічних доктрин [3, с. 31-32]. Ці емігранти, або, як вони себе називали, пілігрими, належали до

англійської секти, чії принципи дали їм ім'я пуритан. Пуритани мали не тільки релігійну доктрину, а й у багатьох пунктах були пов'язані з абсолютиськими і республіканськими теоріями.

Таким чином, американська демократія та державність були започатковані англійськими громадами Нової Англії. Так званий «Мейфлауер-компакт» став взірцем для нового суспільства на нових суспільних засадах.

Функціональні общини також, як і козацькі осередки, передбачали можливість не тільки територіальної вкоріненості, а й зміни місцеперебування, тому вони дають лише перший історичний поштовх до демократичного устрою. Подальший розвиток демократії потребував великих міст як бази державотворення.

Формування представницької влади в Україні було пов'язано з Конституцією Пилипа Орлика У шостому пункті Конституції постулюється утворення Генеральної Ради – «козацького парламенту» як законодавчого органу Української Гетьманської держави. Далі йдуть шістнадцять пунктів, які розкривають зміст прав і вільностей, параметри того ідеального ладу, який закладено в основу Конституції. Ідея демократичного устрою держави з генеральною військовою радою як головний параметр була цілком зрозумілою і всім верствам населення, і, зокрема, козацтву. Функціональне вирішення козацького стану за фактичного проголошення рівності усієї людності роксоланової заклало прецедент в історії європейського суспільства в XV–XVI століттях. Про це пишуть також М. Костомаров і М. Максимович.

Формування представницької влади в Україні було пов'язано з Конституцією Пилипа Орлика, а в США – зі зрілою американською конституцією. Історія Америки після прийняття американської конституції – це історія реалізації засад, прийнятих у формотворчому періоді американської республіки. Основні принципи американської конституції такі: демократія, федералізм, принцип свободи та принцип рівності.

Згідно з принципом демократії джерелом державної влади є народ, який творить органи влади шляхом виборів. У час, коли формувалися основи американської державності, демократична форма правління була великою новиною. Батьки американської державності мусили вирішувати два актуальні питання. Першим було принципове питання про державну форму: чи це має бути монархія, чи республіка? Відомо, що сам Дж. Вашингтон вирішив прийняти республіканську форму держави і став першим президентом демократичної республіки на основі нової конституції.

Другою важливою проблемою була справа методу управління державою. До цього американці вперше в історії застосували метод виборів, конституційних і ратифікаційних конвенцій. Застосування федеративної ідеї до американської політичної дійсності виявилось дуже щасливою розв'язкою. З одного боку, це створило спільну федеративну владу, а за другого – давало змогу окремим штатам користуватися у всіх справах.

Принцип свободи людини означає, що людина-громадянин має певні невід'ємні права, які державна влада не сміє порушувати або скасовувати. Декларація незалежності називає три невід'ємні права людини: право на життя, свободу, змагання до щастя. Американська формула змагання до щастя є неперевершеною, бо вона дозволяє кожній окремій людині визначити, в чому полягає її щастя і залишити за собою право змагатися за нього.

Ідея рівності також закореніла в американському суспільстві й належить до основних засад, на яких побудовано американський державний устрій. Рівність не означає зрівняння всіх під суспільним чи матеріальним оглядом, вона означає рівність у сенсі права, без будь-яких станових чи класових привілеїв, даючи рівні шанси для всіх.

Важливу роль у розвитку української та американської демократії відігравали міста. Великі зміни в демократичному розвитку міст пов'язані з прийняттям і упровадженням Магдебурзького права. Місто було позбавлено прямого втручання з боку існуючої влади. Це право проголошувало рівність усіх мешканців міста перед законом. Магдебурзьке право надавало великі пільги містам, бо залучало жителів міст до самоуправління, яке чинилося на принципах вибору адміністрації, судової влади тощо. Унаслідок запровадження Магдебурзького права змінився давній характер українських городів, вони перетворилися в «міста», а населення їх у «міщан», що користувалися правом місцевої самоуправи, мали свій суд, своє право.

Принципи американської демократії були започатковані в містах на східному узбережжі США. Американські міста виступали як великі асамблеї, де, як і в Україні, населення користувалося правом місцевої самоуправи, мало своє право, суд, приватну свободу. Демократизм і республіканізм панували в ранньополітичному житті міст узбережжя Нової Англії. А. де Токвіль, досліджуючи їхній розвиток, зазначає, «що саме муніципальні інститути міст є гарантом духу свободи в США». Далі він наводить дуже цікавий приклад щодо механізму місцевої самоуправи в містах Нової Англії. У них існувала законодавча та адміністративна влада. Законодавча влада виробляє в населення міст повагу до влади і закону, який, як наголошує А. де Токвіль, ніде у світі не підтримується так абсолютно, як в Америці.

Україна здобула свою свободу і незалежність у ході національно-визвольної боротьби проти королівської влади Польщі. Україна, що входила до складу великого князівства Литовського, після Люблінської унії (1569 р.) опинилася під пануванням Польщі. Польські намагання знищити козацьку військову організацію призводили до напруження, що постійно зростало й нарешті 1648 р. вибухло великою революцією під проводом Богдана Хмельницького. Після перших боїв між козацькими та польськими силами населення волості (запілля) майже поголовно піднялося проти польського режиму. Тепер «показалося» багато людей, які зовсім не були козаками в первісному значенні пограничних воїнів, але належали до селянства, міщанства чи навіть православної шляхти. Військова організація пограниччя поширювалася на простори, звільнені від польського панування, і виступила як основа нового суспільного та адміністративного ладу.

Україна здобула свою свободу і незалежність проти королівської влади Польщі в ході української національно-визвольної боротьби, а США в ході американської революції виступали за свободу і незалежність проти королівської влади Англії. Причини конфлікту між американськими колоніями Великої Британії та материком загальновідомі. У його основі лежали протести колоністів проти «оподаткування без репрезентації». Традиційно колонії мали власну самоуправу з правом накладати податки. Це було респектовано королем і парламентом. Закінчення Семилітньої війни (1756–1763 рр.), в якій Велика Британія здобула перевагу над Францією і витіснила її з північноамериканського континенту,

обтяжило державну королівську скарбницю великими воєнними боргами. На основі раніше прийнятих «навігаційних актів» британський уряд наклав мито на товари, що були предметом колоніальної торгівлі. Суперечності між Англією та Америкою загострюються завдяки прийняттю «Штемпелового акта» (1675 р.) і особливо «Акта Бостонського порту» (1773 р.). З приводу цього 1774 р. у Філадельфії відбувся перший конгрес представників колоній, на якому було прийнято спільну програму дій проти порушення колоніальних прав. Його учасники висунули вимогу скасувати нестерпні акти і просили короля в окремій петиції, щоб він перешкодив парламентові порушувати права колоній. Паралельно з петицією до короля Джорджа III стихійно почалася підготовка колоністів до збройного опору, який був початком Американської революції під керівництвом Дж. Вашингтона як головного командира Континентальної армії.

Розвиток демократії в Україні та в США був пов'язаний з авторитаризмом, якщо мати на увазі харизматичних вождів, таких як Б. Хмельницький та Дж. Вашингтон. «Справжнім володарем» назвав Б. Хмельницького А. Віміні 1650 р. Б. Хмельницький мав усі потрібні якості – полководця, дипломата, видатного військового організатора, державного діяча. І все ж найбільша роль Б. Хмельницького в історії України полягає у його державницьких звитягах, творенні Української Козацької держави. У всіх галузях державного будівництва – у війську, адміністрації, в судовій справі і культурно-освітній діяльності – Б. Хмельницький скрізь виступає як державний діяч великого формату.

У процесі національно-визвольної боротьби і війни проти Польщі єдиною владою в Україні було Військо Запорозьке, а його гетьман Б. Хмельницький, вождь тієї революції, був – і лише він міг ним бути – головою нової Української держави.

Державотворення США також було пов'язане з історичною особою, яка репрезентувала волелюбні традиції народу. Американська революція висунула батька – засновника американської республіки Дж. Вашингтона. Генрі Лі в похоронному слові сказав пам'ятні слова, які характеризують місце Дж. Вашингтона в історії Америки: «Перший у війні, перший у мирі, перший у серцях земляків». Він належить до постатей, які змінюють хід історії. Можна сказати, що відбиток його духу позначився на історії всього людства.

Великим внеском, який Дж. Вашингтон зробив в Американську революцію, була його толерантна настанова. Історики американської революції вказують, що він своєю толерантністю вплинув на її характер і перебіг. Вона не знала терору та інших крайнощів французької революції. Толерантна настанова сприяла успішному завершенню революції та визвольної війни.

Воєнний досвід переконав Дж. Вашингтона, що майбутнє Америки залежить від створення сильної центральної влади. Засобом для того могло бути прийняття нової конституції, яка повинна була засвідчити перед усім світом, що саме народ може узаконити устрій, який забезпечить людині свободу, добробут і справедливість.

Т. Шевченко, роздумуючи про долю України, висловлював віру в те, що й Україна дочекається свого Вашингтона. У поемі «Юродивий» він пише:

... коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Розвиток демократії в Україні та США був пов'язаний з тяжінням до ідеалів Просвітництва. Розвинений індивідуалізм українців обумовлений етикою «інтелектуалізму». Свій вклад у розвиток ідей вільної індивідуальності внесли в Україні академічні вольності, що розвиваються з діяльністю братств, ідей просвітництва взагалі. Вже у XV ст. по всій Україні виникають братські громадянські організації українського населення, що об'єднуються для захисту своїх станових інтересів, відстоювання своїх національно-культурних справ.

Демократична структура братств була пов'язана з демократичними традиціями і високим рівнем самоуправління. Братчики виступали вихователями моральних якостей людини, її честі й гідності. «Мали братчики пильнувати, щоб світські люди і духовні жили, слухаючись заповідей Христових, мали право докоряти їм негарне життя. А коли не послухається, писати до єпископа», – наголошує Б. Грінченко [4, с. 11]. В українській культурі братства заснували принцип виборності духовенства світських людей і підпорядкування духовенства цим громадянам. При тому братства досягли такого становища, коли не клір управляв народом, а народ кліром.

Система виховання у США, як і в Україні, починалася з початкових шкіл, потім коледжів, які відкривали прямий шлях до американських університетів. Фредерік Тернер в своїй праці «Пограниччя в американській історії» наводить уривок з Конституції штату Індіани від 1816 року: «Загальна система виховання, яка охоплювала всі рівні, від міських шкіл до державних університетів, була безплатна і рівною мірою відкрита для всіх [5, с. 282]». При цьому він наголошує, що ця концепція була народжена на середньому Заході, у суспільстві американських піонерів.

В американській системі виховання велика роль належала університетам. Час вимагав освічених політиків, економістів, законодавців, науковців та інших фахівців, яких готували американські університети і які потім віддавали свій талент на олтар демократії. Тут доречно, мабуть, згадати слова, сказані лордом Байроном: «Навчання декількох – це деспотизм, навчання багатьох – це свобода. А інтелектуальна і принципова свобода – «це слава, мудрість і влада».

Велике значення в розвитку вільної особистості належить Києво-Могилянській академії. Вона була світським навчальним закладом, до якої могли вступити люди всіх станів незалежно від віку.

Вчилися студенти Києво-Могилянської академії всяк на свій кошт і скільки хто забажає. Цікаво, що Р. Заборовський запровадив чіткіший внутрішній порядок в академії і видав інструкцію під назвою «Закони Києво-Могилянської академії». Головна мета навчання пов'язана з розвитком вільної особистості студентів Києво-Могилянської академії, створенням атмосфери розкнутості, яка б сприяла усвідомленню своєї цінності і гідності. В одному з двадцяти двох її пунктів особливо наголошується на користі публічних диспутів, які не тільки сприяють засвоєнню знань, а й готують майбутніх громадян. Студенти на диспутах могли критикувати лекції за попередній тиждень. Так виявлялися активніші і кмітливіші викладачі. На прохання керівників закладу у 1694 та 1701 рр. академія отримала царські грамоти з підтвердженням права на власний суд і незалежність від магістрату.

Отже, у розвитку демократії в Україні та у США є певні історичні паралелі, що пов'язані з їх прикордонним статусом і, відповідно, з потребою формування

носіїв вільної індивідуальності, функціонування громад, як організаційної форми рівноправності та братства людей. Демократичним устроєм великих міст, як центрів державотворення, визвольною боротьбою з королівським абсолютизмом, яка стимулювала республіканські ідеї, історичними особами, що виявилися здатними репрезентувати імперативи волі у національному менталітеті. Ці паралелі свідчать про ті потенційні можливості, що були втрачені Україною внаслідок її колонізацією царизмом, але зараз стають історичним джерелом демократичного розвитку української державності в контексті сучасної цивілізації.

Література

1. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 91-112.
2. Грица С. Міграція фольклору / С. Грица // Фольклор українців поза межами України: Сб наук. статей. – АН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Ін-т української археології. – К., 1992. – С. 20-40.
3. De Tocqueville A. Democracy in America / Alexis de Tocqueville // Dover publications. – New York, 1996. – 375 p.
4. Грінченко Б. Братство і просвітня справа / Б. Грінченко // Черкаси, 1917. – 150 с.
5. Turner F. The frontier in American History / F. Turner // Dover publications, 1996. – 375 p.

Natalia Kovalchuk, Doctor of sciences in Philosophy, professor, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine.

MODERN UKRAINE IN THE LIGHT OF CONCEPTS BY AMERICAN SCHOLARS

Abstract. The goal of this article is representation of analogues processes of the democratic tradition formation in the history of Ukraine and USA in context of their border status. A border man, a pioneer and a cowboy, in many aspects became represented American and a founder of the American democracy. Ukrainian border man was a Cossack, which in XVI-XVII century became representative type of their people. A ground of democracy in Ukraine was Cossack's communities, in the USA – English communities. Further development of democracy in Ukraine required big cities as a basis of state building. Big changes in democratic development of big cities were linked with introduction of the Magdeburg right. Principles of the American democracy were founded in the big cities of the Northern coast. American cities were independent assembles, where, as in Ukraine, citizens used local rights, had their courts, liberty. Ukraine got their independence against Poland during the Ukrainian national liberation struggle; USA got it during American revolution their liberty and independence against United Kingdom. The development of democracy in Ukraine and USA was linked with ideas of Enlightenment. Developed individualism of Ukrainians was influenced by ethics of «intellectualism». System of education in USA and Ukraine began since the prime school, then colleges, which opened the road to the universities.

Keywords: democracy, free individuality, historical parallels, border status of Ukraine and USA.

УДК 327 (73+477)

Оксана Осадча,
кандидат політичних наук

ПРІОРИТЕТИ ПАРТНЕРСТВА ЗІ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ В КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються сучасні пріоритети стратегічного партнерства України зі Сполученими Штатами Америки у сфері безпеки і оборони в контексті гібридної війни, розв'язаної проти України Російською Федерацією. Аналізуються основні положення безпекової політики США, викладені в оновлених

редакціях стратегічних документів від 2015 року, зокрема у Стратегії національної безпеки та Стратегії військової безпеки США. У цьому контексті пропонується бачення ключових напрямків, за якими розвиватиметься українсько-американське співробітництво для подолання новітніх безпекових викликів. Обґрунтовується необхідність посилення ефективності інструментів стратегічного партнерства зі США з огляду на пріоритетність розбудови мережі міжнародних гарантій безпеки для України. Проаналізовано особливості військової підтримки Сполученими Штатами України, зокрема у вигляді постачання оборонного озброєння, а також допомоги у вирішенні енергетичного питання, зниження залежності України від імпорту енергоносіїв. Викладено пропозиції автора щодо наповнення українсько-американські відносини новим конкретним змістом безпекового партнерства. Зокрема за такими напрямками як реформування у секторі оборони, визначення потреб в оборонній сфері, аналіз можливостей щодо співпраці у сфері оборонних технологій. Проаналізовано досвід розширення двостороннього формату співробітництва України зі Сполученими Штатами Америки до багатонаціонального механізму співробітництва для підтримки реформування сектору безпеки і оборони.

Ключові слова: *Стратегічне партнерство США–Україна, національна безпека, гібридна війна, обороноздатність.*

Безпекове середовище довкола України складне та динамічне. Комплекс викликів і загроз, що постав перед Україною в умовах зовнішньої агресії вимагає принципово нових підходів до забезпечення воєнної безпеки і оборони держави, вибору ефективних механізмів захисту національних інтересів, як на внутрішньополітичному рівні, так і на міжнародній арені.

Необхідність переосмислення засад безпекової політики держави обумовлюється тим, що Україна опинилася в епіцентрі кардинальних змін міжнародного безпекового середовища, викликаних несприйняттям Російською Федерацією процесів, спрямованих на утвердження однополярної системи міжнародних відносин за лідерства США. Прагнення Росії досягти статусу полюсу сили в багатопольному світі, що формується, знаходять своє відображення у низці її стратегічних документів, які, з-поміж іншого, містять положення щодо формування оновленої системи європейської безпеки спрямовані із перспективою закріплення за пострадянським простором зони особливих інтересів Російської Федерації. Таким чином, питання національної безпеки України набуває особливої ваги у процесах становлення пост-монополярного світопорядку, що знаходить своє відображення й у формуванні порядку денного українсько-американського стратегічного партнерства.

Власне питанням забезпечення національної безпеки України та підвищення її обороноздатності присвячено низку праць українських дослідників. Комплексний характер існуючих безпекових загроз, які виходять далеко за рамки виключно військових конфліктів, розкривається у дослідженнях таких вчених як В. Горбулін, С. Пірожков, О. Литвиненко, В. Мандрагеля, Б. Пархонський, Г. Яворська, А. Гальчинський, О. Белов, та ін. Комплекс українсько-американських відносин висвітлюється у доробку Є. Макаренко, І. Погорської, О. Моцика, Б. Гончара, Д. Лакішика, В. Чалого. Однак, нинішні політичні реалії актуалізують необхідність поглибленого аналізу безпекових аспектів стратегічного партнерства України та США та механізмів його використання для розвитку оборонних спроможностей держави. Саме цій проблемі присвячене дане дослідження.

Варто зауважити, що аналізуючи потенціал українсько-американських відносин в контексті посилення обороноздатності України в умовах гібридної агресії Російської Федерації, ми виходимо за рамки традиційного розуміння обороноздатності як виключно військової категорії. Події останнього часу доводять, що елемент жорсткої сили залишається актуальним у сучасній системі міжнародних відносин, проте не може розглядатися у відриві від загальних процесів суспільного, економічного, політичного, гуманітарного і соціального розвитку [4, с. 265].

Відмовившись від політики позаблоковості, яка не забезпечила територіальної цілісності держави, а також з огляду на малу ймовірність швидкого приєднання до Північноатлантичного Альянсу, в середньостроковій перспективі Україна спиратиметься на власні можливості у забезпеченні власної обороноздатності та безпеки. Досягнення зовнішніх гарантій безпеки забезпечуватиметься, з-поміж іншого, шляхом розбудови союзницьких і партнерських відносин з окремими державами, як у двосторонніх, так і в багатосторонніх форматах.

У Стратегії Національної безпеки України, затвердженій Указом Президента № 287/2015 від 26 травня 2015 року, зазначається, що забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки. До переліку основних завдань у цій сфері належить, з-поміж іншого, і спрямування двосторонньої та багатосторонньої співпраці з державами-партнерами на забезпечення обороноздатності України, отримання сучасних зразків озброєння та військової техніки, а також поглиблення оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з іншими державами, насамперед державами – членами НАТО, ЄС [6].

Варто зауважити, що Україна визначає свої зовнішньополітичні пріоритети і вибудовує систему відносин стратегічного партнерства у трьох головних вимірах – на рівні інтеграційних процесів з Європейським Союзом, на рівні країн-глобальних гравців (США, КНР) та на регіональному рівні (Польща, Туреччина та інші). Усі ці магістральні напрями української зовнішньої політики є самодостатніми та водночас взаємодоповнювальними. Головною ж об'єднуючою метою стратегічних відносин з глобальними державами є посилення міжнародних гарантій безпеки України для збереження її суверенітету, територіальної цілісності, і обороноздатності. Відносини України з кожним з глобальних партнерів мають свою специфіку, акцентують на конкретних напрямках співробітництва з метою вирішення чітко окреслених стратегічних завдань [5].

Посилення ефективності інструментів стратегічного партнерства зі США є актуальним з огляду на необхідність розбудови мережі міжнародних гарантій безпеки для України. У вже згаданій Стратегії національної безпеки України відзначається, що на глобальному рівні Україна розглядає поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки на основі Хартії Україна – США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. як головний зовнішньополітичний пріоритет.

Необхідно підкреслити, що з огляду на протистояння з Російською Федерацією, для України дуже важливою є вага політична й дипломатична підтримка США, спрямована на зміцнення суверенітету і територіальної цілісності

держави, реалізації обраного нею євроінтеграційного курсу, адаптації її економіки до стандартів глобальних ринків, посиленні енергетичної безпеки. Особливо Україна зацікавлена в наданні з боку США військової та військово-технічної допомоги, а також допомоги для реформування органів сектору безпеки і оборони. Важливо не лише закріпити те значення, що нині має Україна в зовнішньополітичних пріоритетах Сполучених Штатів, а й наповнити українсько-американські відносини новим конкретним змістом безпекового партнерства.

Активна військова співпраця із США, аж до можливості відкриття у перспективі американських баз на території України розглядається українським урядом як найвагоміший внесок у забезпечення національної безпеки держави. Починаючи з 2014 року, з огляду на ескалацію збройного протистояння на сході України, предметом особливого інтересу з боку українського політикуму та громадянського суспільства стала можливість отримання Україною статусу «основного союзника США поза НАТО». Важливою віхою стало винесення на розгляд Сенату законопроєкту №S2277 «Акт про попередження російської агресії» (Russian Aggression Prevention Act 2014) [8], в якому 26 сенаторів запропонували власний план стримування агресивних дій Російської Федерації. За цим планом передбачалось посилення співробітництва всередині НАТО, нові санкції проти Росії, додаткова допомога державам Східної Європи, підтримка російської опозиції. Ключовим пунктом було надання Україні, Молдові та Грузії офіційного статусу «основних союзників США поза НАТО», за умови, що ці держави збережуть прихильність до демократичних принципів та захисту прав і свобод.

Слід відзначити, що статус союзника США поза НАТО вперше був законодавчо визначений у 1989 р. наприкінці «холодної війни», з метою налагодження тіснішої стратегічної та військової співпраці з потенційними союзниками за межами євроатлантичного регіону, які не є членами НАТО. Подібний статус у двосторонніх відносинах визначає пріоритетність розвитку відносин США з цими державами, зокрема щодо можливої участі у спільних оборонних ініціативах, контртерористичних заходах, програмах військової підготовки, космічних проєктах, проведенні спільних досліджень військово-технологічного характеру, постачанні та закупівлі обмежених видів озброєння (наприклад, протитанкового), надлишкового військового обладнання та військових засобів тощо [3, с. 100]. Проте варто зауважити, що жодних формальних зобов'язань перед цими державами США на себе не беруть. Отримання такого статусу, втім, суттєво розширює можливості виконавчої влади США у питаннях постачання зброї, військових технологій (зокрема, у лізинг) і спеціалістів, та дозволяє не брати до уваги більшість законодавчих обмежень щодо американського військового експорту. Зазначений законопроєкт №S2277 так і не був прийнятий, але вже 12 грудня 2014 р. Палата Представників США прийняла інший законопроєкт (№H.R.5859 «Про введення санкцій проти Російської Федерації з метою забезпечення додаткової допомоги Україні, а також для інших цілей» [9], який 18 грудня 2014 р. був підписаний Президентом США Бараком Обамою. У документі вже не йдеться про надання Україні статусу «союзника США поза НАТО», враховуючи, що це є прерогативою виключно адміністрації Президента США. Водночас наголошується на виділенні 350 млн. дол. США на військову підтримку України, зокрема у вигляді постачання оборонного озброєння, а також передбачається допомога у вирішенні енергетичного питання, у тому числі

постачання палива, відновлення інфраструктури у сфері енергетики, зниження залежності України від імпорту енергоносіїв. На реалізацію цих заходів дозволено витратити 50 млн. дол.

Загалом, анексія Криму і конфлікт на сході України спонукали Сполучені Штати значно збільшити військову допомогу Україні. Судячи із загальних витрат США на зовнішню допомогу (включаючи асигнування відповідно до Закону про бюджет на підтримку національної оборони), заплановані на 2016 рік, Україна увійшла до переліку найбільших одержувачів американської підтримки. Від початку 2014 р. загальна сума допомоги США Україні становила \$760 млн., а також \$2 млрд. у вигляді кредитних гарантій [10]. У 2016 фінансовому році Сполучені Штати Америки планують виділити Збройним Силам України понад 300 мільйонів доларів. Враховуючи те, що у 2016 році Україна планує витратити на оборону 5% ВВП (приблизно \$4,8 млрд.), суттєва допомога від США у \$300 млн. дозволить значно посилити обороноздатність країни. Ці кошти допоможуть покращити підготовку і навчання військовослужбовців, підвищити можливості розвідки та прискорити реформу в сфері безпеки та оборони. Суперечливим залишається питання надання Україні летальних озброєнь, що на думку керівництва США може викликати дестабілізацію безпекової ситуації у Центрально-Східній Європі.

У цілому, у 2014–2015 рр. спостерігається активізація українсько-американського діалогу саме щодо воєнно-політичного співробітництва. У 2015 р. в Україні проведено більше 20 двосторонніх зустрічей як з керівництвом оборонного відомства, так і з представниками Сенату й Конгресу США. Значною мірою активізувалася діяльність багатонаціонального координаційного комітету з питань військового співробітництва та оборонного реформування [2].

Результати цих та низки інших заходів підкреслюють необхідність подальшої співпраці з метою створення до 2020 року міцних та взаємосумісних з НАТО Збройних Сил України, а також, з цією метою, визначення пріоритетів розвитку спроможностей Збройних Сил України, підготовки Програми співробітництва на період до 2020 р., яка передбачатиме наступне: реформування у секторі оборони; визначення потреб в оборонній сфері; аналіз можливостей щодо співпраці у сфері оборонних технологій.

Одним з ключових інструментів стратегічного партнерства України зі США у сфері безпеки та оборони є Об'єднаний координаційний комітет з питань військового співробітництва та оборонного реформування (надалі – ОКК). Ця структура є головною платформою для планування та імплементації заходів військового співробітництва між Збройними Силами України та США відповідно до визначених пріоритетів.

Головним завданням ОКК є розроблення та впровадження ефективних механізмів взаємодії силових відомств України та США у процесі їх реформування з метою посилення оборонних спроможностей. У рамках ОКК спільно з групою американських фахівців з питань військового співробітництва та оборонної реформи постійно ведеться робота щодо підготовки документів оборонного планування.

Варто зауважити, що з розвитком російської агресії, за ініціативою американської сторони формат ОКК був розширений, оскільки до участі в роботі у рамках ОКК було запрошено представників Великобританії та Канади Наразі

отримано офіційні підтвердження від начальників Генеральних штабів зазначених країн щодо готовності приєднатись до спільних зусиль в рамках ОКК. Канадська сторона очолює роботу підкомітету «Військова поліція», британська сторона погодилася очолити підкомітет «Логістичного забезпечення» та опрацьовує питання щодо можливості головування у підкомітеті «Розвідки та аналізу». Найближчим часом очікується приєднання до роботи ОКК представників Республіки Польща, Литви, Латвії та Естонії [1, с. 58].

Варто зауважити, що подібний досвід переформатування двосторонньої платформи міжнародного співробітництва щодо реалізації заходів з посилення сектору безпеки і оборони України у багатосторонній механізмі у перспективі може стати одним з перших елементів розбудови нової мережі безпекового партнерства. До Багатонаціонального комітету увійшли країни-члени НАТО (США, Великобританія, Канада, Литва, очікується Польща, Естонія, Латвія), які традиційно сприймаються як такі, що підтримують більш поглиблену інтеграцію України в євроатлантичний безпековий простір. Розвиток саме цього формату, на нашу думку, можна назвати, без перебільшення, винятково важливим пріоритетом зовнішньополітичного курсу держави в контексті розбудови її обороноздатності. Окрім того, він дозволяє ефективно поєднати глобальний (США, Канада, Велика Британія) та регіональний вимір (Литва, Польща, Естонія, Латвія) співробітництва.

Для України, на сучасному етапі, важливо розуміти пріоритети зовнішньої і безпекової політики США, не лише як країни-стратегічного партнера, але як глобального геополітичного лідера, що має найвагоміший потенціал для посилення обороноспроможностей України у протистоянні російській агресії. У цьому контексті поглибленого аналізу вимагають стратегічні документи, прийняті другою Адміністрацією Президента Барака Обами. У лютому 2015 р. була опублікована переглянута Стратегія національної безпеки США, після чого зміни були внесені і в Національну воєнну стратегію. А в грудні 2015 р. групою аналітиків був підготовлений Звіт для Конгресу США щодо трансформацій міжнародного безпекового середовища та їхніх наслідків для національної безпеки.

Для України важливо відзначити, що у списку ключових глобальних загроз національній безпеці США, окрім тероризму та екстремізму, з'явилася також агресія Російської Федерації. Таким чином, регіон Центрально-Східної Європи повертається у фокус уваги Сполучених Штатів, що свідчить про певну зміну безпекових акцентів. На думку розробників Стратегії США володіють унікальною можливістю мобілізувати світове співтовариство та сміливо відповісти на новітні безпекові ризики, що дозволяє припустити інтенсифікацію трансатлантичного зв'язку США з Європейським Союзом, у чому Україна безпосередньо зацікавлена [12].

У Національній військовій стратегії США, ухваленій у червні 2015 р., звертається увага на те, що вперше за сім років, першочерговим завданням політики безпеки США стало протистояння ворожим державам та вперше за півтора десятиліття прогнозується збільшення вірогідності збройних конфліктів між державами.

У передмові до Стратегії, глава Об'єднаного комітету начальників штабів генерал Мартін Демпсі зауважує, що нинішнє безпекове середовище відзначається невизначеністю, численними, раптовими викликами в області безпеки як від традиційних державних суб'єктів так і від трансрегіональних недержавних

угруповань, що дозволяє припустити, що США у короткостроковій перспективі будуть вести тривалі затяжні кампанії в умовах обмежених ресурсів, а не швидкі операції. Характерною рисою сучасного стратегічного середовища визначається його складність і динамічні зміни, що приведені в дію глобалізацією, поширенням технологій та демографічними зрушеннями. Згенероване глобалізаційними процесами поширення нових інформаційних технологій, що дозволяють розвивати світове інформаційне середовище і дають людям можливість більше бачити, більше створювати, більше обмінюватися інформацією і знаннями, досягло військових систем, воно кидає виклик тим перевагам, які здавна мають США в таких областях як завчасне попередження і високоточні удари.

У Національній військовій стратегії США 2015 р. підкреслюється, що повстанські угруповання на Близькому Сході є поточною загрозою безпеки Сполучених Штатів, але ж в той час фокус зміщується в бік державних акторів, таких як Китай, Іран, Росія та Північна Корея. Відзначається, що загроза війни між великими державами хоч і залишається на низькому рівні, але зростає. Підкреслюється, що Китай, Іран, Росія та Північна Корея не прагнуть до прямої воєнної конфронтації з США, але їх дії викликають серйозні побоювання, яким міжнародне співтовариство повинно протистояти спільно.

У тексті Стратегії визначено два типи загроз. До першого відносяться загрози, що створюються державними суб'єктами. В якості джерел загроз зазначаються РФ, Ісламська Республіка Іран, КНДР, КНР. Другий тип загроз виходить від недержавних суб'єктів.

Однак, на думку американських аналітиків, сучасному безпековому середовищу також притаманні області конфлікту, де перетинається державні і недержавні інструменти агресії. У гібридних конфліктах можуть брати участь державні і недержавні гравці, які спільно домагаються спільних цілей і застосовують багатий арсенал зброї, що спостерігається на Сході України. Гібридні конфлікти зазвичай посилюють невизначеність, ускладнюють ухвалення рішень і уповільнюють взаємодію, яка спрямована на здійснення ефективних дій у відповідь. Слід відзначити, що Російська Федерація розглядається як втілення відразу двох видів загроз США – як ворожа держава та як сила, що веде гібридну війну [11].

Про стратегічні зміни безпекової ситуації у світі йдеться й у доповіді аналітиків Конгресу США, оприлюдненій 21 грудня 2015 р. У ній, зокрема, підкреслюється, що у середовищі міжнародної безпеки відбувся стратегічний перехід від пост-біполярної системи безпеки до ситуації невизначеності, в якій поновлюється змагання центрів сили, що здатне зруйнувати підвалини нинішнього світопорядку. В умовах багатополлярної ситуації очікується посилення конкуренції з-поміж трьох найбільших світових держав – США, Китаю та Росії. До інших тенденцій розвитку системи міжнародної безпеки відноситься:

- поновлення вперше у ХХІ-му сторіччі ідеологічної боротьби у формі протиставлення авторитарних систем Росії і Китаю ліберальним і демократичним цінностям;
- поширення через контрольовані державою медіа у РФ та КНР наративів щодо зазнаних принижень та утисків зі сторони західного світу, і які наслідок поширення реваншистських або іредентистських ідеологем у зовнішній політиці;

– використання Росією і Китаєм нових форм агресивних або наступальних військових і воєнізованих операцій у формі так званої гібридної або неконвенційної війни, у випадку Росії, або у формі тактики створення сірих зон – у випадку КНР, що мають на меті посилення контролю над країнами, що входять до їхньої периферії;

– намагання Росії та Китаю кинути виклик ключовим елементам підтримки нинішнього світопорядку, очолюваного США, в тому числі принципу незастосування сили чи загрози силою в якості першочергового аргументу для вирішення міжнародних суперечок, а також принципу відкритих морів, тощо [7].

У світлі цих тенденцій, які визначатимуть зовнішню та безпекову політику США, Україні варто пропонувати ініціативи, спрямовані на посилення власної обороноздатності в контексті стабілізації регіональної безпекової архітектури в Центральній-Східній Європі. Запорукою успішної реалізації цих ініціатив є внутрішня політична стабільність та консолідованість українського політикуму і громадянського суспільства довкола тих цінностей і принципів, які покладені в основу євроатлантичного партнерства в рамках НАТО. Саме за цих умов можна очікувати поглиблення стратегічного партнерства зі США у сфері безпеки, з перспективою поступової розбудови нової, більш ефективної, мережі міжнародних гарантій територіальної цілісності та суверенітету України як демократичної держави, де США відіграватимуть провідну роль.

Література

1. Біла Книга: Збройні Сили України 2014. / Видання 10-е. – МОУ, Київ, 2015. – 84 с.
2. Двостороннє співробітництво Збройних Сил України / Інформаційний матеріал Міністерства оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mizhnarodne-spivrobotnicztvo/suchasnij-stan-mizhnarodnogo-spivrobotnicztva-zbrojnih-sil-ukraini.html>.
3. Дорош Л. Новітній пріоритет співпраці України та США: союзні відносини. – Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 36. наук. пр. / «Львів. Політехніка», нац. ун-т. – Львів: [б. в.], Випуск 27. – 2015. – С. 95-101.
4. Ничитайло І. М. Актуальні питання забезпечення міжнародної безпеки / І. М. Ничитайло // Юридичний науковий журнал. – 2015. – № 2. – С. 264-267.
5. Парахонський Б., Яворська Г. Стратегічне партнерство України / Парахонський Б. // Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/600>.
6. Указ Президента України № 287/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
7. A Shift in the International Security Environment: Potential Implications for Defense. – Issues for Congress. [Electronic resource]. – URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R43838.pdf>.
8. Bill S№ 2277 Russian Aggression Prevention Act of 2014. [Electronic resource]. – URL: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277>.
9. Bill H.R. 5859 (113th Congress): Ukraine Freedom Support Act of 2014. [Electronic resource]. – URL: – Режим доступу: <https://www.govtrack.us/congress/bills/113/hr5859>.
10. Bill H.R.2029 (114th Congress) / Consolidated Appropriations Act, 2016. [Electronic resource]. – URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/2029/text>.
11. The National Military Security Strategy of the United States of America. 2015 / The United States Military's Contribution To National Security – Washington, 2015. [Electronic resource]. – URL: http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf.
12. U.S. National Security Strategy / White House, Washington. – February, 2015. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

Oksana Osadcha, Ph.D. in Political Sciences.

PRIORITIES OF UKRAINE'S PARTNERSHIP WITH THE UNITED STATES IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING THE DEFENSE CAPABILITIES OF UKRAINE

Abstract. *In the article the current priorities of the strategic partnership between Ukraine and the United States of America in the field of security and defense are analysed within the context of a hybrid war conducted by the Russian Federation against Ukraine. The author focuses on the main provisions of U.S. security policy covered in the updated versions of strategic documents adopted in 2015, such as U.S. National Security Strategy and Military Security Strategy. A vision of the key areas in which the Ukrainian-American cooperation is to be developed in order to respond to the modern security challenges is outlined. A necessity of the strengthening of the strategic partnership instruments with the USA is underlined, taking into account the priority of the development of network security guarantees for Ukraine. Various aspects of the U.S. military assistance to Ukraine are presented. It is emphasized that U.S. assistance to support reforms in Ukraine's security and defence sector has been significantly increased after the annexation of Crimea by Russia and following security crisis in the Eastern regions of Ukraine. Thus, some new content to fill in the framework of Ukrainian-American relations should be suggested, according to the author. These proposals may cover various areas of military and defence cooperation. The experience of widening the format of the bilateral U.S.-Ukrainian Coordination Commission into the Multinational Joint Commission is used as an illustration of the possible approach of establishing new security partnership networks as an effective tool for support of security and defence sector reform in Ukraine.*

Keywords: *Strategic USA-Ukraine Partnership, national security, hybrid warfare, defense capabilities.*

УДК 94[73:(47+57)]: 327: 930.1

Сергій Пронь,
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Миколаївська філія

СТИЛЬ УПРАВЛІННЯ ПРЕЗИДЕНТА ДЖОНА КЕННЕДІ: БАЖАНІ УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті аналізується «стиль управління», кадрова, освітянська, дипломатична політика президента США Дж. Ф. Кеннеді. Автор проводить паралелі та веде мову про необхідність використання позитивного американського досвіду сьогоденною Україною, фактично, підіймаються питання шансу і можливостей української влади.*

Автор у своїй публікації відзначає, що нові євроінтеграційні рубежі сучасної України, внутрішня і зовнішня тактика й стратегія українського істеблішменту, методи виходу з кризи 2014–2016 років за допомогою Світового банку, Міжнародного валютного фонду, американських, британських, канадських, німецьких, японських, китайських та кредитів інших країн-донорів; спроби і намагання масштабного реформування, наслідки люстраційних процесів і вибіркова боротьба з корупцією багато в чому визначають актуальність й новизну піднятої проблеми. Метою статті є вивчення американського досвіду соціології управління за президентства Джона Кеннеді, задля того щоб взяти його на озброєння та, по-можливості, застосувати в трансформаційних процесах України, заради її європейської майбутньої перспективи й подальшої долі як повноцінного і шанованого актора міжнародного співтовариства.

Ключові слова: *США, Україна, Кеннеді, стиль управління, досвід, реформування.*

Минуле ХХ століття увійшло до всесвітньої історії як «американська доба», бо, за ствердженням авторів книги «Асиметрія міжнародних відносин», «траєкторія руху американської нації... виявилася найбільш різною і найбільш успішною: від по суті другорядної, напівпровінційної держави початку століття до єдиної наддержави, «центру світової спільноти», наймогутнішої й найбільш динамічної економіки – у його кінці. Безумовно, це – заслуга американського народу і його керівників...» [1, с. 323].

Особливе місце серед керманців Сполучених Штатів займає Джон Фіцджеральд Кеннеді (1917–1963 рр.). Ставитися до Президента США 1961–1963 років Джона Кеннеді можна по-різному, як і різняться його особисті характеристики. «The Hutchinson Pocket Encyclopedia» (Oxford) констатує: «35-й президент США, демократ, перший католик і наймолодший президент» [2, с. 245]. У відомому свого часу енциклопедичному словникові «Сучасні Сполучені Штати Америки» під прізвиськом «Кеннеді» ви не знайдете президента США – Джона Фіцджеральда (Джека), а політичного діяча, сенатора Едварда Мура Кеннеді, який виступав проти «внутрішньої і зовнішньої політики адміністрацій Ніксона, Форда, Картера та Рейгана» [3, с. 493]. Яскравий приклад підміни історії політикою.

Популярний на Україні навчальний посібник «Всесвітня історія», серед авторів якого д.і.н., професор Б.М. Гончар, засвідчує об'єктивно, реалістично й правдиво наступне: «Його (Джона Кеннеді – С. П.) перемога привела до активізації реформаторської діяльності, названої програмою «нових рубежів». Це була програма стимулювання економічного зростання за рахунок значних капіталовкладень у науково-технічний прогрес, освіту, в підвищення кваліфікації робочої сили, зростання рівня зайнятості населення. Підвищення економічного, наукового, технологічного потенціалу країни, зростання добробуту населення повинні були вивести США на «нові рубежі» як лідера вільного світу» [4, с. 531].

«Нові євроінтеграційні рубежі» сьогоденної України, внутрішня і зовнішня тактика й стратегія українського керівництва, «методи виходу з кризи» 2014–2016 років за допомогою Світового банку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку), Міжнародного валютного фонду; американських, англійських, канадських, німецьких, японських, китайських... кредитів; спроб і намагань масштабного реформування, наслідки люстраційних процесів і вибіркова боротьба з корупцією багато в чому пояснюють актуальність й новизну піднятої проблеми. Мета статті – не з позиції критики сучасної української дійсності, а виключно, - використовуючи американський досвід соціології управління у президентство Джона Кеннеді, взяти на озброєння та, по-можливості, застосувати в трансформаційних процесах України, заради її, сподіваюсь, квітучої, могутньої, європейської майбутньої перспективи й подальшої долі як повноцінного і шанованого актора міжнародного співтовариства.

Безумовно, така важлива й, після трагічних даллаських подій п'ятниці 22 листопада 1963 р., протирічна, загадкова, заплутана проблема була неодноразово предметом наукових історично-політологічних досліджень. Достатньо перерахувати прізвиська таких відомих вчених як Донован Д., Ласкі В., Шлезінгер А., Соренсен Т., Сідей Х., Бішон Д., Бродер Д., Коскофф Д., Валенті Д. (США); Громико А. А., Кокошин А. А., Арбатов Г. А., Сівачьов М. В., Язьков Є. Ф., Яковлев М. М., Лан В. І., Іванян Е. А., Млечин Л. М., Протопопов А. С. (Росія); Гончар Б. М., Камінський Є. Є., Губерський Л. В.,

Віднянський С. В., Циватий В. Г., Гарань О. В., Перепелиця Г. М., Кременюк В. О. (Україна). Але у запропонованому автором статті аспекті, враховуючи паралелі американського досвіду реформування 1960-х років та сучасну українську дійсність, розглядається й подається вперше.

Інавгураційну промову 20 січня 1961 р. у Вашингтоні 35-й президент США Д. Ф. Кеннеді завершив красномовним закликком: «Не запитуйте, що країна зробить для вас – краще спитайте себе, що зробите для неї ви» [5, р. 806]. Упродовж закороткого президентства Кеннеді «завдяки своїй принадливості, дотепності та елегантності здобув велику популярність, ставши взірцем для наступної генерації політиків» [6, с. 305].

«Стиль Кеннеді», який був вперше продемонстрований Д. Кеннеді 15 липня 1960 р. у Лос-Анджелесі, полягав, насамперед, у появі проведеному ним самим «новому кордоні», – кордон «непізнаних можливостей й шляхів, кордоні... надій та небезпек. Кордон... – це низка викликів.» [7, с. 140].

Проаналізуємо та розберемося із «стилем Кеннеді», звернувши, в першу чергу, увагу на початкові методи управління, формування команди та найголовніші завдання у зовнішній і внутрішній політиці президента (нагадаю, що повноваження Президента виписані та регламентуються статтею II, розділи 1-4 Конституції США 1789 р. й відповідними поправками 1804, 1868, 1930, 1951, 1964, 1967 років) [8, с. 140-143; 149-157].

«Мені потрібно міністерство талантів», – неодноразово підкреслював Д. Кеннеді. «Полювання за талантами» очолив «мозоковий трест», до якого входили професор економіки Гарвардського університету Джон Гелбрайт, професор історії Гарвардського університету Артур Шлезінгер, професори-«міжнародники» Теодор Соренсен, Макджордж Банді (був деканом професорського складу Гарвардського університету), професор-політолог Принстонського університету Джордж Кеннан та інші. Перш за все, до «команди президента» увійшли перевірені та віддані йому люди – О. Фрімен (міністр сільського господарства) – лейтенант, отримав порання в джунглях Бугенвіля; А. Гольдберг (міністр праці) – колишній майор розвідки. По-друге, службовці, що мали досвід державної праці, – колишній губернатор штату Коннектікут А. Рібкофф (міністр охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення. На Україні вже давно «визріла» проблема об'єднання трьох цих міністерств.); губернатор штату Північна Кароліна Л. Ходжек стає міністром торгівлі; губернатор штату Арізона С. Юдел отримує посаду міністра внутрішніх справ; колишній губернатор штату Мічіган М. Уіл'ямс призначається помічником державного секретаря [9, с. 129]. По-третє, люди, які отримали надійну рекомендацію впливових представників державно-фінансових кіл Америки, наприклад, Дуглас Діллон (міністр фінансів) та Дін Раск (державний секретар) «підстрахувалися» клопотанням сімейства Рокфеллерів [10, с. 138-139]. Міністр оборони Роберт Макнамара був виразником інтересів ділової верхівки Уолл-стріту та у минулому був президентом «Форд мотор компанії».

На нашу думку американський досвід кадрової політики початку 1960-х років сьогоденним урядом України використаний достатньо вдало. Про це свідчить діяльність міністра фінансів Наталії Енн Ярьсько («американська школа»); міністра охорони здоров'я Олександра (Сандро) Квіташвілі (Грузія); міністра економіки Айвараса Абрамавічуса (Литва), голови національної поліції Хатії Деканоїдзе

(Грузія). Особливо успішним, тактично вірним і перспективним кроком президента П. О. Порошенка щодо майбутньої української держави вважаю призначення губернатором Одеської області экс-президента Грузії М. Саакашвілі.

Щоправда, заради об'єктивності, зауважу, що не зовсім зрозумів характеристику, надану прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком у 2014 році кабінету міністрів як «урядові-камікадзе». Якщо прем'єр, знаючи переклад слова, мав на увазі «божественний вітер», що змете ворогів України, як у 1281 році тайфун-камікадзе знищив флот монгольського володаря Китаю Хубілая, який намагався захопити і підкорити Японію [11, с. 518], це – одна справа. Якщо пан Яценюк, прямо розуміючи «камікадзе» як «загони особливого призначення із смертників» (до речі, якщо у нападі на Пьорл-Харбар 7 грудня 1941 р. приймали участь 15 смертників, то в операції біля о. Лейте на Філіппінах 17 жовтня-15 грудня 1944 р. їх було більше 3000) [12, с. 141], то це порівняння є абсолютно недоречним, скоріше – емоційним. Є раціональне зерно у словах нардепа Ю. Луценка, коли у своєму виступі на засідання Верховної Ради 16 лютого 2016 р. він підкреслив: «Назвалися камікадзе – дійте за призначенням».

Завершуючи аналіз перших кадрових змін Дж. Кеннеді, необхідно акцентувати на тому, що порівняно з адміністрацією Д. Ейзенхауера, в якій були 42% – бізнесмени, 6% – з університетів; з перших 200 людей, призначених президентом Кеннеді на найвищі посади, майже 50% прийшли з державного апарату, 18% – університетська професура, 6% – з ділових кіл [13, с. 155].

Критеріями підбору кадрів, за вимогами «мозокового тресту» Джона Кеннеді, були: розсудливість, чесність, здатність працювати в колективі, відданість ідеям президента, твердість (думаю, краще підійшло б – порядність і рішучість. – С. П.).

Вкрай важливою ланкою у планах Президента Кеннеді була освіта. Саме з початку 1960-х років, власно кажучи, вперше за всю історії США, федеральний уряд почав серйозно і предметно займатися поліпшенням середньої та вищої освіти. Кеннеді ще за часів сенаторства пам'ятав і постійно наводив соромну статистику: тільки 6 із 10-ти учнів 5-го класу закінчують середню школу; тільки 9 із 16 випускників школи йдуть до коледжів; 71% американців бажали б, щоб їх діти отримали вищу освіту, але тільки 51% міг матеріально собі це дозволити.

З величезними перешкодами президентові вдалося у 1963 р. провести закон про вищу освіту, за яким у 5-річний термін передбачалося асигнування на більшу суму, ніж за попередні 100 (!) років; планувалося щорічне будівництво 25-30 нових коледжів; забезпечення навчальними приміщеннями декілька сотен тисяч студентів; збільшення кількості бібліотек та їх фондів. Правда, у конгресі постійно «викреслювалася» пропозиція щодо забезпечення студентів стипендіями, але Кеннеді йшов на різного роду «поступки» й домагався свого – кошти виділялися через спеціальні програми, що включалися в американське законодавство з різних економічних питань. Президент Дж. Кеннеді постійно нагадував, що «наш прогрес як нації не може обігнати прогресу освіти. Освіта – це не самоціль, а засіб посилення Сполучених Штатів (курсив автора – С. П.). Ми не можемо підтримувати нашу промислову, військову, наукову й соціальну могутність, не маючи добре освічених громадян» [14, с. 206-207].

Наприкінці, не міг, як історик-міжнародник, не торкнутися зовнішньої політики США початку 1960-х років у контексті сьогоденної України. В зв'язку з

цим наведу декілька моментів відносно зовнішньополітичної тактики і стратегії Дж. Кеннеді.

У перший рік свого президентства Д. Ф. Кеннеді багаторазово повторював: «Внутрішня політика може привести нас до поразки, зовнішня – до смерті». Мені здається, для сьогоденної України навпаки, – «зовнішня політика може привести до поразки, внутрішня – до смерті». Від вдалої, конкретної, практично – дієвої внутрішньої політики буде прямо залежати зовнішня політика. Пригадується «китайський досвід» управління країною, коли у доповіді Генсекретаря ЦК КПК Чжао Цзяна на XIII з'їзді (25 жовтня – 1 листопада 1987 р.) 87 сторінок із 90 було присвячено внутрішній політиці Китаю, а лише 3 сторінки – зовнішній політиці [15, с. 59]. Підводячи умовну риску щодо використання китайського досвіду управління, в тому числі й стосовно боротьби з корупцією, зауважу, що заслуга в цій справі Ден Сяопіна полягала саме у забороні просуватися представникам бізнесу у владу, він, по великому рахунку, «не дозволив об'єднати» економіку й політику [16, с. 91].

Навіть враховуючи військову загрозу, воєнні дії з боку Російської Федерації вважаю, що дипломатична діяльність Президента України вдала, перспективна та, в кінцевому рахунку, неодмінно буде переможною. Як знову не повернутися до слів інавгураційної промови Дж. Кеннеді, коли він заявив: «Давайте ніколи не будемо вести переговори зі страху, але давайте ніколи не боятися переговорів» [17, с. 113-114]. Хоча й складно, не завжди вдало, але українсько-російські перемовини у Мінську тривають. Дипломатичні позитивні зрушення та рішучі кроки України у Раді Безпеки, щодо інтеграції в Європу, серед міжнародного співтовариства ООН стали реальністю, фактом.

Підкреслюючи зовнішньополітичні надбання Дж. Кеннеді російський вчений А. С. Протопопов пише: «Саме при ньому дипломатичні методи у зовнішньополітичній програмі почали використовуватися значно більше, ніж раніше» [18, с. 308]. Ці слова можна повністю віднести до діяльності у міжнародних справах, дипломатії українського президента П. О. Порошенка.

Свого часу відомий італійський політик, письменник Ніколо Макіавеллі (1469–1527 рр.) казав: «Держава, яка звільнилася, зразу ж знаходить партію своїх ворогів, але не партію друзів» [19, с. 163]. Не коментуючи філософію Макіавеллі, ім'я якого стало синонімом хитрого і цинічного державного діяча, дуже важко і небезпечно (з огляду тактичного прогнозування) упевнено стверджувати, які країни світу належать сьогодні до «партії друзів» України, а які до «партії ворогів». Як це не дивно, але майбутня доля України як держави світового співтовариства буде, в першу чергу, залежати від США, Китаю, Росії, Франції, Німеччини.

Виступаючи 10 червня 1963 р. в Американському університеті Дж. Кеннеді підкреслив: «Зовсім не потрібно, щоб сусіди любили один одного, необхідно тільки, щоб вони були взаємно терплячими» [20, с. 278]. Хіба це не підходить до сучасних українсько-російських зносин? Знову в пригоді стає «стиль управління» президента США, представники класу якого (найбагатші люди – С. П.), за звичаєм «віддавали перевагу знаходитися в тіні» [21, с. 159].

Дійсно, всі люди, тим більше ті, які піднялися на верхівку своїх національних суспільств, безумовно, – різні; їм притаманні інколи абсолютно протилежні риси, але єднає їх одне – вони... люди. В їх числі – міністри, прем'єри, канцлери, професори, вчителі, лікарі, менеджери, робітники, селяни, президенти...

незалежно від їх національності, походження, країни. Поважаючи всі держави світу, погодимося, що незаперечним фактом є наявність провідних акторів, наддержав, серед яких домінуючу роль відіграють Сполучені Штати Америки. Тепер я розумію свого Друга і Вчителя професора Бориса Михайловича Гончара, який серед сузір'я небосхилу світової історії, надавав перевагу дослідженню саме історії США. Ми ще рел'єфніше, реалістичніше, розумово-фізично усвідомили та відчули це лише тоді, коли, на жаль, його не стало.

Література

1. Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с.
2. The Hutchinson Pocket Encyclopedia. – Oxford: Helicon Publishing Ltd, 1995. – 665 p.
3. Современные Соединенные Штаты Америки: Энциклоп. справочник. – М.: Политиздат, 1988. – 542 с.
4. Гончар Б. М. Всесвітня історія: Навчальний посібник / Б. М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
5. Henretta Y. A. America. A Concise History / Y. A. Henretta, D. Brody, L. Dumenil. – Boston, New York: Bedford / St. Martin's, 1999. – 920 p.
6. Історія Сполучених Штатів. Нарис / Гол. редактор Говард Сикотта – Київ: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 1993. – 406 с.
7. Яковлев Н. Н. Преступившие грань / Н. Н. Яковлев. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1970. – 352 с.
8. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки: посібник / Д. П. Каррі. – Пер. з англ. О. М. Мокровольського. – К.: Веселка, 1993. – 192 с.
9. Громыко А. А., Кокошин А. А. Братья Кеннеди / А. А. Громыко, А. А. Кокошин. – М.: Мысль, 1985. – 480 с.
10. Громыко А. А. 1036 дней президента Кеннеди / А. А. Громыко. – М.: Политиздат, 1971. – 279 с.
11. Пронь С. В. Історія Японії (від реставрації Мейдзі до сучасності: 1868–2009 рр.): Навчальний посібник / С. В. Пронь. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 560 с.
12. Иванов М. И. Япония в годы войны (записки очевидца) / М. И. Иванов. – М.: Главн. редакция вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1978. – 253 с.
13. Яковлев Н. Н. Преступившие грань / Н. Н. Яковлев. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1970. – 352 с.
14. Так само.
15. Пронь С. В. Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття: монографія / С. В. Пронь. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 148 с.
16. Виноградов А. В. Власть, бизнес и коррупция в Китае // Проблемы Дальнего Востока. – 2014. – Январь-февраль. – № 1. – С. 89-96.
17. Громыко А. А., Кокошин А. А. Братья Кеннеди / А. А. Громыко, А. А. Кокошин. – М.: Мысль, 1985. – 480 с.
18. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России (1648–2000) / А. С. Протопопов, В. М. Козьменко, Н. С. Елманова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
19. Фролов Алексей. Испытание Украиной // Международная жизнь. – № 9. – 2015. – Сентябрь. – С. 157-163.
20. Усачев И. Г. Джон Фостер Даллес: политический миф и реальность. / И. Г. Усачев. – М.: Мысль, 1990 – 302 с.
21. Жуков Ю. А. СССР – США: дорога длиною в семьдесят лет, или Рассказ о том, как развивались советско-американские отношения. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.

Sergey Pron', Doctor of History, Professor, Nikolaev, National University of Culture and Art.
**JOHN F. KENNEDY PRESIDENT MANAGEMENT STYLE, PREFERABLY LESSONS
FOR MODERN UKRAINE**

Abstract. *The article analyzes the "management style", personnel, educational and diplomatic policy of US President John F. Kennedy. The author draws parallels and talks about the need for positive American experience in tmodern Ukraine, and, in fact, rises a question of chance and opportunities for Ukrainian authorities.*

The author in his publication notes that the new European integration frontiers of modern Ukraine, domestic and foreign tactics and strategy of the Ukrainian establishment, methods of overcoming the crisis of 2014 - 2016 years by the credits from the World Bank, the International Monetary Fund, the American, British, Canadian, German, Japanese, Chinese loans and other donor countries; tries and attempts for large-scale reform processes and effects of lustration and selective fight against corruption largely determine the relevance and novelty of the issues raised. The article is to examine the American experience of the sociology of management of President John F. Kennedy administration, in order to take it into service and, if possible, apply it in transformation processes in Ukraine, for its European future prospects and future destiny as a full and respected actor of the international community.

In its conclusions the author stresses, respecting all states of the world, the fact of the presence of the leading actors, superpowers, including the dominant role played by the United States. So borrowing experience of this state allows politicians to reform and Ukrainian society more subjectively. It is important to study American history also because of the development of mutually beneficial relations with Ukraine, despite the fact that the US is now providing vital support for Ukraine not only in carrying out internal reforms, but also in the fight against foreign aggression.

Keywords: *USA, Ukraine, Kennedy, style management, experience, reform.*

США І КРАЇНИ СХОДУ

УДК 94(73)092:327,5 (53+569,4)

Віталій Бузань,
кандидат історичних наук, викладач,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ВПЛИВ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ США ЩОДО АРАБСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ

***Анотація.** У статті аналізується політика США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту в часи холодної війни. Особлива увага приділяється дослідженню впливу американсько-радянського суперництва на формування концептуальних засад політики США щодо близькосхідного конфлікту.*

З'ясовано позицію США напередодні та під час арабсько-ізраїльських війн. Американці були зацікавлені у перемозі Ізраїлю. При цьому США намагалися запобігти ескалації близькосхідного конфлікту та уникнути прямої конфронтації з СРСР, який підтримував арабські країни.

Досліджено формування концептуальних підходів США до мирного врегулювання близькосхідного конфлікту. США хотіли відігравати провідну роль у мирному процесі на Близькому Сході та намагалися відсторонити СРСР від участі в політичному врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту.

Проаналізовано погляди представників американського політичного істеблішменту та академічного середовища щодо політики США стосовно арабсько-ізраїльського конфлікту та відносно розвитку американсько-радянських відносин з питань близькосхідного мирного врегулювання. Одна частина американської політикоформуючої еліти розглядала арабсько-ізраїльський конфлікт через призму американсько-радянського суперництва та звинувачувала СРСР у ескалації близькосхідного конфлікту. Інша частина американського істеблішменту пропонувала менше уваги приділяти американсько-радянському суперництву на Близькому Сході та зосередитися натомість на врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту.

Ключові слова: США, СРСР, Близький Схід, арабсько-ізраїльський конфлікт.

Протягом останніх десятиліть Сполучені Штати Америки докладали значних зусиль для того, щоб добитися мирного врегулювання конфлікту між арабськими країнами та Ізраїлем та вирішити палестинську проблему. Критичний аналіз досвіду набутого США в процесі врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту можна використати на сучасному етапі близькосхідного мирного процесу.

З теми дослідження існують наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, яким притаманний різний ступінь інформативності й критичного аналізу подій. Найбільш відомими американськими фахівцями з питань близькосхідної політики є В. Квандт, Дж. Кемпбелл, Дж. Сіско, Г. Сондерс, Ю. Ростоу, А. Атертон, В. Лакер, С. Спігел, П. Хахн, А. Перлмуттер. Серед російських дослідників близькосхідної політики США варто відзначити Є. Примакова, Є. Пирліна, О. Колобова, М. Пеліпаса, В. Румянцева, М. Нарінського, Г. Мирського.

Вітчизняні дослідники внесли вагомий внесок у дослідження політики США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту. Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Б. М. Гончар досліджував роль та значення арабсько-ізраїльського конфлікту в процесі формування зовнішньополітичного курсу США щодо СРСР в 1970–1980-ті рр., а також американську близькосхідну політику на сучасному етапі [1]. Різноманітні аспекти політики США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту висвітлені в роботах українських дослідників О. Коппель, В. Шведа, Ю. Скорохода, А. Захарченко, І. Зубаренко.

Більшість вітчизняних та закордонних дослідників обмежувалися з'ясуванням офіційної позиції США щодо близькосхідного конфлікту та мало уваги приділяли дослідженню механізму прийняття американським керівництвом зовнішньополітичних рішень з близькосхідних питань.

Мета статті – дослідити вплив американсько-радянського суперництва на процес формування та реалізації політики США щодо арабсько-ізраїльського конфлікту в часи холодної війни.

Представників американського істеблішменту та академічного середовища залежно від їх поглядів на роль арабсько-ізраїльського конфлікту в американсько-радянських відносинах можна умовно поділити на «глобалістів» (консерваторів) і «регіоналістів» (лібералів). «Глобалісти» розглядали арабсько-ізраїльський конфлікт через призму американсько-радянського суперництва, звинувачували СРСР у ескалації цього регіонального конфлікту, негативно ставилися до співпраці з СРСР з питань близькосхідного врегулювання. «Регіоналісти» пропонували менше уваги приділяти американсько-радянському суперництву на Близькому Сході та зосередитися на врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту [2, с. 1195]. В часи холодної війни представники обох напрямків впливали на формування близькосхідної політики США.

Після завершення Другої світової війни в керівництві США не було єдності з питання майбутнього устрою Палестини. Білий дім підтримував ідею створення єврейської держави в Палестині, а Держдепартамент виступав проти.

У Держдепартаменті та Центральному розвідувальному управлінні попереджали, що підтримка США ідеї створення на території Палестини єврейської держави матиме негативні наслідки для американських стратегічних інтересів на Близькому Сході. США ризикують зіпсувати відносини з арабськими країнами, які виступають проти створення єврейської держави. Вороже налаштовані до США арабські країни можуть припинити постачати нафту до західних країн. Держдепартамент віддавав перевагу налагодженню відносин з арабськими країнами, які володіли значними нафтовими ресурсами. Погіршення американсько-арабських відносин опосередковано сприятиме розширенню сфери впливу СРСР на Близькому Сході. В Держдепартаменті припускали, що Кремль неодмінно спробує скористатися дестабілізацією ситуації на Близькому Сході для зміцнення своїх позицій в регіоні та намагатиметься залучити вороже налаштовані до США арабські країни на свій бік. Аналітики ЦРУ прогнозували, що в майбутньому СРСР позиціонуватиме себе в ролі захисника арабських країн для того, щоб отримати політичні дивіденди в близькосхідному регіоні [4, с. 751-752; 5, с. 1147-1159; 9, с. 36-37; 15].

США підтримали резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про поділ Палестини на арабську та єврейську державу та визнали новостворену державу Ізраїль.

Напередодні арабсько-ізраїльських війн США намагалися переконати учасників близькосхідного протистояння не вдаватися до силового варіанту розв'язання існуючих проблем та спробувати врегулювати конфлікт дипломатичними методами. Під час Суецької кризи 1956 р. США намагалися вмовити Велику Британію і Францію не починати війну проти Єгипту. Американські експерти припускали, що воєнна операція проти Єгипту налаштує арабські країни проти Заходу та створить передумови для подальшого зміцнення позицій СРСР на Близькому Сході. США не хотіли псувати відносини з арабськими країнами, які були головними експортерами нафти [6, с. 62-99]. Перед початком наступних арабсько-ізраїльських війн США вмовляли керівництво Ізраїлю не починати бойові дії проти арабських країн. Американці попереджали ізраїльтян про можливість прямого втручання СРСР у близькосхідний конфлікт [7, с. 123-126, 140-146, 162-164; 10, с. 17-20, 25-27; 13, с. 87, 102-103, 115; 14, с. 28, 31, 35].

Під час арабсько-ізраїльських війн США співпрацювали з СРСР для того, щоб запобігти ескалації близькосхідного конфлікту та уникнути конфронтації між наддержавами. Напередодні «Шестиденної» (1967 р.) та «Жовтневої» (1973 р.) війни Вашингтон закликав Москву переконати арабські країни утриматися від початку війни проти Ізраїлю. Вашингтон попереджав Москву, що війни між їхніми близькосхідними союзниками можуть зашкодити американсько-радянським відносинам. Під час війн Білий дім підтримував постійний зв'язок з Кремлем щодо ситуації на Близькому Сході. Американські дипломати в Раді Безпеки ООН співпрацювали зі своїми радянськими колегами для того, щоб швидко розробити і прийняти резолюції про припинення вогню на Близькому Сході. Представники США в Раді Безпеки інколи затягували час та зволікали з голосуванням за резолюції для того, щоб дати можливість ізраїльській армії здобути перемогу у війні [7, с. 65, 68, 301, 304, 338, 345; 10, с. 15-17, 36-47, 67-70, 89, 111-113, 161-162; 12, с. 451-453, 459, 471, 498-499, 502-503; 13, с. 111].

США були не проти, щоб Ізраїль завдав воєнної поразки арабським країнам, які були регіональними союзниками Кремля. Вашингтон був зацікавлений в послабленні позицій СРСР в арабському світі. У Вашингтоні вважали, що в разі перемоги Ізраїлю виникнуть сприятливі умови для мирного врегулювання конфлікту. Арабські країни погодяться укласти мирну угоду з Ізраїлем для того, щоб повернути втрачені під час війни території. Якщо перемогу здобудуть армії арабських країн озброєні радянською зброєю, то Радянський Союз контролюватиме близькосхідну дипломатію. США хотіли відігравати провідну роль у близькосхідному мирному процесі [10, с. 143, 147, 160, 180; 12, с. 494, 498, 502, 518, 544; 14, с. 111].

Під час арабсько-ізраїльських війн СРСР неодноразово в завуальованій формі погрожував безпосередньо втрутитися в конфлікт на Близькому Сході та закликав США примусити Ізраїль припинити вогонь. Американські експерти вважали, що СРСР не збирався реалізовувати подібні погрози. Москва згадувала в своїх нотах про можливість прямого втручання у конфлікт лише для того, щоб надати їм більшої вагомості та серйозності. Подібні погрози були інструментом політичного та психологічного тиску на США та Ізраїль. Москва намагалася врятувати своїх близькосхідних союзників від повного розгрому [6, с. 995-996; 7, с. 403-405].

США вживали заходів для того, щоб запобігти радянському втручання у близькосхідний конфлікт. Під час Суецької кризи США застосували засоби

політичного й фінансового тиску на своїх західноєвропейських союзників та Ізраїль для того, щоб примусити їх негайно припинити бойові дії проти Єгипту та вивести свої війська з єгипетської території. Під час «Шестиденної війни» США наполегливо радили ізраїльтянам припинити наступ на сирійському фронті. Під час «Жовтневої війни» у відповідь на погрози з боку СРСР вдатися до односторонніх дій США привели свої збройні сили в стан підвищеної бойової готовності. Американці вжили такі превентивні та запобіжні заходи для того, щоб продемонструвати свою рішучість та застерегти СРСР від прямого втручання у конфлікт. Під час війни у Лівані (1982 р.) США неодноразово закликали Ізраїль припинити бойові дії та попереджали, що ігнорування їхніх вимог може негативним чином вплинути на двосторонні відносини. Ізраїль дослухався до порад США та припиняв вогонь [7, с. 402, 407-408, 414-415, 421-423; 12, с. 583-595, 606; 14, с. 121-122, 252].

Значна частина американських високопосадовців й представників науково-експертного середовища вважали, що Радянський Союз не зацікавлений у врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту та віддає перевагу збереженню на Близькому Сході стану «ні війни, ні миру». Американці вважали, що СРСР використовує арабсько-ізраїльський конфлікт для зміцнення своїх позицій на Близькому Сході. Існування перманентної напруженості на Близькому Сході створює передумови для збільшення впливу СРСР у регіоні. У Вашингтоні вважали, що поставки арабським країнам радянської зброї сприяють загостренню конфлікту. В Кремлі побоювалися, що разі врегулювання близькосхідного конфлікту зменшиться залежність арабських країн від допомоги з боку СРСР [8, с. 2-9, 49-55, 61-65, 79-86; 17, с. 155, 365, 367].

У Вашингтоні вважали, що арабсько-ізраїльський конфлікт дестабілізував ситуацію на Близькому Сході, суттєво обмежував можливості американської близькосхідної дипломатії, негативним чином впливав на американсько-арабські відносини, збільшував залежність арабських країн від СРСР та в разі ескалації міг призвести до конфронтації між наддержавами. Завдяки врегулюванню арабсько-ізраїльського конфлікту США сподівалися стабілізувати ситуацію на Близькому Сході, налагодити дружні відносини з арабськими країнами, зміцнити власні позиції в регіоні та позбавити СРСР можливості використовувати конфлікт для збільшення свого впливу на Близькому Сході [2, с. 1208; 11, с. 350, 354, 368-369, 558; 17, с. 60-61, 320].

США в підходах до близькосхідного врегулювання дотримувалися принципу «земля в обмін на мир». Це означало, що арабські країни повинні визнати Ізраїль, укласти з ним мирний договір та дозволити його кораблям безперешкодно користуватися Суецьким каналом та Тиранською протокою. Після цього Ізраїль повинен вивести свої війська з окупованих територій [7, с. 638; 11, с. 358, 363-366]. США вважали, що після завершення близькосхідного врегулювання радянські військові радники повинні покинути арабські країни [12, с. 578-580; 17, с. 41-42, 70-84, 178-180, 189-192, 196, 198].

Після «Шестиденної війни» США почали більше уваги приділяти близькосхідному врегулюванню. У 1969 р. США запропонували план врегулювання конфлікту між Єгиптом, Йорданією та Ізраїлем («план Роджерса»). У 1970 р. США вдалося вмовити Єгипет та Ізраїль укласти перемир'я вздовж Суецького каналу терміном на три місяці (другий «план Роджерса»). Після

завершення цього терміну американці домовилися зі сторонами конфлікту про подальшу пролонгацію перемир'я [11, с. 576, 579, 582, 585; 14, с. 73-74].

На рубежі 1960–1970-х рр. США були готові співпрацювати з СРСР заради досягнення миру на Близькому Сході. Протягом 1972–1973 рр. американські та радянські представники обговорювали принципи близькосхідного врегулювання. Дві наддержави домовилися, що мирна угода повинна передбачати виведення ізраїльських військ з окупованих територій; визнання арабськими країнами Ізраїлю; свободу судноплавства через Тиранську протоку й Суецький канал; справедливе вирішення проблеми палестинських біженців. У 1973 р. була видана спільна американсько-радянська заява в якій обидві наддержави висловили готовність продовжувати докладати всіх зусиль для того, щоб добитися миру на Близькому Сході [11, с. 1294]. Американські та радянські представники були співголовами Женевської конференції з близькосхідного врегулювання (1973 р.).

Після завершення «Жовтневої війни» змінився концептуальний підхід США до близькосхідного врегулювання. По-перше, США тимчасово відмовилися від ідеї всеохоплюючого врегулювання і зосередилися на поетапному (частковому) врегулюванні конфлікту між арабськими країнами та Ізраїлем. По-друге, США припинили співпрацювати з СРСР з питань близькосхідного врегулювання.

У 1973 р. Держдепартамент очолив Г. Кіссінджер, який розглядав арабсько-ізраїльський конфлікт у контексті американсько-радянського протистояння. Новий очільник Держдепартаменту вирішив повністю виключити СРСР з близькосхідного мирного процесу та зробити США головним посередником на переговорах між арабськими країнами та Ізраїлем. Він вирішив припинити обговорювати з Москвою умови близькосхідного врегулювання для того, щоб позбавити СРСР можливості демонструвати своїм арабським союзникам свою значимість. На думку, Г. Кіссінджера, США не варто поспішати з врегулюванням арабсько-ізраїльського конфлікту. Стагнація переговорного процесу вигідна американцям тому, що демонструє арабським країнам нездатність СРСР відстоювати їхні інтереси. США не повинні примушувати Ізраїль йти на поступки арабським країнам поки вони є союзниками СРСР. Американцям варто запастися терпінням і чекати доки арабські країни відмовляться співпрацювати з Москвою і звернуться за допомогою до Вашингтону. Адже лише США можуть переконати ізраїльтян піти на поступки з питань врегулювання [11, с. 351-354, 368-376, 559, 578, 1279; 12, с. 749-752, 755, 794].

У 1974–1975 р. Єгипет, Сирія та Ізраїль підписали договори про роз'єднання військ в зоні Суецького каналу Голанських висот. Переговори про роз'єднання військ були вилучені з рамок Женевської конференції й проходили за посередництва США. Американці саботували відновлення роботи Женевської конференції тому, що вона дозволяла СРСР впливати на близькосхідне врегулювання і позбавляла США можливості бути єдиним посередником на мирних переговорах.

У 1975 р. впливова американська дослідницька установа інститут Брукінгса рекомендувала адміністрації відмовитися від часткового врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту та спробувати добитися всеохоплюючого врегулювання, а також скликати з цього питання міжнародну конференцію. Експерти пропонували дозволити СРСР брати участь у близькосхідному мирному процесі для того, щоб

позбавити Москву стимулів перешкоджати врегулюванню конфлікту [16, с. 286-302].

Адміністрація Дж. Картера дослухалась до рекомендацій інституту Брукінгса. В середині 1970-х рр. США поновили діалог з СРСР з питань близькосхідного врегулювання та погодилась відновити роботу Женевської конференції [3, с. 93-94, 102, 121; 18, с. 166-170, 191-192]. У 1977 р. була видана спільна американсько-радянська заява з Близького Сходу.

Держсекретар С. Венс прихильно ставитися до співпраці з СРСР з питань близькосхідного врегулювання та рекомендував президенту Дж. Картеру дозволити СРСР брати участь у близькосхідному мирному процесі для того, щоб Москва не перешкоджала справі досягнення миру на Близькому Сході. На його думку, СРСР був не зацікавлений в конфронтації з США на Близькому Сході [3, с. 112; 18, с. 164, 191-192].

Радник президента Дж. Картера з питань національної безпеки З. Бжезінський рекомендував не поспішати долучати СРСР до близькосхідного мирного процесу та відновлювати роботу Женевської конференції. Спочатку варто впевнитись, що Кремль справді готовий грати конструктивну роль в переговорному процесі. В обмін на скликання Женевської конференції Москва повинна вмовити арабські країни піти на поступки з питання врегулювання. Це дозволить пришвидшити процес досягнення миру на Близькому Сході. З. Бжезінський вельми скептично ставився до можливостей Женевської конференції й рекомендував укласти якомога більше мирних угод до початку її роботи. На думку З. Бжезінського, США допустилися тактичної помилки погодившись видати разом з СРСР спільну заяву щодо врегулювання на Близькому Сході. Він вважав, що США не варто співпрацювати з СРСР з питань врегулювання та намагатися самостійно добиватися миру на Близькому Сході. США добившись прогресу в справі врегулювання зможуть забезпечити безпеку для Ізраїлю, покращити відносини з поміркованими арабськими країнами та витіснити СРСР з Близького Сходу [3, с. 83, 87-88, 112-113, 519-520].

У 1977 р. концептуальний підхід США до врегулювання близькосхідного конфлікту знову змінилися. Американці відмовилися від ідеї відновлення роботи Женевської конференції та зосередили основну увагу на врегулюванні конфлікту між Єгиптом та Ізраїлем [3, с. 110-111, 120-121; 18, с. 203]. У 1979 р. за посередництва США був підписаний єгипетсько-ізраїльський мирний договір. Таким чином, США домоглися значного політичного успіху, встановили власну монополію на організацію близькосхідного мирного процесу, завдали політичної поразки СРСР на Близькому Сході та остаточно відсторонили Москву від врегулювання близькосхідного конфлікту.

У 1988 р. інститут Брукінгса рекомендував американській адміністрації скликати міжнародну конференцію з врегулювання на Близькому Сході та долучити СРСР до близькосхідного мирного процесу [16, с. 91-94]. Американське керівництво дослухалось до рекомендацій експертного середовища. В 1991 р. у Мадриді проходила міжнародна конференція з близькосхідного врегулювання співголовами якої були представники США та СРСР.

Отже, холодна війна впливала на формування близькосхідного напрямку зовнішньої політики США. У Вашингтоні припускали, що СРСР використовує арабсько-ізраїльський конфлікт задля власної вигоди та не зацікавлений в його

мирному врегулюванні. США намагалися відсторонити СРСР від участі в процесі врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту та самим стати головним спонсором близькосхідного мирного процесу. Американсько-радянська співпраця з питань близькосхідного врегулювання мала ситуативний і короточасний характер та швидко змінювалася періодами суперництва.

Література

1. Гончар Б. М. К вопросу о роли арабо-израильского конфликта в подходах США к отношениям с СССР (70-80-е годы) / Б. М. Гончар // Динамика арабо-израильского конфликта. Материалы научной конференции. – Нижний Новгород: Издательство Нижегородского университета, 1991. – С. 60-68.
2. Atherton A. Arabs, Israelis and Americans: A Reconsideration / Alfred Atherton // Foreign Affairs. – Summer 1984, – Vol. 62. – № 5. – P. 1194-1209.
3. Brzezinski Z. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981 / Zbigniew Brzezinski. – N.-Y.: Farrar, Straus, Giroux, 1983. – 587 p.
4. Foreign Relations of the United States, 1945. The Near East and Africa. – Vol. VIII. – Washington: G.P.O., 1969. – 1339 p.
5. Foreign Relations of the United States, 1947. The Near East and Africa. – Vol. V. – Washington: G.P.O., 1948. – 1377 p.
6. Foreign Relations of the United States, 1955–1957. – Vol. XVI: Suez Crisis, July 26–December 31, 1956. – Washington: G.P.O., 1990. – 1423 p.
7. Foreign Relations of the United States, 1964–1968. – Vol. XIX: Arab-Israeli Crisis and War, 1967. – Washington: G.P.O., 2004. – 1087 p.
8. Foreign Relations of the United States, 1969–1976. – Vol. XXIV: Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969–72, Jordan, September 1970. – Washington: G.P.O., 2008. – 966 p.
9. Hahn P. Caught in the Middle East: U.S. Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1945–1961 / Peter Hahn. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004. – 398 p.
10. Kissinger H. Crisis: the Anatomy of Two Major Foreign Policy Crises / Henry Kissinger. – N.-Y.: Simon & Schuster, 2003. – 564 p.
11. Kissinger H. White House Years / Henry Kissinger. – Boston: Little, Brown and Company, 1979. – 1521 p.
12. Kissinger H. Years of Upheaval / Henry Kissinger. – N.-Y.: Simon & Schuster, 2011. – 1283 p.
13. Oren M. Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East / Michael B. Oren. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 446 p.
14. Quandt W. Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967 / William B. Quandt. – Washington: Brookings Institution Press, 2001. – 488 p.
15. The Consequences of the Partition of Palestine, ORE 55, November 28, 1947. Central Intelligence Agency. [Electronic resource]. – URL: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000256628.pdf
16. The Israeli-Palestinian Conflict. A Documentary Record, 1967-1990. Ed. by Yehuda Lukacs. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 549 p.
17. The Near East conflict. Hearing before the Subcommittee on Near East of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives Ninety-first Congress, second session, July 21-30, 1970. – Washington: G.P.O., 1970. – 383 p.
18. Vance C. Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy / Cyrus Vance. – N.-Y.: Simon and Schuster, 1983. – 541 p.

Vitalii Buzan, Ph.D. in History, Lecturer, NTUU «KPI», Kyiv, Ukraine.

THE IMPACT OF THE COLD WAR ON U.S. POLICY TOWARD THE ARAB-ISRAELI CONFLICT

***Abstract.** The article considers U.S. policy toward the Arab-Israeli conflict during the Cold War. Special attention is paid to research the impact of the rivalry between the United States and the Soviet Union on U.S. Middle East policy-making process. The article provides the information on debates and differences of opinion about U. S. policy toward Arab-Israeli conflict within American political and scientific circles.*

During Cold War years the Arab-Israeli conflict was entangled in the global rivalry between the United States and the Soviet Union. American leaders feared that the Arab-Israeli conflict could get out of hand and precipitate a Superpower conflict. The USA were interested in Superpower non-involvement in Arab-Israeli conflict and tried to avoid direct military confrontation with USSR in the Middle East.

The United States was actively involved in the Middle East peace settlement, played a vital role in reaching disengagement agreements and peace accords. The United States concentrated on a partial or an interim settlement and supported a process of step-by-step bilateral negotiations. The U.S. tried to exclude the Soviet Union from settlement of Arab-Israeli conflict and reduce of Soviet influence in the Middle East. The USA occasionally tried to reach consensus with the USSR on the general outline of a settlement between Arabs and Israel and issued joint statements on Middle East.

American conservative policy makers and analysts viewed the Arab-Israeli conflict through the prism of Cold War. In their point of view, the Soviet Union used the Arab-Israeli conflict as a means of penetrating in the Middle East, enhancing Soviet and reducing American influence in the region. Liberal policy makers and authors supported balanced and even-handed approach to the Arab-Israeli conflict and advised to resolve Arab-Israeli conflict and Palestine problem.

Keywords: *the USA, the USSR, the Middle East, the Arab-Israeli conflict.*

УДК 327(73+540)2000/2010

Ігор Горобець,
кандидат історичних наук, доцент,
Дипломатична академія України при МЗС України

ПОЛІТИКА США ЩОДО ІНДІЇ У 2000-х – 2010-х РОКАХ

Анотація. *Аналізуються відносини Індії і США в умовах глобалізації на початку XXI століття набули стратегічного виміру. США зацікавлені у залученні найбільшої демократії світу до процесу поширення демократії в Азії. Індія намагається використати стратегічні відносини зі США з метою зміцнення своїх позицій у світі не лише як регіональної потуги з ядерною зброєю, а й як глобального гравця. На заваді гармонійній співпраці Індії і США залишаються протиріччя, пов'язані з Пакистаном та асиметрією індійсько-пакистанських відносин. Індійсько-американські відносини мають великий потенціал для розвитку співробітництва в економічній, політичній, військово-технічній та інших сферах.*

У статті охарактеризовано суспільно-політичний та економічний розвиток Індії після розпаду Радянського Союзу та приходу до влади ІНК. Цей період був характерний зближенням та покращенням індійсько-американських відносин. Індія займає перше місце по торговельним відносинам із США. Тому Сполучені Штати Америки зацікавлені у подальшому співробітництві. Дуже важливим є той факт, що США визнали за Індією право мати статус ядерної держави. Водночас, США дотримуються політики нейтралітету у індійсько-пакистанському конфлікті. Також в статті наводяться факти, які свідчать про спільну політику обох держав у підтримці стабільності регіону та спільній позиції щодо стримування Китаю.

Ключові слова: *Індія, США, Китай, Пакистан, стратегічне партнерство, ядерна зброя.*

Сучасна Індія є країною контрастів. Це справжня цивілізація, одна із найдавніших на землі, яка суттєво вплинула на всесвітню історію та на своїх сусідів. За статусом у сучасній системі міжнародних відносин Індія – це регіональна держава, яка має ядерну зброю, великі демографічні ресурси, є

великим світовим імпортером зброї. Нагадаємо, що Індія має власні ракетноносії та запускає супутники у космос.

Одночасно Індія вражає злиднями мільйонів людей, величезною соціальною нерівністю та значною корупцією. Дві третини індійців живуть менш як на два долари в день, майже чверть населення не писемні, кожна третя дитина страждає від дефіциту калорій. Чимало державних програм, спрямованих на надання допомоги найбіднішим кастам, зазнали фіаско. Значна частина коштів, які виділялись на ці потреби, вкрадені.

Водночас разом із Китаєм сучасна Індія одна з найбільш перспективних країн світу, які розвиваються. Втім, в Індії немає єдиної партії, яка очолює суспільно-політичні процеси в державі. Варто згадати, що Індія найбільша демократія в світі із західними інститутами влади, вільною пресою та незалежною судовою владою [6, с. 1].

Після розпаду СРСР Індія розпочала поступовий дрейф у бік західного світу. Особливо яскраво це стало помітно після перемоги ІНК на виборах 2004 року. Відтоді товарообіг зі США виріс з 30 до 100 мільярдів доларів. Сполучені Штати зайняли перше місце серед торговельних партнерів Індії. Потужним стимулом зближення зі США стала «ядерна домовленість» 2006 р., відповідно до якої США визнали Індію ядерною державою. Було знято американське ембарго на постачання Делі ядерних технологій і матеріалів, натомість американські фірми були допущені до будівництва нових атомних станцій у Індії. Сполученим Штатам Індія потрібна як геополітична протизвага Китаю, а також як ключовий союзник в азійському регіоні.

Сучасна індійська політична і бізнесова еліта значною мірою орієнтується на Велику Британію і США. За часів існування двох наддержав – СРСР і США – Індія вибудовувала міцні відносини з обома державами. Після розпаду СРСР спостерігалась переорієнтація на США. Вашингтон почав дотримуватись нейтралітету у індійсько-пакистанському конфлікті. Але це не завадило США продавати зброю одночасно Ісламабаду і Делі. Після 11 вересня 2001 р. Вашингтон почав більше уваги приділяти відносинам із Делі. У США розуміють, що Індія зацікавлена в стабільності і безпеці Південної Азії, захисті власної території від загроз ісламських радикалів із Афганістану та Пакистану. Одночасно Індія впродовж 2000-х років була стурбована посиленням потужності Китаю. США вважають Індію однією з держав, які повинні стримувати Китай разом із Японією, Республікою Корея, Тайванем, В'єтнамом, Філіппінами [3, с. 1]. Ці фактори стали ключовими для індійсько-американських відносин у 2000-х – 2010-х роках.

Стимулом для політичного зближення США та Індії стала зміна позиції Вашингтону щодо індійської ядерної зброї. В 2001 р. США заявили про готовність визнати Індію легітимною ядерною державою. У 2005 р. індійський прем'єр-міністр Монмохан Сінгх та президент США Джордж Буш молодший підписали у Вашингтоні угоду про співробітництво в сфері ядерної енергетики. У березні 2006 р. президент США Дж. Буш молодший відвідав Індію. Тоді були підписані важливі угоди щодо розвитку співробітництва в багатьох галузях, зокрема, дослідженнях космічного простору. У листопаді 2009 р. прем'єр-міністр Індії Монмохан Сінгх відвідав США. Обидві країни висловились за подальший розвиток стратегічного діалогу. Цей діалог охоплює: сприяння глобальній безпеці та протидію тероризму, роззброєння та ядерне нерозповсюдження, розвиток торговельно-економічних

зв'язків, ядерна безпека, запобігання кліматичним змінам, розвиток сільського господарства, освіти і науки [5, с. 1].

Президент США Барак Обама назвав Індію одним із головних партнерів Сполучених Штатів у світі XXI століття. Індія має життєво важливе значення для американських інтересів у азійсько-тихоокеанському регіоні та у глобальному масштабі. У 2010-х роках США стали одним із головних торговельних партнерів Індії. В 2011 р. обсяг двосторонньої торгівлі склав 86 млрд. доларів. Індійські інвестиції у економіку США в 2013 р. склали 5 млрд. доларів [5, с. 1].

6-9 листопада 2010 р. відбувся візит президента США Барака Обами до Індії. Тоді було укладено контрактів на 11,9 млрд. доларів. Індія декларувала намір купити Боїнги, 10 військово-транспортних літаків С-17, реактивні двигуни, дизельні локомотиви, газові та парові турбіни. У спільній декларації лідери Індії і США тоді наголосили на важливості стратегічного партнерства для просування демократії у всьому світі впродовж XXI століття. Президент США Барак Обама вітав становлення Індії великої регіональної держави та підтвердив зацікавлення США в її процвітанні і безпеці. США підтримали намір Індії у реформованій Раді Безпеки ООН отримати статус постійного члена РБ ООН. Сторони погодились зробити частішими регулярні двосторонні стратегічні консультації щодо Південної Азії, а також щодо глобальних та регіональних проблем у Центральній та Західній Азії. Особливо сторони наголосили на важливості американсько-індійського співробітництва у створення мирного і стабільного Афганістану. Індія і США засудили тероризм у всіх його проявах, наголосили на важливості боротьби з терористичними мережами, включно з їхніми пакистанськими відгалуженнями. Зокрема, тими, хто причетний до скоєння теракту у Мумбаї в листопаді 2008 року.

Показово, що Індія і США декларували намір активізувати взаємодію у сфері військово-технічного і військово-політичного співробітництва. Реальними були плани спільних військових навчань, торгівлі зброєю та технологіями. Індія підтвердила добровільний мораторій на ядерні випробування.

Один із перших міжнародних візитів Н. Моді здійснив до Токіо. Індійський та японський лідери жваво обговорювали проблему стримування Китаю. Це не дивно, адже Індія та Японія мають територіальні суперечки з Китаєм. Показово, що Делі та Токіо домовилися підняти рівень своїх відносин до «стратегічних» та регулярно проводити військові маневри за участю США. Крім того, Індія та Японія анонсували намір зміцнювати двосторонні військові зв'язки. Передбачається, що Японія продасть індійським військово-морським силам літаки-амфібії. Це може бути першим продажем японської військової техніки за кордон за останні півстоліття. Моді також анонсував поглиблення співробітництва з Японією в галузі розвитку військових технологій, зважаючи на взаємну зацікавленість у мирі і безпеці на морях. Індійський прем'єр-міністр запропонував стримувати Китай за рахунок поширення демократичних цінностей. Японія користується традиційною повагою в Індії.

23 липня 2013 р. віце-президент США Дж. Байден у Делі провів переговори з віце-президентом Індії Халілом Ансарі. Головною темою бесіди був розвиток дипломатичних і торговельних зв'язків. США підтвердили переорієнтацію своїх стратегічних зв'язків на країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, важливу роль в якому відіграє Індія. У сфері двосторонніх відносин значна увага приділялась

енергетиці, змінам клімату, а також поглибленню оборонних зв'язків США та Індії [7, с. 1].

У серпні 2014 р. відбувся візит міністра оборони США Чака Хейгела в Делі. Шеф Пентагону закликав Індію посилити військово-політичну і військово-технічне співробітництво. Було наголошено, що в сфері торгівлі зброєю треба переходити до спільного ліцензійного виробництва американської зброї на індійських промислових потужностях на основі обміну технологіями. Показово, що США наполягали на поглибленні військово-технічного співробітництва у форматі США – Індія – Японія [8, с. 1].

У вересні 2014 р. прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді здійснив свій перший візит у США. На переговорах з президентом Бараком Обамою обговорювались питання торговельних відносин, зміна клімату, боротьба з тероризмом, зокрема, з «Ісламською державою». Нагадаємо, що в 2005 р. Нарендрі Моді було відмовлено у американській візі відповідно до законодавства США, яке забороняє в'їзд до США особам, які скоїли важкі злочини в сфері віросповідання. Тоді правозахисники звинувачували Н. Моді у причетності до переслідувань мусульман у 2002 р. в індійському штаті Гуджарат [2, с. 1]. Однак вагомих доказів особистої провини Н. Моді не було доведено. Чимало представників індійської еліти вважали, що візит Н. Моді в США мав відкрити нові можливості для якісного поліпшення двосторонніх відносин за усіма сферами співпраці. Ключовим завданням Н. Моді було повернути до Індії американські інвестиції заради реалізації програми розвитку економіки Індії [4, с. 1].

У січні 2015 р. президент США Барак Обама був головним гостем у Делі на урочистостях з нагоди Дня республіки. Головне послання від президента США індійському суспільству полягало у твердженні про глобальне стратегічне партнерство США та Індії. Сторони домовились про поглиблення рівня співпраці с сфері мирного атому. Американські корпорації «Вестінгауз» та «Дженерал Електрик» оцінювали площадки для будівництва атомних станцій у штатах Гуджарат та Андхра-Прадеш. Утім, індійці не погодились з тотальним контролем за обертанням ядерного палива. Американських постачальників не радує індійський закон 2010 р. про цивільну відповідальність постачальників ядерного паливу у випадку аварійних ситуацій на атомних станціях. Зрештою, індійська сторона погодилась страхувати перспективні угоди з американськими енергетичними концернами. Ці угоди буде страхувати індійська державна енергетична корпорація «NPCIL». Також Індія і США оновили підписану десять років тому угоду про співробітництво у військово-технічній сфері. У форматі цих угод дві країни домовились про виробництво дронів дальністю польоту до десяти кілометрів, мобільні електрогенератори, засоби захисту солдат [4, с. 1].

Водночас варто зазначити, що між Індією і США зберігаються розбіжності з багатьох проблем. Зокрема, щодо Афганістану і Пакистану. Індія негативно ставиться до постачання американської зброї до Пакистану. Зберігаються протиріччя між Делі та Вашингтоном щодо кліматичних змін. Надмірні зменшення викидів Індія розглядає як спроби обмежити її промисловий розвиток. Індійсько-американські відносини також були ускладнені низкою інцидентів. У грудні 2013 р. в Нью-Йорку була затримана індійський дипломат. Приводом став скандал з обслуговуючим персоналом. Індійці також звертались до США з приводу стеження американських спецслужб за індійськими політичними діячами [1, с. 1].

Таким чином, незважаючи на амбіції обох сторін вибудувати стратегічне партнерство в ХХІ столітті, зрозуміло, що індійсько-американські відносини не є ідеальними. Зберігаються протиріччя як у конкретних питаннях співробітництва, так і у оцінках тенденцій розвитку міжнародних відносин і тактики розвитку двосторонніх відносин. Індія намагається використати відносини зі США з метою зміцнення своїх позицій у світі, вийти за межі статусу регіонального лідера та стати глобальним гравцем у світовій політиці. На нашу думку, у відносинах між Індією та її ключовими азійськими партнерами – Китаєм та Японією спостерігається тенденція своєрідної прагматичної гібридизації політичного реалізму з ідеями транснаціональної взаємозалежності та спільного виживання, без якого неможливе процвітання.

Література

1. Вице-президент Байден провёл переговоры с индийским коллегой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m.golos-ameriki.ru/a/biden-india.1707297.html>.
2. Визит Обамы в Индию не обошелся без России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ria.ru/world/2015127/104667426.html>.
3. Межгосударственные отношения США и Индии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ria.ru/spravka.20150125/1043973115>.
4. Новый премьер Индии впервые посетит США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ria.ru/world/20140926/1025659614.html>.
5. Платов В. США и Индия «стратегические партнеры». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.journal-neo.org/20134/12/29/india-and-the-us-a-strategik-partnership>.
6. Самсонов А. Индия в большой игре. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.journal-neo.com/node/118882>.
7. Семечкин А. А. Внешнеполитическая стратегия Индии в ХХІ веке. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mir-politika.ru/3584/vneshnepoliticheskaya-strategia-indii-v-xxi-veke.html>.
8. Сотрудничество США и Индии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tedveser.ru/index.php>.
9. США усиливают связи с Индией для возможности противостояния с КНР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ria.ru/world/20140809/1019437338.html>.

Igor Gorobets, Ph.D. in History, Associate Professor, Diplomatic academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

U. S. POLICY TOWARDS INDIA AT 2000–2010

Abstract. *The India – U.S. relations due to globalization became strategically important at the beginning of the twenty-first century. The USA was willing to involve the world's greatest democracy in promoting democracy in Asia. India was trying to use its strategic relations with the United States to strengthen its position in the world not only as a regional power having nuclear weapons, but also as a global player. The harmonious Indo-U.S. relations were endangered because of remaining contradictions regarding Pakistan, and to the asymmetry of the Indian-Pakistani relations. The Indo-US relations have a great potential of cooperation in the economic, political, military, technical and other fields.*

In this paper, India's social, politic and economical life after the USSR's disintegration and coming to power of the INC are characterized. This period was marked by convergence and improving of the Indo-US relations. India ranks first in trade relations with the US. Therefore, the United States were interested in the further cooperation. It seems important that the US recognized the right of India to have the status of a nuclear state. At the same time, the United States followed a policy of neutrality in Indo-Pakistani conflict. During the 2000s – 2010s between India and the US was signed a number of agreements concerning, primarily, program of development of new technologies, space and military-technical cooperation. During this time, the official delegations of both countries repeatedly had joint meetings at the highest level. In addition, the article presents facts that suggest a common policy of both countries in maintaining of regional stability and a common position of China's containment.

Key words: *India, the USA, China, Pakistan, strategic partnership, nuclear weapon.*

Ірина Зубаренко,
кандидат історичних наук,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

АМЕРИКАНСЬКИЙ ФАКТОР В «АРАБСЬКІЙ ВЕСНІ» КРАЇН МАГРИБУ: ІЛЛЮЗІЇ ТА РЕАЛІЇ

***Анотація.** Статтю присвячено дослідженню впливу американського фактору на події революційного характеру у країнах Магрибу. У якості реакції з боку Сполучених Штатів Америки на події «Арабської весни» у регіоні приведено низку цитат з заяв головних політичних сил, громадських організацій країни та провідних науковців, експертів що представляють різноманітні аналітичні центри, наукові та освітні установи. Водночас, автор звертає увагу на внутрішньополітичні чинники, що спровокували спалах народних невдоволень і призвели до подальших наслідків.*

У статті, зокрема, розглянуто ключові події «Арабської весни» у країнах Магрибу, перебіг революцій в Тунісі, Марокко, Алжирі, Лівії та їх суспільно-політичні і економічні наслідки, зокрема, приходу до влади проісламістських партій та ісламізацію суспільно-політичного життя після революцій та повалення старих, авторитарних режимів. Також в статті, на підставі тверджень провідних світових аналітиків, висловлюється версія, що революції в країнах Магрибу та повалення старих авторитарних режимів мало і фінансовий підтекст. Проаналізовано основні підсумки «Арабської весни» у країнах Магрибу та її досягнення і досить неоднозначні та суперечливі наслідки.

***Ключові слова:** США, Арабська весна, революція, політика.*

Спроба об'єктивно розглянути ставлення США до революційних подій в країнах Магрибу натикається на низку фактів спекулятивно-ажіотажного характеру, що їх було використано зацікавленими сторонами в бажанні нав'язати своє бачення тогочасних реалій. Однак, передусім аналіз внутрішньополітичних передумов і причин «Арабської весни» допомагає неупереджено визначити ступінь впливу зовнішніх чинників, у тому разі і американського фактору, на хвилю політичних протестів у регіоні.

Як відомо, початок так званій Арабській весні було покладено 17 грудня 2010 р. у Тунісі. Основною причиною невдоволення молодих тунісців був великий розмах корупції у вищих ешелонах влади. Потягом 24-річного правління президент Зінель-Абідіна Бен Алі разом з дружиною Лейлою Трабелсі, уродженкою багатого клану, підпорядкували своєму впливу всі ключові галузі економіки. Водночас безробіття в країні набирало усе більших обертів. Особливо гостро ця проблема торкнулася освіченої молоді віком 21-25 років. У 2010 р. випускники ВНЗ склали 60% від загального числа безробітних тунісців [3, с. 63]. Ці молоді люди і стали головною рушійною силою революції. Окрім того, для збереження авторитарності свого режиму президент Зінель-Абідін Бен Алі обмежив діяльність опозиційно налаштованих політиків. Де-юре політичний плюралізм не було скасовано, проте де-факто лише одна партія «Демократичне конституційне об'єднання» залишалась при владі з 1988 року.

На додаток до цих факторів, які певним чином спровокували «Арабську весну» у Тунісі, існує версія про те, що зацікавленість влади у розвитку

ісламського банкінгу стала майже головним каменем спотиканням у відносинах між президентом Зінель-Абідін Бен Алі з західним світом, у тому разі і з США.

26 травня 2010 р. зять президента Захер аль-Матері відкрив банк «Зейтуна», який став першим ісламським банком в регіоні Магрибу. Цей банк мав започаткувати нову урядову програму по перетворенню Тунісу у полюс банківського обслуговування та регіональний фінансовий центр Північної Африки. 19 жовтня 2010 р. урядом Тунісу було засновано два грандіозних проекти – Ісламський інвестиційний банк (Gulf Finance House) і перший у регіоні офшорний фінансовий центр (Tunis Financial Harbour). Цей центр вартістю у 3 млрд. амер. дол. мав стати структурною частиною проекту з розвитку прибережної зони Тунісу і забезпечити 16 тис. робочих місць.

Слід зауважити, що ісламські банки згідно Шаріату не мають права стягувати відсотки з вкладників. І саме цей факт став своєрідною зачіпкою для того, щоб перекласти провину за спалах політичного перевороту у Тунісі на впливові політичні та фінансові кола США. У низці досліджень фігурувала інформація про те, що відома династія Ротшльдів, побоюючись ослаблення свого фінансового впливу в Північній Африці, взялася за підготовку кадрів з середовища освіченої арабської молоді для проведення революцій. У статті «Єгипет і Туніс: плутократія виграла» американський політолог К. Болтон пише: «Національний фонд на підтримку демократії (National Endowment for Democracy) разом з Д. Соросом (одним із членів правління і провідним ідеологом Міжнародної кризової групи, підтримуваної Ротшильдами) працювали в тандемі, націлюючись на одні і ті самі режими і використовуючи однакові методи. Національний фонд на підтримку демократії протягом 2007–2009 рр. регулярно надавав гранти для навчання молодих активістів у Тунісі та інших державах Північної Африки. Лише у 2008 р. Туніський Форум «аль-Джахід» отримав 57000 амер. дол. на просування демократичних цінностей; Науково-освітній центр Мохаммеда Алі – 37800 амер. доларів; Арабський інститут «Civitas» – 43000 амер. дол. на підвищення кваліфікації викладачів; Центр міжнародного приватного підприємництва – 163205 амер. дол. на впровадження доктрин приватного підприємництва серед туніських бізнесменів» [9]. Таким чином, на думку К. Болтона, Ротшильди та їх партнери інвестували чималі суми на підготовку кадрів, які згодом допоможуть у поваленні арабських диктаторів з багаторічною історією правління, переслідуючи головну мету – протистояти бурхливому розвитку економікам країн Північної Африки. Усунення Зін аль-Абідіна Бен Алі з посади президента практично звело на нівець його зусилля перетворити Туніс у регіональний фінансовий центр. Західні банкіри були зацікавлені у тому, щоб північноафриканські жителі брали в борг у їх банків замість того, щоб займати у ісламських банків без сплати жодних відсотків.

Офіційний Вашингтон також схвалив прагнення молодих тунісців до демократичних перетворень. 15 січня 2011 р. на сайті BBC News була опублікована стаття «Реакція на кризу в Тунісі в цитатах», в якій висвітлювалися оцінки і думки ряду глав держав і організацій щодо революції в Тунісі. Зокрема президент США Барак Обама заявив: «Я засуджував і надалі засуджуватиму застосування насильства по відношенню до громадян Тунісу, які мирними способами висловлюють свої бажання, а також я у захваті від мужності туніського народу. Сполучені Штати від імені широкої міжнародної громадськості підтримують

сміливу і рішучу боротьбу тунісців за свої права. Я не сумніваюся, що майбутнє Тунісу буде значно яскравіше, якщо воно буде сформовано голосом народу» [16].

Головною правлячою силою після виборів у Тунісі у жовтні 2011 р. став рух помірних ісламістів «Ан-Нагда», ідейно близький єгипетським «Братам мусульманам». Ліберали, які опинилися в меншості почали звинувачувати «Ан-Нагду» в планах щодо ісламізації держави. І дійсно, відразу після повалення режиму президента Зінель-Абідіна Бен Алі в самій світській країні Арабського світу стали активно діяти угруповання консервативних ісламістів-салафітів. У Тунісі в вільному обігу виявилось чимало зброї з сусідньої Лівії, що потенційно посилювало небезпеку здійснення терактів. Парадоксальним є той факт, що у своєму прагненні дарувати громадянам Тунісу демократичні свободи і зробити країну відкритою для зовнішнього світу, президент Зінель-Абідін Бен Алі отримав зворотну реакцію. Також очевидно, що прагнення туніської інтелігенції до встановлення демократії прозахідного зразку набуло ілюзорності в контексті ісламізації країни, керованої новим урядом.

Туніський антиурядовий переворот спровокував у Арабському Світі ефект доміно, вслід за ним спалахнули революції, що призвели у низці країн регіону до повалення багаторічних правлячих режимів.

Під тиском демонстрацій, які пройшли у Алжирі наприкінці січня та в лютому 2011 року, президент Абдель Азіз Бутефліка скасував надзвичайний стан, який діяв в країні останні 19 років. Це означало, що повноваження збройних сил АНДР втручатися у питання внутрішньої безпеки будуть істотно обмежені. Президент Абдель Азіз Бутефліка гарантував, що в основі нової державної політики буде закладена антикорупційна кампанія, спрямована на захист національної економіки; при цьому він заявив, що і надалі продовжуватиме боротьбу з діяльністю терористичних організацій ісламістського толку [6].

Акти самоспалення та масові протести торкнулися і єдиної арабської Манрибу, Королівства Марокко. 20 лютого 2011 р. тисячі демонстрантів вийшли на вулиці Рабату і Касабланки з вимогами внести радикальні зміни до конституції країни. Мирні демонстрації переросли у зіткнення і заворушення, в ході яких загинуло 6 осіб і понад 100 було поранено. У столиці 10-тисячний натовп, що складається переважно з ісламістів і «лівих», наполягав на поваленні режиму короля Мохаммеда VI, який перебував на престолі з 1999 року. Роберт М. Холлі, виконавчий директор Американсько-марокканського центру політичних досліджень у Вашингтоні прокоментував цю ситуацію наступним чином: «Марокко вже не та країна, що була 10-15 років тому. Люди хочуть зміни влади, але їм просто потрібно почекати пару років до наступних виборів і зробити це коректніше» [10].

Слід вказати на те, що за період правління короля Мохаммеда VI, Марокко набуло більш м'якої форми авторитаризму у порівнянні з режимом його батька, короля Хасана II. Цивільні права жителів, особливо жінок, було розширено, помітно покращилася ситуація у сфері дотримання прав людини, країна досягла певних успіхів в соціально-економічному розвитку. Однак мала місце і критика в зв'язку з масовою корупцією, бідністю, обмеженнями свободи преси, неписьменністю і іншими проблемами.

26 листопада 2011 р. у Марокко було проведено парламентські вибори, на яких перемогла ісламістська Партія справедливості і розвитку на чолі з Абделілахом Бенкіраном, а вже наступного дня країну відвідала американської

делегатії високого рівня. У заяві одного з членів цієї делегатії, помічника Держсекретаря США з політичних справ Вільяма Бернса йдеться про те, що «Марокко є єдиною вдалою моделлю з проведення реформ і демократизації у Північній Африці» [15].

Держсекретар США Гіларі Клінтон під час цього візиту похвалила реформи короля Мохаммеда VI підкресливши, що саме завдяки їм, Марокко стало зразком для усіх країн регіону в питаннях просування демократії. За підсумками візиту сторони заявили про свій намір і надалі розвивати дружні відносини і плідотворне співробітництво. Держсекретар США підтримала пропозиції офіційного Рабату з врегулювання проблеми Західної Сахари шляхом надання їй статусу автономії у складі Королівства Марокко. Гіларі Клінтон класифікувала ці пропозиції як серйозні, реалістичні і такі, що заслуговують на довіру з боку міжнародної спільноти [21].

Значно гострішим проявом революційних настроїв стали події в Лівії. 17 лютого 2011 р. в ході вуличних протестів у містах Бенгазі, Бевіда, Зентан, Ружбан і Дерна було вбито 19 осіб [14]. Водночас у Тріполі пройшов мітинг прихильників М. Каддафі. У західних ЗМІ з'явилася інформація про те, що під час заворушень у містах Кіренаїки 18-20 лютого 2011 р. лівійська влада дала наказ розстріляти демонстрацію протестантів з кулеметів; загинуло близько 200 осіб, близько 800 отримали поранення [18]. Однак на офіційному рівні ці відомості не було підтверджено. На думку провідного спеціаліста Інституту стратегічних досліджень при Президенті України О. Воловича «лівійські заворушення стали вдалим моментом для активації традиційної політики Сполучених Штатів» – «демонстрації мускулів» [2].

25 лютого 2011 р. Білий Дім призупинив дипломатичні відносини з Лівією і заявив про свій намір ввести проти неї санкції. Також Б. Обама видав указ заморозити активи М. Каддафі, його дітей, і представників лівійського уряду. Пресекретар Б. Обами Д. Карні констатував, що легітимність влади М. Каддафі «дорівнює нулю». На думку Д. Карні, «після того, як лівійський лідер наказав жорстоко придушувати виступи своїх супротивників, що призвело до безлічі жертв, він остаточно втратив довіру народу» [22].

4 березня 2011 р. Б. Обама настійно закликав М. Каддафі піти у відставку. Голова Білого Дому висловив ідею про те, що «якщо під визначенням лідера нації розуміється лише використання політичної сили з метою насильства над людьми, то в цьому випадку йому необхідно негайно покинути свій пост». Також президент США стверджував, що «необхідно створити безпольотну зону над Лівією для захисту мирних громадян від урядових літаків, однак будь-яку ініціативу він особисто буде узгоджувати на міжнародному рівні» [20].

Слід зазначити, що у Лівії на момент спалаху громадянської війни було набагато менше у порівнянні з сусідніми державами проблем соціально-економічного характеру; вона займала 53 місце в Індексі розвитку людського потенціалу, рівень грамотності досягав 88,9% [1, с. 157]. М. Каддафі був ініціатором надання лівійцям безкоштовної освіти, медичних послуг і необхідної фінансової допомоги для придбання житла. Завдяки побудованій рукотворної річці, три чверті населення Лівії було забезпечено питною водою. Середня зарплата лівійців складала 1 050 амер. доларів [8]. Однак у Лівії, як і в інших арабських державах, не втрачала актуальності проблема безробіття, і був досить високий

рівень корупції. У доповіді за 2010 р. неурядова організація «Дім Свободи» (Freedom House) оцінила свободу преси і можливість реалізації політичних прав в Лівії, поставивши рейтинг 7, що означає вкрай низький рівень [13]. При М. Каддафі в шкільній програмі не передбачалось вивчення англійської та французької мов, а розмова з іноземцями на політичні теми каралась трьома роками позбавлення волі [7]. Дисидентські рухи у Лівії перебували під заборонаю, а за заснування політичних партій передбачалась страта.

Інтервенція сил НАТО у Лівії розпочалася 19 березня і офіційно завершилася 31 жовтня 2011 року. Сполучені Штати взяли на себе левову частку в проведенні низки операцій. За повідомленням Міністерства оборони США, американські війська виконали 80% усіх заправок у повітрі, 75% від загального часу патрулювання повітряного простору і 100% місій зі знищення засобів радіоелектронної боротьби. Окрім того 29 березня 2011 р. американські бойові літаки атакували три кораблі ВМС Лівії, які, як розповів представник міністерства оборони США, відкрили вогонь по цивільним судам в порту міста Місурата [12].

П. Ставракіс, професор політології при Національному університеті оборони США, вважає, що «при такій кількості задіяних сил з боку Заходу і при певному балансі захист населення Лівії не міг бути безпосередньою метою цієї операції. Він висловив наступне припущення: «Я впевнений, що існує якийсь політичний підтекст, безпосередньо пов'язаний з поваленням режиму М. Каддафі» [4].

І як у випадку з Тунісом, зацікавлені сторони почали висловлювати версію про те, що саме фінансове питання стало на заваді порозуміння у американсько-лівійських відносинах. Станом на 2011 р. запаси нафти у Лівії становили понад 36 млрд. барелів, загальна вартість усіх розвіданих нафтових запасів – близько 3,8 трлн. амер. доларів. Опіраючись на значні доходи від видобутку нафти (50 млрд. амер. дол. на рік), Лівія стала володаркою серйозних фінансових капіталів. Близько 200 млрд. амер. дол. було розміщено на лівійських рахунках у західних банках. Беручи до уваги цей факт, є ймовірність того, що причиною рішучого настрою Франції, Великобританії і США щодо повалення режиму М. Каддафі могли послужити плани лівійського лідера по переходу в розрахунках за нафту із західними партнерами з долара і євро на нову грошову одиницю – золотий динар. Для втілення цієї ідеї в життя М. Каддафі планував залучити інші африканські країни.

У газеті «Аш-Шарк аль-Аусат» було надруковано звіт про секретні переговори між американськими і лівійськими посадовими особами. Згідно з документом, делегація США висловила готовність знайти для М. Каддафі відповідне політичний притулок в країні, готової прийняти його на своїй території. Відзначається, що ці переговори пройшли на початку квітня 2011 р. на території Тунісу, і представником від Лівії на них був Башир Салех, директор Канцелярії Муаммара Каддафі. У свою чергу, М. Каддафі поклявся «битися до останньої краплі крові» [5].

20 жовтня 2011 р. загони повстанців захопили штурмом місто Сирт, і після взяття в полон вбили М. Каддафі, його сина Муттазіма і Міністра оборони Лівії, бригадного генерала Абу Бакра Юніса Джабера.

Президент США Б. Обама відзначив, що загибель лівійського лідера «повинна послужити попередженням іншим диктаторам». Окрім того, він сказав, що настав

«важливий день для Лівії, яка нарешті може почати свій шлях до всеосяжної демократії, а Сполучені Штати будуть підтримувати її на цьому шляху» [17].

Коли, майже рік по тому, 12 вересня 2012 р. напад піддалося Консульство США в місті Бенгазі, багато хто углядів в цьому акт помсти. У наслідок обстрілу будівлі місії з гранатометів виникла пожежа. Посол США у Лівії К. Стівенс, який перебував на той момент у приміщенні, помер, отруївшись отруйними парами продуктів горіння.

Держсекретар США Г. Клінтон дивувалася: «Як таке могло статись у країні, яку ми допомогли звільнити, і в місті, який ми допомогли врятувати від руйнування?» Напад, за її словами, скоїла «невелика група дикунів» [11]. Президент Б. Обама, засудивши напад на американське консульство у Бенгазі, повідомив, що його адміністрація розслідує обставини спільно з лівійцями. «Будьте впевнені, правосуддя звершиться», – заявив він в телевізійному зверненні до народу [19].

Події «Арабської весни» у країнах Магрибу попри те, що вони здебільшого базувались на невдоволенні народом правлячим режимом, і в цілому розгорталися за схожим сценарієм, мали різні наслідки. Якщо демонстрації у Алжирі завершилися скасуванням надзвичайного стану, у Марокко внесенням змін до конституції, то у Тунісі вони переросли у революцію, що призвела до зміни влади. Найбільш радикальним проявом «Арабської весни» стали події у Лівії, які спровокували громадянську війну і загибель голови країни. З усуненням старих лідерів у регіоні утворився вакуум безпеки, а накопичені соціально-економічні проблеми лише посилились. Нові уряди виявились неспроможними виробити власну поведінкову стратегію, у тому разі і у відносинах з США. Повна розбалансованість у політиці зробила регіон слабким і вразливим на шляху до розбудови демократії.

Література

1. Доклад о развитии человека 2010. Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). – М.: Весь Мир, 2010. – 244 с.
2. Волович О. О. Ливия в огне: мятеж или революция? // Институт Ближнего Востока. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/10-03-11d.htm>.
3. Кашина А. А. Стратегия Туниса в области образования // Ближний Восток и современность. – 2010. – Вып. 42. – С. 60-68.
4. Купчинецкая В., Тихоненко И. Военная операция в Ливии: стратегия и тактика западной коалиции, 21.03.2011 // Голос Америки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/libya-coalition-experts-2011-03-21-118>.
5. Сауфа аль-Казафи имма мушарака милушфитч имма масыр гитлир – аль-мутмарид аль-уазир аль-хариждия аль-либий, 30.04.2011 // Аш-Шарк аль-Аусат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aawsat.net/2011/04/article55246671>.
6. Algeria: meeting Saturday of the opposition after the liberalization measures, 04.02.2011 // Ennahar online. [Electronic resource]. – URL: <http://www.ennaharonline.com/en/news>.
7. A new flag flies in the east // The Economist, February 24, 2011. [Electronic resource]. – URL: http://www.economist.com/blogs/newsbook/2011/02/libya_fragments.
8. Azad S. Gaddafi and the media // Daily News, October 22, 2011 – on: Bolton K.R. Egypt and Tunisia: Plutocracy Won, June 28, 2011 // Foreign Policy Journal. [Electronic resource]. – URL: <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/06/28/egypt>.
9. Champion M. Morocco Joins in, Defying Predictions, February 21, 2011 // The Wall Street Journal. [Electronic resource]. – URL: <http://online.wsj.com/article>.
10. Clinton: «How could this happen in a country we helped liberate?», September 12, 2012 // The Guardian. [Electronic resource]. – URL: <http://www.guardian.co.uk/world/middle-east>.

11. DOD News Briefing with Vice Adm. Gortney from the Pentagon on Libya Operation Odyssey Dawn, March 28, 2011 // U.S. Department of Defense. [Electronic resource]. – URL: <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4803>.
12. Hassan S. Bahrain activists in 'Day of Rage', February 14, 2011 // Aljazeera. [Electronic resource]. – URL: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011214925802473>.
13. Historical timeline // Kingdom of Morocco, Ministry of foreign affairs and cooperation. [Electronic resource]. – URL: <http://www.diplomatie.ma/en/Accueil.aspx>.
14. Hubbard B. 3 Arrested in Plot to Bomb Egyptian Cities and Embassy, May 11, 2013 // The New York Times. [Electronic resource]. – URL: <http://www.nytimes.com/2013/05/12/world>.
15. In quotes: Reaction to Tunisian crisis, January 15, 2011 // BBC News Africa. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bbc.co.uk/news/world-afrika>.
16. Libya's Col Gaddafi killed in crossfire, says NTC, October 21, 2011 // BBC News Africa. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15397812>.
17. Meo N. Libya protests: 140 'massacred' as Gaddafi sends in snipers to crush dissent, February 20, 2011 // The Telegraph. [Electronic resource]. – URL: <http://www.telegraph.co.uk>.
18. Obama: attacks 'outrageous and shocking', September 12, 2012 // The Guardian. [Electronic resource]. – URL: <http://www.guardian.co.uk/world/middle-east-live>.
19. Obama calls on Gaddafi to leave, March 4, 2011 // IANS India Private Limited. [Electronic resource]. – URL: <http://in.news.yahoo.com/obama-calls-gaddafi-leave>.
20. Secretary Clinton's Interview with Samira Sitail in Morocco, February 27, 2012 // IIP Diigital U.S. Department of State. [Electronic resource]. – URL: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/02>.
21. Winter M. U.S. imposing sanctions on Libya, shuttering embassy, February 25, 2011 // USA Today. [Electronic resource]. – URL: <http://content.usatoday.com/communities>.

Iryna Zubarenko, PhD in History, Associate Professor, Odesa National I. I. Mechnikov University, Ukraine.

AMERICAN FACTOR IN «THE ARAB SPRING" OF MAGHREB COUNTRIES: ILLUSIONS AND REALITIES

***Abstract.** This paper intends analyze of the American influence on the revolutions in the Maghreb countries. To illustrate the American response to these events we cited declarations of the prominent political actors and researchers. At the same time, the author draws attention to the domestic issues that excited popular discontent and resulted in mostly negative repercussions.*

The key events of the "Arab Spring" in the Maghreb countries, so to say, revolutions in Tunisia, Morocco, Algeria, Libya are examined. We also revealed social, political and economic consequences of these events, in particular of the rise to power of the pro-islamic parties, the "Islamization" of the social and political life which has begun after the overthrow of the authoritative governments. We also espouse the view of the internationally known analysts that revolutions in the Maghreb countries as well as the overthrow of the authoritative governments had an economic motive. Here we should mention clashes in financial relations with European countries and the USA, that of the Tunisian government's effort to establish a very own, Islamic investment bank what conflicted with Western financial and economic interests. Likewise, Europe and the USA were discontent with the plans of Libya as one of the biggest oil exporter, to switch from the dollar and euro to national currency, golden dinar, in petroleum accounting.

The ambiguous consequences of the "Arab spring" in the Maghreb countries are analyzed. In case of Morocco, the "Arab spring" had mostly positive consequences as the constitutional reforms and the cancellation of the state of emergence. However, in case of Libya, the revolution resulted in a civil war, and now the country is still very far from a political stability.

Keywords: *the USA, the Arab Spring, revolution, politics.*

Олег Машевський,
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКА США У ЧОРНОМОРСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** У статті на основі дипломатичних документів та наукової літератури проаналізовано головні напрямки політики Сполучених Штатів Америки у Чорноморському регіоні та Східному Середземномор'ї в період Першої світової війни. Наголошується, що офіційний Вашингтон, маючи найпотужнішу економіку та величезний торговельний флот, був зацікавлений у свободі мореплавства зокрема протоками Босфором та Дарданеллами.*

До вступу у війну США проводили активну дипломатичну діяльність у регіоні, зокрема зусиллями посла в Константинополі Генрі Моргентау, який ретельно відслідковував перебіг подій та інформував про це Вашингтон.

Після вступу США у війну в квітні 1917 року, зростанням їх внеску у перемогу над Четвертим союзом, американська дипломатія змогла кардинально змінити підходи до майбутнього повоєнного врегулювання й наполягати, що стратегічно розташовані Константинополь та Чорноморські протоки не повинні бути передані жодній з провідних держав, а мають бути поставлені під міжнародний контроль з метою забезпечення вільного мореплавства та балансу сил на Чорному морі, Малій Азії та Близькому Сході. Політика президента В. Вільсона у цьому регіоні розглядається в контексті його намірів забезпечити не лише американські національні інтереси, але й запобігти світовим збройним конфліктом у майбутньому, створити міжнародну систему упередження руйнівних війн, агресивних дій як окремих держав, так і військово-політичних альянсів.

***Ключові слова:** Середземномор'я, Чорне море, Константинополь, Босфор, Дарданелли, США, Перша світова війна.*

Перша чверть ХХ століття була епохою кардинальних змін у світовій політиці. Все більшу роль на міжнародній арені почали грати такі нові, динамічні, економічно могутні наддержави як Німеччина та Сполучені Штати Америки. Зайнявши ключові позиції у власних регіонах ще в останній третині ХІХ ст., Берлін та Вашингтон на початку ХХ ст. кинули виклик таким світовим державам, як Велика Британія та Франція також і в колоніальних, морських питаннях. Водночас, США мали особливу, досить оригінальну і як виявилось ефективну зовнішньополітичну стратегію. Формувалася вона ще з часів першого президента Дж. Вашингтона (1789-1787), який неодноразово наголошував, що його країна повинна утримуватись від втручання у конфлікти, війни європейських держав, що дозволить підтримувати з ними передусім вигідні торговельні відносини, а також не витратити молодій державі надто багато коштів на оборону. У першій чверті ХІХ ст. США вже достатньо зміцнилися щоб претендувати на домінуючу роль у Північній та Латинській Америці, Карибському басейні. Зокрема президент Джеймс Монро в своєму посланні до Конгресу 1823 р. застеріг великі держави від поширення їхнього впливу в Західній півкулі. Щоправда стверджувалося, що і

Сполучені Штати не будуть вести активну зовнішню політику у Східній півкулі [1; 8].

З початку ХХ ст. коли загострилося змагання провідних морських держав у збільшенні потужних військово-морських сил, основу яких складали надпотужні кораблі нового класу – дредноути, Вашингтон включився у ці перегони. Найбільша у світі індустріальна міць дозволяла американцям асигнувати значні кошти на військово-морські потреби. Вже за президента Т. Рузвельта США за кількістю дредноутів та наддредноутів вийшли на друге, після Великої Британії, місце у світі. Проте, разом із нарощуванням військового потенціалу, американська політична та військова еліта рахувалися із традицією закладеною з часів початку незалежності та й платники податків вимагали обмеження військових витрат. То на початку Першої світової війни Вашингтон вже поступався за потужністю свого флоту не лише Лондону, але й Берліну. Однак, новий президент В. Вільсон (1913-1921 рр.) розглядав США вже як світову державу, що має брати участь у вирішенні ключових міжнародних проблем [8; 9]. Одним з таких питань, що належали до сфери американських національних інтересів було забезпечення свободи мореплавства, зокрема і в Чорноморсько-Середземноморському регіоні, що цілком залежало від режиму проходження кораблів через протоки Босфор та Дарданелли [10, с. 686-687].

Зважаючи на економічний потенціал США та їх військовий внесок у перемогу Антанти на заключному етапі війни, Вашингтон мав вагомий вплив на вироблення принципів врегулювання у Чорноморсько-Середземноморському регіоні й передусім стосовно режиму мореплавства протоками Босфором й Дарданеллами, а також визначення статусу Константинополя. Тому у запропонованій статті робиться спроба дослідити зусилля американської дипломатії щодо вирішення цих проблем у період Першої світової війни та визначення подальшого врегулювання в регіоні.

Американська історіографія та публіцистика звернула увагу на загострення «східного питання» ще після Балканських війн 1912-1913 рр. Напередодні Першої світової війни в американських як дипломатичних, так і академічних колах передбачалося, що загальноєвропейський конфлікт буде невідворотний, оскільки на поч. ХХ ст. австрійсько-угорська експансія на Балканах та німецьке проникнення до Османської імперії перетнулися із головним вектором російських експансіоністських устремлінь в напрямку Босфора та Дарданелл [45].

Американська історіографія міжвоєнного періоду, досліджуючи проблему Проток, акцентувала увагу на необхідності її розв'язання згідно підходів США, тобто забезпечення свободи мореплавства, демілітаризації й нейтралізації стратегічно важливих водних шляхів. Наприклад Дж. Шотвелл у книзі «Коротка історія питання Константинополя та Проток» стверджував, що на Босфорі та Дарданеллах перетнулися інтереси надзвичайно потужних етнічних, політичних та економічних утворень, а саме Росії, країн розташованих у Дунайському басейні та Балканах, мусульманської Азії, а також Великої Британії та Франції. На думку автора спроба однієї з держав підпорядкувати Протоки спричиняли гострі міжнародні кризи протягом кількох століть. Тому, щоб запобігти цьому в подальшому великі держави повинні вдатися до спільного контролю над Чорноморськими протоками [46].

Професор університету Берклі У. Девід у книзі «Європейська дипломатія і східне питання 1906-1909 рр.» зауважував, що авантюристичні спроби царської дипломатії змінити на користь Росії режим Проток спричинили Боснійську кризу, яка поклала край «європейському концерту», чітко означила поділ Європи на два ворожі табори й посилила гонку озброєнь [26].

Провідний американський історик С. Фей у своїй фундаментальній праці «Походження світової війни» наголошував, що посилення традиційного прагнення Росії виконати «свою історичну місію» й взяти під контроль «ключі від власного дому», тобто Босфор та Дарданелли, було однією з головних причин світової війни. Автор доводив, що непоступливість царського уряду під час передвоєнної липневої кризи 1914 р. пояснюється його бажанням захопити Чорноморські протоки, скориставшись загальноєвропейською війною [16].

У другій половині ХХ ст. проблема Чорноморських проток розглядалася у значній кількості американських наукових праць. Г. Говард у монографії «Туреччина, Протоки і політика США» зауважував, що Сполучені Штати не сприймали будь-яких обмежень свободи судноплавства, в тому числі військово-морського, через Чорноморські протоки й тому дуже критично ставилися до конвенцій 1841 р., 1856, 1871 рр., які визначали режим Проток [33].

Американський дослідник Р. Голікц у статті «Росіяни не повинні отримати Константинополь» стверджував, що Османська імперія, щоб протидіяти експансії Росії до Константинополя та Чорноморських проток змушена була шукати захисту спочатку у Франції та Великої Британії, а згодом Німеччини [31].

Американські вчені С. Сміт та Р. Рензі у своїх статтях, присвячених питанню Босфора та Дарданелл, висвітлили успішну діяльність лондонської дипломатії щодо використання проблеми Проток для того, щоб спонукати Росію активізувати її зусилля у війні з Німеччиною і Австро-Угорщиною і таким чином полегшити становище країн Антанти на західному фронті [44; 47].

Американські історики Л. Еванс, Р. Варф та Дж. Лендмен, досліджуючи міжнародні відносини в період Першої світової війни, дотримувались думки, що США після приєднання до Антанти намагалися переорієнтувати політику її членів із анексіоністських прагнень до вирішення болючих, конфліктних питань, в тому числі Константинополя, Босфора та Дарданелл, на основі принципів, які б влаштували всю світову спільноту та забезпечили тривалий, міцний мир. Зокрема ці автори зауважували, що базові пропозиції щодо врегулювання проблеми Чорноморських проток були викладені у славнозвісних 14 пунктах президента В. Вільсона [36; 37; 48].

Аналізуючи сучасну американську історіографію варто звернути увагу на монографію Р. Боброффа з красномовною назвою «Шлях до слави. Остання Російська імперія і Турецькі Протоки». Автор цієї праці акцентував увагу на тому, що прагнення Росії підпорядкувати Чорноморські протоки було для неї життєво необхідним завданням, оскільки у іншому випадку контроль над цими стратегічними водними артеріями перебрав би її суперники [23]. Схожих підходів дотримувався інший американський дослідник російського походження Н. Чіровські [24].

Позиція дипломатії США щодо Чорноморсько-Середземноморського регіону, «османської проблеми» висвітлена у мемуарах американського посла у Османській імперії Г. Моргентгау [41; 42] та «Архіві полковника Хауза» [2; 3].

На початку Першої світової війни Османська імперія, як і США зайняла нейтральну позицію. Однак, країни Антанти, як і їхні супротивники центральноєвропейські держави активно намагалися схилити Порту на свій бік. Суперечності між Великою Британією та османським політикумом та громадськістю спричинило рішення Лондона відмовитись від продажу османським ВМС двох дредноутів збудованих та британських верфях.

Американський посол у Константинополі Г. Моргентау активно аналізував ситуацію та зазначав: «Купівля цих дредноутів не була виключно урядовим заходом. Гроші на це були зібрані по підписці завдяки ентузіазму багатьох, патріотично налаштованих людей, які були переконані, що, завдяки цим кораблям, їхня країна поверне собі нещодавно захоплені Грецією Егейські острови. Агенти заходили до кожного будинку, збираючи там незначні суми. Задля цього влаштовувались спеціальні ярмарки та розваги. Турецькі жінки продавали своє волосся, щоб допомогти спільній справі. У той момент, коли розпочалася війна, Туреччина перерахувала останні кошти за ці кораблі англійським верфям, а турецькі команди вже прибули до Англії, щоб відвести їх додому» [42].

Вищезгаданий британсько-турецький конфлікт дав змогу Німеччині втрутитись у ситуацію й спрямувати до Босфора власні броненосці, запропонувавши їх як компенсацію замість британських. Значно посилив напруженість між Османською імперією та Антантою вхід німецького броньованого крейсера «Гебена» та легкого крейсера «Бреслау» до Чорноморських проток. Далекобійні потужні гармати німецьких крейсерів, які кинули якорі навпроти Константинополя, були також одним з переконливих аргументів впливу Берліна на перебіг подій у Османській імперії. Як писав у своїх мемуарах американський посол у Константинополі Г. Моргентау, досить знаковою була розмова міністра фінансів Джавід-бея з бельгійським дипломатом, під час якої, після того, як османський урядовець висловив «співчуття» своєму візаві з приводу того, що німці захопили Брюссель, бельгієць відповів, показуючи на «Гебен» і «Блеслау»: «Я маю для вас ще жахливіші новини. Німці захопили Туреччину» [42].

На думку американського посла у Константинополі Г. Моргентау, в умовах, коли ставало зрозуміло, що війна буде мати тривалий характер, закриття Дарданелл було «одним з найблискучіших тріумфів Німеччини протягом всієї війни, успіхів її пропаганди, дипломатії і стало головним результатом німецького проникнення (до Османської імперії – авт.)» [42]. За свідченням вищезгаданого дипломата, саме завдяки цьому «Німеччина зруйнувала Росію як економічно, так і військово. Перепинивши експорт російського зерна, вона позбавила Росію необхідного фінансового підґрунтя для ведення війни. Ще більш фатальним було те, що Німеччина таким чином унеможливила постачання Англією та Францією на російський фронт достатньої кількості боєприпасів, конче необхідних для того, щоб зупинити німецький наступ» [42]. Г. Моргентау не безпідставно стверджував у своїх мемуарах: «Причина військового краху Росії у 1915 р. тепер відома – солдати просто не мали боєприпасів, щоб воювати... й досить часто змушені були практично голіруч боротися з німецькою артилерією, а в цей час гори боєприпасів накопичувались у віддалених російських арктичних та тихоокеанських портах, оскільки не було достатньої мережі залізниць, щоб вчасно підвезти їх до поля бою» [42]. Досить характерним був висновок американського посла у

Константинополі, що «закриттям Проток Німеччина завдала Росії більше збитків, ніж трьома мільйонами своїх солдат» [42].

Г. Моргентау вважав введення «Гебена» та «Бреслау» до Проток і закриття Дарданелл ще й особистою перемогою цього німецького посла у Константинополі, який був персонально обраний Вільгельмом II на цю посаду, як, на його думку, один з найбільш обдарованих дипломатів, перевагою якого над іншими була повна безпринципність. Головним завданням, яке він отримав від кайзера, було втягнення будь-якими засобами Османської імперії у війну на боці Німеччини [42].

Один з лідерів молодотурків, керівник правлячої партії «Єднання та прогрес» і водночас міністр внутрішніх справ Таалат-паша після вищезгаданих подій у розмові з американським послом Г. Моргентау відверто зізнався щодо мотивів, якими керувалися прихильники вступу Османської імперії у війну. Він зокрема зауважив: «Росія наш найбільший ворог, якого ми боїмося (через її зазіхання на Константинополь та Протоки – авт.). У цей час, коли Німеччина воює з Росією, ми також можемо завдати їй вагомому удару, щоб позбавити її можливості впродовж тривалого часу робити нам шкоду» [41].

Завдяки дипломатичним зусиллям Г. Моргентау офіційний Вашингтон чудово знав ситуацію в регіоні, що давало можливість грати вагому роль у виробленні умов миру та загалом повоєнному врегулюванні, зокрема на Сході. Американська дипломатія була детально проінформована і про домовленість Лондона й Парижа з Петербургом про передачу Росії Проток після перемоги у війні. Зокрема керівник Форін офісу Е. Грей у розмові з радником президента США полковником Г. Хаузом 7 березня 1915 р. зауважив, що, «якщо віддати їй (Росії – авт.) Константинополь і Протоки, вона погодиться на будь-які інші умови миру» [2, с. 185; 13, с. 203].

Після Лютневої революції в Росії 1917 р. в Петербурзі все гучніше лунали заяви як з боку громадськості, так і уряду про готовність відмовитись від анексії та контрибуцій щоб прискорити мирне врегулювання зокрема й на Сході. Адже росіяни все більше усвідомлювали, що прагнення царизму захопити Протоки втягнуло їх у криваву бійню.

Вищезгадані заяви з Петрограда, а також з Константинополя, які створювали враження можливості нівелювання конфронтації між ними, давали підстави зробити висновок, що це створює сприятливі передумови для відновлення відносин Порту з Антантою й виходу Османської імперії з війни. На думку американського посла у Константинополі А. Елкаса, Вашингтон, який на той час зберігав хороші відносини з Портою, мав з нею численні інтенсивні контакти й навіть надавав гуманітарну допомогу Османській імперії [19, с. 41-44; 28], саме США повинні були допомогти порозумітись країнам Антанти з османським керівництвом [33, р. 38].

Щоправда, як Лондон, Париж, Вашингтон, так і Порту чекала чергова несподіванка з боку Петрограда. Міністр закордонних справ П. Мілюков, у своєму циркулярі від 18 квітня / 1 травня пояснив своїм західним партнерам, що «Тимчасовий уряд, відстоюючи права нашої Вітчизни (Росії – авт.), буде повністю зберігати зобов'язання щодо наших союзників» [12]. Такі твердження вже сприймалися на заході, як прагнення Тимчасового уряду зберегти діючу систему міжсоюзницьких договорів.

Варто наголосити, що невизначеність російського політикуму стосовно Константинополя та Проток після Лютневої революції й, більш того, гостра внутрішньополітична боротьба в Росії з цього питання співпала з посиленням впливу на європейську дипломатію США, які ще 4 серпня 1914 р. оголосили нейтралітет і лише 6 квітня 1917 р. вступили у світову війну. Американська адміністрація послідовно наполягала на інтернаціоналізації та нейтралізації цих територій й намагалась поступово схилити до цієї точки зору Лондон та Париж [22, р. 511; 30, р. 129; 33, р. 37; 39, р. 83]. Ці дії Вашингтона щодо Чорноморських проток, звичайно, можна пояснити не лише турботою про оптимальний устрій для світової спільноти. Адже США були на той час провідною торгівельно-промисловою країною і тому одним з пріоритетів їхньої зовнішньої політики було забезпечення якомога зручнішого функціонування транспортних комунікацій [4, с. 28-37; 37, р. 22].

Крім того американська адміністрація перебувала під відчутним впливом пацифістських антивоєнних організацій, які переконували її, що США не повинні допомагати Антанті розгромити Німеччину та її союзників задля того, щоб дати волю грабіжницьким інстинктам країн-переможців, зокрема стосовно захоплення контролю над стратегічними транспортними шляхами, в тому числі Босфором та Дарданеллами [33, р. 50; 38, р. 93]. Європейські союзники США змушені були прислухатись до, за висловом Д. Ллойд-Джорджа, пацифістських та антимілітаристських настроїв американського президента В. Вільсона, оскільки ставало все очевиднішим, що поступове нарощування американських збройних сил на фронті повинно було стати тією потугою, яка зрештою схилить шальки терезів у війні на користь Антанти [7, с. 31; 27, р. 533].

Ще 14 лютого 1916 р. провідний радник американського президента із зовнішньополітичних питань полковник Е. Хауз на нараді з прем'єр-міністром та чільними членами британського уряду запропонував «оголосити Константинополь нейтральним» [2, с. 385; 33, р. 38]. Згодом американська адміністрація знайшла свого однодумця у питанні визначення майбутнього статусу османської столиці та Проток в особі нового британського статс-секретаря із закордонних справ А. Бальфура, призначеного на цю посаду у грудні 1916 р. Зокрема полковник Е. Хауз стверджував у своєму щоденнику, що він на зустрічі з А. Бальфуром 28 квітня 1917 р. досягнув з ним консенсусу щодо майбутнього Константинополя: «Ми погодились, що його потрібно інтернаціоналізувати» [3, с. 34]. 30 квітня 1917 р. проблема Константинополя та Проток розглядалась на переговорах А. Бальфура з президентом В. Вільсоном та Е. Хаузом. Співрозмовники погодились, що Константинополь та Протоки повинні інтернаціоналізуватись, й Османська імперія в результаті війни швидше за все втратить ці території, які тоді будуть передані під міжнародний контроль [33, р. 39; 37, р. 55].

Характерно, що вашингтонська дипломатія не надто переймалася безкомпромісною позицією російського міністра закордонних справ П. Мілюкова щодо Константинополя та Проток. Американський посол у Петрограді Віншіп наголошував у своїх повідомленнях до Вашингтона, зокрема від 8 травня 1917 р., що «чітко зрозуміло, що Мілюков, який завжди був прихильником вирішення питання Дарданелл і Босфору (на користь Росії – авт.), висловлює лише його особисту думку, а не безпосередньо Тимчасового уряду» [33, р. 39]. Крім того, цей дипломат звернув увагу на те, що російські соціалісти наголошують, що «вони

повинні боротися не лише проти Леніна, але також проти захисника анексії Дарданелл Мілюкова» [33, р. 40].

Британська дипломатія, яка мала значні інтереси в питанні Чорноморських проток і потужні важелі впливу на вирішення цієї проблеми, внаслідок остаточної відмови Росії від анексії Проток, а також вимог американської дипломатії, змушена була шукати нові підходи розв'язання цього вузла суперечностей. Цікаво, що в той самий день, коли було оприлюднено більшовицьке звернення до мусульман 20 листопада 1917 р., в якому стверджувалось, що Константинополь має залишитись в руках мусульман, британський прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж у розмові з радником американського президента полковником Е. Хаузом наголосив, що його уряд згоден на інтернаціоналізацію Босфору та Дарданелл, тобто підпорядкування їх міжнародному контролю [37, р. 69]. Щоправда, ці дипломати не конкретизували форми та засоби такого контролю. 20 грудня 1917 р. Д. Ллойд Джордж заявив, що «оскільки Росія (більшовицька – авт.) вступила в сепаратні переговори (з німцями – авт.), вона позбавляється будь-якого права на Константинополь (та Протоки – авт.)» [33, р. 45].

Вихід Росії з війни та її розпад створили цілком нову геополітичну ситуацію у Східному Середземномор'ї. Для Великої Британії та Франції вимальовувались перспективи встановлення їхнього цілковитого домінування у цьому регіоні. Безумовно, контроль над Чорноморськими протоками мав би для цього важливе значення. Але після того, як Росія тимчасово зійшла з авансцени світової політики на Близькому Сході, все чіткіше окреслювались суперечності між Лондоном та Парижем, що заважало їм узгодити, спільну позицію стосовно врегулювання проблеми Проток [33, р. 51].

Босфор та Дарданелли були надто важливою як у економічному, так і особливо, військово-політичному значенні транспортною артерією, щоб Лондон чи Париж могли погодитись на контроль над ними свого найближчого союзника, який дедалі все більше сприймався як конкурент [33, р. 74]. Як влучно писав американський дипломат Ф. Полк полковнику Е. Хаузу з Парижа, під час мирної конференції, тривалий час було незрозуміло хто отримає мандат на Константинополь, однак очевидним ставало те, що Велика Британія та Франція дуже хотіли б цього, й тому, навряд чи вони дозволять це один одному зробити [29, р. 634-635].

У спільному меморандумі країн Антанти «Цілі війни й умови миру» від 22 грудня 1917 р., який можна розглядати як її офіційну позицію, недвозначно констатувалося, що «необхідно встановити вільне сполучення вздовж та поперек Проток» [40].

Водночас США разом із збільшенням своєї ваги у війні все чіткіше акцентували увагу на тому, як заявив американський представник на міжсоюзницькій конференції полковник Е. Хауз 1 грудня 1917 р., що «американські солдати борються не задля того, щоб якась із держав задовільнила свої егоїстичні цілі... й насамперед щодо загарбання територій у Малій Азії» [33, р. 41].

Президент США В. Вільсон 8 січня 1918 р. представив Конгресу оптимальні, на його думку, умови мирного врегулювання, відомі, як знамениті 14 пунктів. У дванадцятому положенні, яке стосувалось Османської імперії, наголошувалось: «Турецькі частини Оттоманської імперії у сучасному її складі повинні здобути

забезпечений і міцний суверенітет, але інші національності, що нині знаходяться під владою турок, повинні отримати недвозначну гарантію існування й непорушні умови автономного розвитку. Дарданелли повинні бути постійно відкриті для вільного проходу суден і торгівлі всіх націй під міжнародними гарантіями» [17; 18]. Згодом напередодні Паризької конференції американська дипломатія публічно наголосила, що буде заперечувати проти безпосередніх анексій османських теренів країнами-переможцями [33].

Щоправда, держсекретар Р. Лансінг у службовому меморандумі, складеному 21 вересня 1918 р. для президента В. Вільсона, зауважував, що Туреччина має зберегти Анатолію, але бути позбавлена своїх європейських володінь. Константинополь, згідно з цим документом, повинен знаходитись під міжнародним протекторатом, а Протоки – інтернаціоналізуватися [5, с. IX; 37, р. 90]. Американський дипломат вважав, що було б доцільно створити міжнародну комісію, яка б здійснювала цей «міжнародний протекторат» над Константинополем, й водночас займалась «регулюванням і контролем над мореплаванням у Дарданеллах» [11, с. 146]. Р. Лансінг зауважував, що ці функції може виконувати й одна з держав, діючи за міжнародним мандатом. Радник президента США полковник Е. Хауз у кінці жовтня 1918 р., даючи офіційне пояснення дванадцятого пункту В. Вільсона, який стосувався Османської імперії, заявив: «Зрозуміло, що Протоки та Константинополь, хоча й можуть номінально залишатись турецькими, але повинні бути поставлені під міжнародний контроль. Цей контроль може бути колективним або доручений одній з держав у якості мандатарія Ліги (націй – авт.)» [11, с. 146].

Таким чином, можна помітити, що хоча дипломатія країн Антанти мала розбіжності щодо проблеми визначення статусу Константинополя, однак Лондон, Париж та Вашингтон мали цілковитий консенсус в тому, що необхідно унеможливити в майбутньому закриття для них Босфору та Дарданелл, бо це під час світової війни завдало їм величезних економічних і особливо військово-політичних збитків.

Отже, значний вплив на ситуацію у регіоні Середземномор'я в період Першої світової війни мала політика США. Президент В. Вільсон наполягав на свободі мореплавства, в тому числі Босфором і Дарданеллами, їх нейтралізації та міжнародного контролю за функціонуванням цих важливих комунікацій. Саме до таких підходів зрештою схилилась Антанта на завершальному етапі війни, в тому числі під час укладання Мудроського перемир'я з Османською імперією [15] та переговорів з Німеччиною стосовно підписання Комп'єнського перемир'я. [14] Такі визначальні тенденції окресляться й на Версальській конференції 1919 – 1920 рр.

Література

1. Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов на Дону, 1997. – 640 с.
2. Архив полковника Хауза. Избранное в двух томах. – М., 2004. – Т. 1. – 602 с.
3. Архив полковника Хауза. Избранное в двух томах. – М., 2004. – Т. 2. – 744 с.
4. Иванов Л. Н. Морская политика и дипломатия империалистических держав. – М., 1964. – 444 с.
5. Ключников Ю. Севр и Лозанна. К дипломатической истории договоров. // Севрский мирный договор и акты подписанные в Лозанне. – М., 1927. – С. III-LIV.

6. Лемин И. М. Внешняя политика Великобритании от Версаля до Локарно. 1919–1925. – М., 1947. – 488 с.
7. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. – М., 1937. – Т. 1. – 655 с.
8. Лукач І. Б. Доктрина Монро в латиноамериканській політиці США (1895–1917 рр.): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Лукач Ілона Бейлівна. – Київ, 2016. – 16 с.
9. Машевський О., Черняєв В. Американсько-британська військово-морська співпраця в період Першої світової війни // Європейські історичні студії. – 2015. – № 2. – С. 216-230. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eustudies.history.univ.kiev.ua/files/v2/Europeys_ki_istorychni_studii_nomer_2.pdf.
10. Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О. П. Машевський. – К., 2009. – 792 с.
11. Миллер А. Ф. Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории. – М., 1983. – 277 с.
12. Милуков – дипломатические представители России при союзных державах. Циркулярная телеграмма. 18 апреля / 1 мая 1917 г. // Константинополь и Проливы. – М., 1923. – Т. I. – № СССХХVIII. – С. 485-486.
13. Никонов А. Д. Вопрос о Константинополе и Проливах во время первой империалистической войны. 1914–1915: дисс... канд. ист. наук. – М., 1948. – 254 с.
14. Перемирие между союзниками и Германией, заключенное в Компьенском лесу близ Ретонд. 11 ноября 1918 г. // Мировые войны XX века. Книга 2. Первая мировая война. Документы и материалы. – М., 2002. – С. 456-459.
15. Перемирие между союзниками и Турцией. 30 октября 1918 г. // Мировые войны XX века. Книга 2. Первая мировая война. Документы и материалы. – М., 2002. – С. 452-453.
16. Фей С. Происхождение мировой войны. – М., 1934. – Т. 1. – 338 с.; Т. 2. – 368 с.
17. Четырнадцать пунктов Вильсона об условиях мира. Из его послания Конгрессу 8 января 1918 г. // Международные отношения и внешняя политика СССР. Сб. документов. – М., 1957. – № 22. – С. 53-54.
18. Четырнадцать пунктов президента Вильсона. // Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. – М., 1937. – Т. 1. – С. 71.
19. Шпилькова В. И. Империалистическая политика США в отношении Турции. – М., 1960. – 152 с.
20. Шталь А. Прорыв «Гебена» и «Бреслау» в Черное море. // Кто должник. Сб. документированных статей. – М., 1926. – С. 149-167.
21. Anderson M. S. The eastern question. 1774–1923. – London, 1965. – 436 p.
22. Blake N. M., Barck O. The United States in its world relations. – New York-Toronto-London, 1960. – 840 p.
23. Bobroff R. P. Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits. – London-New York, 2006. – 251 p.
24. Chirovsky N. An introduction to the Russian history. – New York, 1967. – 229 p.
25. Churchill W. The world crisis. 1911–1914. – London, 1923. – 229 p.
26. David W. D. European diplomacy in the Near Eastern question, 1906–1909. – Urbana, 1940. – 124 p.
27. Edwards J. H. David Llooyd George. The man and the Statesman. – New York, 1929. – 705 с.
28. Elkus – Lansing. Constantinople, March 23, 1917. // Papers relating to the foreign relations of the United States. 1918. Supplement 2. The World War. – Washington, 1933. – P. 542-544.
29. Frank – House. Paris, August 20, 1919. // Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919. The Paris Peace Conference. – Washington, 1946. – Vol. XI. – P. 634-635.
30. Fuad A. La Question des Détrois. – P., 1928. – 191 p.
31. Golicz R. The Russians shall not have Constantinople // History today. – 2003. – September. – Vol. 53. – Issue 9. – P. 39-45.
32. Guinn P. British strategy and politics 1914 to 1918. – Oxford, 1965. – 358 p.
33. Howard H. Turkey, the Straits and U.S. Policy. – Baltimor-London, 1974. – 331 p.

34. Kent M. The Great Powers and the End of the Ottoman Empire. – London-Boston-Sydney, 1984. – 237 p.
35. Kilic A. Turkey and the world. – Washington, 1959. – 224 p.
36. Landman J. H. New outline-history of the world since 1914. – New York, 1946. – 368 p.
37. Laurence E. United States policy and partition on Turkey, 1914–1924. – Baltimore, 1965. – 426 p.
38. Link A. Wilson the Diplomatist. A look at his major foreign policies. – Baltimor, 1957. – 165 p.
39. Macfie A. L. The straits question 1908–36. – Saloniki, 1993. – 239 p.
40. Memorandum Submitted December 22, 1917. The War Aism and Peace Terms it Suggests. // Papers Relations of the United States. 1919. The Paris Peace conference. Vol. I. – Washington, 1942. – № 887. – P. 52.
41. Morgentgau H. Ambassador Morgenthau's story. American Ambassador at Constantinople from 1913 to 1916. – New York, 1918. – Chapter XI. Germany forcer Turkey into the war. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/comment/morgenthau/Morgen11.htm>.
42. Morgenthau H. Ambassador Morgenthau's story. American Ambassador at Constantinople from 1913 to 1916. – New York, 1918. – Chapter V. – Wangenheim smuggles the Goeben and the Breslau through the Dardanelles. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/comment/morgenthau/Morgen05.htm>.
43. Perot on the Inquire: Its Scope and Method. March 20, 1918 // Papers Relations of the United States. 1919. The Paris Peace conference. Vol. I. – Washington, 1942. – № 887. – P. 69.
44. Renzi W. A. Great Britian, Russia and the Straits, 1914–1915 // The Journal of Modern History. – 1970. – March. – Vol. 42. – № 1. – P. 1-20.
45. Roland G. Pan-germanism. – Boston-New York, 1913. – 313 c.
46. Shotwell J. T. A short history of the question of Constantinople and the Straits. // International Concitiation. – 1922. – November. – № 180. – C. 463-527.
47. Smith C. J. Great Britian and the 1914–1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914 // The American Historical Review. – 1965. – July. – Vol. 70. – № 4. – P. 1015-1034.
48. Warth R. D. The allies and the Russian revolution. From the fall of the monarch to the peace Breast-Litovsk. – London, 1954. – 294.

Oleg Mashevskiy, Sc. D. (History), Professor, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries Faculty of History Kyiv National Taras Shevchenko University.

AMERICAN POLICY IN BLACK AND MEDITERRANEAN SEA BASINS DURING THE WORLD WAR I

Abstract. *In this paper we intent a source-based analyze of the main directions of American policy in Black and Eastern Mediterranean Sea basins during the World War I (WWI). We emphasized that the United States taking in account their robust economy and a large commercial fleet were highly interested in freedom of maritime navigation, especially in Bosphorus and Dardanelles straits.*

Before entering the WWI, the USA conducted an intense diplomatic policy in this region due to American ambassador in Constantinople Henry Morgenthau brilliant efforts: he kept abreast of course of events and informed regularly Washington, D.C. Noteworthy, the USA not only maintained their diplomatic connections with Porte, but also provided a humanitarian assistance.

After the USA entered the WWI in April 1917, American diplomatic service managed to change substantively a perspective of post-war settlement and insisted heavily that strategically situated Constantinople and Black Sea straits had not to be controlled by any of leading countries. They are ought to be placed under international control to secure a free maritime navigation and to keep the balance of power in Black sea basin, in Asia Minor and in Near East. W. Wilson's policy in this region is examined in the context of his intents not only to protect American national interests but also to prevent world armed conflicts in future, as well as to create an international system of foretelling of wars, aggressive actions of countries or military and political alliances.

Key words: *Mediterranean, Black sea, Constantinople, Bosphorus, Dardanelles, the USA.*

Олена Коппель,

доктор історичних наук, професор
ІМВ КНУ імені Тараса ШевченкаАргам Гаспарян,
аспірант ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка**АМЕРИКАНСЬКИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ БЛИЗЬКОГО СХОДУ**

Анотація. У статті досліджується американський чинник трансформації геополітичної структури Близького Сходу в умовах міжнародної нестабільності і трансформації системи міжнародних відносин, формування нового світового порядку. Особлива увага акцентується на основних мотивах та практичних моментах у політиці Сполучених Штатів Америки на Близькому Сході, які так чи інакше впливають на конфігурацію сил на регіональному рівні, яка набуває нового, складного та невизначеного характеру внаслідок глобалізаційних процесів. Звертається увага на основні підходи Вашингтона до близькосхідної політики в контексті глобалізації.

У публікації проаналізовано основні тенденції регіонального розвитку та вплив політики Вашингтона на динаміку розвитку відносин між країнами близькосхідного регіону та загальну конфігурацію сил в регіоні. Проаналізовані ідеї геополітичних просторових перетворень у регіоні шляхом укрупнення існуючих державних утворень та інтеграційних процесів. Констатується тенденція останніх років до зменшення зацікавленості США даним регіоном, внаслідок посилення уваги до Східної Азії, що призводить до зростання лідерських амбіцій регіональних гравців зокрема Ірану, Саудівської Аравії, Ізраїлю та більшої поляризації й дестабілізації близькосхідного регіону.

Ключові слова: США, Близький Схід, геополітика, трансформація.

В умовах міжнародної нестабільності і трансформації системи міжнародних відносин зростає взаємозалежність між її елементами. США як глобальна держава активно впливає на формування світової геостратегічної карти, перш за все в ключових регіонах, зокрема близькосхідному. В свою чергу глибинні трансформаційні процеси на Близькому Сході супроводжуються кардинальними змінами у геополітичній конфігурації регіону, що безпосередньо впливає на геополітичну структуру світу в цілому. Увага акцентується на основних мотивах та практичних моментах у політиці США на Близькому Сході, які так чи інакше впливають на конфігурацію сил на регіональному рівні, яка набуває нового, складного та невизначеного характеру. Очевидно, що дисфункціональність внутрішніх елементів регіону використовується більш впливовими зовнішніми акторами, зокрема, США (зовнішній чинник). Саме політикою позарегіональних гравців багато в чому визначається динаміка розвитку відносин між країнами близькосхідного регіону.

Дослідженню геополітичної структури Близького Сходу присвячено велику увагу як іноземних дослідників, так і вітчизняних. Серед іноземних дослідників слід виділити таких науковців: З. Бжезинський, Р. Сатлофф, С. Кінзер, Ф. Леверетт, С. Хендерсон, Р. Райт, В.Дергачов, Б. Долгов, О. Кузнецов, Г. Мирський, Є. Примаков, А. Хазанов. У плеяді вітчизняних дослідників варто згадати:

О. Воловича, В. Гуру, О. Коппель, Ю. Скорохода, А. Захарченко, В. Нагайчука. Окрім того, під редакцією Б. О. Парахонського вийшла колективна монографія «Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України», а в колективній монографії «Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях» під редакцією І. І. Погорської і Є. А. Макаренко велику увагу приділено стратегіям США в постбіполярній системі міжнародних відносин, зокрема, проаналізована сучасна політика США щодо «арабського світу». Однак, вплив політики США на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону не втрачає актуальності та підлягає новому осмисленню.

Завдання статті – визначення впливу політики США на геополітичну трансформацію близькосхідного регіону в умовах міжнародної нестабільності.

Вплив політики США на близькосхідний регіональний баланс сил можна характеризувати з урахуванням наявності наступних складових: 1) енергетичний фактор: прагнення отримувати контроль над джерелами й шляхами транспортування енергетичних ресурсів; 2) бажання зберігати контроль над найважливішим комунікаційним простором; 3) залежність нафтогазової торгівлі від монетарної політики США (будується на доларових трансакціях). Саме цим пояснюється бажання Ірану виставляти рахунки за поставлену нафту в євро, щоб знизити залежність від американського долара; 4) наявність інтересів національної безпеки США в регіоні: безпека Ізраїлю, боротьба з тероризмом та захист інших регіональних союзників і партнерів; 5) запобігання посиленню ролі потенційних зовнішніх і внутрішніх суперників США у регіоні (уникнення створення вакууму сили в регіоні): Росії, Китаю, Ірану, Туреччини; 6) прагнення трансформувати геополітичну уяву з Близького Сходу на «Великий Близький Схід»; «соціальна трансформація суспільств» та демократизація «Великого Близького Сходу»; 7) підтримка діяльності західних культурних, інформаційних, дослідницьких, оборонних та розвідувальних аналітичних центрів; 8) потреба продажу зброї в регіоні, так як економіка США зав'язана на військово-промисловому комплексі і виробництві-продажі зброї; 9) матеріальна підтримка так званих «демократично орієнтованих» країн регіону, недержавних організацій чи ЗМІ з метою поширення універсальних (західних) культурних цінностей; 10) тенденція щодо погіршення відносин з союзниками в регіоні та деструктивні наслідки даного процесу; 11) переформатування альянсів в регіоні; 12) нова геополітична роль ісламського фундаменталізму, внутрішньоісламський геополітичний і ідеологічний конфлікт; 13) посилення регіональної нестабільності, яку пов'язують з можливим переглядом політичної карти Близького Сходу.

Очевидно, що близькосхідний регіон являється поясом нестабільності, а тому може безпосередньо впливати на політику великих держав, зокрема США. Говорячи про енергетичний фактор, варто відмітити, що «сланцевий бум» (видобуток сланцевого газу та нафти) став внутрішньоамериканським фактором, завдяки чому США переглядають свої енергетичні інтереси в близькосхідному регіоні. Так, США вийшли на перше місце за видобутком нафти, випередивши навіть країни Перської затоки. Такі кроки призведуть до енергетичної незалежності та самодостатності США. Проте, як зазначив колишній радник президента з національної безпеки (жовтень 2010 – червень 2013 рр.) Томас Донілон, енергетичне питання не свідчить про відхід США від близькосхідного регіону, адже американці там мають інші важливі інтереси національної безпеки: безпека

Ізраїлю, боротьба з тероризмом та історична роль США як стабілізуюча в захисті регіональних союзників і партнерів [1].

Відомий американський політолог Збігнев Бжезинський у книзі «Стратегічне бачення: США і криза глобальної могутності» [2, с. 46-47] в частині про геополітичну ситуацію у світі до 2025 року поряд з геополітично вразливими державами виділяє Великий Близький Схід: на фоні існуючих тенденцій, у даному регіоні послаблення позицій США сприяє зростанню частоти, кількості та інтенсивності регіональних конфліктів. Усе свідчить про те, що якщо лідерство Америки переживає кризу й послаблюється, це неодмінно чинить деструктивний вплив на міжнародні відносини в регіоні Близького Сходу.

Якщо звернути увагу на те, яке місце у системі зовнішньополітичних пріоритетів США відводиться близькосхідному регіону, то стає зрозуміло, наскільки стратегічно важливим він є для геополітичних цілей США. Так, у Стратегії національної безпеки США 2015 року також зазначається про такі наміри: знищити терористичні мережі; протистояти зовнішній агресії проти союзників і партнерів США; забезпечити безперешкодне енергопостачання з регіону в інші частини світу; запобігти розробці, поширенню і використанню зброї масового знищення. США є прихильниками бачення Близького Сходу регіоном миру і процвітання, де укорінюється демократія і дотримуються права людини. Щоб вирішити регіональні конфлікти та забезпечити довготривалий мир на Близькому Сході, потрібно більше ніж використання та присутність американських військових в регіоні. Вимагається також допомога Ізраїлю, Йорданії та країн-партнерів Перської затоки з метою боротьби проти тероризму та знищення «Ісламської держави»; співпраця з Іраком з метою вирішення внутрішньополітичної кризи, що має релігійні підгрунтя; прагнення вирішити сирійське питання; домовитися щодо ядерного питання Ірану; вирішити ізраїльсько-палестинський конфлікт; сприяти деескалації напруги між сунітами і шіїтами і регіоні; підтримати демократичний розвиток Тунісу; сприяти стабілізації Лівії та зберегти стратегічне співробітництво з Єгиптом [3, с. 26]. Але очевидно, що не завжди те, що проголошується на доктринальному рівні, може співпадати з фактичною політикою та реальними цілями держави. Свідченням цього є енергетичне питання, адже США, власними ресурсами задовольняючи свої енергетичні потреби, дбають також про енергопостачання з близькосхідного регіону в інші частини світу.

Не є остаточно визначеним питання щодо географічних меж Близького Сходу. Державний департамент США відносить до нього країни Леванту, Північної Африки та Перської затоки, виключаючи Туреччину як члена НАТО. В той же час відбуваються спроби переформатування Близького Сходу шляхом можливого включення Південного Кавказу (Вірменії, Грузії, Азербайджану) та Центральної Азії (Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Казахстан) до близькосхідного регіону [4], що дає основу говорити про перші ідеї укрупнення геополітичних просторів. Іншим прикладом є вплив США на геополітичну структуру Близького Сходу шляхом прагнення трансформувати геополітичну уяву з Близького Сходу на «Великий Близький Схід» (кінець 2003 року). Це пояснюється американським стереотипом про поширення демократичних цінностей, громадянського суспільства та боротьбу з ісламським тероризмом, що має вітатися будь-якою нацією. А безпека і гегемонія США має забезпечуватися шляхом поширення військово-політичної сили США у близькосхідному регіоні,

особливо після подій 9/11, які призвели до ідентифікації ворогів і загроз США [5, с. 14]. Не факт, що нові політичні режими, які з'являться, будуть однозначно прозахідними, але і у такому разі чиниться вплив на конфігурацію сил на Близькому Сході, що безпосередньо впливає на геополітичну структуру світу в цілому [6].

Конфліктогенний потенціал близькосхідного регіону має тенденцію до зростання, особливо після появи деструктивного феномену «Ісламська держава», що є спільною загрозою не лише для регіональних держав, але й позарегіональних гравців. Криза влади в країнах, які традиційно вважались оплотом арабізму (Єгипет, Сирія) послаблює їх позиції в регіоні. Туреччина, Іран і Саудівська Аравія конкурують з ними, щоб встановити новий регіональний порядок. Світове геостратегічне значення має протиборство Ірану та Саудівської Аравії. Головними регіональними центрами сили сучасного Близького Сходу залишаються Ізраїль, Туреччина, Іран, Саудівська Аравія, з'являються центри сили нового типу – Катар та ОАЕ, які проявляють себе як фінансово-інвестиційні, торговельні, транспортно-інфраструктурні, інформаційно-телекомунікаційні центри не лише регіонального, але й глобального рівня.

Політика балансування у політиці США сприймається союзниками американців як відсутність чіткої стратегії щодо регіону, а тому подібні флуктуації у політиці Вашингтона призводять до підриву довіри з боку партнерів. Очевидно те, що якщо США зближуються з Туреччиною та Іраном, це ж означає дистанціювання з Саудівською Аравією та Ізраїлем. Про подібну реконфігурацію на Близькому Сході писав американський автор Стівен Кінзер у книзі «Перезавантаження: Іран, Туреччина і майбутнє Америки», де автор зазначав про те, що в Ірані і Туреччині «пам'ять і прагнення до демократії є найпрогресивнішими, а загальні політичні цінності і культура дозволяють їм бути більш перспективними союзниками США, ніж Ер-Ріяд і Тель-Авів» [7]. Тобто, старий трикутник (США – Саудівська Аравія – Ізраїль) не приніс стабільності на Близькому Сході, а призвів до розв'язування хвилі насильства і репресій. Тому часто в експертній риторичі прослідковується думка про відродження доктрини периферії Ізраїлю, (котра з'явилась ще в 1950 р.) за якою Тель-Авів має формувати стратегічні альянси з неарабськими країнами регіону, враховуючи ворожість з арабськими сусідами. Тут актуальним становиться проект колишнього радника в МЗС Ізраїлю Оведа Інона («план Інона»), за яким регіонального лідерства Тель-Авів міг би досягнути у разі розчленування арабських сусідніх країн.

Очевидно, що США, маючи глобальні геополітичні та гео економічні інтереси, прагнуть переформатувати близькосхідний регіон з метою збереження свого провідного становища та недопущення контролю над ним з боку інших акторів, навіть за ціною нестабільної ситуації у країнах регіону. Політика США відіграє провідну роль у моделях та сценаріях розвитку міжнародних відносин, то близькосхідний вектор демонструє можливості американської могутності та ймовірне здійснення одного з них: Р.Хаас говорить про «безполярний безлад»; Ф. Закарія це називає постамериканським світом, Є. Примаков – багатоцентричним; французький історик Е. Тодд – «після імперії», А.-М. Слоттер – мережевим світом; Дж. Аррігі – системним хаосом.

Відтак, переглядаються національні інтереси США, які набувають пріоритетного значення стосовно інших регіонів (АТР, ресурсний потенціал

Африки, ЗВТ з ЄС тощо). Насамперед, мова йде про «стратегічний поворот» зовнішньої політики США в сторону Азії («pivot to Asia»), де спостерігається помітне зміцнення військової та економічної потуги Китаю. Отже, помітною тенденцією останніх років є зменшення зацікавленості США близькосхідним регіоном та послаблення впливу США в цьому напрямку, однак це не свідчить про згортання американського впливу. Зокрема, експерт Флінт Леверетт (працював у сфері дипломатії та національної безпеки при кількох адміністраціях, викладає міжнародні відносини в Інституті глобальної політики імені Джексона), доречно зазначає про «американську велику стратегію на Близькому Сході, що знаходиться на шляху провалу», стає все більш дисфункціональною та ставить США перед стратегічною невдачею у найбільш важливому регіоні світу [8]. Проте, дослідник пропонує вдалу «шестиступінчасту програму відновлення» у політиці США по відношенню до близькосхідного регіону: по-перше, «уникнути ще однієї війни за вибором»; по-друге, перебудувати відносини з Іраном (як це було з Китаєм в 1970 році); по-третє, проводити правильну регіональну політику в Афганістані, включаючи відносини з Талібан; по-четверте, знайти новий підхід у питанні арабо-ізраїльського регулювання (сторони мають розпочинати переговори без попередніх умов); по-п'яте, США не можуть піти з регіону, залишивши за собою статус окупанта на Близькому Сході; по-шосте, США знову мають стати провідником міжнародних суспільних благ, адже відповідальністю гегемона (США) є управління зсувом геополітичного балансу та спроможність залишатися посередником у вирішенні важливих конфліктів в регіоні.

У нестабільній та потенційно деструктивній ситуації, в умовах розповсюдження політичного ісламу, політика США щодо країн близькосхідного регіону зводиться до формату «ані союзник, ані противник». Це сталося після вплетування США у дві війни на початку XXI століття, які називають «війна за вибором» та «війна за необхідністю» (згодом трансформувалась в першу) – про що пише Річард Хаас у книзі «Війна за необхідністю, війна за вибором». Тому американський дипломат Р.Хаас «іронією американської стратегії» називає ситуацію, коли американці самі втягнулися у названі війни, а зараз хочуть дистанціюватися від регіону, однак це не зовсім вдається [9]. Разом з тим, цікавою є теза Р. Хааса про те, що політика США у наступні роки – це так би мовити час «стратегічної передишки», коли Вашингтон нібито перенаправляє свою політику на східноазійський вектор, але насправді відновлює свої можливості, продовжуючи активну політику на Близькому Сході, враховуючи фактори зацікавленості США даним регіоном, досягнення домовленості з Іраном і появу глобальної загрози у вигляді «Ісламської держави».

Очевидно, що зникає старий порядок у регіоні, а стадія переходу до нового ще триває та відбувається в умовах регіональної нестабільності. Цей процес характеризується невизначеністю, вразливістю, посиленням ролі політичного ісламу, єдиного політичного проекту, який міг би консолідувати регіональних гравців та постійними внутрішньодержавними та міждержавними конфліктами (зростаючий конфліктний потенціал). Складність та неоднорідність близькосхідного регіону відображає нестабільність його геополітичного простору, перетворення у зону «керованого хаосу» (або «керованої нестабільності»). Без сумніву, що реконфігурація відносин між країнами регіону та зростання нестабільності призвела до дестабілізації та більшої поляризації близькосхідного

регіону. Навіть якщо США втрачають вагу у регіоні, малоімовірно є «заповнення вакууму» іншим позарегіональним гравцем. Натомість, лідерські амбіції демонструються на рівні регіональних гравців (Іран, Саудівська Аравія, Ізраїль, Туреччина). Хоча американський чинник належить до зовнішніх, але здійснює фундаментальний вплив на трансформаційні процеси в близькосхідному регіоні. Це пояснюється домінуючим становищем інтересів та могутності США в поліцентричній системі міжнародних відносин.

Література

1. Donilon T. National Security Advisor to the President At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy / The White House. [Electronic resource]. – URL: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tom-donilon-national-security-advisor-president-launch-columbia->
2. Brzezinski Zb. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / 2012. [Electronic resource]. – URL: <http://orientalreview.org/wp-content/uploads/2012/12/Brzezinski-Zbigniew.-Strategic-Vision-America-and-the-Crisis-of-Global-Power.pdf>
3. National Security Strategy / The White House, Washington, February 2015. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
4. Дергачев В. Большой Ближний Восток / Институт геополитики профессора Дергачева, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/02/64.html>
5. Güney A, Gökcan F. The Greater Middle East as a Modern Geopolitical Imagination in American Foreign Policy / Department of Political Science // Bilkent University, Ankara, Turkey, 2010. [Electronic resource]. – URL: <http://www3.nccu.edu.tw/~lorenzo/Guney%20Middle%20East.pdf>
6. Долгов Б. Арабская весна: итоги и перспективы / Фонд исторической перспективы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oikumena/vostok/arabskaja_vesna_itogi_i_perspektivy_2012-04-19.htm
7. Chaulia S. Book review.Reconfiguring the Middle East / Reset: Iran, Turkey and America's Future by Stephen Kinzer // Asia Times. [Electronic resource]. – URL: http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/LL23Ak03.html
8. Leverett F. American Grand Strategy in the Middle East / Yale MacMillan Center. [Electronic resource]. – URL: <http://www.yale.edu/macmillan/newsletter/leverett.html>
9. Haass R. The Irony of American Strategy. Putting the Middle East in Proper Perspective / Council on Foreign Relations. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/middle-east-and-north-africa/irony-american-strategy/p30534>

Olena Koppel, Doctor of History, Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

Argam Gasparian, Ph.D Student, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

THE U.S. ROLE IN TRANSFORMATION OF THE MIDDLE EAST

Abstract. *The paper examines the American factor in transformation of the geopolitical structure of the Middle East region in the face of growing international instability and transformation of the system of international relations. Attention is focused on the main grounds and practical moments in US policy in the Middle East region that somehow affect the configuration of forces at the regional level, which takes on a new complex and uncertain characteristics in the context of globalization. The article emphasizes the thesis that globalization is interpreted by Washington as the right to interfere in the internal affairs of the states in the region.*

The publication analyzes the main trends of regional development and influence of Washington's policy on the dynamic development of relations between Middle East states and the overall configuration of global and international forces in the region. The spatial idea of geopolitical changes in the region through the consolidation of existing state structures and integration processes is also analyzed. The fact,

that the complexity and heterogeneity of the Middle East reflects instability of its geopolitical space, converting the zone "controlled chaos" (or "managed instability") is noted. Resent trend to reduce US interest in the region, which increases the leadership ambitions of regional players and greater polarization and destabilization of the Middle East region is emphasized.

Key words: USA, Middle East, geopolitics, transformation.

УДК 94:327.82 (73:520) «18»

Олександр Набока,
кандидат історичних наук, доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЗОВНІШЬОЇ ПОЛІТИКИ США: ДИПЛОМАТІЯ ВАШИНГТОНУ В ЯПОНІЇ В 50 – 60-РР. ХІХ СТ.

***Анотація.** В статті розглядається процес оформлення концептуальних засад американської сучасної зовнішньої політики, який на думку автора, проходив в середині ХІХ ст. в Японії. Після відкриття країни для торгівлі із західними країнами в 1854 р. комодором М. Перрі, на деякий час США намагалися використовувати її в якості власного протекторату. Проте дуже скоро, під тиском внутрішніх обставин, зокрема Громадянській війні між Півднем та Північчю, Вашингтон був змушений поміняти стратегію японської політики. Було взято курс на активне співробітництво з іншими провідними державами та розроблення загальних правил ведення комерційної діяльності. Автором змін американської політики в Східній Азії став державний секретар У. С'юард. Він добився відставки прибічника старого курсу – посла США в Японії – Т. Харріса та призначив на його посаду свого друга та однодумця Р. Праяна. Праян виступив прибічником зближення з Великою Британією. Новий геополітичний альянс остаточно оформився в ході боротьби проти антизахідного руху в Японії в середині ХІХ ст. В союзі з іншими великими державами, США та Великобританії вдалося розбити прибічників закриття країни для іноземної торгівлі.*

***Ключові слова:** США, Японія, У. С'юард, Т. Харріс, Конвенція 1864 р.*

Головними структуроутворюючими принципами сучасних міжнародних відносин є визнання права націй на самовизначення та непорушність кордонів, встановлених після завершення Другої світової війни (1939–1945). Військове вирішення конфліктів з другої половини ХХ ст. вважається неприпустимою та злочинною практикою, яка викликає засудження світового співтовариства. Загальноприйнятим та найефективнішим способом розв'язування суперечок в рамках глобальної та регіональних систем міжнародних відносин визнано пошук компромісу, шляхом переговорів.

У свою чергу, розвиток глобальної економічної системи, який проходить у нерозривній зв'язці з еволюцією міжнародних відносин, базується на таких ключових компонентах, як вільне пересування товарів, капіталів та трудових резервів та ліквідація будь-яких перепон для торгівлі в рамках світової господарчої системи. Замкнуті економічні системи не витримують конкуренцію зі світовим ринком та відходять в минуле.

Хоча сьогодні дані структурні елементи глобальних міжнародної та економічної систем вважаються загально визнаними, тим не менш, відзначимо, що їх поступове впровадження стало результатом політичної волі однієї з нинішніх провідних країн – США. Саме Вашингтон був ініціатором того, щоб вищезгадані принципи стали базовими і користувався будь-яким історичними обставинами для їх втілення. Як відомо, перша така спроба була реалізована президентом Сполучених Штатів В. Вільсоном на Паризькій мирній конференції у 1919 р., а економічна складова даної програми була озвучена вже у 1899 р. та отримала назву доктрина «відкритих дверей».

Слід відзначити, що формування американського підходу до вирішення світових міжнародних та економічних проблем зайняло досить тривалий час і саме Східна Азія у XIX ст. стала тією площадкою, де проходила його первісна апробація. Вже в 30-х рр. XIX саме тут США намагалася створити власну класичну колоніальну імперію, за рахунок захоплення островних територій тихоокеанського простору. Але під тиском зовнішніх та внутрішніх обставин, Вашингтон врешті-решт, відмовився від даної ідеї. Натомість був сформований новий підхід до вирішення східноазійських проблем, заснований на ліквідація будь-яких перепон для комерційної діяльності та співробітництво з іншими провідними державами. Вперше дані тенденції американської політики проявилися в 50–60-х рр. XIX ст. в Японії.

Відкриття Японії для іноземної торгівлі комодором Перрі у 1854 р. знаменувало собою початок нового етапу у американсько-японських відносинах. Серед всього іншого, Вашингтон отримав можливість відправити у відкриті порти своїх представників, яким належало виробити нові правила гри у відносинах з Едо та послідовно відстоювати інтереси американських громадян.

Рання епоха американсько-японських відносин (1855–1861) нерозривно пов'язано з ім'ям першого посланця США в Ніххон – Таусенда Харріса (1804–1878).

Перед початком місії Харріс отримав від Державного секретаря У. Марсі (особистим другом якого був новопризначений консул [6, с. 17]) інструкції, в яких консулу було рекомендовано зосередитися на тому, щоб будь за що заставити японців виконувати пункти підписаної у 1854 р. угоди. В разі, якщо японська сторона і надалі ігноруватиме домовленості Харрісу необхідно було заявити про те, що США залучить методи, яким «Японія не в змозі протистояти» [Цит. по 1, с. 37].

21 серпня 1856 р. Харріс прибув до Сімоди, разом із своїм перекладачем голландцем Генріхом Хюскеном. Під час перебування в Японії вів важкі переговори з японською владою, метою яких була подальша імплементація комерційних статей договору, підписаного Перрі в Йокогамі. На відміну від комодора, який сприймався японцями, як великий володар «чорних» кораблів, консул не міг дозволити собі користуватися «дипломатією канонерок». Тим не менш, американцю вдалося добитися від сьогунського уряду бажаного.

29 липня 1858 р. на борту американського військового корабля «Поухатан», який прибув в гавань Едо за два дні до цього, була підписаний Договір про дружбу та торгівлю, який передбачав впровадження декілька допоміжних, вельми важливих привілеїв для США.

Стаття перша договору традиційно проголошувала «вічний мир» та дружбу між обома країнами. Президент США отримував право призначати

дипломатичного агента для проживання в місті Едо. Крім того, у всі відкриті порти призначалися консули, або консульські агенти. Дипломатичні агенти і генеральні консули Сполучених Штатів могли вільно пересуватися в будь-яку частину імперії з моменту початку виконання своїх службових обов'язків.

У свою чергу, японський уряд також отримував право призначати на постійне перебування дипломатичного агента в Вашингтон, а також направляти консулів в будь-який, або в усі порти США. Японські дипломатичні представники також могли вільно пересуватися країною.

Вельми важливою для розширення американських інтересів в Східній Азії, була друга стаття договору. Згідно з нею, президент Сполучених Штатів, на прохання японського уряду отримував можливість діяти як «дружній посередник» між Ніххоном та будь-якою європейською державою. Американські кораблі відтепер мали допомагати японським в усіх морях, де вони зустрічатимуться, а консули США мали захищати інтереси японських підданих в усіх країнах.

Третя стаття передбачала відкриття для іноземної торгівлі ще чотирьох портів. Зокрема, з липня 1859 р. передбачалося відкрити місто Каганава та Нагасакі, з січня 1860 – місто Нієгата, з січня 1863 р. – місто Хіого.

У разі, якщо порт Нієгата виявиться непристосованим для стоянки американських кораблі, обидва уряди повинні були визначити інший порт.

У той же час, проголошувалося, що через шість місяців після відкриття Каганави, Сімода закривалася для проживання та торгівлі іноземних громадян.

В усіх вищезгаданих містах американські громадяни могли проживати вільно, а також вони отримали привілеї орендувати землю, купувати будівлі для житла та зберігання товарів. В той же час, на викуплених, або орендованих приміщеннях заборонялося будувати укріплення або військові табори. Натомість, японці мали обгородити парканом місця компактного проживання іноземців та контролювати їх вихід та вхід [5, с. 172].

Як відзначив американський дослідник Деннет: «при укладанні договору, Харріс йшов в напрямку політичного союзу з Японією так далеко, як тільки він посмів. В той час як японці були заохочені набирати в США військово-морських та військово-морських інструкторів, було вирішено, що Японія відкриє три порти – Йокогама, Нагасакі і Хакодате, в яких здійснюватиметься постачання американських військово-морських кораблів. Харріс знав, що це надає велику перевагу його уряду та дозволить прибрати американський військово-морський склад в Гонконзі. Війна між Сполученими Штатами та Великою Британією здавалася йому можливою. Як Перрі хотів створити військово-морські бази на Бонін та Лю Чу, так і Харріс прагнув перетворити Японію на військову базу в ході переговорів із сьогунатом» [2, с. 361].

Проте погляди Харріса не співпадали з баченням ситуації У. С'юардом, який у 1861 р. зайняв піст Державного секретаря. Пропонована послом в Японії концепція відносин з сьогунським урядом, яка передбачала здійснення військового протекторату над країною не влаштувала нового Державного Секретаря. Він розумів, що в умовах Громадянської війни в США, Вашингтон не міг дозволити собі мати великі сили в тихоокеанському регіоні, які мали підтримувати реалізацію зовнішньополітичних ініціатив Харріса. Саме тому С'юард добився його відсторонення. В 1862 р. Харріса змінив новий американський посол, особистий друг С'юарда, Роберт Праян (1815–1882).

Одним з головних завдань нового посла було встановлення дружніх відносин із представниками іноземних держав в Японії. «Важливо зберігати дружні та довірливі стосунки з представниками західних держав. Ви не маєте шукати будь-яких ексклюзивних переваг та разом з ними підтримувати престиж західної цивілізації в Едо. Коротше кажучи, ви повинні відкинути всі негативні спогади про європейські ревності та антипатії, для того щоб японці належним чином оцінили не тільки інститути нашої країни, але і основи християнства та західної цивілізації в цілому» [4, с. 194], – писав Державний секретар.

Виконуючи інструкції Білого Дому, Праян одразу ж активізував контакти зі своїми колегами, особливо з англійською та французькою місією. У своєму листі С'юарту від 9 червня 1862 р., Праян зазначав: «сер, я із великим задоволенням повідомляю вам, що між послами Франції та Великої Британії у Японії та мною встановлені найтепліші відносини... Між нами встановилося повне порозуміння в питаннях, де наші держави мають спільний інтерес. Минулого місяця ми провели дві офіційні зустрічі, з метою обговорення та формування спільної позиції щодо головних японських справ» [3, с. 949].

Вперше нові тенденції в японській політиці Вашингтону проявилися в першій половині 60-х рр. XIX ст. Навесні 1864 р., у зв'язку з тим, що антизахідні настрої при імператорському дворі все більш посилювалися, і навіть ходили слухи про вигнання іноземців з Йокогами, західні представники в черговий раз погодилися з необхідністю спільної боротьби за те, щоб Японія залишалася відкритою для іноземної торгівлі. 18 травня була проведена спільна зустріч представників чотирьох держав: США, Великої Британії, Франції та Голландії, на якій була продемонстрована прихильність всіх сторін до співробітництва в Японії. Зокрема, Праян заявив, що «Сполучені Штати повинні брати участь у захисті наших спільних прав та інтересів» [4, с. 334].

У результаті проведення наради був підписаний спільний протокол, в преамбулі якого зазначалося: «представники Великої Британії, Франції, США та Нідерландів, враховуючи важкий стан справ, який є сьогодні в Японії, заявляють про своє право на об'єднання з метою винайдення засобів для запобігання даної ситуації» [4, с. 334].

22 травня, на черговій консультаційній зустрічі були сформульовані п'ять принципів для співробітництва. Перший з них проголошував нейтралізацію ворожих до іноземців японських політичних сил; другий передбачав спільну боротьбу за дотримання договірних прав; третій закликав до захисту відкритих портів від будь-яких нападів; четвертий забороняв вимагати від японської влади будь-яких територіальних поступок і, нарешті, п'ятий принцип полягав у утриманні від будь-якого втручання в юрисдикцію японської влади.

5 липня 1864 р. спільний комітет іноземних держав вирішив самостійно відкрити «внутрішнє японське море», що, перш за все, означало розблокування протоки Сімоносеки, прохід до якої контролювався даймьо, який виступав за вигнання з Японії «гайдзинів». Для цієї цілі було вирішено створити спільну ескадру, в яку увійшли всі наявні військові та транспортні судна. Зокрема, передбачалося задіяти один американський, п'ятнадцять англійських, чотири голландські та три французькі кораблі.

У цьому конфлікті, який продовжувався чотири дні, прийняв участь один американський корабель «Та Кіанг», який був зафрахтований у купця-громадянина США.

Спільна військова експедиція в Сімоносеці мала великий успіх. Всі батареї, які раніше закривали вхід до протоки, були зруйновані, а даймьо був принижений. Це було досягнуто ціною 12-ти життів, ще 56 чоловік були поранені.

Були і більш важливі наслідки. Після перемоги союзних сил, більшість японських князів, які колись виступали за збройну боротьбу проти іноземців, зрозуміли, що технічно вони значно слабкіші за своїх ворогів і багато з них припинили подальшу боротьбу.

6 жовтня в Едо відбулася перша конференція, яка була визначити юридичні результати закінчення військової операції спільних сил. Бакуфу беззастережно погодився платити контрибуцію, проте відмовлялося від переговорів стосовно відкриття нових портів, очікуючи прибуття представника від мікадо. Тим не менш, сьогун погодився добиватися ратифікації договору в Кіото.

Наступного дня відбулася зустріч конфіденційного характеру з японськими сановниками, на якій були присутні лише англійський та американський представники. В її ході розглядалося широке коло питань, серед яких узгодження позицій щодо іноземної торгівлі з боку сьогуната та мікадо, на чому особливо наполягали англійський посол Алкок та Праян. Їх дратувало те, що договори, які укладаються з бакуфу, не ратифікувалися імператором, навколо якого перебували радники з явними антизахідними поглядами. Звичайно, що після розгрому антизахідних сил, престиж руху проти засилля іноземців значно знизився і представники США та Великої Британії вважали, що в них є шанси добитися узгодження позицій Едо та Кіото. В обмін на те, що мікадо проявить поступливість, Алкок вважав, що в імперську столицю потрібно передавати частину митних надходжень, які раніше повністю йшли в скарбницю сьогуна.

Проте головною вимогою, яку західні представники ставили вже до імператора полягала в тому, щоб він ратифікував всі існуючі домовленості з бакуфу, щодо відкриття, як раніше окреслених, так і нових портів та міст для торгівлі. Маючи у своєму розпорядженні переможну, міцну ескадру, Алкок та Праян наполягали на повному виконанні договорів та пропонували перенесення остаточних переговорів в Кіото. Для цього, вони збиралися направити частину ескадри в портове місто Осака, яке знаходилося недалеко від імперської столиці. Західні представники погодилися почекати 30 днів відповіді від мікадо. Інші ж питання, зокрема, питання виплати компенсацій та контрибуцій розглядалися досить швидко і в атмосфері загальної згоди [4, с. 366].

Через кілька днів Такемото Кай-но-Камі повідомив, що імператор погодився відмовитися від подвійного підходу у відносинах з іноземцями. Крім того Кіото відмовився від планів закриття Йокогами для іноземців. Також було вирішено продовжити переговори, стосовно контрибуції а також відкриття портів та протоки. Японці запропонували свій проект, згідно з яким іноземці можуть обирати – чи платити компенсацію, чи замість цього відкрити нові порти для західної торгівлі.

Врешті-решт, 22 жовтня 1864 р. між дипломатичними представниками США, Великої Британії, Франції, Голландії з одного боку та бакуфу з іншого була підписана конвенція, яка проголошувала, що «у зв'язку з ворожими актами принца Нагато, західні держави були змушені спрямувати об'єднані зусилля для знищення

укріплень в протока Сімоносеки, які були зведені даймьо для знищення іноземних кораблів та закриття іноземної торгівлі». При цьому бакуфу мало відшкодувати всі збитки та витрати даної військової експедиції [7].

Конвенція складалася з чотирьох статей. Перша з них встановлювала суму відшкодування, в яку входили збитки, нанесені діями принца Нагато, а також витрати, які понесли західні країни в ході організації та проведення каральної акції. Бакуфу зобов'язувалися виплатити 3 млн. долл.

Друга стаття встановлювала порядок виплати компенсації. Перший транш дорівнював 500 тис. долл. Залишки даної суми передбачалося виплатити протягом кількох років. Слід згадати, що розподілення даної суми між державами-переможницями відбувалися відповідно до їх внеску з загальну перемогу. Спочатку Праян наполягав, що США мали отримати 150 тис. долл. в якості контрибуції і ще 20 тис. в якості відшкодування витрат. Однак, спільна рада вирішила виплатити Сполученим Штатам єдино разовий транш у розмірі 140 тис. долл, вказуючи на те, що американці надали скоріше моральну підтримку, ніж матеріальну та військову. Посол погодився з цим, проте добився того, щоб принципи розподілення коштів, отриманих від японців, не були включені до тексту меморандуму [4, с. 371].

Третя стаття проголошувала, що в разі невиплати грошової компенсації, західні країни погоджувалися прийняти в якості її еквіваленту відкриття всіх японських портів для західної торгівлі.

Слід відзначити, що саме Праян схвалив велику суму контрибуції оскільки мав надію, що це спонукає японський уряд до того, щоб не платити, а відкривати нові порти. США, які отримували найменшу частку від загальної суми виплат були зацікавлені саме в такому розвитковій події.

Нарешті, четверта стаття проголошувала, що конвенція має бути ратифікована протягом 15 днів [7].

Після підписання конвенції 1864 р. було вирішено, що всі нерегульовані питання у відносинах між Японією та західними державами нарешті вирішено. Сполучені Штати, політичну лінію яких в даний період реалізовував С'юард та Праян, здавалося, отримали чергову перемогу. Проте, якщо простежити всю еволюцію політики США починаючи від відкриття Ніххону і закінчуючи досліджуваними подіями, то виявляється, що це зовсім не так.

Очевидно, що США, які кілька років тому були найбільш значущою силою в Японії та виступили локомотивом для її відкриття, вже на початку 60-х рр. XIX ст. поступилися лідерством своєму головному конкуренту в Східній Азії – Великобританії. І саме остання зіграла провідну роль у придушенні руху за денонсацію договорів із західними державами. Вірогідно, до зменшення ролі американців в японських справах призвела Громадянська війна в США, яка, як відзначалося раніше спричинила подібні процеси і в Цинській імперії. Як відзначав американський дослідник Деннет: «Лондон діяв вже більш рішуче, чого не вистачало американській політиці. Напередодні закінчення Громадянської війни, Сполучені Штати остаточно поступилися своїм пріоритетом Англії в Японії» [2, с. 393].

За думкою історика, американці в даний період хиталися між двома курсами. З одного боку, вони вважали вкрай важливим співпрацю з іншими країнами, які боролися за збереження системи договорів – Англія, Франція та Голландія. З іншого боку, вони и також намагалися показати Японії своє миролюбство та

здатність до компромісу. «Ці два підходи, які часто суперечили один одному, обумовлювали нерішучість американської політики в Японії, чого вистачало англійцям, які скоро почали домінувати в країні» [2, с. 394], – писав Деннет.

Про залежність американської східноазійської політики від подій всередині країни писав і інший американський дослідник Пейсон Джексон Тріт у своєму фундаментальному дослідженні «Ранішні дипломатичні відносини між Сполученими Штатами та Японією. 1853–1855». Зокрема він відзначав: «характеризуючи ставлення американського уряду до подій в Японії на початку 60-х рр. XIX ст., ми маємо пам'ятати, що Сполучені Штати брали участь у великій громадянській війні і влітку 1863 р. вірогідність перемоги Конфедерації була вельми високою... З цієї причини пан С'юард завжди радив американським представникам співпрацювати з представниками європейських держав в питаннях відстоювання договірних прав» [4, с. 306].

Таким чином, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., під тиском внутрішньополітичних обставин, зокрема, війни піж Північчю та Півднем, американський уряд був змушений відмовитися від плану перетворення Японії на протекторат, який був запропонований послом в країні Т. Харрісоном. Заключивши в 1858 р. новий договір з бакуфу, він забезпечив США виключні економічні та політичні переваги в «країні вранішнього сонця», проте Державний секретар У. С'юард, розуміючи, що в даний період у Вашингтону не вистачить військових та фінансових можливостей для реалізації його пунктів, віддав перевагу іншій зовнішньополітичній стратегії. Курс, розроблений Державним секретаріатом, передбачав активізацію контактів з іншими великими державами в Японії, зокрема, Англією та вироблення спільних принципів торгівельного освоєння країни. Концепція С'юарда, яку втілював в життя новий посол в країні Праян, стала першим проявом тієї зовнішньополітичної доктрини, які в наступні періоди стане домінуючою в дипломатії Вашингтону.

Література

1. Носов М. Г. Отношения между США и Японией в период заключения «неравноправных договоров» (1854–1867) / М. Г. Носов // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – № 2. – С. 36-51.
2. Dennet T. Americans in Eastern Asia / T. Dennet – N.-Y.: The Macmillan company, 1922. – 725 p.
3. Papers relating to foreign affairs of United States. Part I. – W.: Government printing office, 1864. – 727 p.
4. Treat P. The early diplomatic relations between the United States and Japan, 1853–1865 / P. Treat.: John Hopkins Press, 1917. – 459 p.
5. Treaties between the United States of America and China, Japan, Lewchew and Siam. – Hong Kong. – 1862. – 205 p.
6. The Complete Journal of Townsend Harris First American Consul General and Minister to Japan. – N.-Y.: Doran & Co, 1930. – 678 p.
7. «Japan – October 22, 1864. Indemnity» (18 Stat. 459), October 22, 1864, Treaties, Available from: ProQuest® Congressional, URLED June 27, 2013. [Electronic resource]. – URL: <http://congressional.proquest.com/congressional/docview/t53.d54.00018-stat0459200002?accountid=9902>.

Alexander Naboka, Ph.D. in History, Associate Professor, Lugansk Taras Shevchenko National University Ukraine.

THE BEGINNING OF THE FORMATION OF THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE US FOREIGN POLICY: THE WASHINGTON DIPLOMACY IN JAPAN IN 50 – 60TH OF THE XIX CENTURY

***Abstract.** The article presents the process of the conceptual foundations of the modern American foreign policy, which, in the author's opinion, was proceeding in the middle of the XIX century in Japan. After the Commodore M. Perry had opened the country for a trade with Western countries in 1854, the USA, for some time, tried to use it as their own protectorate. However, very soon, under the pressure of the domestic circumstances, in particular the Civil war between the South and the North, Washington was forced to change the strategy of the Japanese policy. The policy of the active cooperation with other Great Powers and the development of the conduct of business rules were taken. The author of the change of US policy in East Asia became Secretary of State William Seward. He has made retirement a supporter of the old course – US Ambassador to Japan – T. Harris and appointed to his position his friend and supporter of Robert Pruyn. Pruyn became supporter of rapprochement with Britain. The new geopolitical union finally took shape in the struggle against anti-Western movement in Japan in the mid XIX century. In alliance with other great powers, the US and the UK managed to defeat supporters of closing the country to foreign trade.*

***Key words:** USA, Japan, W. Seward, T. Harris, the Convention of 1864.*

УДК 327.8 (7+5-12)

Інна Підберезних,
кандидат історичних наук, доцент,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ
СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО
КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ**

***Анотація.** У статті зроблена спроба розглянути та піддати аналізу реалізацію зовнішньополітичної стратегії Америки щодо Асоціації держав Південно-Східної Азії, висвітлити геополітичні відносини США та АСЕАН, дослідити основні тенденції розвитку політико-економічних зв'язків та міжнародної безпеки в зазначеному регіоні. Дослідження присвячене висвітленню проявів політики, дипломатії другої адміністрації президента США Барака Обами щодо країн Південно-Східної Азії та визначено перспективи подальшого співробітництва. Автором досліджуються процеси взаємовпливів регіональної та глобальної міждержавної взаємодії. Доведена значна роль США у взаєминах і регіональній безпеці країн Південно-Східної Азії. В результаті проведеного аналізу виділено ряд питань, які залишаються предметом прогнозування та розроблення фахівцями в галузі історії та міжнародних відносин. Науково аргументовано, що стратегії хеджування від США є відносними. Для держав Південно-Східної Азії роль США має вирішальне значення і тільки від них залежить, чи зможуть ці країни ввести в дію свої стратегії. Стратегії є значною прагматичною альтернативою, включають в себе ряд заходів, спрямованих на запобігання і протиставлення дестабілізуючих владу. Якщо Вашингтон захоче підтримати їх, то це допоможе найбільш ефективно зосередитися на дипломатичних і економічних аспектах в розширенні його впливу на ці регіони.*

***Ключові слова:** АСЕАН, АТР, зовнішньополітична стратегія, національні інтереси, регіональний вплив, США.*

«Америка розвертається в бік Азії. На це вказує присутність Барака Обама на саміті Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN)... США намагаються повернути назад процес ослаблення своїх позицій у Південно-Східній Азії» досить влучно зазначив В. Каспрук зважаючи на те, що до 2011 року відносини не те що не були гладкими, а знаходили свої «камені спотикання» [9].

Виділяючи основні думки серед дослідників політичних відносин між Вашингтоном та АСЕАН, можна визначити три течії: по-перше, США змушені приділяти увагу країнам ПСА через те, що їх бурхливий економічний розвиток змушує американців зважати на інтереси цих країн; по-друге, піднесення Китаю спонукає США шукати нових союзників у близькому до КНР регіону, щоб ті мали можливість скласти конкуренцію комуністам. Це яскраво відображається на підтримці Джорджем Бушем та Бараком Обамою Філіппін, у їхніх територіальних суперечок з Китаєм. Також можна віднести всебічну підтримку Таїланду, як суперника китайських прибічників, Лаосу та Камбоджі. Окрім цього слід згадати про інвестиції США в країни регіону. Вони склали 157 млрд. доларів, що в тричі менше їх інвестицій в Китай та в 16 разів менше ніж у Індію; по-третє, намагання США завоювати швидкозростаючі ринки, скласти конкуренцію трьом найбільшим суперникам у регіоні КНР, Японії та Індії [1, с. 158].

Ураховуючи важливість вивчення усього спектру проблем, пов'язаних з країнами ПСА, розвиток міжнародних відносин США з ПСА викликало науковий інтерес зарубіжних (англомовних) [12-21] і «слов'яномовних» дослідників [1-11]. Однак, у вітчизняній науці узагальнюючої праці, яка б з'ясувала усі аспекти розвитку та вивчила стратегічні інтереси політики США в ПСА, дослідниками створено не було. Більшість праць носить узагальнюючий характер, подаючи зовнішню політику Сполучених Штатів в країнах ПСА загалом.

Під час підготовки статті проаналізовано праці американських та азійських учених. Серед американських авторів, об'єктом зацікавлення яких була дана проблема, варто відзначити Карла Д. Джексона, директора Програми досліджень Азії, професора досліджень ПСА в університеті Джона Хопкінса [20]. Джон Дж. Брендон, директор Азіатського фонду за програмою регіонального співробітництва у Вашингтоні, округ Колумбія, акцентує увагу на бажанні США створити так званий «стратегічний стрижень», стосовно політики з Королівством Камбоджа [16]. Привертає увагу дослідження Роберта Керрі, члена сенату США. Автор послідовно розкрив тематику партнерства США та Південно-Східної Азії [18].

Окрім цього, значний внесок у дослідження з реалізації зовнішньополітичної стратегії США щодо країн ПСА зробили Чарльз Х. Стівенсон [13], Джошуа Курланцік [17].

Серед азійських дослідників важливий вклад у розкриття реалізацій зовнішньополітичних стратегій США щодо ПСА зробили тайванські науковці Тоні Тай-Тін Лю та Хун Мін-Те [15]. Важливою особливістю згаданих робіт є те, що у них в основному акцентується увага на аналізові щодо вирішення зміни політики США в Південно-Східній Азії.

Метою статті є аналіз ситуації з реалізації зовнішньополітичної стратегії США щодо країн ПСА та визначення перспектив в подальшому дослідженні цієї проблеми.

Найактивніші дискусії з проблеми порядку і глобальної стратегії США (після закінчення холодної війни) проходили під час правління демократичної адміністрації Клінтона. На початок XXI ст. одним з підсумків ідейно-політичних дискусій і примітним фактом в діяльності американського співтовариства стало зближення позицій фахівців з міжнародних питань, які представляють консервативний та ліберальний напрями американської політичної думки. Це знайшло своє відображення в схожості оцінок результатів холодної війни (перемога США і Заходу), ролі Сполучених Штатів в постбіполярному світі, прагненні виробити наддержавну стратегію, яка могла б забезпечити довготривале лідерство США в світі та надійний захист і стабільне безпечне міжнародне оточення.

Враховуючи, що Сполучені Штати зайнялися конструюванням нового світового порядку в найбільш сприятливих для них умовах і приступили до здійснення відповідної глобальної стратегії, важливо проаналізувати ідейно-політичні дискусії, що проходили в 1990-ті роки, та розглянути ті концепції світового порядку і зовнішньої політики США, які були запропоновані провідними американськими зовнішньополітичними центрами і експертами, і які багато в чому впливали на розробку офіційної зовнішньополітичної стратегії (доктрина Клінтона). При цьому слід враховувати, що ідеологічний чинник (ідейна історична спадщина) не втратила своєї значущості після закінчення холодної війни і, як і раніше, залишається настільки ж важливою при плануванні міжнародної діяльності США, як і практичні інтереси держави [3, с. 164].

В американській політичній науці ставиться питання про те, що глобалізаційні процеси, які збільшують небезпеку глобального безладу, а також наростання настрою антиамериканізму ставлять під загрозу стійкість позиції США як єдиної наддержави. Все ще зберігається перевага в сфері торгівлі і фінансів, проте, перевага політичної і військової потужності США вже не є настільки приголомшливою, значно ослабла здатність нав'язувати свою волю таким союзникам як Європа і Японія, стало набагато складніше застосовувати силові стратегії для вирішення своїх завдань. Акцентується увага на тому, що традиційні зовнішньополітичні стратегії, які спираються лише на військову силу і економічну потужність, в нових умовах не здатні повною мірою реалізувати інтереси світового гегемона.

Перед американськими ученими і політиками постає завдання розробки нових стратегій управління і контролю глобальним простором, які дозволили б їм зберегти статус великої держави, і, одночасно, зекономити ресурси. Так, проблема розробки нового світового порядку і нових зовнішньополітичних стратегій, найбільш ефективних в умовах глобального світового простору, стає центральною в американській політичній науці.

На думку американських політологів, світове лідерство США в рамках колективного регулювання світових процесів спільно з іншими провідними державами надасть можливість укріпити свої позиції в глобалізованому світі. Відповідно до даної стратегії починають активно розроблятися нові підходи для зміцнення позицій США, лідерство яких має бути прийняте світовою спільнотою як узаконене: «Якщо Сполучені Штати бажають зберегти у себе вдома устрій життя і свободу, яким вони настільки прихильні, їм необхідно забезпечити легітимність свого панування за межами Америки» [18].

Політика адміністрації Б. Обама в Азійсько-Тихоокеанському регіоні суттєво відрізняється від політики попередньої адміністрації Дж. У. Буша. Її характеризує по-перше, пріоритетність регіону в американській зовнішній політиці, по-друге, прагнення адміністрації Обама повернути регіональне лідерство США в АТР, по-третє, підтримувати стабільність і баланс сил в регіоні та долучитися до регіональних інтеграційних процесів. Таке зрушення пояснюється не лише різними підходами демократичної і республіканської адміністрацій до пріоритетів зовнішньої політики США, а передусім глобальними зрушеннями в розстановці сил на міжнародній арені – переміщенням до АТР рушійного центру світової економіки; зростанням у зв'язку з цим політичного впливу регіональних держав, передусім Китаю; посиленням нестабільності через конкуренцію між регіональними центрами сили, виникненням нових нетрадиційних загроз в сфері безпеки [2].

Адміністрація Обама прийшла в Білий дім, коли втрата США глобального і регіонального лідерства в АТР стала очевидною. В цей час Р. Хаасс, президент американської Ради із зовнішніх справ, характеризував міжнародні відносини в термінах «без полярності», а З. Бржезінський, інший провідний теоретик зовнішньої політики США, виступив з ініціативою створення «великої двійки» («02») між США і Китаєм. Прийшовши в офіс, адміністрація Обама зробила наголос на статусі США як Тихоокеанської держави і розпочала політику активного дипломатичного залучення в АТР, паралельно реалізуючи завдання «відповідального» завершення війн в Іраку та Афганістані. Сприятливим тлом для цього стало народження президента Обама на Гавайях і чотири роки дитинства, проведені в Індонезії. «Як перший тихоокеанський президент Америки, я обіцяю вам, що ця тихоокеанська нація буде зміцнювати і підтримувати наше лідерство у цій життєво важливій частині світу», – заявив президент Обама під час свого першого візиту до Токіо в листопаді 2009 р. [20].

Тривалий час США були домінуючою силою в Південно-Східній Азії. В регіоні було очевидним обидва аспекти американської влади – лідерство і гегемонія. Гегемонія означала не просто нав'язування США своєї зверхності регіональним державам, але і їх готовність приймати її через численні довготермінові переваги економічного і безпекового характеру, які вони отримували у зв'язку з цим. Після завершення холодної війни виявилось прагнення регіональних центрів сили до більш рівноправних відносин з США, їх небажання приймати американське домінування. На рубежі ХХ–ХХІ ст. стала також очевидною ерозія американського лідерства в регіоні. Вона була викликана невдоволенням регіональних держав нав'язуванням США неоліберальної економічної моделі, демократії як системи управління, власного розуміння глобалізації; політикою США під час Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр.; антиісламською риторикою в ході антитерористичних заходів адміністрації Дж. У. Буша, війнами в Афганістані й Іраку; недостатньою увагою адміністрації Дж. У. Буша до розвитку політичних відносин з регіоном [14].

Підґрунтям втрати глобального і регіонального лідерства США стало послаблення економічної й ідеологічної складових американської влади. Із завершення холодної війни США перестали бути лідером у стримуванні комунізму. Зміни в системі економічних відносин в умовах глобалізації призвели до перенесення виробництва в авангардні країни, що розвиваються і перетворення їх

на рушійну силу світової економіки (якщо в 1953 р. США виробляли близько 45% світового виробництва, в 2009 р. – лише 20%). Глобальна фінансово-економічна криза, що розпочалася в США в 2008 р., завдала значного удару привабливості американської моделі розвитку, поставила питання про реформування і створення нових міжнародних інституцій, запровадження нової світової резервної валюти.

Паралельно зростає регіональний вплив Китаю. Вже Азійська криза призвела до суттєвого покращення іміджу КНР через відмову Пекіну девальвувати юань, що могло спричинити поглиблення кризи. Після вступу Китаю до ВТО в грудні 2001 р. він став провідною силою посткризового відновлення регіональних економік. У 1997 р. утворився перший регіональний форум в складі лише азійських країн «АСЕАН+3» (АСЕАН, Китай, Японія, РК), який перетворився на форум не лише фінансового, як спочатку передбачалося, але також політичного, торгівельно-інвестиційного, виробничого, соціально-культурного співробітництва країн Східної Азії. Організація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), яка за адміністрації Б. Клінтона була провідною силою економічної інтеграції регіону в 1990-ті рр., втратила свою центральну роль в цьому процесі. США виявилися виключеними як з «АСЕАН+3», так і Східноазійського саміту, створеного в грудні 2005 р. [4].

В основу зовнішньої політики США за адміністрації Б. Обами покладено концепцію «розумної влади», що ґрунтується на поєднанні принципів і прагматизму, відмові від жорсткої ідеології, використанні повного набору дипломатичних, економічних, військових, політичних, юридичних і культурних заходів здійснення політики, пріоритетним серед яких є дипломатія. В умовах обмеженості ресурсів США визначено потребу вибору пріоритетів зовнішньої політики. Ці положення були розвинуті у багатьох виступах Держсекретаря Х. Клінтон, яка підкреслювала, що майбутнє політики визначатиметься в Азії, а не в Афганістані чи Іраку, і США мають бути в центрі цих подій [14]. Відтак, визначено пріоритетні напрямки політики США в АТР: посилення двосторонніх союзів в сфері безпеки; поглиблення відносин з провідними країнами, що розвиваються, включаючи Китай; залучення до регіональних багатосторонніх інституцій; поширення торгівлі й інвестицій; розвиток широкої військової присутності; захист демократії і прав людини.

Варто зазначити, що США також бажають створити так званий «стратегічний стрижень» стосовно політики з Королівством Камбоджа. Така стратегія передбачала по суті динамічне скорочення присутності США на Близькому Сході, натомість, повинна була приділятися більша увага Південно-Східній Азії. Така стратегічна політика зіткнулась з безліччю проблем в соціальній сфері країни. Не зважаючи на це та деякі інші перешкоди, уряд Б. Обами прагнув зблизитись з регіоном ПСА. Їхньому зближенню перешкоджало те, що США були єдиною великою країною, яка не має угоди про вільну торгівлю з АСЕАН. У світлі економічних труднощів США, країни ПСА були стурбовані тим, що Вашингтон не в змозі підтримувати свою офіційну прихильність до регіону. Держсекретарем Клінтон зазначено, що Азія має вирішальне значення для майбутнього Америки і займається життєво важливими питаннями для майбутнього Азії. Південно-Східна Азія є важливим елементом стратегічного обчислення Сполучених Штатів, і Америка повинна займатися цією країною і вкладати більше конструктивних зусиль в цю важливу частину світу [16].

Таким чином, ці відносини вкотре доводять, що країни ПСА та США мають взаємний стратегічний інтерес. Тим не менш, Сполучені Штати прихильно знехтували своїми потребами і потенціал їх зростав протягом майже двох десятиліть. З економічною кризою в АСЕАН в кінці 1990-х років відновлення дипломатичних відносин США – В'єтнам, і недавньої міжнаціональної ворожнечі в Індонезії сприяли тому, що регіон і його країни-члени повернулися на міжнародний горизонт. Південно-Східна Азія стала п'ятим, за величиною, партнером США. Сполучені Штати підтримують регіональну безпеку, зберігаючи надійну військову присутність і життєздатність регіонального навчання та підтримку структур. Отож, такий виток дій допоможе запобігти як внутрішньо-регіональним конфліктам, так і пануванню зовнішніх сил [18].

Що ж до відносин США з Індонезією, то допомога розвивати економічні та політичні реформи в Індонезії в даний час в «муках соціальної, політичної та економічної нестабільності» матиме важливі наслідки як в регіоні, так і в світі. Індонезія є четвертою у світі найбільш населеною країною і опорою АСЕАН та має найбільшу в світі мусульманську громаду. Але ще й, звичайно, є також основним експортером нафти та єдиним азійським членом Організації країн-експортерів нафти [19].

Отже, аналіз стратегічної політики Сполучених Штатів в Південно-Східній Азії показав, що вона виступає похідною від американської глобальної стратегії, спрямованої на створення, підтримку й збільшення могутності за рахунок володіння найбільш сприятливим просторовим положенням, яке досягається за допомогою воєнних і невоєнних засобів.

Водночас досліджено, що попри опозицію Вашингтона під впливом азійської фінансово-економічної кризи кінця 1990-х років відбулося формування двох паралельних процесів регіональної інтеграції – за участі та без участі США.

В сучасних міжнародних відносинах регіон Південно-Східної Азії грає зростаючу роль у геополітичному та економічному значенні. Відомо, що даний регіон, загальною площею 4 млн. км² і населенням в 593 млн. чол., в сукупності приносить до 3,120 трлн. \$ світового ВВП, є 5-м після США, ЄС, Японії і КНР світовим фінансовим центром. Також ПСА є одним з найбільш динамічно розвиваючих регіонів світу, завдяки сконцентрованим в ньому економікам НІС (Таїланд, Сінгапур, Індонезія, Малайзія, Філіппіни) [11, с. 84].

Зараз досить складно оцінювати протистояння чи співробітництво між США і АСЕАН, тому відносини між двома гравцями є суперечливими. Хоча на даний момент, при обліку ряду факторів, потенціал США дає більше перспектив для міжнародного лідерства.

Отже, країни Південно-Східного регіону – це, насамперед, чудові ринкові партнери, і що немало важливо, це сировинна база, якою США користується, створюючи в деякій мірі обмін ресурсами. Не можна засуджувати США, адже вони дійсно дають підтримку тим, хто цього потребує. Проте, часто це все виглядає не так шляхетно та прекрасно.

Література

1. Арешидзе Л. Г. Международные отношения в Восточной Азии. Угрозы и надежды / Л. Г. Арешидзе. – М.: Междунар. отношения, 2007. – 296 с.
2. Баранова Н. С. Північно-Східна Азія у доктринальних засадах тихоокеанської політики США (кінець 1990-х – 2000-і роки) / Н. С. Баранова. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – 2003. – Вип. 43 (ч. II). – С. 29-31.

3. Васильев Л. Е. АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы / Л. Е. Васильев. – М.: ИД «ФОРУМ», 2010. – 368 с.
4. Гончарук А. З. Забезпечення стабільності в АТР: запорука розвитку чи чинник стагнації? / А. З. Гончарук // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3-4. – С. 43.
5. Городня Н. Д. Еволюція політики США в Південно-Східній Азії в постбіполярний період / Н. Д. Городня // Проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 2. – С. 89-105.
6. Городня Н. Д. Країни Східної Азії в першому десятилітті XXI ст.: регіональні інтеграційні ракурси та глобальні пріоритети / Н. Д. Городня // Дослідження світової політики. – 2010. – Вип. 50. – С. 198-227.
7. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.): монографія / Н. Д. Городня. – К.: «Прінт-Сервіс», 2014. – 528 с.
8. Лексютина Я. В. Политика США в Юго-Восточной Азии при Б. Обаме: укрепление союзнических отношений и формирование новых партнерств / Я. В. Лексютина // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Изд-во «Грамота», 2012. – № 7 (21). – Ч. 2. – С. 108-112.
9. Каспрук В. Америка повертається в Південно-Східну Азію / В. Каспрук // Український тиждень. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/36177>.
10. Урляпов В. Ф. «Новое пришествие» США в Юго-Восточную Азию / В. Ф. Урляпов // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. – 2011. – № 17. – С. 19-31.
11. Шаклеина Т. А. Современные американские концепции мирового лидерства / Т. А. Шаклеина. – М.: ИСКРАН, 2000. – 162 с.
12. Beeson M. The United States and East Asia: The decline of long-distance leadership? / M. Beeson // The Asia-Pacific Journal: Japan Focus, 2009. [Electronic resource]. – URL: <http://www.japanfocus.org/-Mark-Beeson/3240>.
13. Charles H. Stevenson. U.S. Foreign Policy in Southeast Asia: Implications for Current Regional Issues / H. Charles Stevenson // Contemporary Southeast Asia Vol. 14, No. 2. September, 1992. [Electronic resource]. – URL: <http://www.jstor.org/action/showPublisher?publisherCode=iseas>.
14. Clinton H. America's Pacific Century / H. Clinton // Foreign Policy. October, 2011. [Electronic resource]. – URL: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2011/10/20111011161233su0.8861287.html#axzzl dsvxWPCD>.
15. Hung Ming-Te & Tony Tai-Ting Liu. U.S. Foreign Policy in Southeast Asia under the Obama Administration: Explaining U.S. Return to Asia and Its Strategic Implications / Hung Ming-Te & Tony Tai-Ting Liu // USAK YEARBOOK Vol. 5. – 2012. [Electronic resource]. – URL: http://www.academia.edu/4690617/U.S. Foreign Policy in Southeast Asia_under_the_Obama_Administration_Explaining_U.S. Return to Asia and Its Strategic Implications.
16. John J. Brandon. A Strategic Pivot in U.S.-Southeast Asia Relations in 2012 / J. John Brandon. // IN THE NEWS. January, 4. – 2012. [Electronic resource]. – URL: <http://asiafoundation.org/in-asia/2012/01/04/a-strategic-pivot-in-u-s-southeast-asia-relations-in-2012>.
17. Joshua Kurlantzick. U.S. Strategic Signals in Southeast Asia / Joshua Kurlantzick // Council on foreign relations. July 10, 2012. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/world/us-strategic-signals-southeast-asia/p28685>.
18. J. Robert Kerrey. The United States and Southeast Asia / J. Robert Kerrey // Council on Foreign Relations Press. No. 34 July 2001. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/asia-and-pacific/united-states-southeast-asia/p3979>.
19. J. Robert Kerrey, Robert A. Manning. The United States and Southeast Asia. A Policy Agenda for the New Administration / J. Robert Kerrey, Robert A. Manning // Council on foreign relations. July 2001. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/asia-and-pacific/united-states-southeast-asia/p3979>.
20. USAPC Washington Report with Prof. Karl D. Jackson. – 2010. [Electronic resource]. – URL: <https://www.eastwestcenter.org/fileadmin/resources/washington/jackson0710.pdf>.
21. Why Southeast Asian Studies at SAIS? [Electronic resource]. – URL: <https://www.sais-jhu.edu/content/southeast-asia-studies#overview>.

Inna Podbereznykh, Ph.D. in History, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea State University Nikolaev, Ukraine.

REALIZATION OF FOREIGN-POLICY STRATEGY OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN COUNTRIES OF SOUTH-EAST ASIA

Abstract. *The article attempts to analyze and consider implementation of foreign policy strategy of America on the Association of Southeast Asian Nations; highlights the geopolitical relations of the USA and ASEAN. Also examines the main trends of political and economic relations and international security in that region. In the article the expression policy, diplomacy, the second administration of President Barack Obama's ASEAN countries. Showing realities relations of Southeast Asia and the United States identified the prospects for further cooperation. The interaction processes of regional and global inter-state agreement cooperation are studied. It's proved a significant role of the USA in the relations and regional security of Southeast Asian countries. The analysis highlighted a number of issues which remain as the subject of forecasting and researching of experts in history and international relations. It's scientific reasoned that the hedging strategy of the United States are relative. For the states of Southeast Asia the US role was crucial and only on these countries depend whether they can't or not bring to life their strategies. Strategies are a significant pragmatic alternative way to include a number of activities aimed to preventing and contrasting the destabilizing power. If Washington wants to support them, it will help to focus on the most effective diplomatic and economic aspects in the expansion of its influence on these regions.*

Key words: ASEAN, APR, foreign policy strategy, national interests, regional influence, USA.

УДК 3273\327 (477)

Олена Пархомчук,
доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Марія Кононенко,
аспірантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ФАКТОРУ НА КИТАЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В РЕГІОНІ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Анотація. *Стаття присвячена важливій науковій проблемі – визначенню впливу енергетичного фактору на динаміку китайсько-американських відносин в регіоні Перської затоки. Перська затока грає найважливішу роль в системі глобальної енергетичної безпеки. В постбіполярний період політична роль Китаю в регіоні Перської затоки відчутно активізується. Намаганням США одноосібно контролювати безпеку Затоки Китай протиставляє налагодження зв'язків з країнами регіону, що визначається комплексом його геополітичних та гео економічних інтересів. Політика КНР в регіоні Перської затоки являє собою, з одного боку, важливу частину її глобальної стратегії, близькосхідного напрямку її зовнішньої політики, з іншого – окремий напрям політики, що має специфічні характеристики, мотиваційні фактори та практичні засоби реалізації.*

З'ясовано пріоритети зовнішньої політики Пекіну в відносинах з зовнірешіональними акторами в контексті суперництва за вплив в регіоні. Доведено, що КНР, на відміну від США, не визначає головні напрями геополітичних процесів в регіоні Перської затоки. Політика США в Перській затоці виступає в якості головного зовнішнього фактору формування і реалізації політики Китаю, а його енергетична безпека багато в чому буде

залежити від рівня координації та взаєморозуміння з Сполученими Штатами.

Ключові слова: США, КНР, Перська затока, РСАДПЗ, Близький Схід, енергетичний фактор.

Враховуючи геополітичне, гео економічне та культурно-історичне значення регіону Перської затоки, він завжди був ареною зіткнення і перетлітіння інтересів великих держав. Тому вважаємо за необхідне розглянути питання розбудови зовнішньополітичної стратегії КНР в цьому регіоні з врахуванням інтересів та перспектив інших зовнірешіональних держав, зокрема США.

Активізація дипломатичних, енергетичних і економічних інтересів Китайської Народної Республіки в стратегічно важливому регіоні Перської затоки стала однією з найбільш помітних міжнародно-політичних тенденцій останніх років. Стрімке економічне зростання, прискорена інтеграція в світову економіку призвели до посилення впливу КНР на міжнародні відносини, зміни статусу на міжнародній арені, виходу на позиції відповідальної глобальної держави (responsible global power). Раніше Китай розглядав себе в якості регіонального лідера, але завдяки проведенню багатовекторної політики він поступово перетворюється на глобальний центр сили.

Особлива увага в міжнародно-політичній науці приділяється зовнішній політиці КНР, розвитку відносин Китаю з провідними акторами сучасної міжнародної системи, зокрема США. В той же час майже поза увагою дослідників залишились питання визначення впливу енергетичного фактору на китайсько-американські відносини в регіоні Перської затоки.

На сучасному етапі Китай є однією з найбільш динамічних держав, що розвиваються, що неминуче призводить до зміни його ролі в системі міжнародних відносин. Ця зміна знайшла відображення в активізації зовнішньополітичної стратегії Пекіну в країнах та регіонах, які раніше не входили до складу пріоритетних для нього. Цьому сприяло і перетворення КНР в експортера нафти, що призвело до активізації його політики на близькосхідному напрямі.

У період біполярного протистояння в політиці Пекіну домінували політичні елементи, роль КНР на Близькому Сході обмежувалась підтримкою радикальних арабських режимів в їх боротьбі проти імперіалізму та колоніалізму. В 1970-х роках, в умовах посилення конфронтації з Радянським Союзом, арабські країни почали розглядатись Пекіном в якості сили стримування посиленню в регіоні радянського впливу. В 1980-х – 1990-х роках починає формуватись нова зовнішньополітична доктрина Китаю, теоретичні засади якої базувались на економічному прагматизмі.

Прискорена модернізація китайської економіки потребувала значного збільшення енергетичних ресурсів. До 1993 року Китай задовольняв свої нафтові потреби за рахунок внутрішніх ресурсів, але поступово збільшується його залежність від зовнішніх джерел. Головним джерелом енергоресурсів для Китаю стає Близький Схід. Близькосхідний регіон перетворюється на головне джерело постачання нафти для Китаю. В 2012 році доля близькосхідної нафти становила більше 60% загального китайського імпорту рідкого палива (для порівняння, 26% американського імпорту рідкого палива). За підрахунками Міжнародного енергетичного агенства, до 2035 року імпорт нафти КНР з країн Близького Сходу буде становити приблизно 54% від загального імпорту нафти, в той час як імпорт

нафти США з цього регіону може скоротитись до 3%. Це може призвести до активізації політики КНР в регіоні та його більш активній ролі в галузі забезпечення регіональної безпеки, зокрема в Перській затоці. Розширюючи сфери свого впливу в близькосхідному регіоні, Пекін прагне до обмеження там геополітичного впливу інших зовнірешіональних держав, в той же час офіційно декларуючи неперешкоджання країнам, які вже мають там значний вплив – США, Японії, країнам ЄС. В Саудівській Аравії та Кувейті КНР стикається з жорсткою конкуренцією з боку США, в Ірані – з боку Японії та РФ.

Стратегічною метою близькосхідної політики Китаю стало налагодження взаємовигідних економічних зв'язків з країнами регіону, перш за все в енергетичній сфері.

Головним постачальником нафти стає Саудівська Аравія (чверть нафтового імпорту КНР), Іран посідає третє, а з 2012 року – четверте місце серед головних постачальників нафти для Пекіну.

Зміцнювалися і політичні відносини КНР з цими країнами. Ще в 1999 році під час візиту до Ер-Ріяду Голови КНР Цзян Цземіня було встановлено «стратегічні відносини» з Саудівською Аравією в галузі енергетики. В обмін на поставки нафти Китай надає Саудівській Аравії можливість здійснювати операції на своєму нафтовому ринку. В 2004 році була підписана китайсько-кувейтська угода щодо співробітництва в нафтогазовій сфері. Були встановлені відносини стратегічного партнерства між КНР і країнами РСАДПЗ. Таким чином, створюється багаторівнева система двостороннього та багатостороннього діалогу КНР з державами регіону на різних державних рівнях, а також у сфері бізнесу.

У період постбіполярності загострюється геополітичне суперництво за вплив в регіоні Перської затоки між провідними світовими центрами сили, такими, як США, ЄС, Китай та РФ. В умовах глобалізації регіональні та локальні проблеми стають світовими і потребують колективного вирішення. В зв'язку з зростанням ролі «нафтового чинника» в міжнародних відносинах і посиленням важливості Перської затоки відбуваються зміни глобальної карти геополітичних інтересів з боку провідних світових держав. На початку ХХ століття регіон був сферою впливу Великої Британії, являв собою «англійське озеро». Посилення конкурентної боротьби за нафту Затоки між міжнародними нафтовими монополіями призвело до активізації там політики США. Після рішення парламенту Великої Британії в 1968 році щодо виводу британських збройних сил «на схід від Суецу» і утворення там незалежних держав – ОАЄ, Катару, Бахрейну, Оману в 1971 році (раніше, в 1961 році, незалежність отримав Кувейт) там посилюються позиції США. «Доступ до нафти» Перської затоки перетворюється в ключове завдання їх зовнішньої політики, а регіон Перської затоки перетворюється в самостійний напрям зовнішньої політики США, свідченням цього стають щорічні слухання конгресу з проблем регіональної безпеки та аналітичні матеріали дослідницької служби конгресу [1].

Якщо раніше регіон був місцем зіткнення інтересів провідних країн Заходу, перш за все Великої Британії та США, згодом в конкурентну боротьбу за сфери впливу поступова вступає і Китай.

Починаючи з 1970-х рр. США виступають в якості найбільш активного зовнішнього політичного та військового фактору міжнародних відносин в регіоні Перської затоки. В «доктрині Картера» (1979 р.) і надалі вони неодноразово

підкреслювали «життєво важливий характер» своїх інтересів в багатому на нафту регіоні Перської затоки, які вони будуть захищати всіма засобами, включаючи військові, від загроз з боку зовнірєгіональних держав.

На рівні внутрішньорєгіональному США, починаючи з 1971 року, тобто з часу виводу англійських збройних сил з регіону «на схід від Суецу», проводили так звану «політику двосторонньої опори» на монархічні режими Ірану та Саудівської Аравії в забезпеченні безпеки та політичної стабільності (1971–1979 рр.). Крах шахського режиму та проголошення Ісламської республіки Іран призвели до порушення внутрішньорєгіональної безпеки, проявами чого стали ірано-іракська війна (1980–1988 рр.) та кувейтська криза і Перша війна в Перській затоці (1990–1991 рр.). Зміни в політиці США з проблем рєгіональної безпеки знайшли відображення в тому, що від політики «двосторонньої опори» вони перейшли до посилення власної військової присутності та опори на арабські монархічні режими, які в 1981 році створили РСАДПЗ (не в останню чергу для протистояння військовій загрозі з боку ІРІ), в забезпеченні внутрішньорєгіональної стабільності, при ізоляції Ірану та Іраку. Політична ініціатива в регіоні переходить до прозахідних політичних режимів РСАДПЗ. Саудівська Аравія стає, по суті, визначальним фактором прийняття рішень по регіону в цілому. Іран та Ірак потрапляють в довготермінову низку військових, політичних та економічних криз різної інтенсивності.

У цей період Китай поступово активізує свою політику в регіоні, де закладаються основи його політики балансування та вибіркової підтримки сторін. Так, під час ірано-іракської війни він постачав озброєння обом воюючим сторонам.

Після закінчення холодної війни і розпаду СРСР глобальна біполярна структура міжнародних відносин поступилась місцем монополярній. На Близькому Сході, зокрема в регіоні Перської затоки, політичною реальністю стало прагнення США затвердити себе в якості єдиної сили, здатної нести відповідальність за рєгіональну стабільність. 23 січня 1987 року президент Р. Рейган в офіційній заяві уряду США надав гарантії захисту країнам РСАДПЗ від загрози ззовні та внутрішніх кризових подій [2, с. 99].

У цьому регіоні фактично була встановлена постійна військова присутність США і НАТО. Наприкінці Першої війни в Перській затоці там було розташоване найпотужніше військове угруповання НАТО, завершено створення низки військових баз для ведення крупномасштабних військових операцій. На Байреїні була розташована головна база ВМС США на Близькому Сході, в Омані США і Велика Британія спільно використовували бази в Салалі, Сібі, Туруганті, Хасабі, на острові Масіра.

Для розуміння політики США в регіоні Перської затоки, яка на протязі періода постбіполярності виступала в якості головного зовнішнього чинника формування і реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР в цьому регіоні, вважаємо за необхідне розглянути її як кризь призму пріоритетів глобальної стратегії США, так і в загальному контексті китайсько-американських відносин.

У період адміністрації Б. Клінтона відбувався процес інституації китайсько-американських відносин, хоча його ідея щодо розвитку стратегічного співробітництва не знайшла відображення в практичних політичних справах. Прихід до влади республіканської адміністрації Дж. Буша мав негативний вплив на розвиток двосторонніх відносин. Як заявив Дж. Буш, він розглядає Китай в якості

суперника (competitor), а не стратегічного партнера [3, с. 95.] В вересні 2005 року на засіданні комітету по американо-китайським відносинам заступник державного секретаря США Р. Золік запропонував розбудувати американську стратегію щодо Китаю шляхом залучення його стати «відповідальним зацікавленим учасником» в системі міжнародних відносин (responsible stakeholder in international system), а не використовувати щодо нього стратегію ізоляції (fencing) [3, с. 98].

У період президенства Б. Обама основними пріоритетами глобальної стратегії стало прагнення до збереження американського домінування за рахунок підтримання прийнятної для США балансу сил у світі; недопущення появи рівної за могутністю держави-супротивника чи коаліції держав, які могли б змінити баланс сил в будь-якому важливому для США регіоні, зокрема в «життєво важливому» регіоні Перської затоки; недопущення отримання доступу до ядерної зброї чи ЗМЗ потенційними супротивниками США, як державам, так і недержавним акторам, зміцнення режиму нерозповсюдження з опорою на дипломатичні засоби, не виключаючи при цьому в разі необхідності і силових заходів; боротьба з тероризмом; розповсюдження демократії та американських цінностей. До ключових трендів, які безпосередньо торкаються інтересів США, їх правлячі кола відносили економічне зростання Китаю і його прагнення посісти адекватне місце в світовому економічному і політичному порядку. Тому, як підкреслювала держсекретар США Х.Клінтон, важливим елементом стратегії США є встановлення відносин взаємодовіри з Китаєм., хоча, зараз «G-2» (ідея «глобального кондомініуму» США та КНР) не існує. [4, с. 326]. В офіційних документах США Китай не розглядався в якості супротивника. В щорічній доповіді конгресу США в 2010 році Б. Обама підкреслив, що «в американо-китайських відносинах існують протиріччя і труднощі, але відсутні передумови, що ми маємо бути супротивниками» [4, с. 333]. В той же час з точки зору деяких експертів, можливість конфлікту збільшується внаслідок нарощування активності зовнішньої політики КНР, яка послідовно посилює свій вплив на події в Азії за принципом концентричних кіл, які постійно розширюються, адже, як слушно зазначає Дж. Най, впевненість у невідворотності конфлікту може стати однією з причин його виникнення [4, с. 333]. Маючи глобальні геополітичні та гео економічні інтереси, США прагнули переформатувати близькосхідний регіон з метою збереження свого провідного становища та недопущення контролю над ним з боку інших акторів, зокрема Китаю, інколи навіть нехтуючи загрозою дестабілізації ситуації. Оскільки політика США має глобальний вимір та відіграє провідну роль у моделях та сценаріях розвитку міжнародних відносин, близькосхідний вектор демонструє як можливості та межі американської могутності, так і ймовірне здійснення одного з них – «безполярного безладу» (за Р. Хаасом); постамериканського світу Ф. Закарії, багатоцентричного світу, світу мережевого або системного хаосу (Дж. Аррігі).

Барак Обама не хотів би втягнути країну в нову війну на нестабільному Близькому Сході, тому США вже не діють в односторонньому порядку, як це було у випадку з Іраком. У ситуації з Сирією США і так опинилися в складній ситуації, коли проголошували готовність нанести військовий удар по Дамаску, а потім пішли на компроміс, що було сприйнято союзниками на Близькому Сході як «дипломатичну поразку» США та «дипломатичну перемогу» РФ. Це ж саме стосується і оцінки арабськими монархіями позиції США з іранського питання.

Слід сказати, що ситуація навколо сирійського питання та позиції Росії і Китаю продемонстрували контури нової системи міжнародних відносин, де наявні інші центри, окрім США. Все свідчило про те, що закінчується період глобального домінування США.

Реконфігурація регіональних відносин та зростання нестабільності призвели до дестабілізації та більшої поляризації близькосхідного регіону. Барак Обама вказував, що політика США буде зосереджена на досягненні ядерної угоди з Іраном, встановленні миру між ізраїльтянами й палестинцями, іранська проблема й послабленні сирійського конфлікту [5].

Багато питань, зокрема просування демократичних цінностей, відходять на задній план. Очевидно, що на подібну політику США вплинула «політична поразка» Обами у сирійському конфлікті. Все це свідчить про перехід до стримування від застосування сили, звичайно, якщо не йдеться про акти агресії проти США чи їхніх союзників, порушення постачання нафти, зброю масового знищення чи терористичну загрозу.

Деяки дослідники зазначають, що помітною тенденцією останніх років є зменшення зацікавленості США близькосхідним регіоном. Переглядаються національні інтереси США, пріоритетного значення набувають інші регіони. Насамперед, мова йде про «стратегічний поворот» зовнішньої політики США в сторону Азії – «pivot to Asia» (де спостерігається помітне зміцнення військової та економічної потуги Китаю) в умовах скорочення витрат на оборону, що потребує звуження спектру зобов'язань на Близькому Сході. Але, як зокрема зазначається в доповіді Е. Даунс на засіданні спільної американо-китайської комісії по економічному співробітництву та безпеці в липні 2013 року, незважаючи на скорочення залежності США від імпорту нафти Затоки, вони будуть продовжувати грати свою роль в забезпеченні безпеки регіону, зокрема в контролюванні безпеки шляхів транспортування нафти через Ормузьку протоку та в боротьбі з міжнародним тероризмом, в проблемі нерозповсюдження ЗМЗ. В той же час в доповіді не виключалась активізація політичної та військово-політичної ролі КНР, зокрема використання нею тісних політичних зв'язків з Тегераном, щоб запобігти загроз закрити Ормузьку протоку. Не виключається можливість військово-морської присутності Китаю в Перській затоці [6].

Важливою є точка зору з цього приводу офіційного Пекіну, яку висловив китайський високопосадовець, посол з особливих доручень на Близькому Сході Ву Сук, який вважає, що в найближчому майбутньому навряд чи можна прогнозувати згортання американського впливу в регіоні Перської затоки [7]. Слід враховувати також геополітичне суперництво Китаю та США в регіоні Близького Сходу (де відбувається відкат американської політики), не говорячи про Азійсько-Тихоокеанський вектор. Тому ідея «глобального кондомініуму» (G-2) відкидається, а більш прийнятним виступає варіант, коли «кожен за себе в світі G-Zero».

Отже, в період постбіполярності досить чітко простежується тенденція до посилення позицій КНР в регіоні Перської затоки. Розширюючи сфери свого впливу в регіоні, Пекін прагне до обмеження там геополітичного впливу інших зовнірешіональних держав, в той же час офіційно декларуючи неперешкоджання країнам, які вже мають там значний вплив – США, Японії, країнам ЄС. Американський дослідник Д. Алтерман, директор близькосхідної програми Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень посилається на

точку зору китайського високопосадовця з міністерства закордонних справ: «Коли ми ставимо перед собою завдання, ми знаємо наші можливості...і ми маємо дуже обмежені можливості впливу в Затоці [8]. Колишній посол Саудівської Аравії в Китаї Хелід аль-Родхан зазначає, що китайці вважали Затоку «ділянкою великих держав» і ухилялись від втручання...в регіоні, де вони мали обмежений вплив» [8]. Лише посилення енергетичної залежності змусило Пекін порушити це правило. Зовнішньополітичну стратегію КНР в регіоні Перської затоки цілком пояснюють стратагеми «віднімай поступово, як убуває місяць, давай потроху, як теплішає повітря навесні», оскільки Китай укріплює свої позиції в регіоні поступово, спираючись на свою економічну потугу та м'яку силу, та, «спокійно очікує, доки супротивник стомиться» з метою наприкінці «змусити тигра залишити гору».

У регіональному контексті геостратегічних розрахунків Китаю полягав в тому, що обмеження втручання Заходу та його впливу на формування результатів ситуації в регіоні відповідає інтересам Китаю, оскільки це послабить позиції США в регіоні і не дасть змогу, щоб наступною ціллю став Іран, оскільки він є дуже важливим союзником Китаю як з точки зору постачання нафти, так і в якості противаги Ізраїлю та Туреччині.

У контексті глобальному це означало зближення позицій КНР та РФ, що дало привід деяким китайським експертам припустити можливість формування вісі Москва-Пекін, метою якої має стати опозиція «американському імперіалізму», оскільки їх співробітництво може стати більш корисним, ніж ізольована політика протесту проти гегемонії США. Цілком вирогідно, саме тому Китай підтримував Росію в важливому для неї питанні Сирії, як надалі він став робити це з українського питання, а Росія в свою чергу підтримувала Пекін з важливих для нього питань.

У той же час завдяки своїй зваженій політиці «балансування і вибіркової підтримки сторін» Китай спромігся стати єдиною країною з постійних членів РБ ООН, яка підтримувала партнерство одночасно з Іраном та Саудівською Аравією, а також з одного боку з Іраном та Сирією, з іншого – з Саудівською Аравією та Катаром. Цього він досягнув завдяки максимальному дистанціюванню від конфліктів, утримання від голосної риторики і демонстративних дій, обмежуючись лише закликами до ворогуючих сторін відновити мир і злагоду.

Серйозним випробуванням для зовнішньої політики Китаю, одним з головних принципів зовнішньої політики якого була «концепція невтручання» стали події Арабської весни. Китай змушений був адаптувати до цих подій власну зовнішньополітичну стратегію. Він, як це було доведено в попередньому підрозділі, здійснив заходи як щодо захисту своїх економічних та політичних інтересів в регіоні, так і щодо попередження потенційних наслідків вказаних подій у себе вдома та забезпечення внутрішньої політичної стабільності.

На підставі дослідження впливу енергетичного фактору на китайсько-американські відносини в регіоні Перської затоки виокремимо декілька можливих сценаріїв їх еволюції.

Сценарій перший – поєднання елементів суперництва за вплив в регіоні і співробітництва між США та КНР, регіональний конгейджмент (стримування+залучення). З точки зору української дослідниці І. Вишневської-Черкас, поєднання різнополярних категорій стримування та залучення дає можливість США, з одного боку, здійснювати залучення КНР до співпраці, спільно

боротись з загрозами, з іншого – стримувати амбітність КНР [9, с. 15-16.]. Реалізація цієї стратегії ставить Китай в більш вигідне становище, оскільки на стадії залучення підвищується конкурентоспроможність Китаю, тому американська політика переходить у фазу стримування. У цей період КНР стає об'єктом залучення з боку інших акторів міжнародних відносин, зокрема РФ та країн Перської затоки, не тільки Ірану, але й країн РСАДПЗ, які прагнуть до диверсифікації відносин з зовнішніми акторами, балансуючи між ними. Країни РСАДПЗ зацікавлені в більш активній ролі Китаю в регіоні. Як зазначає арабський дослідник Халід аль-Родан, для них є більш привабливою і «безпечною» китайська риторика щодо країн регіону з закликами до «енергетичної взаємозалежності», «енергетичної безпеки» та «стратегічного партнерства», ніж риторика США щодо власної «енергетичної незалежності» [8].

Зрозуміло, що якщо активізація співробітництва КНР з країнами Затоки буде суперечити інтересам Сполучених Штатів, вони розпочнуть новий етап залучення КНР. Таким чином, маятникова політика США створює модель, за якою інтереси КНР завжди знаходяться в точці перетину конкурентних сил, що дає Пекіну змогу використовувати цю перевагу.

Сценарій другий – посилення економічного і політичного впливу КНР в регіоні, активізація її ролі в забезпеченні регіональної безпеки, поляризації в регіоні по лінії КНР-США, що може призвести до конфронтації. США здійснюють тиск на країни регіону, які прагнуть до активізації співробітництва з Китаєм, перш за все в військовій сфері, політичні еліти країн РСАДПЗ балансують між ними.

Сценарій третій – посилення впливу США і витіснення Китаю. США спрямовують ресурси на реалізацію стратегії переспрямування розповсюдження китайського впливу з південного на північний напрям, в сторону Росії.

Таким чином, в регіоні Перської затоки Китай проводить багатовекторну політику, крізь призму основних моментів якої можна визначити ряд істотних елементів зовнішньополітичної стратегії Пекіну загалом. Еволюція зовнішньополітичної стратегії КНР відбувається в контексті поступового самоусвідомлення Китаєм свого нового статусу, розробки концепції його відповідальності як глобальної держави. Китай буде і надалі продовжувати цю політику, виходячи з необхідності захисту своїх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів.

Література

1. URL to Oil – the United States Relationships with Saudi Arabia and Iran. Printed at the request of H. Jackson, Chairman, Committee on Energy and Natural Resources. United States Senate. – Wash., 1977. – 113 p; Iraq claims act of 1993: Hearings and markup before the Committee of Foreign affairs and its subcommittee on arms control international security and science, and Europe and Middle East. House of representatives, 103d Congress, 1st session. – Wash.: Gov. print. off., 1993. – 219 p.; Obama B. Renewing American Leadership / B. Obama // Foreign affairs. –2007. – February. – Vol. 86. – N 4. – P. 2-16; Overview of the situation in the Persian Gulf. Hearings and markup before the Committee on Foreign Affairs and its subcommittee on arms control, international security and Science, and on Europe and the Middle East. House of Representatives. – Wash.: Gov. print. off., 1987. – 334 p; Persian Gulf. Are we committed? At what cost? A dialogue with the Reagan Administration on United States Policy. Prepared for the use of the Joint Economic Committee. Congress of the US. – Wash.: Gov. print. off., 1981. – 46 p; Persian gulf: Report to the majority leader, US Senate from senator Glenn J. a. senator Warner J. on their trip to the Persian gulf May 27 – June 4, 1987. – Wash.: Gov. print. off., 1987. – 214 p; Scott Anderson, «A potential Partnership: Sino-Saudi Relations,» Wilson Journal of International Affairs, 2004. [Electronic resource]. – URL: <http://www.student.virginia.edu/~irouva/journal/ContentsS2004.pdf> ;

The conclusion of the third meeting of Ministers of the strategic dialogue between the People's Republic of China on cooperation and Council. [Electronic resource]. – URL: <http://www.gcsg.org/indexde55.html?action=News&Sub=ShowOne&ID=3173&T=A> The Middle East, 1974; New Hopes, new challenges. Hearing before the Subcommittee on the Near East and South Asia of the Committee on Foreign Affairs. House of representatives, 94 Congress. – Wash.: Gov. print. off., 1974. – 122 p.; The Persian gulf, 1974: money, politics, arms and power. Hearing before the Subcommittee on the Near East and South Asia of the Committee on Foreign Affairs. House of representatives, 93 Congress, 2 session. – Wash.: Gov. print. off., 1975. – 267 p.; The Persian gulf, 1975: the continuing debate on arms sales. Hearing before the special Subcommittee on investigations of the Committee on International Relations. House of representatives, 94 Congress, 1st session. – Wash.: Gov. print. off., 1976. – 261 p.

2. Международные проблемы Ближнего Востока. 1960-е – 2013 г.: монография / А. Ю. Олимпиев, А. М. Хазанов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 351 с.

3. Современный Китай в системе международных отношений / Отв. ред. Д. В. Буряков. Изд. 3-е. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 280 с.

4. XXI век: перекрестки мировой политики / Отв. ред. М. А. Неймарк. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», – 2014. – 424 с.

5. Инаугурационная речь Барака Обамы. [Electronic resource]. – URL: http://www.intelro.ru/strategy/gos_usa/3356-inauguracia-rech-baraka-obamy.html.

6. Downs Erica S. China-Middle East Energy Relations. Brookings Institution. US-China Economic and Security Review Commission. June 6, 2013. [Electronic resource]. – URL: <http://www.ft.com/cms/s/0/c9a93230-e8d4-11de-a756-00144feab49a.html#axzz1sfvJr7Ct>.]. www.brookings.edu/research/testimony/2013/06/06-china-middle-east-energy-downs.

7. Wu Sike Middle East remains Vital Pillar in US Global Strategy. [Electronic resource]. – URL: www.chinausfocus.com/print/?id=33063.

2 Alterman Jon. China in the Middle East. Statement before the U.S. – China Economic and Security Review Commission. June 6, 2013. [Electronic resource]. – URL: www.csis.org/mideast.

28. Вишневська-Черкас І. Стратегія стримування і залучення в американо-китайських відносинах. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ, 2015, – 24 с. Alterman Jon. China in the Middle East. Statement before the U.S. – China Economic and Security Review Commission. June 6, 2013. [Electronic resource]. – URL: www.csis.org/mideast.

Parkhomchuk Olena, Doctor of Politics, Professor, National Taras Shevchenko University of Kyiv.

Kononenko Mariya, PhD student, National Taras Shevchenko University of Kyiv.

EFFECTS OF THE ENERGY FACTOR WITH REGARD TO THE US-CHINA INTERNATIONAL RELATIONS WITHIN THE PERSIAN GULF REGION

***Abstract.** Referenced article is the overview of the important scientific problem – determination of the power industry influence on the US-China international relations within the Persian Gulf region.*

Persian Gulf region plays a really important role within the system of the global energy security. Hence, high importance is allocated to the power industry as Chinese factor of influence in the Middle East and its role in the US-China international relations. Within the post-bipolar period, political influence of China in the Persian Gulf region is substantially growing. US attempts to unilaterally control security in the Gulf is opposed by Chinese establishment of relations with those countries of the region, who are falling within its geopolitical and geoeconomical sphere of interest.

It is defined a set of peculiarities of China's interaction with the other external actors in context of regional rivalry for influence in the region. It is proved that as China, unlike the United States, does not determine a general direction of geopolitical processes in Persian Gulf, US policy in the Region is the main external determinant for Chinese foreign policy strategy formation and implementation, and energy security of China will mostly depend on the level of cooperation and understanding between China and the United States.

It is proven that an essential tool for ensuring economic interests of China in Persian Gulf is to prevent strengthening of geopolitical influence of other external actors by creating alternatives based on potential of Chinese economy.

Key words: USA, Republic of China, Persian Gulf, energy factor, CCASG.

БЛИЗЬКОСХІДНА ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ БАРАКА ОБАМИ

***Анотація.** В статті розглядається політика США на Близькому Сході в період президентства Барака Обами та фактори, що вплинули на формування близькосхідного курсу Вашингтону в умовах процесу трансформації регіонального середовища. Основна увага приділена виявленню та дослідженню особливостей близькосхідної політики адміністрації Б. Обами. Проаналізовано чинники, що зумовили трансформацію політики США в цьому регіоні, зокрема в період адміністрації Б. Обами та наслідки, які матиме подальше послаблення позицій США в близькосхідному регіоні. Розглянуто переосмислення американських інтересів та стратегічних пріоритетів США на Близькому Сході в нових глобальних та регіональних геостратегічних реаліях. Акцентовується, що характерною рисою близькосхідної політики Б. Обами став істотний розрив між його риторикою (проголошенням політичних намірів) і практичним втіленням в життя ідей, що декларуються). Охарактеризовано внутрішньополітичні фактори, що впливали на визначення близькосхідної політики адміністрації Б. Обами, зокрема негативне ставлення американців до подальшого залучення військових США в конфлікти на Близькому Сході. Визначено, що для близькосхідної політики адміністрації Б. Обами був характерний переважно прагматичний реактивний підхід, який передбачав ситуаційні відповіді на виклики, що поставали перед США.*

***Ключові слова:** США, Близький Схід, адміністрація Б. Обами.*

Кінець президентства Б. Обами позначений явищем, яке західні політологи характеризують «залишенням Сполученими Штатами Близького Сходу»[3, с. 181], «закінченням американського моменту» [5] тощо. Показово, що шостий номер впливового часопису «Foreign Affairs» за 2015 рік вийшов під красномовною назвою «Постамериканський Близький Схід». Постають закономірні питання: чи дійсно відбувається процес «залишення» Сполученими Штатами Близького Сходу чи має місце лише суттєва зміна близькосхідного курсу Вашингтону? Які чинники зумовили трансформацію політики США в цьому регіоні, зокрема в період адміністрації Б.Обами? І, відповідно, які ймовірні наслідки матиме подальше послаблення позицій США в близькосхідному регіоні?

Мета статті – дослідити особливості близькосхідної політики адміністрації Б.Обами в умовах процесу трансформації регіонального середовища.

На формування близькосхідної політики адміністрації Б. Обами вплинули, принаймні, кілька наступних суттєвих чинників.

Перший чинник. Б. Обама усвідомлював нагальну потребу держави у відновленні балансу внутрішньої та зовнішньої політики та, відповідно, змістив акценти в своїй політиці на вирішення, насамперед, внутрішніх проблем, які постали перед Сполученими Штатами.

Другий чинник. Інше, порівняно із адміністрацією Дж. Буша-молодшого, бачення ролі Близького Сходу на шкалі зовнішньополітичних пріоритетів США. На думку американського президента, майбутнє Сполучених Штатів Америки буде вирішуватися в Тихоокеанському регіоні та Азії, де концентруються ключові

загрози та виклики для США. А, отже, саме цей регіональний напрямок стає домінуючим в американській зовнішньополітичній практиці. Що стосується близькосхідного регіону, який традиційно був одним із пріоритетів на шкалі зовнішньополітичних інтересів США, то адміністрація Б. Обами визнавала, що регіон Близького Сходу є важливим для Сполучених Штатів, але при цьому вважала, що виклики, які тут існують, становлять лише потенційні загрози для американських життєво важливих інтересів.

Такий принциповий висновок Б. Обами ґрунтувався на переосмисленні американських інтересів та стратегічних пріоритетів США на Близькому Сході в нових глобальних та регіональних геостратегічних реаліях. У період „холодної війни” в американському політичному істеблішменті існувала згода щодо трьох життєво важливих інтересів США на Близькому Сході: 1) протидія встановленню гегемонії Радянського Союзу на Близькому Сході; 2) забезпечення безперебійного постачання нафти з близькосхідного регіону в Сполучені Штати; 3) гарантування безпеки Ізраїлю. Руйнування біполярної структури системи міжнародних відносин в зв'язку з дезінтеграцією Радянського Союзу внесло певні корективи в традиційні інтереси США на Близькому Сході: місце протидії встановленню гегемонії Радянського Союзу на Близькому Сході в вищезгаданій тріаді зайняла протидія міжнародному тероризму та поширенню в близькосхідному регіоні зброї масового знищення, зокрема, ядерної. Окрім того, нині окреслюється стійка тенденція до зменшення залежності США від близькосхідної нафти, значення якої для функціонування американської економіки вже не є критично важливим. А, отже, Вашингтону відкриваються нові можливості для переосмислення підходів до формування своєї стратегії на Близькому Сході, оскільки, як наголосив ще в якості сенатора Дж. Керрі, Сполучені Штати зможуть змінити американську близькосхідну політику в тому випадку, якщо звільнять себе від цієї енергетичної залежності [12, р. 3].

Третій чинник. Б. Обама успадкував від республіканської адміністрації трансформоване регіональне середовище, яке характеризувалося посиленням антиамериканських настроїв в арабських країнах та підвищенням ступеню незалежності дій локальних акторів (зокрема, американських союзників), які в умовах зростання тенденції до становлення багатополлярності світу нерідко своїми діями кидали виклик Сполученим Штатам в близькосхідному регіоні.

Особливості близькосхідної політики адміністрації Б. Обами. Відомий український американіст Б. М. Гончар в свій час зазначав, що, оцінюючи американську близькосхідну політику, «варто звернути увагу на три компоненти цієї політики: 1) проголошення політичних намірів та рішень президента; 2) практичне втілення в життя цих намірів та рішень; 3) результати цієї політики та можлива подальша діяльність США» [1, с. 67-68]. *Характерною рисою близькосхідної політики Б. Обами став істотний розрив між його риторикою (проголошення політичних намірів) і практичним втіленням в життя ідей, що проголошуються.* Акцентуючи увагу на цьому явищі, відомий американський політолог, колишній радник президента США З. Бжезінський зазначив, що Б. Обама «... не має стратегії. Він проповідує» [5, р. 303]. Цю точку зору певною мірою поділяють і деякі інші американські та західноєвропейські політологи. Зокрема, М. Лінч (M. Lynch) переконаний, що немає підстав говорити про стратегію президента Б. Обами на Близькому Сході; період його президентства був

позначений висуненням лише низки важливих ініціатив, які (на переконання американського президента) мали на меті захистити серцевинні національні інтереси в регіоні: ядерна програма Ірану; тероризм, ізраїльсько-палестинський конфлікт та війна в Іраку [9, р. 18]. Зазначимо, що на думку У. Міда (W. Mead), ці ініціативи в більшій мірі були спрямовані на підтримку існуючого світового порядку в умовах ревізійністських зусиль з боку, в першу чергу, Китаю та Росії, аніж на вирішення регіональних проблем Близького Сходу [11, р. 73]. Більшість цих ініціатив не були підтримані регіональними союзниками та партнерами США.

Арабські союзники США і після закінчення «холодної війни» оцінюють динаміку розвитку системи регіональних відносин на Близькому Сході в контексті взаємодії регіональних «центрів сили», характер якої визначається, насамперед, силовими параметрами держав. Це сприяло збереженню конфронтаційної логіки мислення, зокрема переконанню, що безпеку існування країни може забезпечити лише наявність відповідного потенціалу сили стримування, важливим елементом якого виступали безпекові гарантії з боку Сполучених Штатів. З іншого боку, як зазначають Р. Меллі (R. Malley) та П. Харлінг (P. Harling), навіть після розпаду Радянського Союзу «Вашингтон все ще розглядає Близький Схід чітко розділеним на два табори: поміркований, проамериканський табір, який необхідно підтримувати, та радикальний, про-іранський, який необхідно стримувати» [10, р. 19]. Такий американський підхід був близьким для арабських союзників Сполучених Штатів, оскільки ґрунтувався на спільному баченні «іранської загрози» як однієї із ключових загроз безпеці в регіоні. З огляду на це активізація зусиль адміністрації Б. Обама щодо переговорів з Іраном щодо його ядерної програми та досягнення відповідної угоди не вписувалася в рамки притаманного арабським союзникам Вашингтону біполярного бачення Близького Сходу і, відповідно, не знайшла необхідної підтримки з їх боку (зокрема, Саудівської Аравії).

Окрім того, поява на Близькому Сході такого антисистемного елемента, як Ісламська держава Іраку та Леванту (ІДІЛ), яка відкидає вестфальські принципи як основу побудови регіонального порядку, істотно трансформувало і суттєво ускладнило структуру відносин в регіоні. ІДІЛ стала викликом як шиїтському Ірану (загостривши міжконфесійні протиріччя по вісі суніти – шиїти), так і власне сунітським правлячим династіям, поставивши під сумнів їх легітимність. На думку А. Кріга (A. Krieg), в умовах зростаючої загрози з боку джихадистів, Іран та його протеже в Іраку – шиїтська міліція – перетворилися на потенційних партнерів США в боротьбі із ІДІЛ [8, р. 97]. Зазначена теза підтверджується і заявами американського президента Б. Обама, який наголосив на тому, що Саудівська Аравія має навчитися співіснувати із Іраном в одному геополітичному просторі [4].

У свою чергу, ізраїльський уряд на чолі із Б. Нетаньяху, який має більш тісні зв'язки із республіканською партією США, охарактеризував досягнення 14 липня 2015 р. угоди щодо ядерної програми Тегерану між шістьма міжнародними посередниками (США, Китай, Велика Британія, Франція, Росія, Німеччина) та Іраном як «помилку світового масштабу» [2].

Істотна трансформація близькосхідного середовища поставила адміністрацію Б. Обама перед необхідністю пошуку інших шляхів реалізації стратегічних інтересів в цьому регіоні. На відміну від своїх попередників, *Б. Обама взяв курс на те, щоб не поглиблювати своє залучення до подій на Близькому Сході, намагаючись*

тримати певну дистанцію від соціально-економічних проблем та конфліктів в цьому регіоні. Це знаходило свій вияв і в тому, що офіційний Вашингтон намагався уникнути перед своїми регіональними союзниками зобов'язань, які б передбачали ймовірність прямого воєнного втручання Вашингтону в події на Близькому Сході. В програмних промовах президента США (зокрема, в Каїрському університеті (4 червня 2009 р.) та офіційних документах США (наприклад, Стратегії національної безпеки, затвердженою Б. Обамою в травні 2010 р.) було чітко наголошено на необхідності забезпечення американських національних інтересів в близькосхідному регіоні не за рахунок масованої військової присутності, а за допомогою використання «м'якої сили». Це передбачало, насамперед, активні дипломатичні зусилля Вашингтону та надання американської допомоги країнам регіону. Більшість дослідників американської політики на Близькому Сході схильні акцентувати увагу на тому, що такий підхід Б. Обама має об'єктивне підґрунтя – наявність цілої низки чинників, які обмежували масштабне використання сили адміністрацією Б. Обама. Серед них виокремлюються, зокрема, наступні.

Перший чинник. За відсутності (відповідно до тлумачення адміністрації Б. Обама) безпосередніх загроз життєво важливим інтересам США на Близькому Сході, доцільність застосування американської сили має визначатися оцінкою ризиків, пов'язаних із здійсненням військової акції – як з огляду на її успішність, так і з огляду на її ймовірні наслідки. Попередній досвід свідчить, що рішення адміністрації Дж. Буша-молодшого розпочати в 2003 р. воєнні дії проти Іраку ухвалювалось без ґрунтовної оцінки ризиків і призвело до започаткування негативних з точки зору Вашингтону тенденцій розвитку близькосхідного регіону, наслідком яких стало істотне послаблення позицій США на Близькому Сході. Враховуючи негативні уроки своїх попередників, адміністрація Б. Обама дотримувалася низько ризикованого підходу до конфліктів на Близькому Сході, свідченням чого стала реакція Вашингтону на «арабську весну», яка розпочалася в 2010 р. подіями в Тунісі та згодом в тій чи іншій мірі охопила більшість субрегіонів Близького Сходу. Показовим в цьому сенсі стала позиція президента Б. Обама в процесі формування американської позиції щодо кризи в Лівії.

В умовах настійливих звернень держав-членів ЛАД до Сполучених Штатів з проханнями втрутитися в перебіг подій в Лівії та намірів деяких американських союзників по НАТО застосувати силу проти військ М. Каддафі з метою допомоги повстанцям офіційний Вашингтон постав перед нелегким вибором. Під час засідання Ради національної безпеки (РНБ) США тогочасний держсекретар США Х.Клінтон, постійний представник США в ООН С. Райс, а також деякі інші члени Ради, посилаючись на моральні імперативи, виступили з пропозицією сформувати під егідою США багатонаціональні сили на підтримку дій лівійських повстанців. На противагу цій пропозиції офіційний представник Пентагону виступив проти американського втручання в лівійський конфлікт, аргументуючи свою позицію тим, що США не мають важливих інтересів в Лівії, а взяття на себе будь-яких серйозних зобов'язань як у боротьбі проти М. Каддафі, так і в процесі стабілізації ситуації в посткаддафійській Лівії, втягне США в непрогнозовані події в Лівії, можливо на роки [7, р. 48]. В ході дискусії з приводу того, чи мають США очолити воєнну операцію в Лівії, чи утриматися від будь-яких дій в цьому напрямку президент Б. Обама сформулював принципи, які в подальшому визначали підхід

адміністрації до конфліктів на Близькому Сході, а саме: «ні» наземній операції США; «ні» воєнним діям (на односторонній чи на багатосторонній основі) без забезпечення їх легітимності та наявності значних шансів на успіх операції; а також розподіл дій між США та американськими союзниками. Останнє передбачало, що військові США нададуть авіаційну підтримку, забезпечуючи максимальну точність авіа ударів, та відповідні розвідувальні данні, в той час, як союзники США (які, як наголосив Б.Обама, мають значно більшу зацікавленість у вирішенні конфлікту) повинні взяти на себе головний тягар щодо захисту лівійського цивільного населення та відновлення порядку після закінчення воєнних дій [7, р. 48-49].

Таким чином, був сформульований підхід, який один із радників Б. Обама, охарактеризував терміном «leading from behind». Цю точку зору поділяють і американські політологи, зокрема, А. Кріг, який стверджує, що адміністрація Б. Обама дотримується усталеного «доктринального підходу США до забезпечення безпеки на Близькому Сході», згідно із яким в ситуації, коли загрози в регіоні безпосередньо не зачіпають життєво важливих американських інтересів Сполучені Штати мобілізують партнерів та союзників з метою «розподілу стратегічних та оперативних витрат війни» [8, р. 97]. Цілком однозначним є твердження, що «війна заступників» є «альтернативним засобом встановлення впливу США в регіоні» Близького Сходу [8, р. 98].

Наступним *чинником*, який обмежував можливості президента Б. Обама щодо започаткування масштабних воєнних операцій в близькосхідному регіоні, був внутрішній чинник, а саме негативне ставлення американців до подальшого залучення військових США в конфлікти на Близькому Сході. Дві масштабні воєнні операції США в Іраку та Афганістані, в яких були задіяні більш ніж 2 мільйони американців, і під час яких загинуло понад 6 тис. американців, а 40 тисяч було поранено, коштували американським платникам податків 1,5 млрд. дол. США [6, р. 59].

Третій чинник. Проблемний характер ефективності американської військової присутності в близькосхідному регіоні у тому вигляді, як вона здійснювалася в попередні роки. Збройні сили США мають значний потенціал і значну ефективність у веденні воєнних дій проти ворожих Сполученим Штатам держав, але вони є малоефективними у протистоянні із недержавними військовими формуваннями, які до того ж згуртовані на основі релігійних переконань. Реаліям сучасного Близького Сходу притаманним є процес дифузії сили, яка в значно більшій мірі концентрується навколо не тільки центросилових регіональних держав, але (що уявляється принциповим для адекватного розуміння процесів в регіоні) у недержавних акторів, чисельність яких суттєво зросла, і які відіграють дедалі більш самостійну роль на регіональній арені. В умовах війни за участю недержавних акторів чітка грань між солдатами та цивільними розмивається. Перемога в протистоянні із таким супротивником визначається не ступенем контролю над територією, а, насамперед, масштабами підтримки з боку цивільного населення.

Американські політологи С. Саймон та Дж. Стівенсон (S. Simon, J. Stevenson) вважають, що курс Б. Обама на зведення до мінімуму американського втручання в близькосхідному регіоні вписується в рамки традиції використання Сполученими Штатами сили на Близькому Сході, яка застосовувалась «лише у виняткових

випадках». На їх переконання, «інтервенції Вашингтона після 11 вересня – зокрема, в Ірак, – були аномальними і сформували як в країні, так і в регіоні хибні уявлення щодо «нової норми» американського втручання» [13].

Трансформаційні процеси на Близькому Сході («арабська весна», сирійський конфлікт із стійкою тенденцією до інтернаціоналізації та ускладнення структури, проголошення «Ісламської держави» тощо) поставили Сполучені Штати перед серйозною стратегічною дилемою: потреба в американському лідерстві в регіоні – курс адміністрації Б. Обами на незалучення в події на Близькому Сході. Спроби Вашингтону вирішити цю дилему шляхом розподілу відповідальності із своїми союзниками по НАТО та регіональними партнерами, як засвідчив досвід врегулювання лівійської кризи, зазнали невдачі.

Висновки. Для близькосхідної політики адміністрації Б. Обами був характерний переважно прагматичний реактивний підхід, який передбачав ситуаційні відповіді на виклики, що поставали перед США. Більш того, реагування США на події в близькосхідному регіоні відбувалося в більшій мірі в контексті використання «м'якої сили», що, відповідно, і зумовило вибір необхідних зовнішньополітичних інструментів. В той же час, стабілізація Близького Сходу, як свідчить історичний досвід, завжди відбувалася за участю позарегіональних держав. У цьому контексті близькосхідна політика адміністрації Б. Обами сприймається американськими регіональними союзниками та партнерами як процес «залишення» Сполученими Штатами Близького Сходу і стимулює їх до пошуку нової конфігурації зв'язків як на регіональному, так і на глобальному рівні з метою стабілізації Близького Сходу.

Література

1. Гончар Б. М. Вашингтон і палестино-ізраїльський конфлікт: політика Барака Обами / Б. М. Гончар // Актуальні проблеми новітньої історії зарубіжних країн (до 105-ї річниці з дня народження д.і.н., проф. В. Я.Тарасенка та 20-річчя встановлення дипломатичних відносин між Україною та Державою Ізраїль). – Зб. наук. праць. – К.: Логос, 2013. – С.67-68.
2. Демішева М. Ядерна угода з Іраном: перемога міжнародної дипломатії чи чергова помилка? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/yaderna-ugoda-z-iranom-peremoga-mizhnarodnoyi-diplomatiyi-chi-cherгова-pomilka/>
3. Киссинджер Г. Мировой порядок / Г. Киссинджер. – Москва: АТС, 2015. – 512 с.
4. Саудовской Аравии пора научиться уживаться в одном регионе с Ираном – Обама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nabat.in.ua/stat/saudovskoj-aravii-pora-nauchitsya-uzhivatsya-v-odnom-regione-s-iranom-obama/>
5. Gerges F. A. The Obama approach to the Middle East: the end of America's moment? / F. A. Gerges // International Affairs. – 2013. – №89 (2). – P. 299-323.
6. Haass R. N. The Irony of American Strategy. Putting the Middle East in Proper Perspective / R. N. Haass // Foreign Affairs. – May/June 2013. – Vol. 92. – № 3. – P. 57-67.
7. Kaplan F. Obama's Way. The President in Practice / F. Kaplan // Foreign Affairs. – January/February 2016. – Vol. 95. - №1. – P.46-63.
8. Krieg A. Externalizing the burden of war: the Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East / A. Krieg // International Affairs. – 2016. – № 92 (1). – P. 97-113.
9. Lynch M. Obama and the Middle East. Rightsizing the U.S. Role / M. Lynch // Foreign Affairs. – September/October 2015. – Vol. 94. – № 5. – P. 18-27.
10. Malley R., Harling P. Beyond Moderates and Militants. How Obama Can Chart a New Course in the Middle East/ R. Malley, P. Harling // Foreign Affairs. – September/October 2010. – Vol. 89. – № 5. – P. 18-29.
11. Mead W. The Return of Geopolitics. The Revenge of the Revisionist Powers / W. R. Mead // Foreign Affairs. – May/June 2014. – Vol. 93.– № 3. – P. 69-79.

12. Popular Uprising in the Middle East: The Implications for U.S. Policy. Hearings before the Committee on Foreign Relations United States Senate One Hundred Twelfth Congress 1st Session, March 17, 2011. – Washington: U.S. Government Printing Office, 2011. – 39 p.

13. Simon S., Stevenson J. The End of Pax Americana. Why Washington's Middle East Pullback Makes Sense / S. Simon, J. Stevenson // Foreign Affairs. – November/December 2015. – Vol. 94. – № 6. – P. 2-10.

Yuriy Skorokhod, Doctor of Political Science, Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

MIDDLE EAST FOREIGN POLICY OF THE BARACK OBAMA ADMINISTRATION

***Annotation.** The article deals with the US policy in the Middle East under President Obama and the factors that influenced Washington's Middle East policy in terms of the transformation of the regional environment. The main focus is on detection and investigation of features of Obama's administration Middle East policy. The factors that led to the transformation of US policy in the region, especially during the Obama administration and the consequences that will further weaken the US position in the Middle East are analyzed. The reweaving of American interests and strategic priorities of the United States in the Middle East in the new global and regional geo-strategic realities are described. The attention is focused on fact that the feature of Obama Middle East policy is that there appeared a significant gap between its rhetoric (declaration of political intent) and practical implementation of the ideas proclaimed. Internal factors affecting the determination of the Middle East policy Obama administration, including negative attitudes of Americans to further US military involvement in the conflict in the Middle East are characterized. The article determines that the Obama's administration Middle East policy can be characterized as mainly reactive pragmatic approach, which included situational responses to the challenges that faced the United States.*

Keywords: the USA, the Middle East, the B. Obama administration.

УДК 327.56(73)045

Наталія Слободян,
кандидат історичних наук,
Національний Центр Стратегічних Досліджень
(Варшава, Республіка Польща).

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ЧИННИК ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ

***Анотація.** Досліджено значення енергетичного фактору в системі забезпечення життєво важливих інтересів США. Визначено роль держав регіону Перської затоки в енергетичній політиці Сполучених Штатів та визначено особливе значення поствоєнного Іраку щодо забезпечення енергетичної безпеки Америки. Розглянуто зміст енергетичного чинника як інструменту зовнішньої політики, що належать до категорії «жорсткої сили». Вивчено інструменти політичної та економічної взаємодії США і країн Перської затоки. Детально аналізуються енергетичні стратегії Сполучених Штатів, в рамках яких комплексно вивчені механізми протидії енергетичній залежності, використання превентивних механізмів кризис – менеджменту в енергетичній політиці. Виокремлені політичні інструменти забезпечення безпеки поставок нафти державами-партнерами з Перської затоки. Розкрита роль закону США «Акт проти картелів, що виробляють та експортують нафту» як політичного інструменту у забезпеченні нафтової безпеки держави. Доведено, що в умовах високої залежності економічної системи США від вартості енергоносіїв на світовому ринку нафтовий чинник виступав домінуючим фактором антиіракської компанії 2003 р. Показано значення для внутрішньополітичної стабільності Іраку Законопроекту про нафту, який мав на меті максимально сприяти*

примиренню різноконфесійних релігійних громад країни (сунітів, шиїтів та курдів), через розподіл державних нафтоприбутків між ними.

Ключові слова: енергетичний чинник, інструменти зовнішньої політики, «жорстка сила», держави Перської затоки.

Кінець ХХ ст. характеризується певним зміщенням зовнішньополітичних пріоритетів США у загально планетарному масштабі та регіональному вимірі. Обумовленість подібних змін визначалась кардинальними трансформаціями в геополітичній розстановці сил на міжнародній арені. На той час в системі забезпечення національної безпеки США ракетно-ядерний фактор планомірно відійшов на другий план, поступаючись, натомість, на концептуальному рівні завданню забезпечення безперешкодного доступу Америки до світових ресурсів, що представляють стратегічно важливий інтерес з огляду гарантування безперервного й успішного функціонування американської національної економіки та забезпечення життєдіяльності потужної держави. Сьогодні надважливе стратегічне значення для збереження стабільності економічної системи США та реалізації політики американського гегемонізму в світі полягає у контролі за управлінням та видобутком світових енергоресурсів та їх основних невідтворюваних різновидів, – нафти і газу.

Дослідження енергетичної політики Сполучених Штатів у глобальному вимірі неодноразово ставало предметом дослідницького інтересу вчених. Втім, вивчення інструментів політичної та економічної взаємодії США і країн Перської затоки не стало предметом спеціального дослідження. У ході проведення дослідження використовувались урядові документи, аналітичні звіти, а також дослідницькі розвідки А. Шуміліна, Дж. Бейкера, А. Хамілтона та А. Коена.

Завдання статті полягає у тому щоб проаналізувати інструменти енергетичної політики США в зоні Перської затоки, окреслити основні напрямки взаємодії Вашингтона з державами регіону в енергетичному секторі.

В контексті гегемоністичних настроїв США як економічної, військової та політичної наддержави, надмірна залежність котрої від імпорту нафтопродуктів виправдано розглядається політичними експертами слабкою ланкою системи національної безпеки, зокрема серйозною загрозою енергетичній безпеці країни. Починаючи з адміністрації президента Р. Ніксона (енергетична криза 1973 року) всі послідовні уряди наступних американських президентів одноставно визнавали ключову життєву важливість енергетичного фактора для економічної системи Сполучених Штатів та політичного авторитету їх держави на міжнародній арені. Саме тому до розробки енергетичних стратегій США долучились провідні фахівці науково-експертної еліти, що дало змогу на підставі вивчення різних засобів та механізмів протидії енергетичній залежності, вибудовуючи чисельні концепції гарантування безпеки поставок нафти державами-партнерами з Перської затоки, у свій час модифікувати на практиці диверсифікацію каналів постачання нафти. Згодом американським урядом ініційовано низку законодавчих актів, спрямованих на підтримку розвитку в державі альтернативних джерел енергії та впровадження енергоощадних технологій. Проте, не дивлячись на економічну кризу 2008–2013 рр. та обумовлене нею значне зменшення обсягів споживання енергоресурсів, сьогодні суттєва залежність американської економіки від експортної політики держав Перської затоки залишається серйозною проблемою та постає одним із

ключових питань, нагальне вирішення котрого потребують інтереси національної безпеки США.

На нашу думку, попри об'єктивні економічні фактори, як-то попит та пропозиція, котрі зазвичай безпосередньо визначають структуру та обсяги світового ринку енергоносіїв, варто додати політичний чинник, а саме агресивну та незбалансовану політику США на початку ХХІ ст. в регіоні Перської затоки. Економічні санкції відносно Іраку та Ірану, – держав з величезними у світовому вимірі запасами нафти, масштабна військова та руйнівна для енергетичної інфраструктури антиіракська компанія, штучне регулювання обсягів видобутку та продажу в рамках гуманітарної програми іракської нафти у післявоєнний період, – ось далеко не повний перелік основних чинників, котрі нанесли непоправні збитки нафтовидобувній та переробній промисловості, а також транспортній інфраструктурі найпотужніших держав регіону, спровокувавши в кінцевому результаті стійку тенденцію скорочення пропозиції нафти на світовому ринку енергоносіїв.

Неконтрольоване зростання цін на ринку нафти, скорочення обсягів світового видобутку вуглеводнів та відмова держав ОПЕК від діалогу зі Сполученими Штатами щодо низки важливих політико-економічних питань стали приводом різкого невдоволення американського нафтового бізнесу та вагомою причиною відкритого занепокоєння політичного істеблішменту США. Так, на початку березня 2005 року до Сенату внесено законопроект, що дозволяв би переслідувати державичлени ОПЕК в американських судах, обвинувачуючи тих у порушенні антимонопольного законодавства та картельній змові. Вказаний документ отримав назву «Акт проти картелів, що виробляють та експортують нафту» («No Oil Production & Exporting Cartels Act» – далі NOPEC). Документ містив положення котрими Міністерству юстиції та Федеральній торговій комісії США надавалось право відкривати справи проти країн ОПЕК в американських судах. Текст законопроекту NOPEC нагадує сучасну модифікацію першого американського антимонопольного закону 1890 року сенатора Дж. Шермана, котрий визнавав нелегітимним будь-який зговір компаній, окремих штатів чи іноземних держав, реалізований з метою придушення свободи торгівлі та нав'язування монопольних цін. Безпосередньо в тексті закону NOPEC визнавались протизаконними дії будь-якої іноземної держави, яка вступила у зговір з іншими державами щодо:

- обмеження видобутку та розподілу нафти, природного газу чи якого-небудь іншого нафтопродукту;
- самовільне призначення або ж підтримання тривалий час завищених цін на нафтопродукти;
- використання будь-яких заходів з метою обмеження торгівлі нафтопродуктами [6].

Проект Закону задекларував право Сполучених Штатів не визнавати національної недоторканості таких держав та легітимізував дії Америки у разі загрози своїм енергетичним інтересам використовувати всі можливі заходи стабілізації ситуації від перемовин до збройного втручання у суверенітет держав-порушників. За ініціативи сенатора Г. Коля в 2007 році відбулись слухання закону NOPEC в Сенаті, де той показово отримав на момент голосування 345 голосів за необхідних 278. Проте законодавчу ініціативу Г. Коля не підтримав президент Дж. Буш-мол., відмовившись підписати зазначений вище документ.

Згодом, у тому ж році, Комітет з юридичних питань Сенату США вніс на розгляд законопроект, спрямований проти створення нафтових та газових картельних організацій на кшталт ОПЕК. Відповідно до змісту документа американський уряд, в особі генерального прокурора, отримував право в судовому порядку переслідувати уряди інших держав, які беруть участь у створенні подібних картельних організацій. Політичні експерти, коментуючи ініціативи американського Сенату, справедливо відзначають направленість вказаних новацій попри певні обмеження та прагнення контролю над діяльністю ОПЕК, на попередження та застереження для тих держав, котрі на початку 2007 року ініціювали міжнародну дискусію щодо створення «газового ОПЕК» (з подібною пропозицією за підтримки Венесуели, виступила Росія). Законопроект зафіксував положення, згідно яких будь-яка іноземна держава, що приймає участь в картельних або в інших спільних та колективних діях у сфері нафти і газу буде позбавлена можливості скористатись правом «суверенного імунітету»¹, а тому генеральний прокурор США, відповідно до американського антимонопольного законодавства, матиме можливість легально переслідувати такі держави у судовому порядку в будь-якому суді на території своєї держави [1].

В умовах високої залежності економічної системи США від вартості енергоносіїв на світовому ринку нафтовий чинник виступав домінуючим фактором антиіракської компанії 2003 р. Втім Вашингтон, маючи на меті встановлення контролю за видобутком нафти в Іраку та прагнучи отримати дієвий вплив на процеси ціноутворення на світовому енергетичному ринку, переслідував ще й гегемоністичні цілі, – отримавши дієві важелі управління світовим ринком нафти, опосередковано чинити вплив стосовно інших суб'єктів міжнародних відносин, зокрема Росії, бюджет якої традиційно має високу залежність від нафтоекспортних доходів. Заради об'єктивності варто наголосити, що налагодження експортних операцій з продажу нафти дозволило іракській державі стабілізувати національну економіку (експорт нафти забезпечував понад 90% надходжень до держбюджету Іраку) та частково подолати проблему безробіття в державі, запобігши, таким чином, розгортанню громадянської війни в країні. В результаті, Сполучені Штати, виступаючи під ореолом гаранта стабільності та безпеки регіону Перської затоки у післявоєнний період, формували свою зовнішньополітичну стратегію щодо регіональних держав, як об'єктів міжнародної взаємодії, позбавляючи останніх самостійності у прийнятті зовнішньополітичних рішень.

Вагомим аргументом на користь авторського висновку є обнародована наприкінці 2006 року доповідь незалежної комісії Бейкера – Гамільтона відносно ситуації в Іраку, котра містила 79 рекомендацій адміністрації Дж. Буша-мол. на предмет стабілізації внутрішньополітичного розвитку країни та виведення її із затяжного поствоєнного стану, а також носила певний настановний характер щодо розвитку регіону Перської затоки в цілому. Доповідь розпочиналась словами «Ірак – це держава, яка займає друге місце у світі за обсягами розвіданих запасів нафти» [3], яскраво віддзеркалюючи мотивацію стратегічної важливості вказаної країни для американської національної економіки. Далі, виклавши низку аргументів на користь значимості іракської держави в системі міжнародних

¹ Суверенний імунітет – доктрина, згідно з якою суверенна держава не може бути переслідуваною у судовому порядку, а на її кошти не може бути накладений арешт.

пріоритетів США, автори пропонували комплексно вжити низку радикальних заходів з метою комерціалізації нафтової галузі Іраку та відкриття її для іноземних компаній. Так, рекомендація експертів № 63 закликала адміністрацію США допомогти лідерам сучасного Іраку реорганізувати нафтову промисловість, збудувати владну вертикаль та комерціалізувати нафтовий сектор, заохочуючи іноземні інвестиції, що отримують законодавче підтвердження гарантій безпеки іноземних капіталовкладень. У разі підтримки в найближчій перспективі вказаних рекомендацій на законодавчому рівні, Сполучені Штати, на думку фахівців, отримають реальну можливість укріпити власні бізнес інтереси в Іраку [3].

Подібні красномовні пропозиції висловлювались і раніше, зокрема у доповіді робочої групи Міністерства нафти та енергетики США напередодні вторгнення до Іраку (грудень 2002 року). Відповідно до рекомендацій, викладених у документі, після завершення бойових дій в іракській державі Сполучені Штати повинні були докласти максимум зусиль, аби в найкоротший термін відкрити доступ до нафтових родовищ міжнародним компаніям, використовуючи інструмент часткової приватизації енергетичної галузі через Угоду про розподілення продукції, де у собівартість бареля нафти обов'язково закладався б відсоток прибутку іноземної компанії. Аналогічні настанови урядові Дж. Буша-мол. були подані у березні 2003 р. американською експертною спільнотою під егідою фонду «Спадщина» (The Heritage Foundation), – одного з провідних «мозкових центрів» зовнішньої політики США. Автори доповіді Е. Месс та Дж. Карафано пропонували президенту одразу ж по закінченню військової операції в Іраку сформувати новий уряд та провести демократичні вибори, сприяти відновленню нафтової інфраструктури та національної економіки Іраку, ініціювати реформування нафтового комплексу держави в частині приватизації та залучення іноземного капіталу [5].

Зрозуміло, будь-які трансформації та реформи у нафтовій галузі вимагають внесення відповідних поправок до діючої конституції Іраку та прийняття низки нормативно-правових актів, що регулюватимуть діяльність нафтового комплексу держави з урахуванням реалій сучасної міжнародної ситуації. Важлива роль в цьому плані серед переліку інших законодавчих актів Іраку належить Закону про нафту. Сьогодні діюча іракська конституція не містить чітких положень щодо контролю над ще не до кінця розвіданими нафтовими родовищами, нерегульованим залишається й механізм розподілу прибутків у разі розробки та експлуатації нафтових свердловин. Нині на урядовому рівні дискутується два варіанти розподілу нафтоприбутків, хоча, зрозуміло, жоден із них допоки не має правового поля: безпосередній розподіл дивідендів у рівних долях поміж задіяними провінціями або ж отримання доходів від експорту нафти та їх подальший перерозподіл між провінціями за рішенням центральної влади.

Сьогодні в Іраку із 80 розвіданих резервуарів нафти повномасштабно використовуються лише 17, залишаючи питання експлуатації та подальшого розвитку нафтової галузі досить актуальним та викликаючи до нього живий інтерес західних енергетичних корпорацій. Розуміючи фінансові масштаби нафтових обладок та враховуючи залежність американської економіки від постачання енергопродуктів і ціноутворення на них, Дж. Бейкер та Л. Гамільтон у рекомендації №26 радять уряду своєї держави в терміновому порядку ініціювати перегляд іракської конституції, пропонуючи в рекомендації № 28 залишити всі нафтові доходи Іраку під контролем центрального уряду. Також у вказаній доповіді

експертна група рекомендувала адміністрації Дж. Буша-мол. продовжити перебування американського військового контингенту в Іраку на кілька років з метою гарантування безпечного функціонування нафтової інфраструктури цієї держави [3].

21 травня 2007 р. під час дебатів у Конгресі США з приводу загрозливого стану внутрішньої ситуації в Іраку та перспектив розвитку нафтопромислового комплексу цієї країни, президент Дж. Буш-мол., використавши форму прямої трансляції засідання Конгресу, зателефонував іракському прем'єр-міністру Нурі аль-Малікі та закликав посадовця прискорити голосування в парламенті щодо реформування законодавства у нафтовій сфері. Принагідно голова Білого дому зауважив, що лише за умови прийняття Закону про нафту, Ірак зможе надалі розраховувати на політико-економічну підтримку США. Американський президент, виклавши власне бачення ситуації, наголосив, що Закон про нафту повинен спиратись на принцип справедливого розподілу для всього населення держави доходів від продажу енергопродуктів. Зокрема суніти, на території заселення яких обмежені запаси нафти, повинні отримувати на розвиток своїх провінцій нафтодолари на рівні із шиїтами, де концентрація покладів ресурсу найбільша. На додачу, міністр у справах енергетики США С. Бодман, у зверненні до уряду аль-Малікі заявив, що американські нафтові корпорації не прийдуть до Іраку, коли не буде прийнятий Закон про нафту. Причому урядовець оцінив прийняття даного нормативно-правового акту, як більш вагомий фактор у процесі прийняття рішення, у порівнянні навіть із гарантією безпеки в регіоні [2].

Багато в чому завдячуючи масштабній «кампанії тиску» Білого дому в квітні 2007 р., парламент Іраку затвердив проект Закону про нафту, що миттєво отримало широкий міжнародний резонанс та спровокувало гарячу світову дискусію навколо тексту останнього. В загальних рисах зміст концепції реконструкції іракського нафтового комплексу виглядав наступним чином:

1. Не дивлячись на активне ведення нафторозвідки в основному на півночі (курдська зона) та півдні (шиїтська зона) країни, енергетичні ресурси держави потрібно вважати спільним надбанням всього іракського народу, включаючи населення центральних районів (сунітська зона). В проект Закону закладався принцип справедливого розподілу нафтодоходів: передбачалось розширення адміністративно-економічних прав нафтодобуваючих районів з метою забезпечення рентабельності та ефективності даного виробництва; в собівартість продажу бареля нафти пропонувалось закладати певний відсоток коштів на оновлення та модернізацію обладнання нафтового комплексу, а також компенсацію інших виробничих видатків; планувалось вносити у розрахунок собівартості нафти виплати на користь іноземних нафтових компаній на базі угоди про розподіл продукції; отриманий залишок від собівартості нафтопродуктів повинен надходити до федерального бюджету Іраку, із подальшим перерозподілом центральним урядом надходжень від нафти до бюджетів провінцій за принципом «одна людина = одна грошова одиниця». Тобто надходження до регіонів з державного бюджету за рахунок нафтових прибутків прямо корелюватиметься з чисельністю населення провінцій;

2. З метою реконструкції застарілого, зношеного чи зруйнованого рядом військових операцій нафтового комплексу та швидкого підвищення рівня нафтовидобутку законодавчо передбачалось заохочення потужних іноземних

нафтових корпорацій, оснащених сучасним технологічним обладнанням, котре використовують інноваційні методи видобутку нафти. На тлі відсутності гарантій безпеки в державі, пропонувалось створити для означених компаній, закріплені законодавчо привабливі фінансово-економічні умови, одна з яких, – перерахування зарубіжним компаніям 12,5% від суми надходжень з продажу нафти;

3. Планувалось терміново розпочати процес приватизації нафтового комплексу Іраку, націоналізованого бааситським урядом у 1972 році, адже в 1990-х роках, в умовах жорсткого режиму санкцій ООН, іракська нафтова промисловість працювала на умовах угоди про розподіл продукції лише з російськими та китайськими компаніями, котрі отримували відрахування від продажу нафти у межах 10% [2].

Законом про нафту передбачалось створення двох прозорих контрольованих урядом рахунків, на які повинні надходити фінанси від експортно-імпортних операцій паливно-енергетичного комплексу. В результаті, кінцеве завдання Закону полягало у наступному: централізація видобування вуглеводнів в рамках іракської національної нафтової компанії (далі – ІННК); надання дозволу місцевій владі безпосередньо укладати контракти з зарубіжними компаніями; формування законодавчого поля в рамках якого іноземні компанії отримають доступ до родовищ; визначення нових правил співробітництва іракського уряду з компаніями, котрі раніше працювали з режимом С. Хусейна.

Отже, де-факто Закон про нафту мав на меті максимально сприяти примиренню різноконфесійних релігійних громад країни (сунітів, шиїтів та курдів), через розподіл державних нафтоприбутків між ними за справедливим принципом. Втім де-юре залишав за іракським урядом право контролювати та регулювати діяльність зарубіжних нафтових корпорацій в країні, корегувати обсяги нафтовидобутку та законодавчо закріплював виключне право центрального уряду Іраку приймати рішення щодо розподілу нафтоприбутків між провінціями.

Відзначимо, станом на сьогоднішній день Закон про нафту досі не прийнятий іракським парламентом. Натомість нині тривають гострі дебати між регіональним урядом Курдистану та центральним керівництвом держави щодо квот на видобуток та умови транспортування нафти, справедливого розподілу прибутків від її продажу, залучення іноземних інвестицій у нафтовий сектор, а також визначення пріоритетів внутрішнього розвитку держави, що потребують невідкладного фінансування тощо.

Висновки. На сучасному етапі в міжнародну політологію широко входить поняття «ультраконсерватизм XXI століття», за змістовним наповненням котрого метою політики економічно розвинених держав є встановлення тотального контролю над невідновлюваними природними ресурсами, – передусім енергоносіями та промисловою сировиною, а також розширення просторової бази неокolonіалізму за рахунок країн із неринковою економікою, але багатих стратегічно важливими ресурсами [7]. Отже, військовий контроль над Іраком став вагомим чинником впливу на внутрішню та зовнішню політику сусідніх із ним держав регіону. На користь такого висновку свідчить заява президента Б. Обама, котра пролунала у 2011 році після низки змін політичних режимів в Тунісі, Єгипті та Лівії: «... це наш шанс («арабська весна» – авт.) зробити світ таким, яким він повинен бути».

Література

1. В ноябре рост импорта нефти в США составил 1,5% // Финмаркет. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finmarket.ru/z/nws/news.asp?id=2713959>.
2. Комитет сената США одобрил законопроект против новых ОПЕК // Грани.Ру. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rb.ru/news/economics/2007/04/26/092053.html>.
3. Шумилин А. Перспективы и последствия принятия Закона о нефти в Ираке // Институт США и Канады. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=63>.
4. Baker J., Hamilton L. The Iraq Study Group Report // United States Institute of Peace. [Electronic resource]. – URL: http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/reporiyi206/index.html.
5. Cohen A. The Road to Economic Prosperity for a Post-Saddam Iraq // «The Heritage Foundation». – Background, 5.03.2003. – No. 1633.
6. H.R.2264: No Oil Producing and Exporting Cartels Act of 2007 // HO¹ Congress 2007-2008. GovTrack. [Electronic resource]. – URL: <http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=hl 10-2264>.
7. On the Road to Energy Security Implementing a Comprehensive Energy Strategy: A Status Report. // U.S. Department of Energy, 2006. [Electronic resource]. – URL: <http://www.energy.gov/about/EPAAct.htm> ; Official Energy Statistics from the U.S. Government // EIA. [Electronic resource]. – URL: <http://www.eia.doe.gov>.

Nataliia Slobodian, Ph.D. in History, main analyst, National Centre for Strategic Studies (Warsaw, Poland).

THE ENERGY FACTOR AS AN ELEMENT OF U.S. FOREIGN POLICY IN THE PERSIAN GULF

***Abstract.** The meaning of the energy factor in the system of security US vital interests was investigated. The role of the region's Gulf states in the energy policy of the United States was defined and the special importance of post-war Iraq in order U.S. energy security was studied. The sense of the energy factor was considered as a foreign policy tool that belong to the elements of «hard power». It was studied the instruments of political and economic cooperation between the USA and Persian Gulf countries. The energy strategy of the United States was detailed analyses, in the framework of which it was comprehensively studied the mechanisms for combating the energy dependence as well as the use of preventive mechanisms of the crisis management in the energy policy. It was defined the policy tools of oil security supply by the states of the Persian Gulf. The role of the US law «No Oil Producing and Exporting Cartels Act of 2007/ HO Congress 2007-2008» as a political tool to ensure oil security of the U.S. was established. It is proved that in conditions of high dependence of the economic system from energy prices in the world market, the oil factor played the dominant factor in the anti-Iraqi company in 2003. It was noted the importance meaning for political stability of Iraq the Bill of Oil, which aimed to facilitate reconciling different religious communities in the country (Sunnis, Shiites and Kurds), through the distribution of state oil income among them.*

***Keywords:** energy factor, «hard power», States of the Persian Gulf.*

УДК 327(73+549.1):327(581)

Ірина Тихоненко,

аспірант,

Чорноморський державний університет

імені Петра Могили

АФГАНСЬКИЙ ФАКТОР У ВІДНОСИНАХ ПАКИСТАН-США

***Анотація.** В статті розглядаються відносини між Пакистаном та США у контексті афганської проблеми. Існування територіальних проблем та спільна загроза тероризму у пакистансько-афганських відносинах стали передумовою формування у Вашингтоні єдиної політичної лінії до обох регіональних держав. Застосування терміну «АфПак» у американському політичному істеблішменті було негативно*

сприйняте Ісламабадом, що сприяло послабленню такої риторики за адміністрації Б. Обами. Еволюція американської концепції АфПак та афганське врегулювання після 2014 року характеризують динаміку контактів між Пакистаном та США. Поступове дистанціювання Ісламабаду від фарватеру американської зовнішньої політики та намагання грати провідну роль у афганському врегулюванні дає підґрунтя стверджувати про перехід від формату підпорядкування до партнерського діалогу між США та Пакистаном. Автор дійшов висновку, що забезпечення національних інтересів Вашингтону та Ісламабада у вирішенні афганського питання має вплив на регіональну систему безпеки Південної Азії. Першочерговим завданням для Пакистану стає недопущення Індії до врегулювання ситуації в Афганістані. У свою чергу, для США є важливою співпраця з індійською стороною як інструмент стримування КНР, що негативно впливає на рівень довіри у пакистансько-американському співробітництві.

Ключові слова: США, Пакистан, Афганістан, стратегія АфПак, афганський фактор, тероризм.

Двосторонні контакти між Пакистаном і США займають чільне місце у зовнішній політиці обох держав. Важливу роль відіграє афганське питання, яке входить до напрямків двосторонньої стратегічної співпраці. Нових рис набувають пакистансько-американські відносини на ґрунті афганського врегулювання після виведення коаліційного військового контингенту НАТО та США з Афганістану у 2014 році. Поступове дистанціювання Ісламабаду від фарватеру зовнішньої політики США, ініціювання мирного переговорного процесу між афганською владою та «Талібаном» до якого залучена КНР, дають привід говорити про зміни регіональних пріоритетів Вашингтону та вплив цих процесів на рівень пакистансько-американської співпраці.

Досить багато науковців і публіцистів, які досліджують відносини Пакистану та США, підкреслюють важливість афганського чинника у двосторонніх контактах. Питаннями зовнішньополітичної стратегії США та ролі у ній афганського фактору присвячені праці українських дослідників А. М. Кобзаренка [2], О. П. Оборського [4], В. М. Шамраєвої [9], зокрема, афганське питання висвітлено у статті І. Горобця [1]. Вплив афганської проблеми на двосторонні контакти Пакистану та США досліджується у статтях російських (М. Т. Сохейла [5], К. Л. Сироежкіна [6], О. Ю. Умнова [7], О. В. Фененка [8]), американських та європейських науковців (Д. Маркея [16], К. Фейр [12], К. Фішер [13]), представників науково-дослідницьких центрів Пакистану та Індії (Х. Ікбала [14], М. Кхана [15], М. Юсуфа [22]).

Мету статті автор вбачає у характеристиці американської стратегії АфПак у відносинах Пакистан-США, з'ясуванні ролі афганського питання та процесу мирного врегулювання в Афганістані, зокрема, після 2014 року у двосторонніх контактах і визначення впливу афганського фактору у пакистансько-американській співпраці на регіональну систему безпеки у Південній Азії.

Відносини Пакистан-США мають характер стратегічного партнерства важливою сферою втілення якого є безпека. Однією з передумов до зближення Вашингтону й Ісламабаду став конфлікт в Афганістані, який втілювався в афганську проблему як на міжнародному, так і регіональному рівнях. Географічна близькість Пакистану з Афганістаном, існування неврегульованих територіальних питань і спільність загрози нового типу – тероризму, сприяло формуванню у США стратегії

АфПак – «об'єднання» цих двох держав у єдиний напрямок власних безпекових інтересів.

Учасником афганського конфлікту Пакистан був з моменту введення радянських військ до Афганістану в 1979 році. І все ж уявлення про Афганістан і Пакистан як єдиний військово-політичний простір склалися при адміністрації Дж. Буша-молодшого. Восени 2001 р. у Білому домі побоювалися, що заворушення у пакистанських містах завадять використовувати цю країну як базу для операцій проти талібів. З весни 2004 року Пентагон допомагав уряду П. Мушаррафа проводити військові операції у північно-східній провінції Вазірістан, де афганські таліби створили свою «квазі-державу». 27 вересня 2006 р. відбувся саміт президентів США, Афганістану та Пакистану з метою врегулювання афгансько-пакистанських прикордонних суперечок. Білий дім виступив як посередник при вирішенні афгансько-пакистанського збройного конфлікту у травні 2007 року.

Поява терміна «АфПак» стала наслідком розвитку цього процесу. Його автором вважається видатний американський дипломат Річард Холбрук. Навесні 2009 року термін «АфПак» став використовуватися в американській аналітиці для характеристики військових дій на території Афганістану та Пакистану. Такий підхід викликав, однак, невдоволення в Ісламабаді та Делі, що підтверджує вплив афганської проблеми на регіональне пакистансько-індійське протистояння, та як результат – на безпеку у регіоні [8, с. 53].

24 січня 2009 року про неприйняття терміну «АфПак» заявив уряд Індії. Оскільки Делі не визнає Пакистан у його сучасних кордонах, стверджуючи, що частина штату Джамму та Кашмір окуповані Ісламабадом, застосування поняття «АфПак» означає, на думку індійської сторони, непряме визнання США та Афганістаном сучасних кордонів Пакистану. У червні 2009 року з критикою поняття «АфПак» виступив колишній президент Пакистану П. Мушарраф.

Спільний виступ двох супротивників спонукав США скорегувати свою позицію. 21 січня 2010 р. Р. Холбрук заявив про відмову адміністрації Б. Обама від використання терміну «АфПак», але вона не викреслила важливість пакистансько-афганського регіону для зовнішньої політики США.

1 грудня 2009 року Президент США Б. Обама, виступаючи у військовій академії Вест-Пойнт, заявив про початок нової американської стратегії в Афганістані. Основою стратегії є три елемента: 1) *військова* – створення умов для передачі влади; 2) *цивільна* – допомога афганському уряду в переговорному процесі з поміркованими талібами; 3) *співробітництво* з Пакистаном для досягнення максимального результату [20; 15, р. 245].

Д. Маркей, дослідник із Ради з міжнародних відносин (США) зауважує, що оновлена стратегія АфПак, проголошена у виступі Б. Обама у Вест-Пойнті має дві альтернативи. По-перше, Вашингтон має сфокусувати свої зусилля у боротьбі із тероризмом саме в Афганістані та Пакистані, а не просто включити регіон АфПак у загальну стратегію боротьби із тероризмом. По-друге, США доречно було б зосередитися саме на Пакистані як акторові, який дестабілізує ситуацію у регіоні (Південна Азія), будучи джерелом терористичної загрози та знаходячись у зоні ризику талібанізації [16, р. 3-7].

У середині 2013 р. в американській публіцистиці відбувається відродження терміну «АфПак» (AfPak). На офіційному рівні адміністрація Б. Обама вважає за краще поки не використовувати цей термін. Однак американські експерти

позначають їм Афганістан і Пакистан як єдиний театр військових дій у рамках антитерористичної операції НАТО [8].

Нова хвиля інтересу американців до «АфПаку» викликала невдоволення Пакистану. По-перше, в Ісламабаді існували побоювання, що затвердження поняття «АфПак» приведе до легалізації військових операцій НАТО на пакистанській території. У даний час альянс завдає ударів по талібах на афгансько-пакистанському кордоні у рамках політики сприяння Пакистану.

По-друге, використання поняття «АфПак» може створити труднощі на афгансько-пакистанському кордоні, який визнається Ісламабадом, але заперечується всіма афганськими керівниками, що, у свою чергу, зачіпає проблему Пуштуністану у відносинах між Пакистаном та Афганістаном.

По-третє, протягом останніх років американські експерти часто кваліфікували Афганістан і Пакистан як «держави, що не відбулися» (failed states). Відносно Пакистану таке формулювання означало сумніви у здатності його уряду зберегти контроль над своїми ядерними об'єктами.

По-четверте, у пакистанського керівництва є побоювання щодо «зони племен», де під приводом дискусій про «АфПак» представники цих територій вимагатимуть більшої автономії [5].

Зазначені «подвійні стандарти» у розумінні та трактуванні американської концепції АфПак дають підстави стверджувати про важливість афганського аспекту у відносинах між Пакистаном і США. Так, для Пакистану очевидним є відстоювання власних національних інтересів та індивідуальності як актора міжнародних відносин, а не ролі спільного з Афганістаном джерела тероризму у зовнішньополітичних інтересах США.

Двосторонні контакти Ісламабаду та Вашингтону у своєму розвитку не є одноманітними. Відстоювання власних національних інтересів обох сторін має беззаперечний вплив на відносини.

Точкою відліку зближення США та Пакистану, під впливом ситуації в Афганістані, стали події вересня 2001 року. Залучення Ісламабаду до антитерористичної стратегії Вашингтону можна характеризувати у двох аспектах. По-перше, така співпраця экс-президента Пакистану П. Мушаррафа із Дж. Бушем-молодшим мала позитивні моменти протидії нетрадиційній загрозі безпеці – тероризму. Проте, по-друге, таке слідування у фарватері американського зовнішньополітичного курсу перетворювало двосторонні відносини у формат певної залежності та підпорядкування пакистанської сторони діям світового «центру сили» – США.

Геополітичний вимір відносин між Пакистаном та Афганістаном мав свої важелі у такому пакистансько-американському тандемі. Афганістан є одним із головних напрямів зовнішньої політики Ісламської Республіки Пакистан. Країни поєднує не лише релігійна приналежність до ісламу, насамперед сунітського спрямування, а й неурегульованість питання кордонів і підтримка Ісламабадом терористичного руху «Талібан» [19, р. 201-212]. Ще у другій половині 1980-х років у Пакистані була вироблена доктрина «стратегічної глибини», яка визначала Афганістан як зону особливого інтересу у контексті визнання афгансько-пакистанського кордону, так званої проблеми Пуштуністану [6, с. 62].

Війна в Афганістані сприяє зростанню у Пакистані числа прихильників радикальних, екстремістських і терористичних організацій, що несе загрозу

інститутам влади. Це дає право дослідникам говорити про можливість перетворення Пакистану на ісламістську державу (такою є позиція одного з розробників стратегії АфПак Брюса Ріделя) [3]. Звичайно, ця загроза не настільки реальна, проте повністю її ігнорувати не слід.

Під впливом можливої загрози дестабілізації внутрішньодержавного середовища та безпеки Пакистан виробляє цілі власної політики на афганському напрямі: 1) зниження терористичної загрози для мирних громадян, державних установ, військовослужбовців; 2) нормалізація ситуації у прикордонних районах, яка б дозволила скоротити присутність військових у прикордонних провінціях; 3) поліпшення ситуації в Афганістані настільки, щоб у цю країну змогли повернутися біженці; 4) поліпшення боротьби з нелегальним наркотрафіком, який є проявом «афганської проблеми» [22, р. 15].

Саме із проголошенням стратегії Б. Обама щодо виведення військ з Афганістану у 2011 році намітилися зміни у політиці Ісламабаду щодо Кабулу та присутності США у цій країні. Це мало вплив і на двосторонні американсько-пакистанські контакти, насамперед із афганської проблеми.

Так, екс-президент Афганістану Х. Карзай дав зрозуміти пакистанській стороні, що він не вірить у перемогу американців і схиляється до примирення з талібами, для чого прагне заручитися підтримкою Пакистану. Ісламабад, у свою чергу, сформував свою дорожню карту врегулювання конфлікту. Пакистанський план містив у собі наступні елементи: 1) встановлення терміну виведення коаліційних збройних сил з Афганістану; 2) поряд з виведенням сил міжнародної коаліції, витіснення з Афганістану всіх повстанських угруповань іноземного походження, особливо прихильників «Аль-Каїди»; 3) припинення зв'язків між талібами та рухом «Техрік-і-талібан Пакистан»; 4) налагодження жорсткого контролю на афгансько-пакистанському кордоні [3].

Останнім часом у відносинах Пакистан-США відбуваються достатньо виражені зміни – перехід від формату підпорядкування до більшого партнерського діалогу. Каталізатором до поступового дистанціювання пакистанської влади від Вашингтону стала операція США із вбивства Усами бен Ладена на пакистанській території та зменшення американської фінансової допомоги Пакистану для протидії тероризму у 2011 р. як протест у бік пакистансько-китайського альянсу [14].

У 2013 р. виокремилася ще одна риса невдоволення Ісламабаду американською політикою. Йдеться мова про ракетні удари по пакистанській території американських безпілотників, що розцінюється пакистанською стороною як порушення суверенітету Пакистану. «Безпілотники США кидають виклик суверенітету Пакистану і [ми] довели це до відома Сполучених Штатів і сподіваємося, що вони сприймуть це з розумінням», – заявив прем'єр-міністр країни Н. Шаріф на початку своєї каденції [18].

На цьому зміні у форматі двосторонніх контактів не завершилися. Важливим став 2014 рік. По-перше, виведення спільного військового контингенту НАТО та США із афганської території. По-друге, вибори в Афганістані (обрання президентом А. Гані). Хоча і не можна стверджувати, що пакистансько-афганські відносини стали як ніколи стабільними, але візит А. Гані до Пакистану у 2015 році підкреслив готовність афганської сторони до співпраці зі своїм сусідом [11].

Стабілізація ситуації в Афганістані представляється у Пакистані тільки за його безпосередньої участі у цьому процесі та включенні до нього так званих поміркованих талібів. Втіленням цієї ідеї стало ініціювання Ісламабадом у 2015 році мирного переговорного процесу між афганською владою та представниками «Талібану». Новина про смерть голови талібів мули Омара перервала цей процес, дещо загостривши пакистансько-афганські відносини та поновивши хвилю афганських звинувачень у підтримці Пакистаном талібів.

До мирного врегулювання в Афганістані залучені також США та КНР, маючи власні позиції й інтереси. Вашингтон закликає Ісламабад і Кабул до відкритого та мирного діалогу та протидії терористам.

Не можна не зважати на той факт, що останнім часом у політичному істеблішменті Пакистану сталися певні зміни. Ні для кого не є таємницею, що роль військових у державі завжди була великою. Так, і сьогодні вона неабияк зросла. Причина цьому – досить значний авторитет серед пакистанців начальника штабу армії Пакистану генерала Р. Шаріфіа під керівництвом якого пройшла у Північно-Західній прикордонній провінції та Північному Вазіристані вдала антитерористична операція «Зарб-е-Азб». Боротьба Пакистану із терористами власними силами ще раз підтверджує вихід Пакистану на курс дистанціювання від США. У свою чергу, пакистанські військове керівництво розпочало налагоджувати відносини із афганськими колегами з метою ефективності протидії радикально налаштованим талібам.

Проте пакистансько-американські відносини залишаються важливими для обох сторін, що було підтверджено у візитах прем'єр міністра Пакистану Н. Шаріфа та генерала Р. Шаріфа до Вашингтону наприкінці 2015 року [12].

Співпраця між Пакистаном і США у призмі афганського фактору постійно задає тон двостороннім відносинам і підтримує їх активність. Проте, незважаючи на зусилля у мирному афганському врегулюванні та спільній протидії тероризму, не останнє місце відіграють регіональні амбіції сторін.

Так, певному охолодженню пакистансько-американських відносин сприяли налагодження контактів між США та Індією у сфері ядерної енергетики та зростання співробітництва Пакистану та Китаю у «стримуванні» регіональних амбіцій Нью-Делі [10, р. 55]. Так, у редакції Стратегії національної безпеки США від 6 лютого 2015 року зазначається, що Вашингтон у Південній Азії продовжує зміцнювати стратегічне й економічне партнерство з Індією, визнаючи її роль як лідера у забезпеченні регіональної безпеки. США не відмовляється від співпраці як з Індією, так і Пакистаном у боротьбі з тероризмом і забезпеченні стратегічної стабільності у Південній Азії [17].

У такому трактуванні регіональних пріоритетів США, очевидною є підтримка Індії. Афганське питання у цьому контексті теж не залишається осторонь. Останнім часом простежується зростання впливу Нью-Делі на афганському напрямі під патронатом США. Адміністрація Обама наполягає на розширенні «квартету» через включення Індії, яка має на меті протидіяти тероризму в Афганістані та непоширенню цих загроз у Південну Азію. Однак, проти такого варіанту виступають як Пакистан, так і КНР.

Залучення афганської проблеми до існуючого пакистансько-індійського ядерного протистояння за інерцією переводить двосторонню конкурентну боротьбу за лідерство у регіоні на багатосторонню, із залученням зовнішніх сил – США та

КНР. Так, прийнятий адміністрацією Б. Обама курс на «повернення в Азію», зокрема, в Азійсько-Тихоокеанський регіон, не можна не згадати як певну протидію посиленню КНР на світовій арені. Співпраця з Індією як лідируючою та стабілізуючою силою у Південній Азії у межах цього курсу також має на меті протидію новій світовій потузі – КНР. Зіштовхування інтересів Пекіну та Вашингтону на афганському плацдармі є ще одним втіленням боротьби за світове лідерство, де вагому роль починають відігравати південноазійські регіональні полуси – Пакистан та Індія.

На основі вище згаданих фактів автор дійшов наступних висновків:

- американська стратегія АфПак, як втілення підходу США до відносин із Афганістаном і Пакистаном на спільній основі боротьби із тероризмом та афганської проблеми, має дуалістичну природу у відносинах Пакистану та США. Негативна характеристика такого підходу зі сторони Ісламабаду сприяла уникненню використання терміну «АфПак» за президентства Б. Обама, проте такий підхід у зовнішній політиці США залишився;

- пакистансько-американські відносини у контексті афганської проблеми розвивалися від певної залежності Ісламабада від зовнішньополітичних ініціатив Вашингтону до дистанціювання пакистанської сторони у вирішенні конфлікту в Афганістані. Виведення коаліційних військ НАТО та США з афганської території у 2014 році поклало початок більш рішучим політичним діям Пакистану у процесі мирного афганського врегулювання, де США почали відігравати консультуючу роль;

- афганський напрямок співробітництва Пакистану та США є майданчиком втілення власних національних інтересів обох держав, які зачіпають регіональну систему безпеки у Південній Азії. Недопущення до афганського врегулювання Індії стає першочерговим завданням Пакистану у його регіональній політиці та боротьбі за лідерство, тоді як американсько-індійське співробітництво стає інструментом стримування КНР як у регіоні, так і на міжнародній арені для США.

Література

1. Горобець І. Афганська проблема в сучасних міжнародних відносинах / І. Горобець, А. Мартинов // Зовнішні справи. – 2010. – № 5/6. – С. 48-51.
2. Кобзаренко А. М. Сучасна політика США у Південній Азії / А. М. Кобзаренко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 238-244.
3. Лаумулин М. Т. Три сценария развития Афганистана – международные и региональные позиции (доклад). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1415653.html>
4. Оборський О. П. Сучасна зовнішня політика США: доктринальний вимір / О. П. Оборський // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 194-197.
5. Сохейл М. Пакистан как гарант будущего Афганистана. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Pakistan-kak-garant-buduschego-Afganistana-15650>.
6. Сыроежкин К. Л. «Афганская проблема»: состояние и перспективы / К. Л. Сыроежкин // Международные исследования. – 2012. – № 3. – С. 59-65.
7. Умнов А. Ю. Афганский кризис / А. Ю. Умнов // Мировая экономика и международные отношения – 2009. – № 3. – С. 49-57.
8. Фененко А. В. США продолжают борьбу с терроризмом на территории Пакистана? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/61665.html>.
9. Шамраева В. М. Основи зовнішньополітичної концепції президента Б. Обама / В. М. Шамраева // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2 (37). – С. 407-414.
10. Asian strategic review 2014: US pivot and Asian security / Eds. S.D. Muni, V. Chadha. – New Delhi: PENTAGON PRESS, 2014. – 260 p.

11. Chishti A. K. The Raheel doctrine. [Electronic resource]. – URL: <http://www.thefridaytimes.com/tft/the-raheel-doctrine>.
12. Fair C., Ganguly S. An unworthy ally time for Washington to cut Pakistan loose. [Electronic resource]. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/pakistan/2015-08-18/unworthy-ally>.
13. Fischer K. The AfPak strategy: reactions in Pakistan / K. Fisher. // AAN Policy Briefing. – 2010. – Vol. 2. – 12 p.
14. Iqbal H. Pak-Afghan ties in the light of Pak-US strategic dialogue. [Electronic resource]. – URL: <http://irs.org.pk/afghanistan/spn10.pdf>.
15. Khan M. A., Khan A. B., Makhdoom A.W. Paradigm shift in Afghanistan: a study of the «Af-Pak Strategy» of the United States of America / M.A. Khan, A.B. Khan, A.W. Makhdoom // International Journal of Humanities and Social Science. – 2014. – Vol. 4. – № 7. – P. 244-253.
16. Markey D. From AfPak to PakAf: a response to the new U.S. strategy for South Asia / D. Markey. – New York: Council on Foreign Relations, 2009. – 15 p.
17. National Security Strategy of the United States of America. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.
18. Nawaz Sharif says drone attacks are against Pakistan's sovereignty. [Electronic resource]. – URL: <http://www.dnd.com.pk/nawaz-sharif-says-drone-attacks-are-against-pakistans-sovereignty>.
19. Pakistan on the Edge Pakistan Project Report IDSA. – New Delhi: Magnum Books Pvt Ltd, 2013. – 164 p.
20. Remarks by the President in Address to the Nation on the Way Forward in Afghanistan and Pakistan. [Electronic resource]. – URL: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>.
21. The unfinished war in Afghanistan: 2001-2014 / V. Chandra. – PENTAGON PRESS, 2015. – 340 p.
22. Yusuf M. Decoding Pakistan's «strategic shift» in Afghanistan / M. Yusuf. – Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2013. – 24 p.

Iryna Tykhonenko, Ph.D student, Department of international relation and foreign policy, Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine.

AFGHAN FACTOR IN PAKISTAN-US RELATIONS

Abstract. *The article deals with the relationship between Pakistan and the US in the context of the Afghan problem. The existence of territorial issues and common threat of terrorism in the Pakistani-Afghan relations became a background for Washington in creating a common political line to both regional states. Negative characteristics of this approach from Islamabad contributed to avoid using the term «AfPak» by the presidency of Barack Obama, but such approach in US foreign policy remains. The dynamics of bilateral contacts are described by the evolution of American AfPak concept and model of the Afghan settlement after 2014. The Islamabad gradual distancing from fairway of American foreign policy and attempts to play a key role in Afghan settlement gives an opportunity to assert transition from submission format to partnership dialogue between the US and Pakistan. The author concludes that the national interests of Washington and Islamabad in resolving the Afghan issue has an impact on regional security in South Asia. The priority for Pakistan is to prevent India's involvement in resolving the situation in Afghanistan. In turn, the US has distinct interests. The collaboration with the Indian side as a tool to deter China is very important for Washington, but has a negative effect to the level of confidence in the Pakistani-American cooperation.*

Key words: *US, Pakistan, Afghanistan, AfPak strategy, the Afghan factor, terrorism.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ США

УДК 94(73):316.334.3

Марія Кравченко,
аспірантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЗАКОН «ПРО ЗАЙНЯТІСТЬ» 1946 Р. В США ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ АМЕРИКАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** На основі джерел, враховуючи напрацювання американських дослідників, у статті здійснено ґрунтовний аналіз Закону «Про зайнятість» 1946 р. в Сполучених Штатах Америки та визначено його роль у розвитку американського суспільства. Актуальність обраного дослідження зумовлена наявністю протилежних оцінок даного закону серед американських істориків, практичною відсутністю в українському науковому просторі праць з даної проблематики та можливістю використання американського досвіду зі зниження рівня безробіття в Україні.*

Стаття містить критичний огляд умов та ідей, під впливом яких впроваджувався даний закон. Також авторкою розглянуті позиції послідовників та опонентів створення в США механізму регулювання рівня зайнятості. Крім того, в статті не лише проаналізовані основні положення Закону «Про зайнятість» 1946 р. в США, а й виявлені його історичні наслідки для розвитку американського суспільства.

У підсумку авторка пропонує власне бачення вирішення проблеми оцінки Закону «Про зайнятість» 1946 р., на основі якого доводить, що дискусія навколо прийняття цього закону та її компромісне завершення стали запорукою його впливу навіть на сьогодення США.

***Ключові слова:** США, Закон «Про зайнятість» 1946 р., ідея «повної зайнятості».*

Закон «Про зайнятість» 1946 р. став результатом обговорення ідеї «повної зайнятості» в США на початок 40-х рр. ХХ ст. в колах американської політичної та інтелектуальної еліти, яка виникла внаслідок бажання уникнути великих обсягів безробіття часів економічної кризи 30-х рр. ХХ ст. після завершення II світової війни. Однак роль, яку відіграв цей закон у розвитку американського суспільства, не обмежується 40-ми рр. ХХ ст., адже Закон «Про зайнятість» 1946 р. надав цілу низку нових повноважень державі щодо підтримки загального добробуту американського населення, якими владні кола в США користуються і сьогодні. Зрозуміло, що це вкрай актуально і для сучасної України з її труднощами з усуненням безробіття.

Переходячи до історіографії даної проблематики, слід відмітити, що ще в другій половині 40-х – на початок 50-х рр. ХХ ст. в американському науковому просторі розповсюдилась тенденція висвітлювати історію Закону «Про зайнятість» 1946 р. у контексті передумов та причин його виникнення, порівняння прийнятого законодавства з його початковим варіантом – законопроектом «Про повну зайнятість» 1945 р. Ця тенденція простежується як у перших працях економістів-держслужбовців С. Саїкфрат [12] та Е. Сітовскі [13], так і у першому ґрунтовному дослідженні Закону «Про зайнятість» 1946 р. С. Бейлі [3].

У такому ж дусі проблематика Закону «Про зайнятість» 1946 р. розкривалася і в працях американських істориків 80-х – 90-х рр. ХХ ст., присвячених як

американській соціальній політиці [16, р. 156], так і періоду президентства Г. Трумена в цілому [6, р. 170]. Разом з тим, слід згадати про статтю К. Сантоні цього періоду, в якій автор, хоча і притримується загальноприйнятої традиції критики Закону «Про зайнятість» 1946 р. у порівнянні з його початковим варіантом 1945 р., все ж робить спробу виявити позитивні економічні наслідки, яким сприяв цей закон [11]. У свою чергу, Д. Делонг опублікував протилежне бачення даного питання, вважаючи, що Закон «Про зайнятість» 1946 р. виявився абсолютно недоречним для американської традиції вільного підприємництва [5, р. 51].

Серед найсучасніших праць американських істориків зустрічаються як дослідження, які продовжують нівелювати будь-яке значення Закону «Про зайнятість» 1946 р. для майбутніх поколінь американців, як, наприклад, монографія Т. Руф 2011 р. [9], так і праці, автори яких намагаються спростувати пануючі у попередні роки стереотипи. Так, М. Бірнс наводить аргументи, які суперечать думці про те, що адміністрація Г. Трумена виявила слабку підтримку ініційованому у 1945 р. законопроекту «Про повну зайнятість», і, навпаки, доводять, що його уряд зробив усе можливе, щоб закон, спрямований на регулювання рівня зайнятості в США, був прийнятий [4, р. 31].

Найбільш ґрунтовним дослідженням Закону «Про зайнятість» 1946 р. є всі підстави вважати монографію Е. Васем 2013 р., в якій наводиться не тільки історія та критика цього закону, а й простежується спроба пояснення авторкою того, як значення для американців Закону «Про зайнятість» 1946 р. в США трансформувалося протягом наступних десятиліть ХХ–ХХІ ст. [15, р. 153-161].

Отже, з огляду на таке розмаїття думок серед американських істориків щодо Закону «Про зайнятість» 1946 р. та практичну відсутність праць з даної проблематики у сучасних українському, російському та колишньому радянському наукових просторах, метою даного дослідження є сучасний неупереджений аналіз Закону «Про зайнятість» 1946 р. в США та визначення його ролі для розвитку американського суспільства.

Перш за все, слід зазначити, що Закон «Про зайнятість» 1946 р. в США виник під впливом ідеї «повної зайнятості», науковим підґрунтям якої стали праці британського економіста Д. М. Кейнса. Економічна модель, яку він розробив, пропонувала в якості засобу уникнення криз та депресій запровадження високого рівня попиту на ринку. З цією метою держава мала використовувати всі засоби для досягнення повної зайнятості, у тому числі перерозподіл прибутків населення на користь безробітних [1, с. 60].

Серед американської політичної еліти найбільшим прихильником ідеї «повної зайнятості» ще в часи II світової війни був віце-президент Ф. Д. Рузвельта, попередник Г. Трумена на цій посаді, Г. Воллес. У свою чергу, в 1942 р. була видана перша праця так званого «американського Кейнса» – професора з Гарварду Е. Хансена, який з наукової точки зору обґрунтовував необхідність запровадити «повну зайнятість» населення у післявоєнних Сполучених Штатах [16, р. 155].

Разом з тим, пересічні американці початку 40-х рр. ХХ ст. були мало знайомі з теорією «кейнсіанства», проте їм були добре відомі проблеми безробіття. Адже в 1929–1933 рр. в США відбулась найбільша в історії країни економічна криза («Велика депресія»), наслідком якої стало 25% безробітних [5, р. 46]. Цей показник вдалося знизити в середньому до 18% адміністрації Ф. Д. Рузвельта шляхом впровадження державної системи громадських робіт та відновлення приватного

сектору американської економіки. Остаточо ж загроза втрати роботи в американців зникла з розгортанням II Світової війни, коли державне замовлення на оборонні потреби країни забезпечило робочими місцями навіть жінок і афро-американців, які ще в др. пол. 30-х рр. мали найменші шанси отримати роботу [6, р. 24].

Такі обставини поширювали побоювання в американському суспільстві щодо повторення кризи та масового безробіття по завершенні війни, адже попереду була демобілізація ветеранів, перехід економіки на мирні рейки і закриття військових заводів. Про це свідчить опитування 1944 р., в якому тільки 40% респондентів були впевнені, що матимуть роботу після II Світової війни [15, р.149]. З іншого боку, американський бізнес, збагачений військовими прибутками, ставився категорично до можливості втручання держави у справи ринку у післявоєнний період, у тому числі, і з метою підвищення рівня зайнятості, сподіваючись на повернення принципів вільного підприємництва дорозвельтівських часів.

Саме під впливом вищезгаданих ідей, соціально-економічних умов та суспільних настроїв ще з 1943 р. у Сенаті США стартували дискусії щодо створення законодавчої бази для впровадження «повної зайнятості» населення. В результаті, відповідний законопроект був розроблений та модифікований сенаторами Дж. Мюрреєм, Р. Вагнером, Е.Томасом та Д. Махоні. Так, законопроект «Про повну зайнятість», відомий як «Біль Мюррея» за ім'ям найактивнішого його ініціатора, був представлений на розгляд 79-го Конгресу у січні 1945 р. [3].

Він складався з 5 розділів, у яких йшлося про наступне: 1. Акт має назву «Закон «Про повну зайнятість» 1945 р.»; 2. Всі американці мають право на отримання корисної та регулярної роботи; для отримання такого права за федеральним урядом має бути встановлений обов'язок гарантувати постійну повну зайнятість в країні; з цією метою федеральний уряд має забезпечити такий обсяг інвестицій та витрат, який необхідний для досягнення повної зайнятості; 3. Президент має презентувати на затвердження Конгресу генеральну програму з досягнення повної зайнятості [11, р. 13]; 4. Над цією програмою протягом року має працювати Рада економічних консультантів як дорадчий орган виконавчої влади при Президентові; 5. Запропонована Президентом програма має бути обговорена та оцінена Об'єднаним комітетом з національного бюджету у Конгресі [13, р. 26-27].

Необхідно відмітити, що ідея «повної зайнятості» отримала стійку підтримку Президентами Ф. Д. Рузвельтом, а після його смерті в квітні 1945 р. – Г. Труменом, про яку свідчили їхні публічні заяви, починаючи з січня 1944 р. [10]. Не дивлячись на це, такий революційний для американського суспільства законопроект не був сприйнятий однозначно, що відобразилось на дебатах у Конгресі. Сенат затвердив «Біль Мюррея» майже без поправок, а от у Палаті представників республіканці та південні демократи об'єднались у консервативну коаліцію, яка протистояла цьому законопроекту цілий рік.

У центрі політичних дискусій опинився весь другий розділ «Біля Мюррея» та саме формулювання назви закону – «Про повну зайнятість». Так, консерватори стверджували, що такий закон знищить американське вільне підприємництво через можливість втручання уряду в економічний розвиток США шляхом забезпечення «такого обсягу інвестицій та витрат, який необхідний для досягнення повної зайнятості» (у «кейнсіанстві» цей принцип відомий як «компенсуюче

фінансування») [11, р. 9]. У відповідь прихильники законопроекту наполягали на тому, що уряд, у першу чергу, буде сприяти підвищенню рівня зайнятості у приватному секторі і тільки у разі необхідності (наприклад, під час економічної кризи) буде створювати додаткові робочі місця у системі державних громадських робіт.

Крім того, опонентів ідеї «повної зайнятості» лякала й можливість того, що держава на її реалізацію буде витратити занадто багато коштів, що призведе до збільшення дефіциту бюджету. Проте ліберали, спираючись на ідеї «кейнсіанства», пояснювали, що відсутність безробіття навпаки сприятиме підвищенню рівня прибутків американців і як наслідок рівня купівельної спроможності населення, що врешті-решт збалансує американський бюджет [12].

Також консервативна коаліція вказувала, що такий закон може надати додаткових важелів уряду в управлінні державою, що призведе до повернення практики регулювання цін, обсягів продукції та розмірів заробітної платні, як це було за часів II Світової війни. На що ліберальні кола відповідали, що всі рішення, рекомендовані для підвищення рівня зайнятості, будуть прийматися тільки через Конгрес, а тому залишаться в руках американського народу [12]. Крім того, у центрі цієї дискусії опинилась і доцільність створення Ради економічних консультантів як дорадчого планового органу.

Що ж стосується суспільної думки щодо необхідності втілення Законопроекту «Про повну зайнятість» в життя, то, як свідчить опитування журналу «Форчун», тільки 38,1% американців підтримували постійне втручання держави у питання працевлаштування [15, р. 140]. Такі показники були результатом післявоєнного економічного підйому в США, за якого приватний сектор забезпечував достатній рівень зайнятості без втручання держави.

Всі вище перелічені умови змушували творців та прихильників «Біля Мюррея» погодитись на компроміс. Зрештою, 2 лютого 1946 р. було прийнято Закон «Про зайнятість». Г. Трумен спробував накласти президентське вето на відхилення у формулюванні назви закону від ідеї «повної зайнятості». Ще в січні 1946 р. у своєму щорічному зверненні до Конгресу та радіо промові у лютому 1946 р. Президент наполягав на підтримці «справжнього закону», який унеможливить зростання безробіття в США [15, р. 140], маючи на увазі «Біль Мюррея». Однак вето Г. Трумена було подолано у Конгресі, і вже 20 лютого 1946 р. Президент підписав цей закон у запропонованому варіанті, відмічаючи, що: «...такий результат – це не те, на що я сподівався» [14].

Таким чином, у 1946 р. було прийнято цілком новий Закон, який мав мало спільного з ідеєю «повної зайнятості», яка, власне, і дала поштовх до його створення. В результаті Закон «Про зайнятість» містив наступні положення: 1. Акт має назву «Закон «Про зайнятість» 1946 р.»; 2. Федеральний уряд зобов'язаний сприяти максимальним рівням зайнятості, виробництва та купівельної спроможності; 3. Президент має презентувати у Конгресі на початку кожного року Економічну доповідь, метою якої є виконання пункту 2. 4. Рада економічних консультантів має стежити за економічним розвитком країни, робити прогнози та щорічний звіт, консультувати та допомагати Президенту розробляти Економічну доповідь; 5. Об'єднаний комітет Конгресу з питань Економічної доповіді має розглядати основні положення, запропоновані Президентом; координувати їх з відповідними комітетами Конгресу та представляти результати своїх досліджень

щодо можливості втілення рекомендацій Президента в життя не пізніше 1 травня поточного року [2].

У такому компромісному варіанті Закону «Про зайнятість» враховувались побоювання та побажання усіх сторін дискусії, що розгорнулася у Конгресі та в американському суспільстві у 1945–1946 рр. Так, консерваторам вдалося відхилити саме формулювання у назві і меті закону ідею «повної зайнятості», право кожного американця на отримання роботи, яке гарантує держава та систему «компенсуючого фінансування» (можливість використання урядом таких інвестицій та витрат, яких буде достатньо для забезпечення повної зайнятості) [13, р. 27].

Однак, не дивлячись на відхилення від таких ключових «кейнсіанських» позицій у кінцевому варіанті Закону «Про зайнятість», американським лібералам вдалося створити на державному рівні структури економічного планування, відмовитись від збалансованого бюджету (що означало, що протягом економічних спадів уряд міг використовувати державні кошти на подолання безробіття, збільшуючи дефіцит бюджету) [12].

Таким чином, головною особливістю Закону «Про зайнятість» 1946 р. в США стало те, що згідно йому американці отримали не державу-гаранта робочого місця для кожної працездатної людини, як того бажали ініціатори цього законодавства, а державу-гаранта сприятливого економічного клімату, який забезпечить роботою кожного бажаного, насамперед, у приватному секторі. Не дивлячись на те, що в 1940-х рр. прихильники «кейнсіанства» та боротьби держави з безробіттям в США сприйняли такий результат як поразку [4, р. 32], в історичній перспективі Закон «Про зайнятість» 1946 р., завдяки своєму гнучкому змісту, зміг відіграти позитивну роль у розвитку американського суспільства.

По-перше, ще за президентства Г. Трумена (1945–1953 рр.) створені як дорадчі органи Рада економічних консультантів та Об'єднаний комітет Конгресу з питань Економічної доповіді перетворились на потужні впливові інтелектуальні плануючі осередки, програми яких допомогли утримувати показник безробіття на рівні 4% (що, до речі, відповідало показникам безробіття за умов «повної зайнятості» (1-5%)) [15, р. 5].

По-друге, протягом наступних 20-ти років рівень безробіття в США в середньому складав 4,6%. Вже за наслідками «нафтової кризи» з 1973 р. до 1975 р. безробіття зросло до загрозливих 8%, і «кейнсіанські» заходи виявилися безсилими у подоланні цих показників [11, р. 13]. При цьому Президент Р. Рейган у 80-х рр. ХХ ст., який в цілому підтримував політику державного невтручання у справи ринку, все одно робив щорічні Економічні доповіді, відводив чільне місце порадам Ради економічних консультантів, чиї розробки використовував у своїй економічній політиці, відомій як «рейганоміка» [15, р. 158-159].

Зазначений факт доводить, що консенсус, якого досягли американські законотворці в 1946 р., створив дієвий довготривалий механізм ефективного державного планування соціально-економічного розвитку Америки. Це дає підстави стверджувати, що те, що на січень 2016 р. показник безробіття в США складав тільки 4,9% [7], частково є здобутком і Закону «Про зайнятість» 1946 р.

Отже, Закон «Про зайнятість» 1946 р. в США відіграв спрямовуючу роль у розвитку американського суспільства. З одного боку, його прийняття означало, що американське суспільство визнавало право держави на помірковане економічне

планування, було зрозумілим, що економіка країни не може розвиватись без регулювання з боку уряду, адже повторення «Великої депресії» 1929–1933 рр. не бажала жодна з соціальних груп населення США [9].

З іншого боку, затвердження досягнення максимального рівня зайнятості за головну мету цього закону означало кардинальний поворот у політиці боротьби з безробіттям в країні: якщо за часів Ф. Д. Рузвельта, завдяки програмам громадських робіт, американці навчилися усувати наслідки масового безробіття, то за Законом «Про зайнятість» 1946 р. створювався механізм, який мав унеможливити його появу.

Як підсумок, зважаючи на активне використання в сьогоденній американській практиці створених у 1946 р. механізмів, таких як щорічна Економічна доповідь Президента, Рада економічних консультантів та Об'єднаний комітет Конгресу з питань Економічної доповіді, доречними та прозорливими видаються наступні слова Г. Трумена: «Закон «Про зайнятість» 1946 р. – це не кінець, а скоріше початок шляху...до отримання здорової економіки та створення можливостей отримати роботу всім, хто може і хоче працювати» [13].

Література

1. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Джон Мейнард Кейнс; [пер. с англ. Е. В. Виноградова]. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
2. An Act to Declare a National Policy on Employment, Production, and Purchasing Power, and for Other Purposes of 1946. [Electronic resource]. – URL: https://fraser.stlouisfed.org/scribd/?title_id=1099&filepath=/docs/historical/congressional/employment-act-1946.pdf#scribd-open.
3. Bailey S. K. Congress Makes A Law / S. K. Bailey. – New York: 1950. [Electronic resource]. – URL: <https://www.questia.com/read/3477081/congress-makes-a-law-the-story-behind-the-employment>.
4. Byrnes M. S. The Truman Years, 1945–1953 / Mark S. Byrnes. – 2nd ed. – London: Routledge, 2014. – 188 p.
5. DeLong J. B. Keynesianism, Pennsylvania-Avenue Style: Some Economic Consequences of the 1946 Employment Act / J. Bradford DeLong // Journal of Economic Perspectives. – 1996. – Vol. 10. – P. 41-53. – [Electronic resource]. – URL: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257>.
6. Donovan R. J. Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman, 1945–1948 / Robert J. Donovan. – 2nd ed. – Missouri: University of Missouri Press, 1996 – 473 p.
7. Employment Situation Summary // United States Department of Labor. [Electronic resource]. – URL: <http://www.bls.gov/news.release/empsit.nr0.htm>.
8. Final Report on the WPA Program 1935–1943. – Washington: U. S. Government Printing Office, 1947. – 154 p.
9. Roof T. American Labor, Congress, and the Welfare State, 1935–2010 / Tracy Roof. – Baltimore: JHU Press, 2011. [Electronic resource]. – URL: <https://books.google.ru/books?id=sojdN0hrku0C&pg=PA1936&dq>.
10. Roosevelt F. D. State of the Union Message to Congress, 1944 / F. D. Roosevelt. – [Electronic resource]. – URL: http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_text.html.
11. Santoni C. J. The Employment Act of 1946: Some History Notes / C. J. Santoni // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. – 1986. – Vol. 68. – P. 5-16. – [Electronic resource]. – URL: https://research.stlouisfed.org/publications/review/86/11/Employment_Nov1986.pdf.
12. Sciiakfrath S. S. The Employment Act of 1946 / Sybil S. Sciiakfrath // University of Illinois Bulletin. – 1947. – Vol. 44. – № 48. [Electronic resource]. – URL: https://archive.org/stream/employmentactof111univ/employmentactof111univ_djvu.txt.
13. Scitovszky A. The Employment Act of 1946 / Ann Scitovszky // Social Security Bulletin. – 1946. – P. 29-56. [Electronic resource]. – URL: <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v9n3/v9n3p25.pdf>.
14. Statement by the President Upon Signing the Employment Act. [Electronic resource]. – URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=12584>.

15. Wasem E. Tackling Unemployment: The Legislative Dynamics of the Employment Act of 1946 / Ellen Wasem. – Kalamazoo: W. E. Upjohn Institute, 2013. – 241 p.

16. Weir M. The Politics of Social Policy in the United States / Margaret Weir, Ann Shola Orloff, Theda Skocpol. – Princeton: Princeton University Press, 1988. – 465 p.

Mariia Kravchenko,

Postgraduate Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

THE EMPLOYMENT ACT OF 1946 IN THE USA AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF AMERICAN SOCIETY

***Abstract.** Based on sources, considering findings of American researchers, the article provides a detailed analysis of the Employment Act of 1946 in the USA and defines its role in the development of American society. Actuality of the chosen research is due to the presence of opposing estimates of the Act among American historians, the lack of researches related to this subject in Ukrainian scientific area and the possibility to use American experience to reduce unemployment in Ukraine.*

This article contains a critical review of the conditions and ideas, under which influence the Act was implemented. The author also considered arguments of the followers and opponents of employment regulation in the USA. Besides, not only the main provisions of the Employment Act of 1946 in the USA are analyzed in the article, but also its historical consequences for the development of American society are revealed.

As a result the author proposes her own view on the problem of evaluation of the Employment Act of 1946. Based on this view the author proves that the debate around the adoption of this Act and its compromise completion became the key to influence of the Employment Act of 1946 in the USA even nowadays.

***Key words:** the USA, the Employment Act of 1946, «full employment» idea.*

УДК 327(73)

Tetiana Perga,

Ph.D. in History, senior researcher,
State Institution «Institute of the world history
of National Academy of Science of Ukraine»

PRESERVATION OF HISTORIC AND NATURAL HERITAGE IN USA: NEW ACCENTS

***Abstract.** Features of the public policy in the preservation of historic and natural heritage in the United States and its specific features, among which an integrated approach that gives for natural resources and picturesque scenery, along with historical monuments, national heritage significance are investigated. It is analyzed the origin of this policy, which was born after the end of the XIX century, when after the Civil War in the USA increased the interest to history and rich natural resources. It is concluded that environmental policy in the USA, which included the achievements of social and political movements, such as conservation and historical preservation, gave impetus to the policy of saving the national heritage. The main directions of the state policy in the field of protection the natural resources are analyzed, in particular: taking into account the preservation of historical and natural attractions in the city planning and construction; stimulation the interest of citizens to the recreation in the national historical and natural parks, which stimulates development of appropriate infrastructure; building close links with education and giving URL to these places to wide auditory (in the first place – schoolchildren, students and teachers); taking into account the imperatives of combating with climate change. It is proved, that they reflect not only the national specificity, but also meet the challenges of today.*

***Keywords:** USA, conservation, historical preservation, heritage, environmental policy, Theodore Roosevelt.*

Ukraine has rich historical and natural heritage, which preservation has to become a priority for the national development. However, due to insufficient funding and inefficient state management in conservation of national heritage, many monuments, historical places and unique nature landscapes as well as biodiversity are threatened. Therefore, it's necessary for Ukraine to implement the best world practice and find new approaches and methods to such activity. Significant progress in this area has been reached by the United States of America, so it's important to analyze their policy in the field of protection the national heritage. Many works of local and foreign scientists are dedicated to the research in this area. Researchers from the US (B. Cullingworth, M. Page, R. Mason, M. Phelan etc.) have investigated many aspects of policy of historical preservation and protection of natural sites, which are considered a part of the national heritage in the United States. In Ukraine the research of this topic are fragmented. The origins and developing of the environmental policy of the United States were at first investigated in a some works of T. Perga [15; 16]. But in whole Ukrainian experts have focused attention on the environmental protection in USA after World War II or on the preserving the world's cultural heritage (V. Holodok, L. Levchenko etc.). The experience of USA on the protection of historical monuments has not widely disclosed. A significant drawback, in our opinion, is the lack of comprehensive works that investigate interconnection of these aspects in the framework of policy of the United States in the preservation the national heritage. Therefore, in this article we will try to fill the existing gap.

At the beginning of the research it should be emphasized that the US is practicing a broad understanding of the national heritage. It consists of places that are of great historical and cultural importance, landscapes and valuable natural resources, located in national parks, forests and refuges. This justifies an integrated approach to the policy in this area.

The origins of this policy related to the Civil War. After its end, in the United States began to grow a sense of national identity and interest to the history and the environment. Environmental policy originated in the late XIX century and integrated a number of achievements of social and political movements that advocated the preservation of natural resources (conservationists) and historical monuments (preservationists). However, the first steps that gave impetus to the development of public policy in this direction have been made in the area of conservation of magnificent and distinctive natural resources of the United States.

Gifford Pinchot, the head of the US Forest Service, described the essence of conservation as following: «it is against the devastation of natural resources, which is impossible to recover, such as coal and iron ore, such as forests and soils that produce food; and even more it is based on equal opportunity for all American citizens to give their faith to these resources as current and future» [17, p. 111].

The first national park – Yellowstone in Wyoming and Montana territory was established in USA in 1872 «as a public park for the benefit and enjoyment of the people». In 1896 it was added by three new parks: Sequoia, Yosemite and General Grant. The following year the United States adopted the first federal law that provided national status to valuable forest areas [18; 61].

The idea of creating national parks is aptly described by the US President Franklin Delano Roosevelt: «There is nothing so American as our national parks. This land is characterized by scenic views and wildlife. The fundamental idea of establishing national

parks – is the foundation of local identity. Summary, it confirms that the country belongs to the people» [12].

Great contribution to the development of conservation policy made US President Theodore Roosevelt. All American historians, both contemporary and witnesses of events highly appreciate his reforms in the field of environmental protection. In particular, Gifford Pinchot and Senator L. Lafallet believed that Roosevelt initiated a «global movement for stopping the depletion of soil and the preservation of natural wealth for humanity, and this is his greatest achievement» [6].

Among the main achievements of Theodore Roosevelt, we can specify the destination of Commission on waterways on inland navigation (1907) and National Commission for conservation (1908), which published the first list of natural resources. In 1909 a National congress on conservation was held. It summed up the achievements in this field during his presidency. Theodore Roosevelt also began a policy of removing large areas of public lands from sale and settlement, citing this by the need to research these territories and create in the future forest reserves. In general, in times of President Roosevelt about a quarter of all forest lands were ruled by the government; the fund of the public lands has increased threefold (from 45 to 150 million acres) [16, p. 18].

Great importance had the adoption of the Antiquities Act in 1906. It was the first law to establish that archeological sites on public lands are important public resources. It obligates federal agencies that manage the public lands to preserve for present and future generations the historic, scientific, commemorative, and cultural values of the archaeological and historic sites and structures on these lands. It also authorizes the President to protect landmarks, structures, and objects of historic or scientific interest by designating them as National Monuments [2]. Significant contribution to adoption of this law made powerful movement of historical preservation, which advocated the legal protection of historical monuments from looting and vandalism.

We should like to mentioned, that for Americans National parks are not just places of geological and biological diversity, familiarity with the history and the acquisition of knowledge. They have deep spiritual and cultural significance. The idea of creating unique corners of nature as the places of inspiration and revival played a key role in the establishment in 1916 the National Park Service. It has been delegated the authority to coordinate policies in this area. Legislation for the regulation of such activity, had the purpose to preserve landscapes, natural features and wildlife and provide civil using of these attractive places in a gentle way, which would meet the needs of future generations.

Wide system of national parks in the United States, which currently includes 409 areas covering more than 84 million acres in every state, the District of Columbia, American Samoa, Guam, Puerto Rico, and the Virgin Islands, evolved gradually. Its development in the 1930–1940 was accelerated by the «Historic Sites, Buildings and Antiquities Act"(1935) [9]. It has given to National Park Service broad authority to conduct its policy of preserving national monuments, including destination, acquisition, management and protection of such places. It was added by the «Park, Parkway and Recreational Area Study Act» (1936) [14]. This law has authorized the expanding of cooperation with other government agencies for building highways and other infrastructure at the national level and level of states and local governments.

It's important to emphasize that the creation of national parks, forests, monuments and other areas that have significant historical and natural value, from the early beginning was aimed at raising awareness of Americans to national heritage. One way of achieving

this was the development of the recreational areas, which provided opportunities for visit and active rest with the whole family. For this purpose, roads and special facilities (for ball games, swimming, golf, and tennis) were built. In 1937 it was first posed the need for recreation in the US Congress. In 1938 for this purpose 1.7 million acres has been allocated. In result a new kind of parks – recreational – were created.

Before the World War I the policy of preservation the natural and historical heritage in USA had notable successes. If in 1930 there were 99 national state parks (3.247 million visited them), in 1940 their number increased to 160 (16.5 million visited them). Besides, national parks were established at the state level of states. For example, in 1938 they were in 44 states. In the state of Connecticut there were 36 national parks, in New York State – 50, Michigan – 66 [10, p. 122].

However, the creation of areas of historical significance began only in 1931, when the first historic district – Charleston, South Carolina was created. Efforts to save and maintain historic sites were still largely limited to private citizens or local groups.

In the late 1940s, leaders of American historic preservation saw the need for a national organization to support local preservation efforts. In 1946 David E. Finley, Jr., George McAneny, Christopher Crittenden and Ronald Lee, met at the National Gallery of Art, discussed the formation of such national organization. In 1947 the National Council for Historic Sites and Buildings was created. The Council then pursued the formation of a National Trust for Historic Preservation. It was established through the Act of Congress when President Harry S. Truman signed the legislation on October 26, 1949. The charter provided that the Trust should acquire and preserve historic sites and objects of national significance and provide annual reports to Congress on its activities [13].

In early 1960s a new stage in the policy of preserving the historic and natural heritage of the United States has begun. In 1958–1962 the Congress created a Commission for the verifying the recreational resources. Its purpose was to research and identify the need of Americans in outdoor recreation, availability of recreational resources at the level of states to meet those needs in order to create strategic programs for development them in future. Adopted in the following decades laws contributed to the improvement of the system of national parks in the United States. The most important are: Archeological and Historic Preservation Act (1960), Protection and Enhancement of the Cultural Environment (1971), Archaeological Resources Protection Act (1979), Native American Graves Protection and Repatriation Act (1990), Locating Federal Facilities on Historic Properties in Our Nation's Central Cities (1996), Preserve America (2003) etc.

In 1966 the US Conference of Mayors through its Special Committee for historic preservation, addressed the need for a national program of historical preservation. In result «National historical heritage» (NHPA) was adopted. According to it, a national register of historic places and State Historic Preservation Officer as the department of National Park Service were organized. To finance these activities in 1977 was created the Historic Preservation Fund (HPF) with an annual budget of \$ 150 million. Subsequent amendments to the Act in 1980 created the Certified Local Government Program and in 1992 established Tribal Historic Preservation Officers. Thus, the National Park Service switched to a tiered planning process of the historical preservation [8].

According to the adopted in 1981 «Program of recovery and improvement of parks» \$1 billion has been allocated on the stabilization and modernization of park resources. In 2006 in order to prepare for the centennial of the establishment of National Park Service,

President George W. Bush initiated 10-year program «On the anniversary of national parks». In result Fund for government and philanthropic contributions to the development of national parks was organized [5, p. 410-411].

Currently USA has vast system of institutions, fulfilling national targets in the protection of national heritage (including historical and natural). It includes: National Park Service, the United States Fish and Wildlife Service (FWS) to The United States Forest Service (USFS), The National Association of State Park Directors, The National Register of Historic Places (NRHP) and National Heritage Areas.

To our mind, unique experience for Ukraine has 49 National Heritage Areas (National Heritage Corridors). These structures are created by Congress and not National Park Service units or federally owned or managed land. National Heritage Areas are administered by state governments or non-profit organizations or other private corporations. The National Park Service provides only an advisory role and limited technical, planning and financial assistance. National Heritage Areas have their own authorizing legislation and a set of unique resources and goals. Areas considered for designation must have specific elements. First, the landscape must be a nationally unique natural, cultural, historic, or scenic resource. Second, when the related sites are linked, they must tell a unique story about the US [11].

It is appropriate questions: what place national parks occupy in the lives of Americans? They are centers of cultural heritage and identity. For many citizens of the US they represent the essence of the old spirit and leadership of the country. Whole families as secular pilgrimages arrange trips to national parks for the purpose of receiving deeper knowledge of the iconic places of the country that saves values, roots and ideals of the nation. According to the Association of preservation of national parks most Americans impressed by the slogan: «Our national parks – a legacy that we leave to our children».

In 2013, national parks, wildlife refuges, national monuments, and other public lands managed by the Department of the Interior hosted an estimated 407 million recreation visits. These visits contributed \$ 41 billion to the economy and supported nearly 355 000 jobs nationwide [6]. If to take the statistics for all structures that are engaged in the preservation of historical and natural heritage, this figure will be more is many times.

At the beginning of the XXI century, policy in this field developing both quantitative and qualitative way. New challenges lead to new accents activities in this area. The most important are as follows:

1. Preservation of historical monuments and environmental protection in the planning and construction.

The most demonstrative in this field are two initiatives. Green Historic Preservation Initiative brings together preservationists and green building specialists to work on two issues: identifying barriers to sustainable preservation and the policies needed to break down those barriers. Key areas include reusing historic and existing building assets, incorporating green building technologies and materials, investing in and strengthening historic neighborhoods, and supporting economic drivers of growth while protecting public health and the environment [3]. Many initiatives, such as Historic Landscape Preservation Initiative preserves historic landscapes through technical assistance to communities, inventory and evaluation of properties within state parks, publications and public education [7].

2. Taking into account combating with climate change.

In 2003 the initiative «Climate friendly parks Program» (CFP) was introduced. It aims to address the three most prominent objectives: training of employees in climate change, assisting parks in the assessment, monitoring and reducing the effects of climate change on their territories, bringing to the attention of visitor's information on the impact of climate change on national parks and how the public can join to address these problems. It means the creating a kind of "partnership" between the park and the climate («carbon neutral» parks) [2].

One of examples of such activity is the initiative of park «Zion» in Utah. To prevent annual emissions of 14 000 tons of greenhouse gases administration of the park replaced the 500 private vehicles transporting visitors on 30 bus routes [19]. Also in the parks are popular such «green» activities: the sale of organic food, construction of environmentally friendly buildings, building renewable energy facilities etc.

3. Increasing the interest of citizens in recreation as a basis for economic growth.

In 2010 the Obama administration launched the America's Great Outdoors Initiative (AGO). In achieving local priorities in the field of conservation, URL to land and water sources for recreation, restoring the landscape and creating large urban parks and water routes in American communities, it also focuses on economic and social purposes. In addition to their social, cultural and historic value, America's outdoors provides vital jobs and economic benefits to communities across the country. The Outdoor Industry Association estimates recreation activities including hunting, camping, biking and boating support \$646 billion in direct economic activity and provide 6.1 million jobs.

There are some another examples. To facilitate planning trips to public resources of millions of visitors and to investigate national parks, land, water, historic and cultural sites, website www.recreation.gov was launched and new National Water Trails System was created [1].

4. Bringing America's History Alive and education through wide URL to national parks.

The preservation of historic and natural heritage in USA is based on the wide involvement of students and other interested members of the local population. It is believed that the direct contact of habitats, buildings and artifacts of ancestor's material culture give possibility to youth deeper understand and appreciate the past. For example, as part of America's Great Outdoors Initiative was expanded URL to public education for 54 million students and teachers, and families of military were able to visit 2000 national parks, forests, wildlife refuges and other public lands without entrance fee [1].

Thus, the preservation of historical and natural heritage in the United States is an important area of domestic policy, aimed at shaping national identity and education in citizens a sense of pride for their country. This policy is constantly evolving and trying to answer contemporary global challenges.

Literature

1. America's Great Outdoors Initiative. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/administration/eop/ceq/initiatives/ago>.
2. Antiquities Act of 1906. [Electronic resource]. – URL: <http://www.nps.gov/archeology/tools/laws/antact.htm>.
3. Climate friendly parks Program. [Electronic resource]. – URL: <http://www.nps.gov/subjects/climatechange/cfpprogram.htm>.
4. Green Historic Preservation Initiative. [Electronic resource]. – URL: <http://www3.epa.gov/region5/sustainable/historicpreservation.html>.

5. Dilsaver Laver M. America's National Park System / L. M. Dilsaver. – Rowman & Littlefield Publishers, 1994. – 483 p.
6. Interior Department Supported \$358 Billion in Economic Activity, 2 Million Jobs in 2014. [Electronic resource]. – URL: http://www.blm.gov/id/st/en/media_center/newsroom/2015/june_/interior_department.html.
7. Historic Landscape Preservation Initiative. [Electronic resource]. – URL: <http://www.mass.gov/eea/agencies/dcr/conservation/cultural-resources/historic-landscape-preservation-initiative.html>.
8. Historic Preservation Fund (HPF). [Electronic resource]. – URL: <http://www.preservationnation.org>.
9. Historic Sites Act 1935. [Electronic resource]. – URL: <http://www.nps.gov/history/local-law/hsact35.htm>.
10. Historical Statistics of the United States. Colonial Times to 1957. – Wash., 1958. – 222 p.
11. National Heritage Areas. [Electronic resource]. – URL: <http://www.nps.gov/heritageareas>.
12. National parks – national heritage. [Electronic resource]. – URL: http://photos.state.gov/libraries/ukraine/238746/ejournals/ejournal_parks_ukr.pdf.
13. National Trust for Historic Preservation. [Electronic resource]. – URL: <http://www.preservationnation.org>.
14. Park, Parkway and Recreational Area Study Act. [Electronic resource]. – URL: http://www.nps.gov/parkhistory/online_books/anps/anps_3e.htm.
15. Perga T. On the background of the environmental policy of the US government in the late 19th century / T. Perga // Questions of Modern History, interdepartmental scientific journals – Vol. 43. – K, 1997. – P. 29-36.
16. Perga T. To the history of the policy of conservation of natural resources in the United States in the early XX century (1900-1908) / T. Perga. – K.: Ukraine National Academy of Sciences, Institute of World. Economy and International relations. – 1997. – 21 p.
17. Pringle H. F. The life and Times of Theovore Roosevelt / H. F. Pringle. – N.-Y., 1962. – 212 p.
18. Pringle H. F. Theodore Roosevelt / H. F. Prengle. – N.-Y., 1931. – 181 p.
19. Zion National Park Environmental Management System (EMS) Template. [Electronic resource]. – URL: http://www.nps.gov/subjects/climatechange/upload/ZION_Action-Plan.pdf.

Тетяна Перга, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ТА ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ У США: НОВІ АКЦЕНТИ

***Анотація.** Досліджуються особливості державної політики США щодо збереження історичної та природної спадщини та розкривається її специфіка, що полягає комплексному підході, який передбачає надання природним ресурсам та живописним краєвидам, нарівні з історичними пам'ятками, значення національної спадщини. Розкриваються витoki цієї політики, які відносяться до кінця XIX ст., коли після закінчення громадянської війни у США зріс інтерес до історії та багатих природних ресурсів країни. Робиться висновок, що саме природоохоронна політика США, яка інтегрувала в собі здобутки громадсько-політичних течій консервації та презервації, дала імпульс політиці збереження національної спадщини. Аналізуються головні напрямки урядової діяльності щодо захисту природних ресурсів, зокрема врахування збереження історичних та природних пам'яток під час міського планування та будівництва, стимулювання інтересу громадян до відпочинку в національних історичних та природних парках і заповідниках, які з цією метою облаштовуються рекреаційною інфраструктурою, тісний зв'язок з освітою і надання доступу широким колам громадян (в першу чергу – школярам, студентам і вчителям) до цих місць, врахування імператив боротьби зі зміною клімату. Доводиться, що вони відображають не лише національну специфіку, а і відповідають на виклики сьогодення. Розглядається головні тенденції та акценти її розвитку на початку XXI століття.*

***Ключові слова:** США, консервація, історична презервація, спадщина, природоохоронна політика, Теодор Рузвельт.*

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

УДК 94:327(73 + 729,1)"18/19"

Катерина Касаткіна,
аспірантка,
Запорізький національний університет

МІСЦЕ КУБИ СЕРЕД ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ США (XIX – СЕРЕДИНА XX ст.)

Анотація. У статті здійснена спроба визначити місце Куби серед зовнішньополітичних інтересів США у XIX – середині XX ст. З цією метою виокремлені пріоритетні напрямки зовнішньої політики Сполучених Штатів означеного періоду та подана їх загальна характеристика. Особливу увагу приділено місцю латиноамериканського регіону в системі американських національних інтересів. Проведено аналіз факторів, що вплинули на формування політики США щодо Куби і визначили характер її якісних змін упродовж означеного періоду. В результаті проведеного дослідження автор дійшов висновку, що політика Сполучених Штатів щодо Куби і місце, яке вона займала серед зовнішньополітичних пріоритетів Вашингтону у XIX – середині XX ст., зазнали певних змін. Якщо у XIX ст., в процесі становлення американської державності, Куба розглядалася як потенційна складова самих Сполучених Штатів Америки, то вже на початку XX ст., відмовившись від включення острова до свого складу, США отримали практично повний контроль над його внутрішньою та зовнішньою політикою. При цьому Куба стала розглядатися у загальному контексті їх латиноамериканської політики. Після перемоги революції 1959 р. і початку радянсько-кубинського співробітництва, Куба стала розглядатися США через призму протистояння з Радянським Союзом в рамках Холодної війни і тому знову зайняла одне з ключових місць серед американських національних інтересів.

Ключові слова: США, Куба, Латинська Америка, політика великого кийка, доларова дипломатія.

Вивчення зовнішньої політики США щодо Куби завжди привертало і привертає увагу дослідників. Актуальність даної проблематики багато у чому обумовлена винятковим характером американсько-кубинських відносин, які протягом більш ніж двохсот років неодноразово трансформувалися, демонструючи різні форми взаємодії від практично повного американського домінування до конфронтаційного протистояння й економічної блокади острова. Чергові зміни у зовнішньополітичному курсі США щодо Куби були пов'язані з відновленням у 2015 р. дипломатичних відносин між Вашингтоном і Гаваною, розірваними понад півстоліття тому, та визнанням неефективності політики, що проводилася Білим домом. Незважаючи на певну долю скептицизму, нормалізація американсько-кубинських відносин сприймається світовою громадськістю як повернення до їх природного стану. Однак, слід визнати, що для кращого розуміння процесів вироблення нової форми взаємодії необхідно звернутися до дослідження історичних особливостей формування зовнішньополітичного курсу США щодо Куби у XIX – середині XX ст. і визначити, яке положення займала ця острівна держава у системі американських національних пріоритетів.

Актуальність дослідження кубинського напрямку зовнішньої політики Сполучених Штатів у нашій країні і за кордоном підтверджується чималою кількістю робіт, що вийшло за цією тематикою. Багато з них присвячені загальним питанням американо-кубинських відносин у XIX – середині XX ст. Більшу частину таких досліджень складають роботи зарубіжних істориків, таких як Е. Моралес Домінгес [11], Л. Перес [12], Дж. Франклін [6]. Окрему групу досліджень складають роботи, що стосуються вивчення певних питань кубинської політики Вашингтона. Серед них хотілося б відзначити публікації У. ЛеоГранда і П. Корнблаха [8], Н. Пасічник [1], О. Склярєнко [2], Є. Тусінова [3], Н. Уайта [18].

Незважаючи на наявність досить значної кількості публікацій, присвячених політиці США щодо Куби, робіт, в яких був би проведений узагальнюючий аналіз положення, яке займала Куба в американській зовнішній політиці, вкрай мало. Мета дослідження в рамках даної публікації полягає у спробі визначити місце Куби серед зовнішньополітичних інтересів США у XIX – середині XX ст. Вивчення якісних змін кубинської політики Вашингтону у зазначений хронологічний період дозволить простежити еволюцію ролі Куби у системі американських національних пріоритетів.

Формування зовнішньої політики США і її кубинського напрямку проходило у тісному зв'язку із становленням американської державності. Ще в часи, коли вона була іспанською колонією, Куба привертала увагу батьків-засновників географічною близькістю і військово-стратегічною перевагою. Як відзначав американський історик А. Шлезінгер, США розглядали острів як природне доповнення до американської системи і планували його приєднання при першій ж нагоді. Це було викликано необхідністю підтримати цілісність самих Сполучених Штатів [14, с. 44]. У своєму прагненні створити імперію, подібну Риму, і розширити американську територію на південь, Вашингтон протягом усього XIX ст. неодноразово робив спроби викупити Кубу у Іспанії або анексувати її. Так, у 1808 р. Т. Джефферсон з цією метою відправив на острів генерала Дж. Уїлкінсона. Однак, Іспанія не була у цьому зацікавлена. Питання про анексію піднімалося держсекретарем США Дж. К. Адамсом у 1823 р. і, доповнене ідеями *Manifest Destiny* про особливу місію Сполучених Штатів, не втрачало своєї актуальності до кінця століття [6, с. 2-4]. Формування логічно вивіреного і теоретично обґрунтованого зовнішньополітичного курсу США щодо Куби було підкріплено ідеями доктрини Монро, озвученими президентом Дж. Монро у щорічному посланні Конгресу 2 грудня 1823 р. [10]. Як відомо, Вашингтон прагнув обмежити присутність європейських держав не тільки на острові, а й у Західній півкулі в цілому. Таким чином, політико-філософські ідеї першої половини XIX ст. стали основою для побудови американської зовнішньополітичної стратегії щодо Куби як найбільш вірогідною складової частини самих Сполучених Штатів Америки.

Втручання США у війну за незалежність Куби 1895–1898 рр. і наступні події іспано-американської війни 1898 р. поклали край колоніальній Іспанській імперії у Карибському басейні і на Тихому океані. Безпосередньо перед оголошенням війни, 19 квітня 1898 р. Конгрес США прийняв резолюцію, що визнала незалежність Куби і вимагала негайного виведення іспанських військ з острова [15, с. 738-739]. Крім того, у поправці сенатора Г. М. Теллера, включеній до резолюції, прописувалася відмова Сполучених Штатів від наміру анексувати острів і передати владу народу

Куби, як тільки буде встановлено мир. На наступний день президент У. Мак-Кінлі підписав резолюцію. Її прийняття було обумовлено настроями американської громадськості, яка співчувала борцям за незалежність, і прагненням США заручитися підтримкою кубинського народу у війні з Іспанією. Таким чином, Вашингтон був змушений відмовитися від прямої анексії Куби, зосередивши зусилля на пошуках нових форм американсько-кубинської взаємодії.

Після закінчення війни, за умовами Паризького мирного договору від 10 грудня 1898 р. [17], США отримали контроль над колишніми іспанськими колоніями в Пуерто-Ріко, на Філіппінах, Гуамі, а також над процесом становлення державної незалежності на Кубі. На острів були введені американські війська. Територіальні надбання і успіхи в дипломатичній сфері знаменували початок гегемонії Сполучених Штатів у Західній півкулі і сприяли розширенню американської присутності у всіх частинах світу. Куба, яка опинилася у межах американського впливу, зайняла одне з центральних місць в латиноамериканській політиці США поряд з Мексикою, з Пуерто-Ріко, Гуамом і Філіппінами.

На початку ХХ ст. Сполучені Штати продовжили зміцнювати свої позиції на Кубі. На зміну поправці Теллера прийшла поправка сенатора О. Х. Платта, як доповнення до законопроекту про асигнування армії США від 2 березня 1901 р. [9, с. 897-898]. Поправка містила умови, за яких Сполучені Штати припиняють військову окупацію Куби, але залишала за ними право втручатися у внутрішню і зовнішню політику острова. Її основні положення були інтегровані до кубинської конституції 1901 р. та 20 травня 1902 р. Куба змогла заявити про свою незалежність. У 1903 р. Вашингтон, який продовжував зміцнювати свої позиції на острові, уклав з новим кубинським урядом угоду, за умовами якої, Куба надавала США в оренду території під військово-морські бази [4], що остаточно перетворило острів на стратегічно важливий об'єкт для американської системи національної безпеки.

Варто відзначити, що політика США стосовно Куби у перші десятиліття ХХ ст. відображала загальні риси її пріоритетного латиноамериканського напрямку і розвивалася у руслі політики «Великого кийка» Т. Рузвельта та «Доларової дипломатії» В. Тафта. Перша зводилася до проголошення превентивного втручання США у внутрішні справи латиноамериканських держав і до одностороннього прийняття на себе функцій міжнародної поліцейської сили. Починаючи з іспано-американської війни 1898 р. Сполучені Штати провели серію військових акцій у Центральній Америці і Карибському басейні, встановивши свій протекторат над Панамою, Гондурасом, Нікарагуа, Мексикою, Гаїті і Домініканською Республікою. У нерозривному зв'язку із політикою «Великого кийка» розвивалася і «Доларова дипломатія» В. Тафта. Вона відображала потреби американської економіки, що зростала, і передбачала створення найбільш сприятливих умов для американського капіталу за кордоном [7, с. 807-808]. Так, для захисту своїх національних інтересів Вашингтон неодноразово організовував військові вторгнення на Кубу: у 1906–1909 рр., 1912 р. та 1917–1922 рр.

Складна економічна ситуація всередині країни наприкінці 1920-х рр. зробила позицію Сполучених Штатів уразливою у Латинській Америці і ускладнила наступальну політику в регіоні. Це призвело до відмови від експансії сили і спричинило проголошення політики «Добросусідства» Ф. Д. Рузвельта. Її основні принципи були озвучені американським президентом у його інавгураційній

промові 4 березня 1933 р. [13]. Практична реалізація політики «Добросусідства» передбачала невтручання Сполучених Штатів у внутрішню політику країн Латинської Америки і створення сприятливих умов для взаємовигідних торговельних відносин. Вплив нового політичного курсу Ф. Д. Рузвельта на американсько-кубинські відносини відбився у скасуванні у 1934 р. поправки Платта і розірванні угоди 1903 р. Натомість, у тому ж році, була укладена нова угода, у якій низка принизливих для кубинців положень попереднього договору була виключена, але орендовані США території залишилися за ними [16]. У той же час, внутрішньополітична ситуація на Кубі у 1930-ті – 1940-ві рр. сприяла тісній співпраці Вашингтона і Гавани. Вона полягала у наданні економічної та військової допомоги кубинському лідеру Ф. Батисті і призвела до практично повного панування Сполучених Штатів над економікою острова.

Під час Другої світової війни була закріплена позитивна тенденція у взаємовідносинах США з Латинською Америкою. Вона була обумовлена участю латиноамериканських країн у війні на боці антигітлерівської коаліції і підтримкою зусиль Вашингтону в Європі та Азії. Крім того, самі держави регіону стали проявляти зацікавленість у нових формах взаємин із північним сусідом, але продовжували залишатися залежними від нього у своєму політичному та економічному житті. Однак, війна внесла зміни до основних напрямів зовнішньої політики Сполучених Штатів. З її закінченням було покладено край американському ізоляціонізму і намічений перехід США від позицій пасивного спостерігача до одного з лідерів світової політики. У зв'язку з цим, європейський напрям став більш пріоритетним ніж латиноамериканський. Саме тому увага до Куби, яка залишалася стабільно залежною державою, слабшала.

Початок Холодної війни призвів до дестабілізації проамериканських режимів у Латинській Америці та поклав край політиці «Добросусідства». З метою запобігання приходу до влади прокомуністичних урядів у регіоні, відновилася практика інтервенціоналізму. Крім того, у 1948 р. на базі Панамериканського союзу була створена Організація американських держав, яка представляла собою систему колективної безпеки у Західній півкулі. Незважаючи на незалежний статус цієї організації, США, які використовували засоби економічного і політичного тиску, неодноразово нав'язували ОАД вигідні для себе рішення. Так, під тиском Вашингтону, на X Міжамериканській конференції у Каракасі (Венесуела) у березні 1954 р. була прийнята так звана «Антикомуністична резолюція», яка узаконювала колективне втручання у внутрішні справи латиноамериканських держав під приводом боротьби з міжнародним комуністичним рухом [5]. Проте, якщо оцінювати політику США у Латинській Америці у першому десятилітті Холодної війни з точки зору пріоритетності їх зовнішньополітичного курсу, то слід зазначити зміщення фокусу політичних інтересів з латиноамериканського регіону на європейський, близькосхідний і східно-азійський. Отже, у цей період інтерес до американсько-кубинських відносин у контексті латиноамериканської політики США продовжував залишатися стабільно невисоким.

Превентивні заходи, що вживалися Сполученими Штатами у Західній півкулі, не запобігли революції 1959 р. на Кубі. Незважаючи на підтримку ними проамериканського режиму Ф. Батисти, до влади прийшов молодий кубинський революціонер Ф. Кастро, який почав з проведення серії антиамериканських реформ. Хоча Вашингтон і визнав новий кубинський уряд, відносини між двома

країнами різко погіршилися. Білий дім, який прагнув повернути Кубу до сфери свого впливу, звернувся до загальноновживаних у латиноамериканському регіоні методів політичного і економічного тиску: від торгових обмежень, різних диверсій і операцій з фізичного усунення Ф. Кастро до економічного ембарго і збройного вторгнення на Плая Хірон кубинських емігрантів, підготовлених ЦРУ. Однак, з огляду на зовсім іншу політичну ситуацію на Кубі, дії США виявилися неефективними. Крім того, наполегливість політики Вашингтону підштовхнула уряд Ф. Кастро звернутися за допомогою до СРСР. В результаті, конфлікт був перенесений з регіонального рівня на глобальний і набув характеру американсько-радянського протистояння і привів до виникнення Кубинської ракетної кризи 1962 р.

Слід зазначити, що успіх революції на Кубі у 1959 р. і прорадянські настрої її політичного керівництва змусили Сполучені Штати переглянути свої підходи до країн Латинської Америки і повернути регіон в орбіту пріоритетних напрямків своєї зовнішньої політики. При цьому сама Куба, як форпост СРСР у Західній півкулі, вийшла з латиноамериканського контексту зовнішньої політики США. З початку 1960-х рр. вона стала займати одне з ключових місць серед американських національних інтересів і потребувала формування окремих зовнішньополітичних стратегій.

Таким чином, можна стверджувати, що у досліджуваній період політика США по відношенню до Куби і місце, яке вона займала серед зовнішньополітичних пріоритетів Вашингтону, зазнали певних змін. У ХІХ ст. у процесі становлення американської державності і під впливом політико-філософських ідей того часу, Куба розглядалася як потенційна складова частина самих Сполучених Штатів Америки, а основними методами, які застосовувалися до неї з боку США, були спроби викупу острова у Іспанії або можлива його анексія. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., через зміну політичної ситуації у Латинській Америці, Сполучені Штати були змушені відмовитися від намірів включити острів до свого складу. Основними методами їх політики відносно молодого республіки було застосування політичного і економічного впливу та, як результат, практично повний контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою Куби, яка стала розглядатися з боку США вже у загальному контексті їх латиноамериканської політики.

Перемога Кубинської революції 1959 р. спричинила істотні зміни у зовнішньополітичному курсі США стосовно нового кубинського уряду, політика якого призвела до активного залучення СРСР до традиційно американської сфери впливу. Тим самим, з початку 1960-х рр. Куба вийшла з латиноамериканського контексту зовнішньої політики США і зайняла одне з ключових місць серед американських національних інтересів, але вже у вимірі американсько-радянського протистояння в рамках Холодної війни.

Література

1. Пасічник Н. С. Еволюція американської політики щодо Куби за президентства Дж. Кеннеді / Н. С. Пасічник // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 82. – С. 443-447.
2. Складенко О. О. Вплив кубинського лобі на зовнішню та внутрішню політику США (1960-ті рр. – поч. ХХІ ст.) / О. О. Складенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – Вип. 109. – С. 55-57.
3. Тусинов Е. Г. Эволюция доктрины Монро в отношении Кубы / Е. Г. Тусинов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2013. – Т. 15. – № 1. – С. 146-149.

4. Agreement Between the United States and Cuba for the Lease of Lands for Coaling and Naval stations; February 23, 1903 / Lillian Goldman Law Library. Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/dip_cuba002.asp.
5. Caracas Declaration of Solidarity; March 28, 1954 / Lillian Goldman Law Library. Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam10.asp#1.
6. Franklin J. Cuba and the United States: A Chronological History / Franklin J. – N.-Y.: Ocean Press, 2008. – 420 p.
7. Imperialism and Expansionism in American History: A Social, Political, and Cultural Encyclopedia and Document Collection: in 4 vol. / ed.: C. J. Magoc, D. Bernstein. – Santa Barbara: ABC-CLIO. 2015. – Vol. 1. – 1720 p.
8. LeoGrande W. M. Back Channel to Cuba: The Hidden History of Negotiations between Washington and Havana / William M. LeoGrande, Peter Kornbluh. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2015. – 567 p.
9. List of the Public Acts and Resolutions Contained in This Volume. Acts of the Fifty-sixth Congress of the United States / Library of Congress. [Электронный ресурс]– Режим доступа: <http://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/56th-congress/c56.pdf>.
10. Monroe J. Seventh Annual Message. December 2, 1823 / J. Monroe. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29465>.
11. Morales Dominguez E. United States – Cuban Relations: a critical history / E. Morales Dominguez, G. Prevost. – Plymouth: Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc., 2008. – 166 p.
12. Pérez L. A., Jr. Cuba and the United States: Ties of Singular Intimacy / L. A. Pérez, Jr. – Athens: The University of Georgia Press, 2003. – 336 p.
13. Roosevelt F. D. 1 Inaugural Address. March 4, 1933 / F. D. Roosevelt. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=14473>.
14. Schlesinger A., Jr. The American Empire? Not So Fast / A. Schlesinger, Jr. // World Policy Journal. – 2005. – Vol. XXII. – № 1. – P. 43-46. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20080522110137/http://www.worldpolicy.org/journal/articles/wpj05sp/schlesinger.pdf>.
15. The Statutes at Large of the United States of America from March, 1897, to March 1899, and Recent Treaties, Conventions, Executive Proclamations, and the Concurrent Resolutions of the Two Houses of Congress. Vol. XXX. – Washington: Government Printing Office, 1899. – 2026 p. [Электронный ресурс] / Library of Congress. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/55th-congress/c55.pdf>.
16. Treaty Between the United States of America and Cuba; May 29, 1934 / Lillian Goldman Law Library. Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/dip_cuba001.asp#art2.
17. Treaty of Peace between the United States and Spain. Message from the President of the United States, transmitting a Treaty of Peace between the United States and Spain, Signed at the City of Paris, on December, 10, 1898. Accompanying Papers. Washington, Govt. print. off. 1899. – 692 p. / Library of Congress. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.org/details/treatyofpeacebet00spai>.
18. White N. D. The Cuban Embargo Under International Law: El Bloqueo / N. D. White. – N.-Y.: Routledge, 2015. – 208 p.

Ekaterina Kasatkina, Ph.D. student, Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine.

**CUBA’S PLACE AMONG THE U.S. FOREIGN POLICY INTERESTS
(XIX – middle of the XX centuries).**

***Abstract.** This article deals with the role of Cuba in the U.S. foreign policy interests in the XIX – middle of the XX centurie. The aim of the article is to characterize the general line of the U.S. foreign policy and to analyze its priorities. Particular attention is paid to the place of the Latin American region in the system of American national priorities. There were analyzed the factors which influenced on the formation of the U.S. policy towards Cuba and determined the nature of its qualitative changes in the given period. As a result of the research the author comes to the conclusion that the U.S. policy towards Cuba and its place among Washington’s foreign policy priorities in XIX – middle of the XX centuries had*

been changing greatly through its history. In the XIX century, when the U.S. had their state-building process, Cuba had been considered as a potential member of the United States of America. By the beginning of the XX century, Washington had refused the inclusion of Cuba as a member of the U.S. But the USA got almost complete control over domestic and foreign policy of the island. At the same time, Cuba was included in the general vector of the US Latin American policy. After the victory of the revolution in 1959 and the beginning of the Soviet-Cuban cooperation, the U.S. had regarded Cuba through the confrontation with the Soviet Union in the framework of the Cold War. Cuba had taken one of the top places among the U.S. national interests.

Key words: U.S., Cuba, Latin America, Big Stick Policy, Dollar Diplomacy.

УДК 327(73):327(729.1)

Наталія Пасічник,
кандидат історичних наук, доцент,
ВНЗ «Університет «Україна»,
Білоцерківський інститут
економіки та управління

ПОЛІТИКА США ЩОДО КУБИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМИ

Анотація. У статті розглядається політика США щодо Куби за президентства Б. Обами. З'ясовано, що впродовж перших шести років політика адміністрації Б. Обами ґрунтувалася на збереженні економічних санкцій проти Куби за одночасного фінансування проектів, спрямованих на демократизацію кубинського суспільства, у тому числі спонсорування радіо- і телевізійного мовлення. Водночас, починаючи з 2009 р. адміністрацією були ініційовані суттєві зрушення у політиці щодо Куби, включаючи скасування деяких обмежень на грошові перекази і поїздки на острів.

У статті підкреслюється, що якісні зрушення у американо-кубинських відносинах починаються за другої каденції Б. Обами. Новий курс щодо Куби, анонсований президентом США, включав відновлення дипломатичних відносин з Кубою; перегляд визначення Куби як країни-спонсора міжнародного тероризму; збільшення подорожей, грошових переказів, торговельних та інформаційних потоків на Кубу та з острова. Автор досліджує фактори, які вплинули на зміну політичного курсу Вашингтону, зокрема неефективність політики ембарго; економічні переваги від нормалізації американо-кубинських відносин; вплив громадської думки; ставлення латиноамериканських країн до американо-кубинського протистояння; зміни, що відбуваються на Кубі зі вступом на посаду Р. Кастро в 2008 р. та інші чинники. У статті міститься оцінка поточного стану та перспектив процесу нормалізації американо-кубинських відносин.

Ключові слова: США, Куба, «кубинська відлига», ембарго, «Кубинська п'ятірка».

Протягом останнього року в американо-кубинських відносинах відбулися суттєві, навіть епохальні, зрушення, які вже у західних ЗМІ отримали назву «кубинська відлига». Адміністрація Б. Обами досягла вагомого прогресу у вирішенні понад п'ятдесятирічного конфлікту, тому аналіз американської політики щодо Куби й процесу нормалізації відносин між Вашингтоном і Гаваною є актуальною дослідницькою проблемою.

Ще під час виборчої кампанії 2008 р. Б. Обама закликав до більшої взаємодії з Кубою та Латинською Америкою загалом, заявляючи, що тривала політика ізоляції виявилася неефективною у просуванні американських інтересів або допомозі людям, які постраждали за деспотичних урядів [13]. Кандидат у президенти обіцяв

скасувати деякі обмеження поїздок та грошових переказів на Кубу, водночас не відмовляючись від ембарго як засобу досягнення змін на острові. Б. Обама твердив, що якщо кубинське керівництво зробить рішучі кроки назустріч демократії, починаючи зі звільнення політичних в'язнів, у відповідь США докладатимуть зусиль для нормалізації відносин і пом'якшення ембарго [7, с. 34]. На зустрічі з представниками Національного кубино-американського фонду у травні 2008 р. Б. Обама відзначав: «Моя політика щодо Куби буде керуватися одним словом – свобода. Дорога до свободи для всіх кубинців повинна початися з правосуддя для кубинських політичних в'язнів, права на свободу слова, свободу преси, свободу зібрань, і це повинно привести до вільних і справедливих виборів. Це моє зобов'язання» [12].

Ставши президентом Б. Обама виконав передвиборчі обіцянки. Так, було скасовано обмеження на поїздки на острів для етнічних кубинців, а також на перекази ними грошових коштів родичам у цій країні. Водночас, істотних зрушень у політиці Вашингтона щодо Куби у період його першої каденції не відбулося. Впродовж майже шести років, політика адміністрації Б. Обама ґрунтувалася на збереженні економічних санкцій проти Куби за одночасного фінансування проектів, спрямованих на демократизацію кубинського суспільства, у тому числі спонсорування радіо- і телевізійного мовлення [8].

Разом з тим, деякі кроки у напрямку нормалізації відносин були здійснені ще 2009 р. Так, під час Саміту Америк в Тринідад і Тобаго у квітні 2009 р. американський лідер поставив питання про відновлення членства Куби в Організації Американських держав, призупиненого в 1961 р. і висловив готовність розпочати політичний діалог з Гаваною з широкого кола питань – від наркотиків, міграції та економічних питань до прав людини, свободи слова і демократичних реформ [16]. Того ж року на червневій сесії Генеральної Асамблеї ОАД в Гондурасі було прийняте рішення про можливість поновлення членства Куби, однак остання сама відмовилася повертатися в ОАД.

У червні 2009 р. Держдепартамент США вимкнув електронний білборд на Американській секції інтересів в Гавані, який був встановлений в 2006 р. і показував новини та продемократичні повідомлення, що драгувало кубинський уряд. Дещо раніше цього ж року, кубинський уряд прибрав антиамериканські білборди поблизу місії США. У липні 2009 р. були поновлені міграційні переговори, а у вересні обидві країни провели консультації щодо відновлення прямого поштового сполучення, які включали обговорення питань, пов'язаних з транспортуванням, якістю та безпекою поштового сервісу [7].

Однак вже у грудні 2009 р. відносини між двома країнами загострюються через арешт на Кубі громадянина США, співробітника компанії Development Alternatives Inc. Алана Гросса, який поставляв електронне обладнання єврейській общині Куби, призначене для розгортання мережі Інтернет, а, за версією кубинської влади, призначене для ведення шпигунської діяльності. У березні 2011 р. А. Гросс був визнаний винним за звинуваченням у діях «проти незалежності та територіальної цілісності держави» і засуджений до 15-річного ув'язнення. Надалі звільнення А. Гросса стає одним з головних пріоритетів США на переговорах з кубинським керівництвом. США і Куба продовжували співпрацювати з питань, які становили взаємний інтерес, таких як антинаркотична

діяльність та міграційні заборони, але поліпшення відносин в інших галузях зайшло в глухий кут [8].

На початку 2010 р. Вашингтон висловлював занепокоєння у зв'язку з погіршенням на Кубі ситуації з дотриманням прав людини. Під час міграційних переговорів у лютому 2010 р., американська сторона закликала уряд Куби забезпечити необхідну медичну допомогу політв'язню Орландо Сапата Томайо, який оголосив голодування. Після смерті Сапати, американське керівництво звернуло увагу на долю понад 200 політичних в'язнів на Кубі і закликала до їх негайного звільнення. 24 березня 2010 р. Президент Обама виступив із заявою, в якій висловлював глибоку стурбованість щодо ситуації з правами людини на Кубі, включаючи смерть Сапати, і репресії проти опозиційної організації «Жінки в білому». Американський лідер закликав до припинення репресій, негайного і безумовного звільнення всіх політичних в'язнів, поваги до основних прав кубинського народу [7].

Деяке «потепління» між Гаваною та Вашингтоном починається з липня 2010 р., після того, як у результаті посередницьких зусиль Ватикану, кубинського кардинала Х. Ортеги і міністра закордонних справ Іспанії М. Моратіноса, кубинська влада почала процес депортації з країни політичних в'язнів [5]. У січні 2011 р. Білий дім оголосив про нові заходи з пом'якшення обмежень на пересування та розширення можливостей грошових переказів на Кубу, які включали збільшення поїздок на острів, пов'язаних з релігійною, освітньою та журналістською діяльністю; дозвіл будь-якому громадянину США здійснювати грошові перекази на Кубу і спрощення цієї процедури для коштів призначених на релігійну діяльність; дозвіл американським міжнародним аеропортам надавати послуги ліцензованим чартерним рейсам на і з Куби [7].

Водночас адміністрація Б. Обама висловлювала занепокоєння ситуацією з правами людини на Кубі та ув'язненням А. Гросса. 14 грудня 2011 р., у зв'язку з повідомленнями про посилення репресій щодо громадських активістів з боку кубинського керівництва, держдепартамент оприлюднив заяву, в якій закликав лідерів Куби «до негайного припинення переслідування та насильства щодо кубинських громадян, які мирно критикують уряд» [19]. На другу річницю ув'язнення А. Гросса напередодні Різдва 2011 р. Вашингтон знову закликав до його звільнення, і висловив глибоке розчарування тим, що кубинський уряд не включив А. Гросса до 2900 в'язнів, звільнених з гуманітарних міркувань.

Таким чином, впродовж 2009–2012 рр. істотних змін у американській політиці щодо Куби не відбулося, а деякі заходи Білого дому з послаблення обмежень на пересування та грошові перекази ставилися у залежність від рішень кубинської влади щодо політичних в'язнів.

Якісні зрушення у американо-кубинських відносинах починаються за другої каденції Б. Обама. З середини 2013 р. тривали переговори між урядами Куби та США з відновлення прямого поштового сполучення та питань міграції. На зустрічі з представниками Демократичної партії США у листопаді 2013 р. американський лідер заявив про необхідність оновлення американської політики щодо Куби, відзначивши, що політика актуальна для 1961 р. не може бути ефективною у епоху Інтернету і вільного пересування світом [15].

Найрезультативнішим засобом на шляху до нормалізації відносин між двома країнами стали таємні переговори між ними, які почалися невдовзі після смерті

президента Венесуели Уго Чавеса. За його президентства Венесуела була головним спонсором Гавани, зокрема продавала паливо Кубі зі значною знижкою. Однак за наступника Чавеса Н. Мадуро Венесуела, сама відчуваючи економічні труднощі, вже не могла допомагати Кубі на минулому рівні. Для ведення переговорів з кубинським керівництвом Б. Обама визначив свого спічрайтера і заступника радника з національної безпеки Б. Родса та співробітника американського відділу інтересів в Гавані Р. Зуніга. Протягом наступних півтора року вказані особи провели кілька таємних зустрічей з кубинськими високопосадовцями в Оттаві, Торонто, Римі. Під час переговорів виникла низка розбіжностей у підходах сторін, які істотно ускладнювали переговорний процес. Американська сторона не готова була обговорювати згортання своїх програм від USAID на острові та питання повернення Кубі воєнної бази Гуантанамо, натомість кубинці не бажали вести переговори щодо прав людини та американських втікачів, які знайшли притулок у їхній країні. За таких умов «точкою дотику» між сторонами стало питання обміну ув'язненими. Американців турбувала доля А. Гросса, натомість кубинці опікувалися т.зв. «героїчною п'ятіркою» (п'ять співробітників кубинських спецслужб, засуджених в США у 2001 р. до тривалих термінів ув'язнення за звинуваченнями у шпигунстві, змові з метою вбивства та інших злочинах). Кубинці пропонували обмін «героїчної п'ятірки» на А. Гросса, що не влаштовувало американську сторону, яка наполягала на тому, що останній, хоча й порушував кубинські правила, але шпигуном не був. Натомість американці внесли пропозицію обміняти трьох членів «кубинської п'ятірки», які відбували довічне ув'язнення (решта двоє вже відбули свої терміни ув'язнення і були звільнені), на агента американської розвідки Р. С. Трухільо, який відбував 17-й рік покарання за зраду в кубинській в'язниці, а А. Гросса звільнити «з гуманітарних причин». Зрештою, після тривалих перемовин кубинська сторона погодилася на такий обмін за умови відновлення дипломатичних стосунків між двома державами.

До таємних американо-кубинських переговорів було залучено папу Римського Франциска, який добре знав Кубу і користувався довірою Гавани через давню опозицію Ватикану політиці ембарго. Наприкінці жовтня 2014 р. Папа запросив учасників таємних переговорів до Риму. Саме у Ватикані був погоджений остаточний варіант обміну ув'язненими і відновлення дипломатичних відносин. Б. Родс і Р. Зуніга інформували кубинську сторону про намір президента пом'якшити правила щодо поїздок і торгівлі, а також дозволити американським телекомунікаційним компаніям працювати на Кубі для розширення доступу кубинських підприємств до Інтернету. Кубинці, зі свого боку, зобов'язувалися звільнити 53 дисидентів. Папа погодився виступити у якості гаранта остаточної угоди. Надалі наступні переговорні групи обговорювали деталі обміну на нових зустрічах у Канаді [11].

Зрештою, 16 грудня 2014 р. відбулася історична 45-хвилинна телефонна розмова між президентом США Б. Обамою та головою Державної ради Куби Р. Кастро. Це був перший офіційний контакт між лідерами США та Куби за період п'ятдесятирічної конфронтації. 17 грудня лідери двох держав офіційно оголосили про намір нормалізувати відносини між їх країнами. Заява супроводжувалася обміном ув'язненими: США звільнили трьох кубинських розвідників з т.зв. «героїчної п'ятірки» в обмін на агента американської розвідки Р. С. Трухільо. Того

ж дня було звільнено і Алана Гросса, як відзначалося «з гуманітарних мотивів» [17].

У заяві Білого дому окреслювалися головні кроки на шляху до нормалізації відносин: відновлення дипломатичних відносин з Кубою; перегляд визначення Куби як країни-спонсора міжнародного тероризму; збільшення подорожей, грошових переказів, торговельних та інформаційних потоків на Кубу та з острова; запрошення Куби до участі у Саміті Америк в 2015 р. в Панамі; непохитна прихильність демократії, прав людини та громадянському суспільству [9].

Із січня 2015 р. в США набув чинності комплекс заходів, спрямованих на ослаблення економічної і фінансової блокади Куби, зокрема американським компаніям дозволено експортувати на острів телекомунікаційне обладнання, сільськогосподарську та будівельну техніку, підвищився ліміт на грошові перекази на Кубу; фінансові організації США отримали можливість відкривати власні рахунки в кубинських банках, громадянам США дозволено привозити товари на суму до 400 дол. (на тютюн і алкоголь сумарно має припадати не більше ніж 100 дол.), американським авіакомпаніям дозволено здійснювати рейси на острів без спеціального дозволу [6].

Із метою відновлення дипломатичних стосунків було проведено три раунди переговорів між американською делегацією на чолі з помічником держсекретаря з питань Західної півкулі Р. Джейкобсон та кубинською делегацією, очолюваною директором департаменту Північної Америки міністерства закордонних справ Куби Х. Відаль. Перший раунд переговорів відбувся 22 січня 2015 р. у Гавані, наступні два – у Вашингтоні (27 лютого) та Гавані (16 березня). Ще одним жестом стало відновлення транспортного сполучення між двома країнами [2].

11 квітня 2015 р. на Саміті Америк в Панамі Б. Обама та Р. Кастро провели першу після перемоги кубинської революції офіційну зустріч на вищому рівні.

Зважаючи на те, що принциповою умовою відновлення дипломатичних стосунків між двома країнами було виключення Куби з переліку країн-спонсорів тероризму, 14 квітня Б. Обама повідомив Конгресу про свій намір виключити останню з цього списку. Формальною підставою стало те, що за попередні шість місяців кубинська влада не надавала жодної допомоги міжнародним терористичним осередкам. Конгрес не опротестував дане рішення президента і воно набуло чинності 29 травня [14].

1 липня 2015 р. були відновлені дипломатичні відносини між Кубою і США. У ніч на 20 липня одночасно відновили роботу посольства США в Гавані та Куби у Вашингтоні. Двері посольств відкрилися вперше з січня 1961 року. У серпні на церемонію урочистого підняття американського прапора над посольством до Гавани прибув держсекретар Дж. Керрі (вперше за останні 70 років держсекретар США відвідав Кубу). Впродовж року з моменту офіційного оголошення «нового курсу» Б. Обама щодо Куби були пом'якшені умови щодо поїздок на Кубу та торгівлі з нею, розширено можливості для інвестицій, відновлено регулярні комерційні авіарейси, створено американо-кубинську двосторонню комісію для обговорення широкого кола економічних, соціальних та культурних питань, яка минулого року провела два засідання. Як наслідок, поїздки американських громадян на острів зросли на 54% порівняно з попереднім роком [10].

На 21-22 березня 2016 р. запланований візит Б. Обама на Кубу [18]. Таким чином, він стане першим з 1928 р. візитом діючого американського президента на

«острів Свободи». Такі позитивні зрушення у американо-кубинських відносинах вже отримали назву «кубинська відлига».

Зміна політики Вашингтону щодо Куби викликана низкою чинників, насамперед неефективністю політики ембарго. Економічні санкції, запроваджені ще у 1960-х рр., мали на меті прискорити падіння режиму Ф. Кастро. Завдавши значних збитків кубинській економіці, вони, тим не менше, своєї мети – усунення кастрівського режиму від влади – не досягли. Як відзначається у заяві Білого дому: «Десятиліття американської ізоляції Куби не змогли досягти нашої мети – розширити можливості кубинців побудувати відкриту і демократичну країну. Натомість давня політика США щодо Куби інколи віддаляла Сполучені Штати від регіональних і міжнародних партнерів, обмежувала можливості впливу у Західній півкулі, а також обмежувала використання повного спектру засобів сприяння позитивним змінам на Кубі, доступних Сполученим Штатам» [6].

Водночас від ембарго страждає не лише кубинська, але й американська економіка. За оцінками Торгової палати США ембарго завдає збитків американській економіці на суму 1,2 млрд. доларів на рік у результаті недоотриманого експорту [4, с. 220].

У Сполучених Штатах за американсько-кубинське зближення і скасування ембарго, виходячи з власних економічних інтересів, традиційно виступають представники агробізнесу. Саме під впливом «фермерського лобі» у 2000 р. був прийнятий закон про реформу режиму санкцій і підтримку експорту, який зняв заборону на ввезення на Кубу продовольства та медикаментів.

Нині Куба стоїть на порозі зміни вищого державного керівництва з природних причин, що дає надії США на трансформацію політичного режиму на Кубі. У 2008 р. на Кубі вже відбулися зміни у вищому керівництві державою: Фідель Кастро офіційно відрікся від влади на користь свого брата, Рауля Кастро, який з кінця 1980-х рр. користується репутацією ліберала. Саме за його ініціативою був прийнятий пакет законів, які частково легалізували приватне підприємництво та відкрили економіку Куби для іноземних інвестицій. Програма реформ уряду Р. Кастро вплинула перш за все на експертну спільноту США. Якщо після завершення «холодної війни» у ній була популярною думка, що кубинський режим, залишившись без радянської підтримки, невдовзі припинить своє існування, то реформи на Кубі показали його здатність еволюціонувати. У зв'язку з цим в експертних колах США почала переважати точка зору, за якою Вашингтону слід піти на поступки Гавані, щоб тим самим підтримати реформаторське крило кубинського керівництва і підштовхнути режим Кастро до подальшої ринкової та демократичної трансформації [1]. Відкритість економіки, сприяючи вільному обміну ідеями та інформацією, призведе й до більшої політичної відкритості.

У скасуванні ембарго зацікавлені й деякі бізнесові кола США. Поступова еволюція Куби до ринкової економіки за участю іноземного капіталу створює переваги ЄС, Канаді, Китаю і країнам Латинської Америки, які не мають обмежень на торгівлю з Кубою. Тому частина представників американського бізнесу висловлює стурбованість активністю іноземного неамериканського капіталу на острові, яка може поставити американських підприємців у невідгдане становище у випадку відміни санкцій.

На політику Вашингтону щодо Куби певний вплив справляє громадська думка як у США, так і поза межами країни. Починаючи з 1992 р. ООН ухвалює резолюції

із засудженням ембарго проти Куби. Опонентами блокади традиційно виступають провідні правозахисні організації Amnesty International та Human Rights Watch. Опитування громадської думки засвідчують, що більшість американців схвально ставиться до змін у політиці щодо Куби [17]. Нині навіть більшість кубино-американців погоджуються з думкою, що півсторічна політика США щодо режиму Кастро виявилася неефективною і виступають за скасування санкцій і нормалізацію стосунків між двома державами.

Зрештою, на новий курс Вашингтону щодо Куби вплинула загальна зміна зовнішньополітичних настанов американського керівництва. У своїй зовнішній політиці адміністрація Б. Обами практично відмовилася від традицій американського гегемонізму на користь міжнародного співробітництва, використання засобів «м'якої дипломатії» та «рівноправного партнерства» у Латинській Америці, про що було заявлено ще під час Саміту Америк 2009 р. [4, с. 220].

Прогрес у розв'язанні понад п'ятдесятирічного конфлікту з сусідньою країною є чи не найбільшим зовнішньополітичним здобутком адміністрації Б. Обами і покликаний дещо компенсувати очевидний провал політики «перезавантаження» відносин з Росією. Тим більше, що й остання виявляє певну увагу до даного регіону. Так, в середині 2014 року, з метою збереження союзницьких відносин з Кубою та наближеності присутності (в т. ч. військової) до США Росія списала Кубі 90% її вочевидь безнадійного боргу перед СРСР (близько 32 млрд. дол. США) [3]. Відтак, враховуючи географічне розташування Куби, Сполученим Штатам з позицій власної безпеки необхідно відновити певний контроль над островом.

Однак на шляху до повної нормалізації відносин є ще низка проблем, дражливих для тієї чи іншої сторони, вирішення яких у найближчому майбутньому є примарним. Насамперед, це проблема дотримання прав людини на Кубі та демократизація її політичного режиму, збереження економічного ембарго Куби (так, у законі Хелмса-Бартона (1996), чинність якого зберігається, однією з умов зняття ембарго названо відхід від реальної влади братів Кастро), питання закриття або повернення Кубі американської військової бази Гуантанамо, питання компенсації американцям за націоналізовану власність на Кубі. Від успішності вирішення вказаних питань залежатиме подальший розвиток відносин між США та Кубою.

Література

1. Лазарев В. В. Влияние политики реформ Рауля Кастро на американо-кубинские отношения // Наука, техника и образование. – 2014. – № 2 (2). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-politiki-reform-raulya-kastro-na-amerikano-kubinskie-otnosheniya>.
2. Макаренко Г., Ратніков О. «Кубинська відлига»: навіщо Обама пішов на примирення з «Островом свободи». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/statji/kubynska-vidlyha-navishcho-obama-pishov-na-prumyrennia-z-ostrovom-svobody-246605.html>.
3. Нові аспекти геополітичної стратегії США // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «БОРИСФЕН ІНТЕЛ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/novi-aspekti-geopolitichnoyi-strategiyi-ssha/>.
4. Пасічник Н. С. Американо-кубинські відносини на сучасному етапі // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015) / упоряд. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. – Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 218-221.

5. Сударев В. Тренд неопределенности в Западном полушарии. – Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики, Сентябрь – декабрь 2010. – Том 8. – № 3 (24). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/011.htm>.
6. Charting a New Course on Cuba // The White House. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/cuba>.
7. Cuba: Issues for the 112th Congress // Congressional Research Service, November 6, 2012. [Electronic resource]. – URL: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R41617.pdf>.
8. Cuba Issues for the 114th Congress // Congressional Research Service, April 17, 2015. [Electronic resource]. – URL: <http://fas.org/sgp/crs/row/R43926.pdf>.
9. FACT SHEET: Charting a New Course on Cuba. The White House, December 17, 2014 // The White House. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/12/17/fact-sheet-charting-new-course-cuba>.
10. FACT SHEET: One-Year Anniversary of the President's Policy of Engagement with Cuba, December 16, 2015 // The White House. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/12/16/fact-sheet-one-year-anniversary-presidents-policy-engagement-cuba>
11. Inside the Crazy Back-Channel Negotiations that Revolutionized Our Relations with Cuba. By Peter Kornbluh and William M. LeoGrande. [Electronic resource]. – URL: <http://www.motherjones.com/politics/2015/07/secret-negotiations-gross-hernandez-kerry-pope-obama-castro-cuba>.
12. Obama in 2008: No Normalized Relations with Cuba Until All Political Prisoners Released. [Electronic resource]. – URL: <http://www.breitbart.com/video/2014/12/17/obama-in-2008-no-normalized-relations-with-cuba-until-all-political-prisoners-released>.
13. Obama, in Miami, Calls for Engaging With Cuba. By Jeff Zelenymay // The New York Times, 24, 2008. [Electronic resource]. – URL: http://www.nytimes.com/2008/05/24/us/politics/24campaign.html?_r=0.
14. Obama removes Cuba from the list of state sponsors of terrorism. By Karen DeYoung // Washington Post, April 14. [Electronic resource]. – URL: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obama-removes-cuba-from-the-list-of-state-sponsors-of-terrorism/2015/04/14/8f7dbd2e-e2d9-11e4-81ea-0649268f729e_story.html?wpmk=MK0000203
15. Remarks by the President at a DSCC Fundraising Reception, Miami, Florida // The White House, Office of the Press Secretary, November 8, 2013. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/08/remarks-president-dscc-fundraising-reception-0>.
16. Remarks by the President at the Summit of the Americas Opening Ceremony // The White House, Office of the Press Secretary, April 17, 2009. [Electronic resource]. – URL: https://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-the-Summit-of-the-Americas-Opening-Ceremony.
17. Renwick D., Lee B. U.S.-Cuba Relations // The Council on Foreign Relations, January 20, 2015. [Electronic resource]. – URL: <http://www.cfr.org/cuba/us-cuba-relations/p11113>.
18. Statement by the Press Secretary on the President's Travel to Cuba and Argentina, February 18, 2016 // The White House. [Electronic resource]. – URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/02/18/statement-press-secretary-presidents-travel-cuba-and-argentina>.
19. U.S. Department of State, «The Cuban Government Should Respect Human Rights Week Activities,» December 14, 2011 // United States U.S. Department of State. [Electronic resource]. – URL: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/12/178852.htm>.

Natalia Pasichnyk, Ph.D. in History, Associate Professor, Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the University «Ukraine», Bila Tserkva, Ukraine.

US POLICY ON CUBA DURING THE PRESIDENCY OF BARACK OBAMA

***Abstract.** The article is devoted to U.S. policy on Cuba during the presidency of Barack Obama. The author identifies that during its first six years, the Obama Administration continued the dual-track policy approach toward Cuba that maintained U.S. economic sanctions and continued measures to support the Cuban people, such as U.S. government-sponsored radio and television broadcasting and*

funding for democracy and human rights projects. At the same time, however, the Obama Administration initiated a significant shift in policy toward Cuba beginning in 2009 that included the abolition of certain restrictions on remittances and travel.

The article emphasizes that the significant changes in US-Cuban relations were occurred in the second term of Barack Obama. A new course in U.S. relations with Cuba, announced by the President, included the reestablishment of diplomatic relations with Cuba; a review of Cuba's designation by the Department of State as a state sponsor of international terrorism; and an increase in travel, commerce, and the flow of information to and from Cuba.

The author examines the factors that influenced the change of the Washington's policy on Cuba, in particular failure of U.S. policy of the embargo; the economic benefits of normalization of Cuba-United States relations; the impact of public opinion; the political influence of the Cuban American lobby; the attitude of Latin America towards the US-Cuban stand-off; the changes under way within Cuba since the assumption of the presidency by R. Castro in 2008 and others. The article contained evaluation of the current state and progress of the US-Cuban normalization process.

Key words: USA, Cuba, Embargo, «Spy Swap», the Cuban Five.

УДК 327.8(73+460):327(8)«20»

Анастасія Хмель,
кандидат історичних наук, старший викладач,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

ВІДНОСИНИ ІСПАНІЇ ЗІ США В ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. *В статті на основі аналізу різних джерел автор висвітлює та характеризує відносини між США та Іспанією в Латиноамериканському регіоні. Автором проаналізовано сучасний стан розвитку Латиноамериканського регіону та інтереси, які мають США та Іспанія в регіоні. Щодо інтересів Сполучених Штатів в регіоні ЛА, то вони полягають у важливості його географічного розташування для безпеки США, економічних можливостях регіону та можливості змінити антиамериканський напрям деяких латиноамериканських країн. Щодо інтересів Іспанії в регіоні, то вони обумовлені історичною спадщиною, економічними зв'язками та можливістю через вплив Іспанії в регіоні ЛА посилити своє значення в ЄС. Оскільки і для США і для Іспанії стабільність і безпека регіону ЛА є визначальними (з різних причин), країни часто виступають єдиним фронтом у вирішенні проблем регіону. Однак, початок ХХІ ст. був відзначений і відходом Іспанії від проамериканського курсу в ЛА, зокрема в роки прем'єрства Х.Л. Родрігеса Сапатеро. В результаті сильного тиску з боку США, Іспанія повернулася до провадження в регіоні проамериканського курсу, але її імідж там трохи погіршився. Зроблено висновок, що іспано-американські відносини в Латиноамериканському регіоні характеризуються як співробітництво, але такими вони будуть до того моменту, поки Іспанія не здобуде більшого впливу та ваги в регіоні, ніж це передбачено США.*

Ключові слова: *зовнішня політика, США, Іспанія, ЛА, співробітництво, інтереси.*

США на сьогодні є лідером у світі (зважаючи на їх економічну могутність, військову силу і політичний вплив), хоча останнім часом питання лідерства США і піддається сумніву. І той факт, що країни Латинської Америки, які знаходяться у безпосередній близькості із лідером, в більшості дотримуються

антиамериканського напрямку у зовнішній політиці, є вкрай небезпечним для останнього. Тому Вашингтон шукає можливості, аби послабити серед країн ЛА антиамериканські позиції через співробітництво з іншими країнами, які мають довіру країн ЛА, зокрема Іспанією. Іспанія, в свою чергу, прагне до реалізації власних інтересів в регіоні, і те, яким чином їй вдається балансувати між дотриманням власних інтересів і інтересами в регіоні світового лідера і формулює актуальність даної теми. Тема є достатньо непростюю і важливою, з огляду на кількість публікацій, які висвітлюють інтереси та політику США у регіоні (наприклад, Зб. Бжезінський [2-3], А. Орлова [11]), інтереси Іспанії в регіоні і у світі (Н. Анікеева [1], К. Федорова [13], Т. Жолонко [8], І. Єрмоленко [7]), та розвитку регіону ЛА (Н. Весела [5], Т. Богданова [4], А. Киридон [10]). Але в той самий час, майже відсутні публікації, які зачіпають висвітлення стану відносин між Іспанією та США в регіоні. Отож мета даного дослідження – висвітлити співробітництво та суперечливі питання у відносинах між Іспанією та США в ЛА. Завдання ж полягає у аналізі стану відносин Іспанії зі США в регіоні і їх еволюції відносин на початку ХХІ ст.

Отож, щодо місця регіону у світі на сьогодні. Так, українська дослідниця А. Киридон зазначає, що «регіон Латинської Америки послідовно закріплює свої позиції, як один з центрів впливу та господарського зростання у біполярному світі, що проходить етап свого становлення. Це 33 незалежні держави з населенням 600 млн. чоловік, ВВП у більш ніж 2 трлн. доларів та об'ємом зовнішньої торгівлі приблизно у 1,2 трлн. дол. На сьогодні жодна з країн Латинської Америки не входить до групи найпотужніших держав світу, але в сукупності цей регіон суттєво впливає на глобальну політику й економіку завдяки зростаючому господарському потенціалу, чисельності населення, яке постійно збільшується, та значним покладам корисних копалин» [10]. На сьогодні впливовий імідж як нова країна-гігант в регіоні має Бразилія, Мексику визначають як державу з потужною зовнішньоторговельною експансією, значну вагу визнано за агропромисловим комплексом Аргентини та енергетичним комплексом Венесуели, визнаються економічні успіхи Чилі.

У більшості країн регіону на початку ХХІ ст. відбулися глибокі зрушення у всіх без виключення сферах суспільного життя: економіці, політиці (внутрішній і зовнішній). На сьогоднішній день у розвитку регіону чітко простежуються наступні тенденції: 1. зміна політичної орієнтації більшості країн регіону; 2. перегляд пріоритетів міжамериканських відносин; 3. проблема наркотрафіку у діалозі США – Латинська Америка; 4. нова динаміка інтеграційних процесів в середині континенту; 5. підвищення активності країн Латинської Америки на світовій політичній арені [10].

До цього варто додати появу впливових акторів міжнародної спільноти в даному регіоні, які на сьогодні займають там передові позиції: Китай, РФ. Наприклад, Китай на разі входить до сімки найбільших торгових партнерів Південної Америки [19, с. 3]. Збільшення частки ВВП Китаю в світовому валовому продукті створило сприятливі умови для зростання національних економік країн ЛА, що виявилось у більш незалежній щодо США зовнішньоторговельній політиці. Відносини між Китаєм і країнами ЛА за часів Д. Буша-молодшого розвивалися по висхідній. Остання обставина опосередковано сприяла ослабленню залежності латиноамериканських країн від США з питань зовнішньої політики. Відтак початок

XXI ст. країни Центральної і Південної Америки провели в спробах диверсифікації своїх зовнішньополітичних партнерів [15, с. 3].

Не є таємницею, що зсув політики багатьох латиноамериканських країн у лівий бік (наприклад, 1998 р. – Венесуела – Уго Чавес, 2003 р. – Бразилія - Інасіо Лула де Сильва, 2003 р. – Аргентина – Нестор Кіршнер, а з 2007 р. – Кристина Кіршнер, Болівія – Ево Моралес і т.д.) для США є негативним сигналом, який символізує недовіру до свого впливового північного сусіда.

Щодо інтересів Іспанії в регіоні. Для іспанців, у яких прийнято називати регіон «Іспанською Америкою» [9] він є спорідненим регіоном через спільне історичне минуле і культурну спадщину. І, не зважаючи на віддаленість від регіону, у зовнішній політиці Іспанії за прем'єрства Х.М. Аснара, Іспанія поновила свої позиції та добрі відносини з країнами регіону. Адже для іспанців, на сьогодні країни ЛА цінні не тільки своїм спільним з Іспанією історичним минулим, а й тим, які інтереси та переваги може мати Іспанія з цих історичних зв'язків сьогодні. Так, зважаючи на такі історичні обставини, ще іспанський диктатор Ф. Франко аргументуючи переваги вступу Іспанії до ЄЕС висував наступну тезу: «Зв'язки Іспанії з іспаномовними народами Америки настільки трансцендентні, що, звичайно, можуть слугувати для кращого взаєморозуміння між націями Європи і Америки. Іспанія, яка має свої ноги в Європі, і серце своє в Америці, може мати тісний зв'язок між двома континентами» [14]. Як відомо, ця аргументація разом із економічними успіхами Іспанії спрацювала, і Іспанію прийняли до ЄЕС. Саме в Латинській Америці розташована країна з найбільшою кількістю іспаномовного населення (Мексика) і саме через відродження впливу в даному регіоні, слугуючи мостом між ЄС та Латинською Америкою, Іспанія може претендувати на лідерські позиції в Європі.

Для Іспанії, як і для багатьох країн, що були метрополіями, характерні тенденції до поновлення впливу у колишніх колоніях. Це відбувається засобом поглиблення економічних зв'язків та посиленого інвестування країн ЛА. Так, на початку 2000-х рр. іспанські банківські структури контролювали більше 40% банківської системи Мексики, 30% фінансових ринків Аргентини і Чилі, а також близько 20% Бразилії. Телекомунікаційна компанія «Telefonica», вперше вийшовши на ринок регіону в 1990 р. вже до середини 2000-х рр. повністю контролювала більше 10 компаній латиноамериканського ринку і більше 60% телекомунікаційних послуг, завдяки чому вона стала одним з найбільших операторів світу. Компанія «Repsol YPF» перетворилася на найбільшу енергетичну компанію не тільки Аргентини, а й всього регіону. Ключовими об'єктами інвестиційної діяльності Іспанії є Аргентина, Бразилія, Мексика та Чилі. Обсяг інвестицій іспанських компаній в економіку Бразилії є найбільшим в Латинській Америці і одним з найбільших у світі. До країн ЛА за період 1993-2010 рр. було спрямовано понад 130 млрд. євро. інвестицій [13, с. 42-43].

Зважаючи на важливість регіону ЛА для Іспанії, відносини з країнами цього регіону та з регіоном в цілому, передбачені в законодавстві Іспанії. У Законі «Про діяльність та міжнародну службу держави» (2014 р.), який послуговував передумовою для розробки «Стратегії зовнішньої політики» (початок 2015 р.), серед зазначених основних цілей Іспанії є і латиноамериканський. Так, серед 5 ключових вимог до Зовнішньої Служби Іспанії, на третьому місці знаходиться поглиблення інтеграції в Європі, а на четвертому – забезпечення належної

координації зовнішніх дій Іспанії з Латиноамериканською спільнотою: «Це справжній вимір Іспанії, який походить від історії, культурної і мовної спорідненості...» [16]. Тут варто зазначити, що відбулася зміна із зазначення регіональних цілей зовнішньої політики на більш глобальні: боротьба з тероризмом, глобальним потеплінням і т.д., і тільки про європейський і латиноамериканський напрямки зазначається окремо. Статті 52 та 53 Закону присвячені створенню спеціалізованих спільних технічних комісій під керівництвом Американського співтовариства націй а також розвитку Ібероамериканського діалогу. Так, в рамках Ібероамериканського співтовариства націй, підкріпленого діалогом, передбачається прийняття узгоджених дій, а іспанський уряд має сприяти спільній ініціативі. Також в Законі передбачені Ібероамериканські зустрічі глав держав і урядів, які сприятимуть згуртованості і співробітництву всередині співтовариства, і у її міжнародній проекції, особливо її зв'язків і відносин з ЄС [16].

Варто згадати і про міжамериканські організації, в яких приймає участь Іспанія і за діяльністю яких уважно спостерігає. В першу чергу варто згадати про Ібероамериканські зустрічі, які проводяться з 1991 р. та створення Тихоокеанського альянсу у 2012 р. Іспанія стала першою європейською країною, що отримала статус спостерігача в Тихоокеанському альянсі, створеного Чилі, Перу, Колумбією і Мексикою. З тих пір Іспанія шукає шляхи до активної співпраці з Альянсом. Прем'єр-міністр М. Рахой взяв участь у саміті, який відбувся в Калі (Колумбія) в травні 2013 р. Загалом, Іспанія сприяє інтеграції і багатосторонності, що є найкращою відповіддю новій міжнародній реальності. Тому вона підтримує різні процеси економічної, політичної і комерційної інтеграції, такі, як Союз народів Південної Америки (УНАСУР), Система центральноамериканської інтеграції (СІСА) і Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР) і з інтересом відзначає інтеграції нових імпульсів, які розвиваються в регіоні у співтоваристві держав Латинської Америки і Карибського басейну (СЕЛАС) [18].

Коли в 2010 р. Іспанія головувала в ЄС, Х.Л. Родрігес Сапатеро намагався вибудувати діалог із Кубою, скориставшись тим, що він зможе це зробити не одноосібно, а через ЄС. Головною метою він ставив допомогу постраждалим від репресій, не заціклюючись на критиці режиму Р. Кастро [13, с. 21].

Щодо США, то для них регіон ЛА теж дуже важливий, але з іншої причини. Оскільки він знаходиться в безпосередній географічній близькості до території США, то і займає «життєво важливе стратегічне значення», за визначенням Зб. Бжезинського [3, с. 87]. Саме це обумовлює важливість регіону та негативне ставлення до будь-якої країни світу, що буде прагнути на лідерство в регіоні.

Відносини між глобальним лідером і країнами ЛА суттєво погіршилися під час «холодної війни», адже США втручалися у внутрішні справи держав регіону задля забезпечення власної безпеки. Але мали зворотній результат – лівий поворот на Кубі в 50-х рр. Саме тоді, за ствердженням Зб. Бжезинського, – під час «...Кубинської ракетної кризи Америка приголомшено усвідомила, що сучасна техніка залишала її невразливість у минулому [3, с. 25]. На сучасному етапі США змінили своє ставлення до ЛА, хоча інтереси їх – не змінилися.

США потребують союзництва з ЛА не тільки через перетин особливих сфер зацікавленості (нафта, зброя, повстанці, наркотики) і задля забезпечення власної безпеки, а й тому, що в даний час у всьому світі ставлення до США відрізняється

найбільшим протистоянням з часів закінчення Другої світової війни. Через це, поліпшуючи відносини з країнами ЛА США одночасно знижують антиамериканське напруження у світі. Частка цього регіону в світовому експорті збільшилася з 3,5 до 5%, з якого половина всього експорту йде до США. Військові витрати країн ЛА зросли з 16 до 26 млрд. дол. і регіон стає одним з найбільш привабливих ринків для міжнародних торговців зброєю. Тут Вашингтон виявив досить важливу ініціативу, знімаючи ті обмеження, які існували протягом багатьох років на постачання новітніх озброєнь в цей регіон.

Увага США сьогодні головним чином акцентується на антинаркотичних і контртерористичних напрямках – в Андському регіоні, а також розвитку вільної торгівлі. Проблеми безпеки набули актуальності після 11-го вересня – США фінансує антитерористичну діяльність в регіоні, особливо – у Колумбії У червні 2002 р. США і інші члени Організації Американських Держав підписали Міжамериканську Конвенцію проти Тероризму.

Із того часу, як в січні 1994 р. укладено Північноамериканську Торговельну Угоду (NAFTA) США вирішили створити подібний формат щодо Латиноамериканських країн. У ході багаторічних переговорів були сформульовані три проекти, що перебувають зараз у різному ступені готовності: зона вільної торгівлі між США та Чилі (11 грудня 2002 р.), 8 січня 2003 р. адміністрація Буша оголосила, що США почали домовлятися про зону вільної торгівлі з п'ятьма центральноамериканськими країнами-учасниками Загальних ринку (SASM) – Коста-Рікою, Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом, і Нікарагуа.

Російська дослідниця А. Орлова зазначає, що «основною метафорою північноамериканського дискурсу є уявлення про «нову еру» взаємин Сполучених Штатів і країн Латинської Америки». Так, наполягає вона, «Б. Обама і А. Валенсуела (радник державного секретаря з питань Західної півкулі) використовують в даному контексті словосполучення «нова ера», Х. Клінтон, поряд з цією метафорою, широко використовує метафору «Нова архітектура співпраці», яку в даному випадку можна вважати синонімічними» [11].

Підкреслює це твердження наступна теза Б. Обами: «немає старшого партнера, немає молодшого партнера». У контексті «спільного вирішення спільних проблем» широко використовуються метафори «взаємних інтересів», «взаємної відповідальності» і «взаємної поваги», які тягнуть за собою відносини співробітництва і партнерства в Західній півкулі. США залишають за собою роль принципово значимого гравця, який лідирує в процесі прийняття найважливіших рішень. Однак в той же час вони намагаються створювати умови партнерства з тим, щоб поліпшити свій імідж в регіоні. Найбільш поширеною фразою серед офіційних представників американської адміністрації став вираз Б. Обами «ми хочемо слухати, а не тільки говорити». А. Орлова зазначає, що США та країни ЛА мають ряд спільних регіональних проблем: проблеми міграції; проблеми забезпечення безпеки громадян США і країн Латинської Америки; проблеми енергетики, кожна з яких складається ще з кола питань [11].

Відтак, керівництво США змінило свою стратегію щодо країн ЛА, тепер (хоча б ззовні) вона нагадує партнерство і співробітництво, а не тиск наддержави на не впливових та економічно залежних сусідів. Однак, варто пам'ятати, що досі США є важливою країною у торговому обігу ЛА, а країни ЛА є боржниками США та їх

економічний баланс залежить від стабільності долара, адже більшість з них є країнами-експортерами сировини.

Щодо ставлення країн ЛА до США, то варто навести уявлення про «дві Америки» С. Бендіксена. Всі держави Центральної і Південної Америки діляться С. Бендіксом на дві групи: 1) соціалістичну коаліцію в складі Венесуели, Куби, Болівії, Еквадору, Парагваю, Бразилії, Уругваю, Аргентини та 2) держави з вільним ринком – Мексика, Перу, Колумбія, Чилі, деякі держави Центральної Америки і Домініканська республіка. Відповідно, другу групу країн автор відносить до групи «друзів» США, яким необхідно допомагати [17, р. 17-25]. Тоді, першу групу – варто віднести до «недрузів», на яких Сполучені Штати не можуть вплинути. Ці держави прагнуть до зменшення влади і впливу США в регіоні.

З іншої точки зору, бажання США подальшого поглиблення взаємного співробітництва в регіоні в XXI ст. звернено до двох пріоритетних груп країн. У них політика США матиме «особливий відтінок». Перша група включає прилеглі до США країни регіону, такі, як Мексика, країни Карибського басейну і Центральної Америки і навіть Куба. Фактично, це сфера «особливих інтересів» США. Зовнішньополітичні дії країн, які входять до неї, прямо позначаються не тільки на зовнішній, а й на внутрішній політиці США, беручи до уваги високий відсоток мігрантів (як колишніх громадян країн ЛА, так і членів іспаномовних діаспор). Друга група включає в себе країни Південної Америки: Аргентину, Чилі, Колумбію, Венесуелу. Особливу увагу в цьому контексті необхідно звернути на американо-бразильські відносини: в спектрі двосторонніх зв'язків співпраця починає перемижуватися з елементами конкуренції з окремих питань подальшого загальноамериканського розвитку [15, р. 75].

Щодо взаємодії Іспанії та США в ЛА. Курс соціалістів на чолі з Хосе Луїсом Родрігесом Сапатеро (голова уряду Іспанії з 2004 до 2011 рр.) був спрямований на більш незалежну від американської адміністрації політику щодо країн ЛА і Карибського басейну (ЛАК), що узгоджувалося партійно-ідеологічною близькістю ІСРП з основними латиноамериканськими партіями. Це призвело до відновлення в регіоні іміджу Іспанії, який було підірвано попереднім керівництвом на чолі з Хосе Марією Аснаром Лопесом (голова уряду Іспанії з 1996 по 2004 рр.). Що, в свою чергу, призвело до зближення уряду Іспанії та латиноамериканських країн з більшістю міжнародних проблем. Звичайно, що самостійність Іспанії викликала хвилю невдоволення з боку США прагненням іспанців до більшої самостійності в регіоні [7].

За безпосередньої участі Іспанії розвивається двосторонній діалог між Європою і ЛАК, а також було ініційовано процес створення зони вільної торгівлі ЄС-МЕРКОСУР. Уряд Х.Л. Родрігеса Сапатеро наполягав, що формування стратегічного партнерства ЄС з латиноамериканським регіоном відповідає національним інтересам Іспанії, оскільки передбачає істотні економічні переваги, а в майбутній перспективі може стати й ефективним політичним важелем впливу на світовій арені. На думку соціалістів, узгодження позицій і дій латиноамериканських країн має в майбутньому стати реальною протиположністю гегемоністській політиці США. Відтак, Мадриду відводиться головна роль «історичного мосту». Можливо, саме тому в цей період, не зважаючи на критику з боку американської адміністрації, Іспанія стала більш активно виступати за відміну санкцій проти кубинського режиму і просувати налагодження тісного політичного

діалогу з Кубою, а також розвивати військово-технічне співробітництво з Венесуелою та Болівією. Варто зазначити, що соціалісти загалом багато в чому не погоджувались із Вашингтоном, зокрема, щодо визнання незалежності Косово від Сербії. Дійшло до того, що іспанський уряд прийняв рішення про припинення участі національного військового контингенту в Міжнародних силах безпеки для Косово. Також Іспанія прийняла рішення про вивід іспанських військ з Іраку навесні 2004 р. Відтак, зі зміною уряду, Іспанія стала проводити більш незалежну від США зовнішню політику [7].

Тут слід зазначити, що серйозне загострення відносин між Іспанією і рядом країн Латинської Америки відбулося в результаті тиску на Іспанію США в 2005 р., після підписання контракту на покупку іспанської зброї Венесуелою і Кубою. Зближення соціалістичного приклад-міністра Іспанії Родрігеса Сапатеро з країнами ЛА викликало негативну реакцію з боку США. За дорученням державного секретаря Кондолізи Райс, американська влада провела, щонайменше, вісім зустрічей з різними представниками іспанського уряду у Вашингтоні та Мадриді. У всіх цих зустрічах, представники США виступили проти продажу зброї Іспанією, попередивши її про негативні наслідки, які можуть виникнути через підтримку режиму У. Чавеса. У кінцевому рахунку, воля США була виражена Кондолізою Райс особисто міністру закордонних справ Іспанії Мігелю Анхелю Моратіносу, після чого Іспанія перестала надавати підтримку Венесуелі і іншим країнам Латинської Америки [12].

Але США потребує стратегічного партнера у Південній Америці та політична сила, яка може бути стабільною ланкою у регіоні. Враховуючи конфліктогенність відносин з Венесуелою, США і НАТО можуть сподіватися на Іспанію, як на дипломатичну опору в регіоні [14, с. 38]. Таким чином, роль Іспанії в євроатлантичному інтеграційному просторі є провідною, адже вона виступає унікальним космополітичним посередником між ЄС та країнами Магрибу, НАТО та арабським світом та грає виняткову роль у діалозі держав Середземномор'я [14, с. 40].

Політичне співробітництво країн Латинської Америки та Іспанії полягає у вирішенні конкретних проблем регіону (Іспанія традиційно, поряд з США виступає свого роду міжнародним арбітром у вирішенні політичних криз регіону), а військово (продаж зброї і технологій) співробітництво Іспанії та ЛА в останні роки набуває нові вектори розвитку [12].

Автор приходять до висновку, що не зважаючи на той факт, що більшість країн ЛА дотримуються антиамериканської політики, вони все одно залежать від США, оскільки є країнами-експортерами сировини, а отже залежать від доларових розрахунків. Також, вони є економічними боржниками США, що впливає на зацікавленість Сполучених Штатів у стабільності і розвитку ЛА. Найбільш важливим у відносинах США та ЛА є географічне розташування регіону, яке має безпосереднє відношення до безпеки світового лідера. Щодо інтересів Іспанії в зазначеному регіоні, то вони пов'язані і з історичною спадщиною, і з економічними відносинами, і з прагненням Іспанії зберігати там свій вплив. Оскільки Іспанія є членом ЄС і має найтісніші зв'язки з країнами ЛА, вона пропонує послуги посередника між країнами ЛА та країнами ЄС. На сьогодні значення ЛА як регіону-постачальника енергетичних ресурсів – зростає, а значить і роль Іспанії як посередника збільшується, отож Іспанія продовжує бути впливовим

транснаціональним гравцем, поєднуючи країн-партнерів у міжконтинентальних діалогах. І, зважаючи на таку вагу Іспанії в ЛА, вона слугує посередником між США та країнами ЛА в тих питаннях, які викликають найбільше непорозуміння між США та країнами ЛА. Отож, іспано-американські відносини в Латиноамериканському регіоні характеризуються як співробітництво, але такими вони будуть до того моменту, поки Іспанія не здобуде більшого впливу та ваги в регіоні, ніж це передбачено США.

Література

1. Аникеева Н. Е. Особенности внешней политики Испании в период правления Хосе Луиса Родригеса Сапатеро: 2004–2008 гг. / Н. Аникеева // Вестник МГИМО – Университета. – 2008. – No 2. – С. 10-19.
2. Бжезинский Зб. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / Збигнев Бжезинский. – Москва: АСТ, 2013. – 285 с.
3. Бжезинський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство. / Зб. Бжезинський – К.: Видавничий дім «Київо-Могилянська Академія», 2006. – 204 с.
4. Богданова Т. «Боліваріанська альтернатива для Америки» та її місце у процесах американської інтеграції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/26585/53-Bogdanova.pdf?sequence=1>.
5. Весела Н. Перспективи політичної інтеграції країн Латинської Америки та Карибського басейну / Н. Весела // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000. – Вип. 21 (Част. I). – С. 36-42.
6. Виноградова Е. Спасет ли Латинская Америка Испанию? Итоги XXII ибероамериканского саммита в Испании. / Е. А. Виноградова. [Електронний ресурс]. – 22 ноября 2012. – Режим доступу: <http://mir-politika.ru/2186-spaset-li-latinskaya-amerika-ispaniyu-itogi-xxii-iberoamerikanskogo-sammita-v-ispanii.html>.
7. Ермоленко И. Перепетии испано-американских отношений на современном этапе / И. Ермоленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/peripetii-ispanoamerikanskih-otnosheniy-na-sovremennom-etape>.
8. Жолонко Т. В. Українсько-іспанське міждержавне співробітництво у контексті європейської політики України: дис. ... кандидата політичних наук: 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Т. В. Жолонко – Миколаїв, 2011. – 302 с.
9. Іспанія Богдана Чуми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://varianty.lviv.ua/32632-ispaniia-bohdana-chumu>.
10. Киридон А. Латинська Америка в сучасному світі: основні тенденції розвитку / А. Киридон, О. Аладіна, О. Гусейнова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/2945/2906>.
11. Орлова А. Когнитивный анализ стратегии США в отношении Латинской Америки / Анна Сергеевна Орлова // Вестник МГИМО – Университета. – 2011. – Выпуск № 2.
12. Спасет ли Латинская Америка Испанию? Итоги XXII ибероамериканского саммита в Испании. [Електронний ресурс]. – Виноградова Е. А., 22 ноября 2012 – Режим доступу: <http://mir-politika.ru/2186-spaset-li-latinskaya-amerika-ispaniyu-itogi-xxii-iberoamerikanskogo-sammita-v-ispanii.html>.
13. Федорова К. Зовнішня політика Іспанії на початку XXI століття. [Текст]: моногр. / К. О. Федорова – Warszawa: «Diamond trading tour», 2014. – 100 с.
14. Declaraciones al Corresponsal en Madrid del diario francés «Le Figaro». Madrid, 16 de diciembre de 1963. [Electronic resource]. – URL: <http://www.generalisimofranco.com/Discursos/discursos/1963/00026.htm>.
15. Jorge I. Dominguez, Rafael Fernandez de Castro. Contemporary U.S.-Latin American Relations. Cooperation or Conflict in the 21st Century? New York: Routledge. – 2010. – 252 p.
16. Ley 2/2014, de 25 de marzo, de la Acción y del Servicio Exterior del Estado. [Electronic resource]. – URL: <http://www.lamoncloa.gob.es/espana/eh15/politicaexterior/Documents/LEY%20DE%20ACCION%20EXTERIOR%2025-03-2014.pdf>.

17. U.S. Policy Toward Latin America in 2009 And Beyond // Hearing Before The Subcommittee On The Hemisphere Of The Committee On Foreign Affairs House Of Representatives, February 4, 2009.

18. Política Exterior. [Electronic resource]. – URL: <http://www.lamoncloa.gob.es/espana/eh15/politicaexterior/Paginas/index.aspx>.

19. Global Economic Prospects. – January 2016, Latin America and the Caribbean regional forecast (Annual percent change unless indicated otherwise). [Electronic resource]. – URL: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2016a/Global-Economic-Prospects-January-2016-Latin-America-and-Caribbean-analysis.pdf>.

Anastasia Khmel, PhD in History, Department of International Relations and foreign policy Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine.

**RELATIONS OF SPAIN AND THE UNITED STATES IN LATIN AMERICAN REGION
AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY**

Abstract. *In the article the author highlights the relationship between the US and Spain in the Latin American region, basing on various sources. The author drew attention to the current state of the Latin American region (major economic and political trends) and analyzed US and Spain interests in the region. As for US interests in the Latin American region, the article describes the importance of its geographical location for US security, economic opportunities in the region and opportunities to change anti-American trend of some Latin American countries on the commitment to the United States. The United States reach those interests by the mediation from different countries and through regional economic dependence on the United States. As for the Spanish interests in the region, they are lightened as caused with historical heritage, economic ties and opportunity through Spanish influence in the Latin American region enhance its value in the European Union. Stability and security in the Latin American region is crucial (for various reasons) for the United States and Spain, that's why countries often act with one voice in dealing with the region. The author concludes that the modern Spain-US relationship in the Latin American region can be characterized as cooperation if Spain doesn't gain more weight and influence in the region than United States provides.*

Key words: *foreign policy, the USA, Spain, LA, cooperation, interests.*

КАНАДА

УДК 94 (7/8+328+342.6+353.2)

Марія Бурцева,
аспірантка,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОФІЦІЙНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КАНАДИ 1976–2012 РР.

***Анотація.** Грунтовне вивчення дослідницьких завдань неможливе без доступу до джерел, на яких має бути побудоване будь-яке історичне дослідження. Тому доступ до джерел є важливою складовою дослідницького процесу. У статті приділена увага огляду інформативних можливостей дослідження державної політики Канади у сфері імміграції та побудови мультикультурного суспільства із середини 70-х рр. ХХ ст. і дотепер. Інтернет-ресурси є суттєвими за інформативністю, і представляють чималий масив різноманітної інформації для дослідників імміграційної політики Канади. У тексті розглянуто офіційні веб-сайти владних структур Канади на федеральному та провінційному рівнях, а саме сторінки обох палат парламенту, генерал-губернатора, профільних міністерств та урядів провінцій і територій. Описано інформативні можливості офіційних джерел для вивчення різноманітних питань щодо іммігрантів, біженців та інших груп населення, а також доступність матеріалів. Зосереджено увагу на розміщених документах, статистичних даних, аспектах реалізації імміграційної політики, а також інформації для потенційних іммігрантів та біженців. Головним чином окреслено дослідницькі можливості при роботі із цими матеріалами та їхнє значення для вивчення імміграційної політики Канади у період 1976–2012 рр.*

***Ключові слова:** Канада, імміграційна політика, інтернет-джерела, федеральні органи влади.*

Посилення імміграційних процесів на початку ХХІ ст. спричинило кризу у країнах, які стали основним напрямком для потоку біженців та інших переселенців. Криза була викликана не лише зростанням чисельності іммігрантів, а і ускладненням внутрішньої ситуації у таких державах, оскільки гостро постало питання забезпечення толерантності та засад багатокультурного суспільства. Тому останнім часом такі країни перебувають у пошуку нових підходів до вирішення цього питання.

У зв'язку із цим вивчення імміграційної політики таких країн є актуальним. Представники різних наук, у тому числі історики, соціологи, політологи, досліджують різноманітні виміри цих процесів, оскільки це має не тільки теоретичне, а і практичне значення. На особливу увагу заслуговують такі країни як Канада, якій вдалося поєднати свої базові цінності демократичного та багатокультурного суспільства з потребами іммігрантів та уникнути серйозної кризи.

Різні аспекти імміграційної політики Канади певною мірою досліджувалися такими вітчизняними авторами як Т. Лупул [2], котрий вивчає імміграційні рухи до Канади та Н. Бурейко [1], яка цікавиться канадською політикою щодо іммігрантів у 1990-ті рр. Серед іноземних дослідників цією проблематикою займаються, Н. Келлі

та М. Требілкок [16], Е. Маклін [17], А. Поляков [3]. Часто у роботах, присвячених питанням імміграційної політики, порушується проблематика мультикультуралізму.

При вивченні цих аспектів важливим для іноземних дослідників є питання наявності джерел, у першу чергу офіційних. Втім, питання виявлення потенційно доступних матеріалів поки залишається поза увагою авторів. Метою дослідження в рамках даної публікації є узагальнення інформативних можливостей офіційних інтернет-ресурсів Канади для вивчення її імміграційної політики у період 1976–2012 рр. Даний період є цікавим для дослідження у зв'язку з тим, що саме у 1976 р. був прийнятий Закон про імміграцію, згідно із яким вперше були визначені цілі канадської імміграційної політики, а у 2012 р. був прийнятий Законопроект С–31 про «Захист Закону про імміграцію та захист біженців», який суттєво ускладнив процедуру імміграції до Канади. Тож цей часовий проміжок був важливим періодом розвитку імміграційної політики Канади, який заслуговує на особливу увагу дослідників.

У сучасну інформаційну добу офіційні органи влади та інші інституції дозволяють ознайомитись в інтернет-мережі із багатьма своїми матеріалами, які оцифровуються та публікуються у всесвітній павутині. Важливими джерелами інформації можуть бути офіційні веб-сайти владних структур Канади як на рівні федерації, так і окремих провінцій, а саме: генерал-губернатора, парламенту (сенату і палати громад), профільних міністерств, загальнодержавних інституцій, урядів провінцій та територій та структур, їм підпорядкованих. Юрисдикція імміграції розподілена між федеральними і провінційними та територіальними урядами відповідно до статті 95 Закону про Конституцію 1867 р., тож саме їх інтернет-сайти є цікавими для вивчення. Розглянемо інформативні можливості та специфіку федеральних та провінційних офіційних інтернет-ресурсів детальніше.

Розпочнемо із огляду веб-сторінки генерал-губернатора Канади [27], який відіграє, переважно, церемоніальну роль. Не зважаючи на те, що ця посадова особа не бере активної участі в управлінні державою та законотворчих ініціативах, на офіційному сайті містяться щорічні звіти про діяльність генерал-губернатора, а також щоквартальні та річні фінансові звіти, з яких можна дізнатися багато корисної інформації. Ці документи представлені у вільному доступі.

Ведучи мову про парламент Канади, відзначимо, що він є двопалатним і складається із Сенату та Палати громад, кожна інституція має власну веб-сторінку. В рамках кожної палати існують профільні комітети, діяльність яких пов'язана з проблемами імміграції та політикою культурного розмаїття. У Сенаті [25] такими є комітет з питань корінного населення Канади та комітет із прав людини, у Палаті громад [13] – комітет справедливості та прав людини, канадського спадку і комітет громадянства та імміграції. Офіційні веб-сторінки містять щорічні звіти депутатів, комітетів, а також поточні документи та рішення.

Гарно представлені архіви парламенту – дебати та журнали засідань Сенату і Палати громад із 1867 р., які оцифровані та доступні для читання на веб-сторінці Парламентської бібліотеки [7]. Цей ресурс дозволяє ознайомитись із дебатами обох палат парламенту стосовно прийняття законодавчих імміграційних актів, аргументами щодо підтримки та опозиції різних аспектів цієї політики, мотивацією парламентарів щодо створення чи то скорочення відповідальних міністерств періоду 1976–2012 рр.

З-поміж профільних міністерств найбільш інформативним є сайт Міністерства юстиції Канади [9], на якому розміщена переважна більшість канадської законодавчої бази. Матеріали класифіковані за алфавітним порядком та є доступними для читання та завантаження, є можливість працювати із оригінальними документами. Для дослідження канадської імміграційної політики 1976–2012 рр. доступними є наступні документи: Акт Парламенту 1985 р., Про національні символи Канади 1985 р., Акт мультикультуралізму 1985 р., Акт репрезентації 1986 р., Про расові стосунки 1991 р., Про національний день пам'яті 1991 р., Акт анти-тероризму 2001 р., Акт щодо захисту іммігрантів та біженців 2002 р., Акт про мови 2008 р., Про жертв тероризму 2012 р.

Переходячи до представлення офіційних веб-сайтів інших профільних міністерств, які відображають імміграційну політику Канади, слід відзначити, що у різні періоди канадської історії вона регулювалась різними урядовими міністерствами. Так, у період 1930–1950 рр. даний аспект перебував у розпорядженні Міністерства гірничорудної промисловості та ресурсів. У 1950–1966 рр. імміграційна політика керувалася Міністерством громадянства та імміграції. На період 1966–1977 рр. припадає формування нової імміграційної політики, що було пов'язано із діяльністю Міністерства трудових ресурсів та імміграції. У цей час були прийняті такі базові документи як «Білий аркуш» імміграційної політики 1966 р., «Зелений аркуш» імміграційної політики 1975 р. та Закон про імміграцію 1976 р. Саме ці законодавчі акти визначили відкритість канадських кордонів для іммігрантів та особливий статус біженців. У період становлення «політики Нової ери» регулюючим міністерством було Міністерство праці та імміграції (1977–1991 рр.). Протягом нетривалого періоду імміграційна політика регулювалась Міністерством мультикультуралізму та громадянства (1991–1994 рр.). Зрештою, у 1994 р. було створене Міністерство імміграції, біженців та громадянства Канади [15], яке існує дотепер.

Його офіційна веб-сторінка містить значний обсяг різноманітних відомостей – від інформування потенційних іммігрантів та біженців (правила імміграції, пакети документів, умови) до офіційних матеріалів (законодавчі акти, аналітичні публікації, статистичні дані). Забезпечений вільний доступ до інформаційних бюлетенів різних років (щоправда, лише із поч. ХХІ ст.), публіцистичних видань про біженців, урядових звітів щодо реалізації Акту мультикультуралізму. Окрім того, на сайті можна дізнатися про заходи, спрямовані на популяризацію взаємоповаги між різними групами суспільства Канади; збереження культурного спадку; сприяння інтеграції до канадського суспільства.

Наступною веб-сторінкою, яка варта уваги дослідників імміграційної політики Канади, є сайт Міністерства Канадського спадку [4], на якому міститься інформація про реалізацію політики адаптації іммігрантів та мультикультуралізму. Наявні відомості про різноманітні заходи, спрямовані на регулювання: політики пам'яті, мовної політики, медіапростору, підтримки розвитку спорту, канадської ідентичності та суспільства, популяризації канадської символіки, історії, культури місцевого населення та історичного і культурного спадку різних етнічних груп населення. Таким чином, дослідники мають доступ до інформації про здійснення державою політики ознайомлення та адаптації новоприбулих мешканців, регулювання рівня толерантності та взаємоповаги у суспільстві. Всі аспекти

діяльності, анонси подій та звіти щодо виконаної діяльності міністерства розміщені на офіційній веб-сторінці та відкриті для читання і завантаження.

Окрім профільних міністерств, важливу роль у регулюванні імміграційної політики відіграють спеціалізовані загальнодержавні інституції. Такими організаціями є Рада Канади з імміграції та біженців [14], Фундація расових відносин у Канаді [8], Трибунал із прав людини у Канаді [6] та Канадська комісія з прав людини [5]. На їх офіційних сайтах можна ознайомитись із щорічними звітами та планами інституцій, пріоритетними напрямками діяльності та публікаціями. Ці матеріали дають можливість дослідникам простежити за шляхами забезпечення виконання Законів щодо захисту іммігрантів та біженців, із процесом провадження антидискримінаційної політики та конкретними кроками побудови мультикультурного суспільства.

Окремо відзначимо важливість такого ресурсу, як електронний архів уряду Канади [10], де розміщені результати офіційних статистичних досліджень, які проводились щорічно у період із 1966 по 1996 рр. Так, щорічні статистичні матеріали щодо громадянства та імміграції Канади за ці роки дозволяють детально розібратись у характері змін та особливостях імміграційних процесів другої половини ХХ ст.

Окрему групу інтернет-ресурсів становлять веб-сторінки місцевої влади (провінцій та територій). У більшості провінцій імміграційна політика регулюється урядами, як-от у провінціях Британська Колумбія [29], Квебек [22], Нова Шотландія [20], Нью-Брансвік [28], Саскачеван [11] та Юкон [12].

Інші провінції та території мають окремі органи представництва: у провінції Альберта провадження імміграційної політики перебуває під керівництвом Імміграційного Центру допомоги Уряду провінції Альберта [26], Північно-західні території мають офіційний Імміграційний портал Північно-західних територій [19], у Ньюфаундленді та Лабрадорі імміграційною політикою на провінційному рівні керує Відділ імміграції та мультикультуралізму [18], у провінції Онтаріо – місцеве міністерство з питань громадянства, імміграції та міжнародної торгівлі [23], на острові Принца Едварда цими питаннями займається Відділ імміграції [24]. Територія Нунавут – це єдина адміністративно-територіальна одиниця Канади, яка не має інституцій, відповідальних за місцеву політику імміграції. Втім, для дослідників корінного населення може бути цікавим місцеве Міністерство культури та спадку Нунавуту [21], проте жодні програми для іммігрантів чи біженців на цій території не запроваджені.

Слід відзначити наявність певних особливостей, які одразу привертають на себе увагу, навіть при побіжному огляді сайтів вищезазначених установ. Так, мовна політика веб-сайтів провінцій та територій відмінна від англійсько-французької мовної системи центральних федеральних інституцій. Двомовними залишаються сторінки провінцій Нової Шотландії, Нью-Брансвіку, Онтаріо, Саскачевану та Юкону. Провінція Квебек хоча і має білінгвістичний принцип побудови веб-сайту, проте всі представлені документи та частина інформації доступні виключно французькою мовою. Деякі регіони представлені виключно англійською мовою – до цієї групи належать провінції Альберта і Британська Колумбія. Інші ж провінції представлені багатомовно. Наприклад, офіційний веб-сайт Манітоби доступний такими мовами як французька, іспанська, українська, російська, німецька, італійська та китайська. При цьому при виборі мови видозмінюється текст

початкової сторінки – з'являється індивідуальне звернення до конкретної етнічної та мовної групи, у якому наводяться факти, які можуть бути важелями при виборі потенційними іммігрантами нового місця проживання. Сайт Ньюфаундленду і Лабрадору доступний англійською, французькою та іспанською мовами. Територія Нунавут представлена англійською і французькою мовами, а також мовами місцевого корінного населення – інуїтнуктун та інуїттитут.

Ведучи мову про інформативні можливості офіційних веб-сайтів місцевих інституцій, які опікуються питаннями імміграції, слід відзначити, що на їх сторінках опубліковані такі матеріали, як: звіти про діяльність; перелік документів, необхідних для імміграції до провінцій; статистичні дані щодо місцевих імміграційних процесів; плани провінційної імміграційної політики; інформація щодо прийняття сирійських біженців у різні регіони; статистичні дані та факти для ознайомлення із життям кожної території тощо.

Таким чином, завдяки офіційним інтернет-ресурсам, дослідники мають доступ до матеріалів, що свідчать про здійснення державними органами місцевого рівня імміграційної політики; до тієї інформації, з якою ознайомлюються потенційні іммігранти та біженці; про факти промоції провінцій та територій; а також до документальних звітів та статистичної інформації у цій сфері.

Узагальнюючи огляд інформативних можливостей офіційних інтернет-ресурсів Канади для вивчення її імміграційної політики у період 1976–2012 рр., можна виокремити певні спільні риси. Так, всі офіційні веб-сайти Канади федерального рівня мають двомовні варіанти інформації (англійською та французькою), всі законодавчі акти також є білінгвістичними, на опрацьованих ресурсах дослідник має доступ до інформації для іммігрантів та біженців, до апікаційних форм та буклетів із базовою інформацією, до електронних архівів та звітів щодо діяльності інституцій. Також доступними є такі фундаментальні ресурси, як база законодавчих актів, прийнятих із 1867 р., які розміщені в архіві Міністерства юстиції Канади; а також результати офіційних статистичних досліджень, розміщених в електронному архіві уряду Канади.

На провінційному рівні місцеві інституції, які відповідальні за провадження імміграційної політики, залучені до загальнодержавної Програми імміграційних кандидатів провінцій. Це програма з економічної співпраці провінційних урядів та Міністерства з питань імміграції, біженців та громадянства Канади. Відповідно до якої тимчасово проживаючі особи можуть податись як провінційні кандидати з метою отримання постійного місця проживання та працевлаштування саме у тому регіоні, від якого подаватимуться. Ця програма є спільною рисою діяльності канадських адміністративно-територіальних одиниць (окрім Нунавуту). Можна виокремити також деякі особливості у політиці місцевого рівня: провінційна влада певним чином заохочує до імміграції та прагне зупинити вибір потенційних мешканців саме на своєму регіоні. Винятками у цьому питанні можна вважати лише дві адміністративно-територіальні одиниці Канади – територію Нунавут, яка не залучена до питань імміграційної політики Канади та провінцію Квебек. Щодо цього регіону, сама позиція місцевого уряду відрізняється від інших провінційних представництв – не індивід обирає Квебек, а провінція обирає кандидатури на імміграції.

Отже, завдяки доступним досліднику матеріалам офіційних веб-сайтів федеральних та місцевих інституцій, можна дізнатись про різні аспекти

імміграційної політики Канади у 1976–2012 рр. Саме ці матеріали забезпечують можливість всебічного та повноцінного вивчення канадської імміграційної політики у зазначений період.

Література

1. Бурейко Н. М. Спільні аспекти імміграційної політики США і Канади в 90-ті роки ХХ століття / Н. Бурейко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. – Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2011. – Т. 155. – Вип. 143. – С. 23-26.
2. Лупул Т. Я. Імміграція як фактор етнодемографічних змін в аналізі сучасного вітчизняного та зарубіжного мігрантознавства / Т. Я. Лупул // Вісник Одеського національного університету: Соціологія і політичні науки. – Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2007. – № 15 (52). – С. 58-73.
3. Поляков А. Эволюция иммиграционной политики Канады в 1945–2001 гг. / А. Поляков // Актуальные проблемы истории Канады: современные подходы отечественной новистики. – Магнитогорск, 2009. – С. 156-165.
4. Canadian Heritage. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage.html>.
5. Canadian Human Rights Commission. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.canada.ca/en/human-rights-commission.html>.
6. Canadian Human Rights Tribunal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chrt-ctdp.gc.ca/NS/index-eng.asp>.
7. Canadian Parliamentary Historical Resources. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parl.canadiana.ca/?usrlang=en>.
8. Canadian Race Relations Foundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crrf-fcrr.ca/en/?lang=english>.
9. Department of Justice. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justice.gc.ca/eng/index.html>.
10. Government of Canada web-archive. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collectionscanada.gc.ca/webarchives/*http://www.cic.gc.ca/english/pub/index-2.html.
11. Government of Saskatchewan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.gov.sk.ca/immigration/newcomer-stories>.
12. Government of Yukon. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gov.yk.ca/aboutyukon/about_yukon.html.
13. House of Commons. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parl.gc.ca/HouseChamberBusiness/ChamberHome.aspx?Language=E&Mode=1&Parl=42&Ses=1>.
14. Immigration and Refugee Board of Canada. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugee.html>.
15. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cic.gc.ca/english/department/index.asp?_ga=1.248556039.1489920339.1454882585.
16. Kelley N. The making of the Mosaic: a History of Canadian Immigration Policy / N. Kelley, M. Trebilcock. – Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2000. – 623 p.
17. Macklin A. Úncing Across Borders: «Exotic Dancers», Trafficking and Canadian Immigratian Policy / A. Mackling // International Migration Review. – 2003. – 37(2). – P. 464-500.
18. Newfoundland and Labrador: Office of Immigration and Multiculturalism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nlimmigration.ca/en/office-of-immigration-and-multiculturalism.aspx>.
19. Northwest Territories Official Immigration Portal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.immigratenwt.ca>.
20. Nova Scotia Immigration. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novascotiaimmigration.com>.
21. Nunavut: Department of Culture and Heritage. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gov.nu.ca/node/17859/348>.
22. Official site of the Government of Québec. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.immigration-quebec.gouv.qc.ca/en/informations/statistics-publications.html>.

23. Ontario: Ministry of Citizenship, Immigration and International Trade. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.citizenship.gov.on.ca/english/newcomers/index.shtml>.
24. Prince Edward Island: Office of Immigration. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gov.pe.ca/immigration>.
25. Senate of Canada. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sen.parl.gc.ca/portal/home-e.htm>.
26. The government of Alberta's Immigration Help Centre. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.albertacanada.com/opportunity/immigrating/helpcentre.aspx>.
27. The Governor General of Canada His Excellency the Right Honourable David Johnston. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gg.ca/index.aspx>.
28. This is New Brunswick. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welcomenb.ca/content/wel-bien/en.html>.
29. Welcome British Columbia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welcomebc.ca/Immigrate/immigrate-BC/Services-for-Newcomers-to-BC.aspx>.

Mariia Burtseva, PhD student of the Government Organization «The Institute of the World History National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine.

OFFICIAL ONLINE RESOURCES FOR STUDYING CANADIAN IMMIGRATION POLICY FROM 1976 TO 2012

***Abstract.** The challenges of immigration processes caused the crisis of a multiculturalist and tolerant society. Thousands of refugees and immigrants with different backgrounds are looking for their new home. Studying successful experience could give us an opportunity to understand the way of reaching tolerance in this multicultural world. One of the regions with successful experience is the Canadian Federation. Owing to the development of its own immigration policy in the 1960s, Canada gave a new life to immigrants and refugees from different regions. The article shows an importance of web-sources for them who examining this area. It shows official websites of Canadian authority both at federal and provincial governments. Especially it analyses the Senate and the House of Commons, the Governor-General of Canada, ministries and the governments of provinces and territories. The general scientific theory and such empirical methods as critical analysis, synthesis of sources and method of qualitative analysis of text messages are used. This paper describes the instructive possibilities of the official sources and availability of the materials. It focuses on documents, statistics, aspects of immigration policy, and information for prospective immigrants and refugees. Essentially, the article illustrates opportunities for those researches who work with these resources. And also it illustrates the importance of the materials for studying Canadian immigration policy from 1976 to 2012.*

***Key words:** Canada, Immigration Policy, Online Resources, Federal Government.*

УДК 101.1:316.314.743

Тетяна Цимбал,
доктор філософських наук, доцент,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ КАНАДІ: ДОСВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

***Анотація.** У статті розглядається досвід філософського осмислення української еміграції в Західну Канаду. Проаналізовано особливості, характерні риси перших еміграційних потоків з України на межі ХІХ–ХХ століть, умови формування діаспори як засобу буттєвого вкорінення емігрантів на новому культурно-історичному ґрунті. Значна*

увага також звертається на особливому внеску українців у розвиток економіки і культури, громадського і політичного життя канадського суспільства.

Акцентуючи увагу на науковій новизні досліджуваної проблематики, автор статті намагається показати її крізь призму власної концепції розуміння буттєвого вкорінення людини. У контексті висвітлення, аналізу особливостей української еміграції до Канади, автор розглядає особливості інтеграції українського народу в канадський соціальний, культурний простір. Українська еміграція, йдеться у публікації, це надто складне, багатогранне явище, починаючи з проблеми розгляду, тлумачення самого поняття до різних аспектів виникнення, формування українських еміграційних хвиль до Північної Америки загалом й Західної Канади зокрема.

Узагальнюючи, у висновках до статті дослідниця зокрема підкреслює, що проблема еміграції відрізняється багатством смислів та відкриває необмежені можливості для подальшого її осягнення, дослідження у полідисциплінарному науковому дискурсі.

Ключові слова: українська еміграція, Західна Канада, буттєве вкорінення, культурно-історичний ґрунт, діаспора.

Одними з найактуальніших проблем сьогодення, що потребують філософського осмислення, філософської рефлексії, є ті, що породжені свободою пересування людини, а саме: міграція, еміграція, імміграція та інші, дотичні до названих. Відомо, що міграції існують стільки, скільки існує людина, мають різні історичні форми та різні значення на певних етапах історичного розвитку людства. Сьогодні міграція є глобальним явищем, що відіграє значну роль у системі зовнішніх зв'язків держав та у внутрішній системі більшості країн. Саме тому наш час називають «плинним» (З. Бауман) або «століттям міграцій» (М. Кастельс). Загальна міграційна активність має в кожній країні певні наслідки: деякі країни потерпають від величезної кількості іммігрантів, що намагаються поліпшити рівень свого життя за рахунок країни-реципієнта, а деякі, навпаки, – втрачають трудові ресурси, інтелектуальний потенціал та потрапляють у «демографічну яму». Так з 1960 до 2005 р. питома вага іммігрантів у розвинених країнах зросла з 3,4% до 10,3% [10].

Для України, однієї з найбагатших країн світу за природними ресурсами, гостро постає проблема втрати головного капіталу та провідної цінності – корінного населення, українців. У процесі осмислення цієї проблеми важко відділити теоретичну актуальність від політичної злободенності. Адже сьогодні етнічні українці фактично поділені навпіл: половина проживає на батьківщині, а половина (за різними оцінками, від 16 до 25 млн.) розкидана по світах [6, с. 6].

Однак проблема еміграції українців, як і загалом міграцій, у багатьох аспектах залишається не розробленою. Особливо це стосується філософського смислу зазначеної проблеми. З усього спектра феномену еміграції вітчизняною наукою досліджувалися переважно правові аспекти як умови переселення мігрантів, деякі проблеми розселення, соціально-економічного становища іммігрантів (головним чином, в Америці, зокрема в Канаді), а також історія та надбання української діаспори. Так переселення українців вивчали відомі історики, зокрема: В. Ключевський, М. Грушевський, В. Пресняков, Б. Лановик, М. Траф'як, В. Ідзьо, В. Трощинський, А. Шевченко та ін. Соціологічні аспекти проблеми досліджують М. Шульга, С. Пірожков, І. Прибиткова, О. Ручка, та ін. Серед найґрунтовніших необхідно назвати роботи С. Наріжного, М. Марунчака, П. Кардаша та С. Кота. Починаючи з 1991 р., дослідниками з Канади та України видано довідник

«Зарубіжні українці», праці В. Євтуха і О. Ковальчука, присвячені українським поселенцям у Канаді, тощо. Проте більшість галузей науки, у тому числі й філософія, залишили проблему еміграції поза увагою.

Саме цим зумовлена актуальність авторської спроби філософського осягнення феномену еміграції загалом та української еміграції в Західну Канаду (як одного з найяскравіших прикладів) зокрема.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у вивченні української еміграції в контексті авторської концепції буттєвого вкорінення людини. Останнє визначається нами як «буття-для-себе» та «культура себе», як максимальна повнота буття людини, самоактуалізація та самореалізація всіх її сутнісних сил, можливостей, здібностей, смислів культури, цілей та цінностей, горизонт особистісного темпорального простору для вияву екзистенціалів духовності, творчості, свободи, суверенності й відповідальності [7, с. 8]. Крім того, уперше нами запропоновано філософське визначення поняття «еміграція», в якому онтологічні, екзистенційні та соціально-філософські категоріальні смисли взаємно підсилюють і взаємодоповнюють один одного, а саме: а) еміграція – це об'єктивація буттєвого знекорінення людини, намагання подолати трагічний розрив між актуальною локальною присутністю та потенційним глобальним буттям, між абсолютною цінністю особистості та втратою сенсу життя; це усвідомлення та реалізація іманентно-онтологічної спроможності до вкорінення на новому культурно-історичному ґрунті (за умови неможливості або проблематичності цього на батьківщині); б) еміграція – це одна з форм вияву свободи людини, спосіб реалізації індивідуальної гіпотези буття та особистого проекту життєвляштування; це процес темпорально та локально зорієнтованої самореалізації людини як прямування до бажаного та належного через можливе; в) еміграція – це переміщення людини з одного соціокультурного континууму в інший задля покращення умов особистісного буття та розгортання поля для самореалізації [8, с. 10].

Українська еміграція – надто складне явище, починаючи з проблеми формулювання самого поняття. Його можна розглядати як еміграцію з України або з українських земель, незалежно від державної приналежності в минулому. Тоді ми побачимо абсолютно різні за характером феномени: правове регулювання в Польщі, Литві або Австро-Угорщині й Російській імперії, до складу яких входили українські землі, кардинально відрізняються. Тим не менше, враховуючи відсутність інституту незалежної держави, можемо стверджувати, що для українців фактично ніколи не було створено нормальних умов реалізації права на вільний вибір місця проживання.

Історія масової української еміграції поділяється на певні етапи або хвилі, кожна з яких має свої причини та наслідки, характеризується специфічними формами, кількісними параметрами, соціокультурним значенням (у той же час індивідуальна еміграція, на нашу думку, має перманентний характер). Традиційно в історії української еміграції виділяється чотири хвилі: перша хвиля – кінець ХІХ – початок ХХ ст. (власне тоді розпочинається масова еміграція і до Західної Канади), друга – пореволюційна, третя – повоєнна, четверта – сучасна еміграція. Ми вважаємо, що логічно було б виділити у якості четвертої хвилі еміграцію кінця 60-х – початку 70-х років (періоду відлиги), а сучасна еміграція є вже п'ятою хвилею.

Звичайно, четверта хвиля не була такою масовою, як попередні чи остання, однак вона мала значний вплив на розвиток подальших політичних процесів у країні.

Причинами української еміграції традиційно визнають економічні й політичні. Однак високий еміграційний потенціал українства пояснюється у тому числі і особливостями ментальності, а саме: інтроверсивністю вищих психічних функцій у сприйнятті світу, зосередженістю людини на фактах і проблемах внутрішнього, індивідуального світу; кордоцентричністю, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, любові до природи, антеїзмі, естетизмі народного життя, перевазі емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, морального над інтелектуальним.

У формуванні першої хвилі української еміграції, на нашу думку, провідну роль відіграв саме антеїзм як глибокий зв'язок людини із землею (і саме не із рідною землею, не з батьківщиною, а із землею-годувальницею) та бажання мати власні землі, господарювати на них, отримуючи прибуток та позитивні емоції.

Нагадаємо, що в останні роки XVIII ст. була остаточно знищена українська державність, і українці Правобережжя відійшли до Російської імперії, а галичани та буковинці потрапили під австрійське панування. Останні в результаті реформ Габсбургів мали певні культурні та політичні свободи, яких не було в українців у Росії. У XIX ст. в Європі відбуваються революційні зміни, пов'язані з індустріалізацією, урбанізацією та модернізацією. Шлях до цих процесів українцям відкрився після скасування кріпацтва (у 1848 р. в Австрії, 1861 р. – у Росії). Крім того, у другій половині XIX ст. відбувається потужний демографічний вибух: чисельність населення в Україні зростає на 72%, що перетворює її на найзаселенішу частину Європи [2]. З одного боку, це свідчить про зростання рівня життя, а з іншого – породжує серйозну проблему зайнятості. За даними О. Субтельного, у 90-х роках XIX ст. в Україні нараховується 10,7 млн. працездатних осіб, з яких у сільському господарстві працювало 2,3 млн., а в промисловості, торгівлі тощо – 1,1 млн. [4]. Інші ж 7,3 млн. були безробітними або частково зайнятими, що призвело до зубожіння більшості українців. Крім того, у 90-х роках XIX ст. та на початку XX ст. українське село переживає декілька неврожайних років. Від цього найбільше страждають безробітні селяни.

Таким чином, брак коштів для існування, злидні, безробіття спричинили масову еміграцію українських селян спочатку на схід Російської імперії (Кавказ, Середня Азія, Далекий Схід), а потім – і за океан. Еміграції також сприяла активність транспортних компаній, які рекламували нові місця проживання та обіцяли неймовірно вигідні умови праці та прекрасні умови проживання. Спеціальні агенти розповсюджували інформацію про умови переїзду та безкоштовне надання земельних ділянок, високий рівень заробітної плати на промисловому виробництві та в сільському господарстві. Така активність була зумовлена тим, що за кожного дорослого емігранта агент отримував 5 доларів, а за дитину – 2 долари.

Перші українські поселенці в Канаді та Південній Америці отримали статус колоністів. Саме так називали їх місцеві жителі. Поселення усіх європейців (незалежно від того, з колоніальної держави вони походили чи ні) називали колоніями. Такі назви отримували і ферми, і частини містечок, тобто будь-які локальні поселення іммігрантів. Поняття «діаспора» тоді не використовувалось, але по суті об'єднання українців на канадських землях мали діаспоральний характер.

Зауважимо, що сьогодні найбільш розповсюдженим є трактування діаспори як «сталого сукупності людей єдиного етнічного походження, що проживає в іноетнічному оточенні за межами своєї історичної батьківщини (або поза ареалом розселення свого народу)» [5, с. 33]. Діаспора розглядається як певна етнічна спільнота, що намагається зберігати рідну мову та культуру, підтримувати їх, сприяти їхньому розвитку в умовах перебування у чужому культурному просторі. Така культурно відмінна спільнота може бути побудована лише на ґрунті групової солідарності по відношенню до батьківщини, на ґрунті тісних колективних зв'язків.

Певні причини еміграції також можуть бути визначені як системоутворюючий фактор щодо діаспори. Так представники останньої, «заробітчанської» хвилі української еміграції не схильні до активного діаспорального життя, позаяк політичні емігранти другої та третьої хвиль української еміграції утворили потужну діаспору в різних країнах світу. З огляду на це, можна стверджувати, що діаспора виконує, крім етнокультурної, ще й етнополітичну або політично-ідеологічну функцію (опір, служіння батьківщині, боротьба за її визволення та незалежність тощо). У даному контексті діаспора виступає в ролі важливого зовнішньополітичного та економічного ресурсу, який останнім часом активно використовується різними країнами з метою створення суспільних, економічних, політичних, культурних та ін. зв'язків.

З іншого боку, утворення діаспор можна пояснити, використовуючи евристичний потенціал концепції «виклику-відповіді» А. Тойнбі. На нашу думку, діаспори і виникають як відповідь на виклики асиміляції країни-реципієнта, що може мати різну інтенсивність у чужому культурному середовищі. Діаспоральні ж утворення дозволяють етносу підтримувати на певному рівні власну національну ідентичність, самобутність і, тим самим, підтримувати життєздатність етносу в умовах імміграції.

Підкреслимо, що на відміну від еміграції, яка означає рух «з рідної країни», та імміграції, яка є рухом «в чужу країну», пересуванням у просторі, з метою облаштування в новій країні, діаспора означає не переїзд, виїзд чи в'їзд, не рух, а життя у певному місці (за сприятливих умов – власно обраному). Причому життя нормальне, повноцінне, життя людини, що прагне до укорінення на новому ґрунті. Вважаємо, в перспективі у країнах Америки та Європи діаспоральні групи будуть переважати метропольні, адже сьогодні такі тенденції спостерігаються і з кожним роком посилюються. Можна навіть припустити, що з часом виникатимуть нові транслокальні, електронно-інтернетні спільноти, що взагалі не будуть мати певної територіальної прив'язки. Але це справа майбутнього.

Таким чином, діаспора – це один з видів природного існування етносу, невіддільна частина історії його розвитку; це спосіб збереження життєздатності етносу в умовах еміграції. Проте головним є те, що діаспоральні утворення допомагають іммігрантам зберегти національну ідентичність, самосвідомість, коло спілкування, допомагають залишатися у просторі рідної культури, а значить – «у домі буття».

Перша хвиля української еміграції переважно має характер трудової. У всіх країнах, де оселилися українці, їхніми працюючими руками було закладено основи подальшого економічного процвітання держав-реципієнтів. Звичайно, працювати першим переселенцям доводилося тяжко, але мігранти свідомо йшли на такі умови. Наприклад, уряд Канади розробив програму, відповідно до якої

кожному українцю відводилися величезні (за мірками України) угіддя неокультуреної землі. Натомість новий власник повинен був збудувати там хату, вести господарство та освоїти (виорати і засіяти) 14 га землі протягом трьох років. Якщо умова уряду не виконувалась, то людина втрачала право володіти землею.

Пропозицію отримати землю та господарювати на ній перші українські емігранти сприйняли позитивно, з ентузіазмом, позаяк це надавало можливість працювати на землі, жити практично хуторським способом, знаходитись у природному середовищі. І не дивлячись на те, що праця на землі була важкою, вона була бажаною. А найбільшою трагедією була втрата землі як буттєвого ґрунту під ногами. Причому «...прив'язаність до землі не зробила з них (українців – Т. Ц.) рабів, що ненавидять джерела своєї залежності, але суверенних людей, що відчули в собі благословення родючої сили землі, прийняли її і здобули тим твердо моральну базу свого існування» [1, с. 39].

Зауважимо, що українські переселенці першої хвилі переважно були галичанами або буковинцями, тому їх приваблювала саме Західна Канада з більш лісистими місцинами «паркленду», де наявні й родючі прерії, і малородючі землі, і ліси. За перші 20 років ХХ ст. українські поселення простягнулися на 2 тис. кілометрів від південно-східної частини Манітоби до північно-східної Альберти. І в наш час вихідці з України залишаються найзначнішим культурно-економічним елементом на даних сільськогосподарських угіддях.

Характеризуючи українську еміграцію першої хвилі до Західної Канади, необхідно зупинитися на декількох основних моментах.

По-перше, саме українці виявилися найбільш пристосованими до важкої праці на цілих землях прерій, інші ж іммігранти з Європи не хотіли братися за корчування лісів та розчищення земель під сільськогосподарські угіддя. Міністр внутрішніх справ Канади К. Сифтон, один з найбільших прихильників української еміграції до Канади, що іноді сам зустрічав переселенців, згадував у 1928 р., що на багнистих землях деяких районів, де не оселився жоден канадський або британський колоніст, осідали «галичани». Саме в Західній Канаді найбільше відчувався брак робочих рук, для освоєння диких земель, будівництва тощо. У 90-ті роки ХІХ ст. – найважчий період освоєння цієї території – у Західну Канаду прибувало приблизно по п'ять тисяч українців щорічно. Населення деяких канадських містечок було виключно українським (наприклад, Мирнам, Редберрі, Мондер, Стюартборн). Згідно статистичним даним 1926 р. господарства українців першої хвилі еміграції у трьох сільськогосподарських провінціях припадало 3,4 млн. акрів землі, а їхня вартість оцінювалася у 500 млн. доларів. Усього ж українці освоїли 40% цілини в Західній Канаді.

По-друге, основною сферою діяльності українців було саме землеробство, причому селекційною основою відомих на весь світ канадських сортів пшениці стало зерно, привезене українцями з батьківщини. Крім того, неоціненним є і внесок українців у розвиток тваринництва, зокрема бджільництва, молочного скотарства, а також у вирощуванні фруктів та овочевих культур (насамперед у Манітобі та Альберті). Приблизно 80–85% переселенців вели фермерські господарства, які і за результатами, і за методами роботи вважалися високорентабельними. Продукція українських виробників була високоякісною та отримувала нагороди на виставках. Наприклад на виставці, що проводилась у місті Вонда у 1911 р. як найкращі виробники відзначені два українці: Микола Чорний та

Михайло Лучишин. Недаремно українців називають «відмінними фермерами», «ідеальними господарями» дослідники освоєння Канади [3].

По-третє, значна кількість українських емігрантів працювала і на будівництві залізниць, що давали змогу дістатися найбільш віддалених куточків Західної Канади. На межі XIX–XX ст. щодобово в Канаді будувалося приблизно дві милі залізниць. При чому, як підкреслює Д. Хілл, «українці забезпечили основну масу робочої сили на залізницях» [9].

По-четверте, саме українці складали більшість серед сезонних працівників на лісорозробках, у копальнях і на шахтах, на літніх польових роботах. А також робоча сила українців використовувалася на будівництві західноканадських міст. Українці будували трамвайні колії, каналізацію, водопровід тощо, тобто виконували роботу, на яку не погоджувалися інші європейські емігранти.

Таким чином, враховуючи значення освоєння Західних земель для поставання і зміцнення економічного і соціально-політичного ґрунту канадської державності, можемо стверджувати, що українці зробили безпосередній вагомий внесок у становлення та розвитку Канади.

У процесі вивчення різних періодів української еміграції нами виявлені важливі, у тому числі з філософської точки зору, загальні риси закордонного українства як особливого соціально-культурного феномена. Це, по-перше, відкритість та толерантність до культур та народів країни-реципієнта, вільна взаємодія з ними; по-друге, відданість національним кореням та спадковий зв'язок між усіма хвилями еміграції у справі збереження та збагачення традицій, віри, мови, духовності; по-третє, взаємодія між українськими діаспорами в усіх куточках світу та збереження відчуття приналежності до української національної культури, відчуття причетності до процесів культуротворення на батьківщині.

Філософський підхід до вивчення еміграції кожного періоду, кожної хвилі дозволив визначити їх особливий онтологічний статус: прагнення до буттєвого вкорінення на новому ґрунті у представників першої хвилі, ситуативний характер другої, іманентно-онтологічний – третьої, втеча до свободи або етнічна еміграція – четвертої, та знову прагнення до вкорінення у представників п'ятої хвилі.

Сьогодні українці метрополії повинні усвідомити, що українські емігранти – це не зрадники, а «агенти впливу» України у світовому соціально-економічному і культурному просторі. У зв'язку з цим необхідно спрямувати культурно-просвітницьку роботу освітян та засобів масової інформації на розуміння українцями природничого, економічного та антропологічного потенціалу власної країни. Адже Україна вміщує цивілізаційні здобутки Сходу та Заходу, демонструючи впродовж історії толерантність та неагресивність. Знаходження на перехресті культур, релігій, цивілізацій загартувало українців. Подібні історичні колізії може витримати лише дуже сильний народ, сміливі воїни, працьовиті та талановиті землероби та ремісники. Сьогодні євразійське «історичне перехрестя» знов пожвавлюється, Україна вкотре стає форпостом Європи у протистоянні цивілізованого світу і нащадків «монгольського рабства» (К. Маркс), а тому значення української культури, української людності у визначенні вектора розвитку людства переживає нове посилення. Нагальним є вивчення досягнень українців у науково-технічних галузях та в культурі шляхом створення науково-популярних передач тощо, адже багато винаходів та відкриттів наших співвітчизників стають відомими під іншими іменами або взагалі офіційно

залишаються без авторства. Крім того, треба знати, що наші емігранти є постійними донорами світу. Саме українці фактично колонізували дику Канаду та Далекий Схід на межі XIX–XX ст., а тепер плідно працюють в Європі, забудовуючи в тому числі піренейську «пустелю». Тобто українці заявили світу про себе як про один з найталановитіших та найпродуктивніших народів. Ірландці, що посідають перше місце у світі по співвідношенню жителів метрополії та емігрантів, пишаються працею своїх співвітчизників закордоном, а ми, на жаль, до сьогодні сприймаємо українських емігрантів інакше.

Узагальнюючи, підкреслимо, що проблема еміграції (у тому числі й української) відрізняється багатством смислів та відкриває необмежені можливості для подальшого її осягнення у полідисциплінарному науковому дискурсі.

Література

1. Вассиян Ю. Твори: Митець із землі зроджений / Ю. Вассиян. – Торонто: Євшан-зілля, 1974. – 127 с.
2. Енциклопедія українознавства / [Гол. ред. В. Кубійович]; Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові. – Т. 1. – Львів: Молоде життя, 1993. – С. 1-400.
3. Канадський русин. – 1911. – 12 серпня.
4. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 510 с.
5. Тощенко Ж., Чаптыкова Т. Диаспора как объект социологического исследования // Социс. – 1996. – № 12. – С. 32-38.
6. Трощинський В. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
7. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини / Т. Цимбал. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 219 с.
8. Цимбал Т. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії / Т. Цимбал. – Київ–Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. – 396 с.
9. Hill D. The Opening of the Canadian West. – London, 1967. – P. 230.
10. World Migrant Stock: The 2005 Revision Population Database. – August 11. [Electronic resource]. – URL: <http://esa.un.org/migration/index.asp?panel=1>.

Tatyana Tsymbal, Doctor of philosophical science, Associate Professor, SHEE «Kryvyi Rih National University», Kryvyj Rih, Ukraine.

UKRAINIAN EMIGRATION IN WESTERN CANADA: AN EXPERIENCE OF PHILOSOPHICAL REFLECTION

***Abstract.** The article presents the experience of philosophical comprehension of the Ukrainian immigration to Western Canada. We tried to analyze some major features of the first flows of emigrants from Ukraine at the end of XIXth – at the beginning of the XXth centuries, and the circumstances of the diaspora's shaping from the perspective of existential rooting. We focused on the Ukrainian contribution to the public and political life of Canadian society.*

While stressing the scientific novelty of the research, we also tried to undertake a study founded on the idea of existential rooting. We examined main features of the Ukrainian immigrants' integration in Canadian social and cultural space. Comprehension of this process reveals that Ukrainians came off as one of the most creative and productive nation. Ukrainian emigration as it is stated in the paper is a very complicated and multifaceted phenomenon, from definitions on out to different aspects of genesis, formation of Ukrainian emigration flows to North America in tot and to Western Canada particularly.

Summing up we would like to underline that the problematic of emigration as in the Western so in Ukrainian historiography is characterized by richness of meanings and could provide a means for further researches, especially from an interdisciplinary perspective. Special attention is called to comparative analysis of Ukrainian diaspora's integration in Canadian society along with similar processes of other diasporas in Canada.

Key words: *Ukrainian emigration, Western Canada, existential rooting, cultural-historical ground, diaspora*

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327+94(736.4)“18”

Станіслав Ковальський

кандидат історичних наук, доцент,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ТЕХАС (1836–1845 РР.) В КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Анотація. В сучасній американській історіографії тематика Республіки Техас займає не останнє місце, адже це є питання історичного прецеденту, однією з моделей розширення американських політичних кордонів. Одним із найважливіших, але найменш досліджених питань виявився дипломатичний аспект щодо колишньої мексиканської провінції, що стала незалежною державою. Стаття присвячена міжнародним проблемам існування Республіки Техас, процесу її міжнародного визнання та інкорпорації в систему міжнародних відносин першої половини ХІХ ст.

Вивчаючи дану проблематику, автор також відзначає, що на особливу увагу заслуговують міжнародні і дипломатичні аспекти формування Республіки Техас в контексті існуючої в ХІХ ст. системи міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє встановити легітимність Техасу в правових умовах доби, яка визначається ступенем його визнання на світовій арені, самостійністю в прийнятті дипломатичних рішень і відповідністю міжнародній системі. Незважаючи на велику кількість опублікованих документів з репрезентованої тематика в США, у сучасній українській історіографії практично відсутні роботи, присвячені проблемам Техасу періоду його незалежності. Це створює наукову потребу у вивченні даної теми.

Ключові слова: Республіка Техас, дипломатія, Віденська система, доктрина Монро.

Історія Республіки Техас – тема актуальна як в історичному, так і соціальному аспекті. Однойменна організація «Республіка Техас», діяльність якої в 1990-х рр. привела до зіткнень з поліцією і оголошення цього руху терористичним [16], позиціонує себе як правонаступниця державного утворення першої половини ХІХ ст. Соціально-політичні проблеми США на тлі все більш частішої риторики про необхідність перегляду статусу штату Техас вказують на практичну цінність вивчення його ранньої історії і, в першу чергу, періоду державності. На особливу увагу заслуговують міжнародні і дипломатичні аспекти формування Республіки Техас в контексті існуючої на той момент системи міжнародних відносин. Такий підхід дозволяє встановити легітимність Техасу в правових умовах ХІХ ст., яка визначається ступенем його визнання на світовій арені, самостійністю в прийнятті дипломатичних рішень і відповідністю міжнародній системі. Незважаючи на велику кількість опублікованих документів по цій темі в США, в сучасній українській історіографії практично відсутні роботи, присвячені проблемам Техасу періоду його незалежності. Це створює наукову потребу у вивченні даної проблеми.

У період формування громади американських переселенців часів так званої «флібустьєрської колонізації» в 1810-ті рр., Мексика лише вступила в боротьбу за

незалежність, яка переросла у виснажливу десятирічну війну. Іспанія, нездатна розвивати свою провінцію Коауїла-і-Техас, надала її територію під облаштування пуританським переселенцям зі США. У першій половині 1830-х рр. мексиканський уряд на чолі з національним героєм, «Наполеоном Заходу», президентом Санта-Анною, опинився в ситуації, при якій вихідці зі США стали головними земельними розпорядниками в Техасі. При цьому іспаномовне населення провінції в більшості своїй опинилося в статусі найманої робочої сили. Переселенці жили за своїми законами і дотримувалися укладу життя, звичного для Південних Штатів, чужого для Мексики. Не сковане законами США, які забороняли ввезення рабів з Африки і без втручання аболиціонистів, плантаційне рабовласництво Техасу інтенсивно розвивалося, збагачуючи глав сімейств переселенців і додаючи їм політичного авторитету. До середини 1830-х рр. налічувалося 30 тис. англо-американців, на кожного п'ятого вільного поселенця припадав один раб [7, с. 17].

Мексиканці пізно спохватилися і спробували перервати процес відчуження Техасу. Всі заходи, вжиті Мехіко, сприймалися техасцями як посягання на свої свободи. Закон про скасування рабства, прийнятий в 1829 р, і заборона на імміграцію з США, введена в наступному році, призвели до серйозного конфлікту між англо-американськими поселенцями і офіційною владою. «Грінго», як презирливо називали неіспаномовних жителів, підняли заколот. До 1835 р. бойові зіткнення між загонами плантаторів і владою переросли в повноцінну війну. Головна перемога Техаської революції полягала не у військовій силі, а в політичній грамотності повсталых. Бунтівники з перших днів повстання створювали атрибути державності. Протягом короткого часу була розроблена власна конституція, був заснований інститут президентства та створена державна система.

Початковий курс Техасу на можливе приєднання до США був провалений самим Вашингтоном через небажання загострювати внутрішньодержавний конфлікт південних та північних еліт і порушувати ламкий міссурійський компроміс. У середовищі самих техасців також були розбіжності з цього питання. Техаське суспільство розділилося на дві партії. Одна політична сила представляла інтереси плантаторів і доводила необхідність включення республіки до складу США. Натхненником цих ідей був перший і третій президент Республіки Сем Хьюстон (1836–1838; 1841–1844). Інша партія представлялася техаськими радикалами, що відстоювали повну незалежність Техасу. Продержавні ідеї висловлював другий президент Техасу Мірабо Ламар (1838–1841).

Керівники повстання і молодого держави Сем Хьюстон, Мірабо Ламар і інші бачили головну мету виживання Техасу в дипломатичному визнанні та оголошенні про себе на міжнародній арені. Дипломатія Республіки відрізнялася непрофесійністю, на перших порах багато людей її навіть називали дилетантською. Однак, з часом, техаський уряд довів свою дієздатність. Напрями зовнішньої політики Республіки Техас і специфіка її дипломатії були обумовлені необхідністю домогтися міжнародного визнання, що в свою чергу робило б законним існування держави і економічної системи, ігноруючи позицію Мексики. Надалі, саме дипломатична діяльність Техасу надала юридичного ґрунту для анексії з боку США. Існувала ще й економічна причина активної зовнішньої політики молодого держави, тому що її орієнтація на бавовну вимагала сталого зовнішнього ринку збуту, який могли надати європейські країни. Виділяються три напрямки техаської дипломатії: американський, європейський та, окремо, мексиканський [1, с. 169].

Мексиканський напрямок був пов'язаний головним чином з переговорним процесом в 1835 р. Неофіційно відносини були встановлені після підписання Веласського договору в 1836 р. Домовленості констатували перемогу Техаської революції. Мексику змусили визнати незалежність Техасу де-факто. Надалі відносини будувалися на категоричному невизнанні цих угод і супроводжувалися постійними збройними зіткненнями на мексикансько-техаському кордоні.

Позиція європейських держав у «техаському питанні» диктувалася усталеними відносинами з Мексикою, яка вкрай негативно сприймала будь-яку підтримку «бунтівників». З іншого боку, їх політика визначалася пошуками альтернативного джерела бавовни. У відносинах з Європою існували й інші проблеми, такі як визнання держави з республіканським ладом, про що заявив Техас з моменту проголошення своєї незалежності [17].

В Європі періоду розквіту Віденської системи вважалося неприйнятним визнання республіки як форми державного управління. Поява Греції та Бельгії супроводжувалося обов'язковою умовою введення там монархічного ладу. Визнання Липневої революції у Франції в 1830 р. стало можливим тільки після того, як в країні встановили порядок престолонаслідування по династичній лінії герцогів Орлеанських. Визнання Техасу незалежною державою розглядалося консервативними силами як небезпечний для європейського «балансу сил» прецедент. Слід зазначити, що до 1830-х рр. система міжнародних відносин мала правову подвійність. Після проголошення Вашингтоном доктрини Монро в 1823 р. з'явилася підсистема міжнародних відносин, в якій встановлювалася зона інтересів США. Європейським державам довелося миритися з новим порядком речей за часів завершення антиколоніальної боротьби в Латинській Америці. Тому, ті держави, які мали економічну і геополітичну вигоду від визнання Республіки Техас, користувалися цією подвійністю для реалізації своїх інтересів.

Ще однією специфікою Техасу, що ускладнювала дипломатичні відносини з Європою, було проголошення рабовласницької орієнтації техаської економіки. Рабство в новій Республіці стало юридичним поняттям, закріпленим в Конституції. Використання рабів допускалося в будь-якому вигляді на плантаціях і в домашньому господарстві. У 1830-ті рр. в європейських державах йшов процес скасування рабства в колоніях, наприклад, великою популярністю користувалися реформи англійської прем'єр-міністра Джона Грея. Тому встановлення дипломатичних відносин з Техасом мало етичні і моральні проблеми.

Європейські держави по-різному реагували на встановлення дипломатичних відносин з Техасом, відстоюючи в першу чергу пріоритет власних інтересів. За 10 років свого існування техаська влада відправила свої місії з метою укладення політичних договорів і економічних контрактів у Велику Британію, Францію, Бельгію, Нідерланди, Іспанію, Данію та німецькі держави [1, с. 186]. Найбільш продуктивними виявилися переговори з Парижем, що пояснювалося зовнішньополітичними труднощами, з якими зіткнулася Франція в даний період. У вітчизняній історіографії детально вивчена європейська політика Франція часів Липневої монархії, однак, практично не зачіпається її американський аспект. У 1830-х рр. Франція перебувала в стані війни з США через маловідому і майже невивчену дипломатичну кризу 1835–1836 рр. На початку 1836 р. ситуація дійшла до формального оголошення війни Конгресу США і розриву дипломатичних відносин. В основу конфлікту поліг обоюдний зрив умов договору 1831 р. з

проблем грошових виплат і кредитування [2]. Ці події надовго загострили франко-американські відносини. З Мексикою також назрівав конфлікт, який в 1838–1839 рр. переріс в так звану «кондитерську війну» і ряд військово-морських битв. Геополітичні труднощі Франції визначили визнання і встановлення торгових зв'язків з Техасом. Таким чином, в умовах, що склалися, Франція бачила в Техасі своєрідну «третю силу», через яку можна було підтримувати свій вплив в Північній Америці. Техас до того ж розглядався як альтернативний ринок бавовни.

Діалог між двома державами почався в квітні 1838 року, коли в Париж прибув представник Техасу у Франції і Великій Британії Джеймс Пінкні Хендерсон. Офіцер і дипломат-самоучка з Північної Кароліни активно відстоював інтереси Техасу в Європі. По прибуттю до Парижа він надав міністру закордонних справ Франції графу Моле вірчі грамоти і почав активну пропаганду визнання Республіки Техасу [11, с. 1206]. Дж. П. Хендерсон проявив наполегливість у спілкуванні з французькою стороною, він домігся двох зустрічей з графом Моле, крім цього він вів інтенсивне листування з французьким міністерством. З цієї кореспонденції видно, що техаський представник володів ситуацією і знав, як чинити тиск на Липневу монархію.

У переговорах з французами Дж. П. Хендерсон наголошував на болючій для Франції темі. Момент подачі вірчих грамот був підібраний дуже вдало: коли французький флот почав блокаду мексиканських портів. Сам дипломат називав цю ситуацію «найбільш сприятливою для налагодження відносин з Францією» [11, с. 1207]. Наголошувалося вигода Франції від союзу з Техасом – «оплотом опору Мексики і її впливу в регіоні» [10, с. 1208]. Цей аргумент був вагомим, однак, зазнав критики з боку техаського уряду. Міністр закордонних справ Техасу Р. А. Айрон писав повіреному в Парижі, що приєднання до блокадної політики Франції може мати негативні наслідки. Закриття техаських портів, через які Мексика здійснює прорив блокади через контрабанду, може завдати істотної шкоди техаській економіці [12, с. 1217]. Вказувалося, що подібний союз погрожував комерційним зв'язкам з США.

Тривалий обмін дипломатичними листами дав свої результати, і 1 жовтня 1838 граф Моле оголосив Дж. П. Хендерсону, що було прийнято рішення направити з французького посольства у Вашингтоні одного з секретарів для вивчення комерційного потенціалу Техасу [9, с. 1222]. Від його доповіді залежала подальша доля франко-техаських відносин. У Техас був направлений ексцентричний французький дипломат Альфонс Дюбуа, який називав сам себе графом де Саліньї. А. Дюбуа три місяці досліджував ситуацію в Техасі і прийшов до позитивних висновків щодо торгових перспектив цієї держави, що відобразилося в його доповіді [5, с. 186-187]. Це сприяло підписання франко-техаського «Договору про дружбу, навігацію та торгівлю» від 25 вересня 1839 р. Самого ж А. Дюбуа призначили в Техас повіреним у справах, куди він повинен був повернутися в 1840 р. У січні 1841 року був підписаний «Акт про корпорацію Французької комерційної і колоніальної компанії», або «Франко-техаський білл». У договорі йшлося про надання 8 тис. французьким сім'ям території в 3 млн акрів, встановлення там 12 фортів на 20 років. На 12 років вони звільнялися від сплати будь-яких податків і тарифів.

У лютому 1841 р. справа ускладнилася дипломатичним скандалом, в центрі якого опинився А. Дюбуа. Конфлікт, який стався між французьким дипломатом і

його домовласником, отримав назву «свиняча війна». На деякий час це ускладнило відношення між двома державами, але серйозних наслідків не було. У тому ж році в Остіні було відкрито французьке посольство, а Техас відкрив своє власне у Парижі. Дипломатичні і торгівельні відносини підтримувалися аж до анексії в 1846 р. Техас експортував бавовну, тоді як Франція завозила в Техас залізо і промислові товари. Військово-морські сили Франції і Техасу спільно патрулювали Мексиканську затоку, блокуючи мексиканські порти.

Слідом за Францією Республіку Техас визнали Бельгія і Нідерланди. Дипломатичні зв'язки з цими державами були встановлені ще в 1837 р. Активна бельгійська політика пояснювалася тим, що Бельгія проголосила свою незалежність лише в 1830 р. І для неї життєво важливим завданням став пошук ринків збуту і джерел сировини. Дипломатичне листування вказує на деяке загострення відносин між Остіном і Брюсселем в 1842 р., пов'язане з наданням пільг для французьких поселенців в Техасі і відповідним митним підвищенням з боку Бельгії. Дипломатичний агент в Бельгії і Нідерландах і комерційний агент в Великій Британії Джеймс Гамільтон назвав ці заходи «дискримінаційними» і вів тривалі переговори щодо їх скасування [13, с. 1525].

Нідерланди визнали незалежність Техасу після того, як це зробила Бельгія. У 1840 р. велися переговори про підписання торгового договору [14, с. 1531]. 18 вересня 1844 р. був укладений «Договір про дружбу, торгівлю та навігацію» з Нідерландами. Оголошувалася свобода торгівлі між двома державами і їх громадянами. Встановлення дипломатичних відносин характеризувалися початком голландської еміграції в Техас, хоча цей процес був дуже незначним і склав не більше 3% від загального населення Республіки. Техас експортував в Нідерланди бавовну і кукурудзу, звідти отримував текстиль, шоколад, пиво і багато інших готових товарів.

Англо-техаські відносини обмежувалися стійкими зв'язками Лондона з Мехіко з 1824 року і стабільною торгівлею з південними штатами США [3, с. 17]. У 1837 р. Дж. П. Хендерсон, перед своєю місією до Франції, був направлений до Лондона. У Великій Британії наполегливість техаського дипломата не мала результатів, і 27 грудня 1837 року він отримав офіційну відмову. Переговори поновилися в грудні 1839 р., коли техаський комерційний агент Джеймс Гамільтон приїхав до Лондону. В результаті була налагоджена торгівля, відбувся обмін консульськими місіями, Техас заручився британської підтримкою в «мексиканському питанні». У 1845 р. велися повноцінні переговори про визнання Республіки Техас, які припинилися після його входження до складу США.

Проводилися також спроби встановити дипломатичні відносини з Данією. Але Копенгаген не підтримав цих ініціатив. Данія залишилася вірною «Договору про дружбу, торгівлю та навігацію» від 1827 р., підписаним з Мексикою, і розривати його не входило в її інтереси. Переговорний процес завершився введенням спеціальних тарифів на техаську бавовну.

Бавовна виступала головним козирем Техасу в дипломатичному діалозі з німецькими суб'єктами. Вільні міста Ганзи: Бремен, Гамбург, Любек і Франкфурт в 1843 р. передали через техаського повіреного в справах Генрі Денгерфілда своє бажання укласти торгову угоду, яка мала великі перспективи для обох сторін [4, с. 1546]. У відповідь на цю заяву Г. Денгерфілд видав у Франкфурті спеціальний меморандум, де торкнувся проблеми німецької імміграції. Пізніше була створена

урядова організація «Товариство захисту німецьких поселенців в Техасі» [18, с. 1549-1550]. На поселення в Техас запрошувалися 10 тис. сімей на вигідних для них умовах. 20 квітня 1844 року між Ганзой і Техасом був підписаний офіційний договір, який передбачав свободу торгівлі і заохочення німецької імміграції [8, с. 1563-69].

На Американських континентах Техас вів активне зближення з різними учасниками американської регіональної системи. Так, були встановлені зв'язки з республікою Юкатан і Об'єднаними Провінціями Центральної Америки (ОПЦА). Їх об'єднував спільний ворог – Мексика, зі складу якого всі вони вийшли. Республіки Техас і Юкатан в 1841 р. обмінялися дипломатичними місіями. З боку ОПЦА підтримувався формальний контакт до розпаду останньої в 1838 р. У наступні роки Техас продовжив контактувати з учасниками колишньої федерації: Гватемалою, Сальвадором, Гондурасом, Нікарагуа і Коста-Рікою. Гватемала навіть відкрила посольство в Техасі.

Пріоритетом техаської дипломатії були США. Якщо європейський вектор зводився до підписання в основному торгових та, менш часто, політичних угод, які давали можливість Республіці Техас існувати як незалежній державі, то американський напрям полягав у повноцінній військовій допомозі та в економічному співробітництві. Причому «техаське питання» відіграло важливу роль всередині самих США. Існував прямий взаємозв'язок економіки півдня США з Техасом в зв'язку з їхньою рабовласницькою орієнтацією. Техас був єдиною державою в світі, де офіційно на конституційному рівні дозволялося не тільки використання рабів, але і їх експорт, чого не було в його північного сусіда, і чим американські плантатори активно користувалися. Таким чином, Техас виявився у центрі суперечки, що вибухнула в 1840–1850-х рр. між торгово-промисловою елітою Півночі і плантаторами Півдня. Вхідження Техасу до складу США на правах штату порушило паритет в Сенаті і Конгресі та посилювало конфлікт, ставши однією з причин Громадянської війни 1861–1865 рр.

Вашингтон був першим, з ким Техас встановив дипломатичні відносини. Першу техаську місію направили в Новий Орлеан ще при тимчасовому уряді в 1835 р. Делегація складалася з кількох уповноважених осіб, серед яких був знаменитий техаський діяч Стівен Остін. Пізніше ця місія трансформувалася в консульську службу. У 1836 р. президент Техасу Сем Хьюстон відрядив Джона Вудворда як консула в Нью-Йорк. Так само були відкриті представництва у Філадельфії, Бостоні, Балтіморі та інших містах півночі США. За період своєї незалежності Техас розмістив на території США 17 консульських служб у найбільших містах [6, с. 207]. У свою чергу офіційний Вашингтон визнав незалежність Республіки Техас в 1837 р. і відправив свого офіційного представника Луїса Ла Бранча [15, с. 65].

Переговори про приєднання Техасу до США велися з серпня 1837 р. Потім припинилися на час президентства Мірабо Ламара. В 1843 р. ініціатива продовжити переговори надійшла з боку президента США Джона Тейлора. Однак, на наступний рік його проект зазнав краху під час голосування в Сенаті, в черговий раз показавши всю складність питання. З приходом до влади в США Джеймса Полка в 1844 р. посилювалася тенденція до територіальної експансії США. Ініціатива з техаського питання перейшла до плантаторів. Була розроблена обов'язкова

програма приєднання Орегона і Техасу, яка реалізувалася 29 грудня 1845 р. при підписанні закону про приєднання Республіки Техас до США.

Таким чином, існування Республіки Техас було тісно пов'язане з її дипломатичною діяльністю. Техас був продуктом системи міжнародних відносин, що існувала в першій половині XIX ст., та істотно відрізнялася від сучасного стану речей. З точки зору встановленої на той момент правової традиції, існування республіки виправдовувалося подвійністю Віденської системи, яка допускала виключення для Американського регіону в зв'язку з інтересами США та власною субрегіональною доктриною. Головною рисою, яка робила Республіку законним суб'єктом міжнародних відносин, стало її міжнародне визнання. Ряд існуючих на той час держав в Європі та Америці визнали право Техасу на існування, уклавши політичні договори та обмінювались посольствами. Практично всі інші держави Європи уклали з Техасом рівноцінні торговельні угоди і встановлювали порядок колонізації, що вже було непрямим визнанням і першим кроком на шляху до повноцінних дипломатичних відносин. Таким чином, з точки зору міжнародного права, Техас був суб'єктом міжнародних відносин за кількома параметрами. По-перше, його існування формально не суперечило загальноприйнятій системі міжнародних відносин, що склалася. По-друге, він отримав пряме чи непряме визнання більшості держав.

Література

1. Ковальский С. В. Дипломатия Республики Техас (1836–1845 гг.) в экспансионистской политике США / С. В. Ковальский // Интеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. 7 квітня 2014 р. – Миколаїв, 2014.
2. Одесский вестник. – 1836. – 24 септєбрія.
3. Adams E. D. British interests and activities in Texas, 1838–1846 / E. D. Adams. – Baltimore: The John Hopkins Press, 1910. – 267 p.
4. Anson Jonse to Wm. Henry Daingerfeld, February 20, 1843 / Anson Jonse // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – 1546-1548 p.
5. Barker N. N. The Republic of Texas: A French View / N. N. Barker // Southwestern Historical Quarterly. – Vol. 71. – 1967. – № 2 (October). – P. 181-193.
6. Brown A. H. The Consular Service of the Republic of Texas / A. H. Brown // The Texas State Historical Association. – 1930. – N 3. January. – P. 184-230.
7. Barr A. Black Texans. A History of African Americans in Texas, 1528–1995 / A. Barr. – Norman: University of Oklahoma Press, 1973. – 286 p.
8. Convention of Friendship, Commerce and navigation between the Republic of Texas and Hanseatic Republics of Lubeck, Bremen and Hamburg // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1563-1569.
9. Count Mole to J. Pinckney Henderson, September 30, 1838 / Count Mole // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1222-1224.
10. J. Pinckney Henderson to Count Mole, June 1, 1838 / J. Pinckney Henderson // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1208-1216.
11. J. Pinckney Henderson to R. A. Iron, June 2, 1838 / J. Pinckney Henderson // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1206-1207.
12. R. A. Iron to J. Pinckney Henderson, August 7, 1838 / R. A. Iron // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1217-1218.

13. James Hamilton to Abner S. Lipscomb, January 4, 1841 / James Hamilton // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. By Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1525-1527.
14. James Hamilton to Abner S. Lipscomb, July 3, 1840 / James Hamilton // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. by Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911.– P. 1531-1533.
15. Smith J. H. The Annexation of Texas / J. H. Smith. – New York: Macmillan Press, 1911. – 496 p.
16. Terrorist Organization Profile: Republic of Texas (RoT). – URL: http://www.start.umd.edu/tops/terrorist_organization_profile.asp?id=95.
17. The Declaration of Independence made by the People of Texas in General Convention, at Washington, on march 2, 1836 // The Laws of Texas, 1822–1897. – Volume I. – Austin, 1898. – P. 1063-1067.
18. Wm. Henry Daingerfield to Anson Jones, September 25, 1843 / Wm. Henry Daingerfield // Diplomatic Correspondence of the Republic of Texas. Part III. Correspondence with European States / Ed. By Garrison G. P. – Washington: Government Printing Office, 1911. – P. 1548-1553.

Stanislav Kovalskyi, Ph.D. in History, Associate Professor, Mechnikov Odessa State University.

THE REPUBLIC OF TEXAS' (1836–1848) FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE 1ST HALF OF THE XIX CENTURY

***Abstract.** Republic of Texas' topic is far from being at last place in modern American historiography because of its being as a question of historical precedent, one of the models of US political boundaries expansion. The diplomatic aspect of the former Mexican province becoming an independent state appeared to be one of the most important but least studied. This article is devoted to international problems of existence of the Republic of Texas, the process of its international recognition and incorporation of international relations in the first half of the nineteenth century.*

Studying this perspective, the author also notes that special attention should be paid to international and diplomatic aspects of the Republic of Texas formation in the context of the current system of international relations in nineteenth century. This approach allows us to establish the legitimacy of Texas in legal terms of the era, which is defined by the degree of Texas' recognition on the world stage, autonomy in diplomatic decision and it's matching to the international system. Despite the large number of unpublished documents on sending themes in the USA, there virtually are no works on the problems of Texas during the period of its independence in modern Ukrainian historiography. This creates a scientific need for researching the subject.

In conclusion the author tells that Texas was the product of international relations that existed in the first half of the nineteenth century and was significantly different from the current state of affairs. In terms of that times' legal traditions existence of the Republic was justified by Vienna system's duality that allowed an exception for the American region in connection with the interests of the US and subregional doctrine. The main feature that made the Republic a legitimate subject of international relations, as the scientist stressed, was its international recognition.

Keywords: Republic of Texas, diplomacy, the Vienna system, the Monroe Doctrine.

СТРУКТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОЗНАКИ БАГАТОПОЛЯРНОСТІ

***Анотація.** У статті розглянуто основні тенденції становлення та розвитку багатополюсної міжнародної системи міжнародних відносин. У ній зосереджено увагу на аналізі, загальній класифікації форм системної організації міжнародних відносин, яка ґрунтується на співвідношенні матеріальних чинників у поєднанні з оцінкою позиціонування провідних держав, міждержавних утворень на міжнародній арені. Показано як особливості, індивідуальність, так і характерні риси, закономірності втілення міжнародних програм в окремих політичних обставинах у ключові, визначальні періоди світової історії. Актуальність роботи виходить з усвідомлення подій останніх років, процесу політичних змін в міжнародних відносинах, світовій політиці які набули інтенсивних, несподіваних рис.*

Автор також намагається продемонструвати, що в перспективі поліцентризм може набувати різних форм та конфігурацій, оцінка перших проявів багатополлярності дозволяє констатувати посилення нестабільності та конфронтації в міжнародних відносинах за сучасних умов формування нового світового порядку. Розвиток міжнародних процесів в зазначеному напрямку був обумовлений агресивними та свідомими діями Росії, спрямованими на руйнування попереднього міжнародного порядку, спроби переглянути встановлені десятиліттями загальновизнані правила та норми у світовому співтоваристві.

***Ключові слова:** багатополлярність, структура, цивілізація, баланс сил, стабільність, конфронтація.*

В якості специфічного підрозділу наукових знань про міжнародні відносини аналіз та моделювання міжнародних систем належать до найбільш дискусійних та суперечливих напрямів. В загальному вигляді класифікація форм системної організації міжнародних відносин ґрунтується на співвідношенні матеріальних чинників у поєднанні з оцінкою позиціонування провідних держав на міжнародній арені. На підставі дескриптивних показників, які піддаються матеріальній оцінці, визначенню й співставленню, міжнародні системи розрізняються за ознаками розподілу влади, полярності та стабільності. До основних типів міжнародних систем належать багатополлярна, біполлярна та однополлярна, які в свою чергу можуть відрізнятися за показниками рівноваги чи нерівноваги. На основі досвіду емпіричних спостережень вважається, що розподіл владних можливостей у міжнародній системі визначають кількість великих держав і характер відносин між ними, від чого залежить полярність міжнародної системи. Якщо великих держав більше двох, міжнародна система тяжіє до поліцентризму.

Із точки зору історичного досвіду ідеальних стандартів міжнародної системи не існує й напевно існувати не може. Форми міжнародної організації та взаємодії змінюються в залежності від співвідношення сил та характеру відносин між державно організованими суспільними утвореннями. В ґрунтовній праці С. Кауфмана, Р. Літтла та У. Уолфорта «Баланс сил у світовій історії» (2007 р.)

знаходимо аналіз співвідношення між періодами відносної рівноваги та описання прикладів домінування окремих держав, коли баланс сил був порушений упродовж тривалого часу [10]. За оцінками авторів цього дослідження, на ситуації, в яких спостерігалось втілення принципів класичного балансу сил, припадала приблизно половина історичного часу. Це не дозволяє вважати баланс сил за «трансісторичний факт», хоча й не спростовує статистичної більшості випадків різних форм балансування порівняно з іншими формами безпекової поведінки у владно-силовому контексті. При цьому в історії спостерігалось відносно небагато випадків «абсолютної» гегемонії тієї чи іншої держави, на кшталт Римської імперії за часів античності або домінування США наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Як свідчать події останніх років, процес політичних змін в міжнародних відносинах значно прискорився. Перегляд політичного ландшафту випереджає зміни в економічному балансі та спростовує гіпотезу про обов'язковість повної взаємозалежності між економічним потенціалом, станом воєнної сили та політичною активністю тих чи інших країн.

Мета статті полягає в спробі попереднього визначення характеристик та ймовірних ознак багатополлярної (поліцентричної) міжнародної системи, процес становлення якої розпочався на тлі глобальної економічної кризи з 2008 р.

У політичних теоріях реалістичного спрямування оцінка спроможності тих чи інших суб'єктів впливати на процеси і тенденції міжнародної взаємодії визначається термінами влади, які оцінюються за трьома основними критеріями. До них належать: наявність ресурсів і факторів, що забезпечують спроможність впливу, включаючи силові та економічні; здатність контролювати інших акторів; наявність структурних елементів влади та впливу. В останньому випадку мається на увазі розподіл можливостей, що дозволяють застосовувати примусові дії та обмеження, спроможність впливати на міжнародне право, міжнародні режими та загалом установлювати «правила гри», яким мають слідувати інші держави та міжнародні суб'єкти [9, р. 25].

У найпростішому вигляді спосіб зміни полярності міжнародної системи визначається нерівномірністю розвитку та змінами в співвідношенні потенціалів провідних акторів. Втім, виглядає доцільним простежити, як застосування цих критеріїв позначається на процесі змін у міжнародних відносинах у практичному сенсі.

Упродовж ХХ ст. міжнародна система зазнала декілька фаз еволюційної трансформації. На початку ХХ ст. мав місце перехід від європейської багатополлярної системи балансу сил ХІХ ст. до формування потужних коаліцій, які стали головними учасниками першої світової війни з подальшим поверненням до хиткого поліцентризму міжвоєнного періоду 1920–1930-х рр. Злам європейської міжнародної системи в роки другої світової війни завершився встановленням біполярної моделі, в якій США та СРСР відігравали роль гегемонічних держав у світі, частково поділеному на зони преференційного впливу.

У своїй книзі «Піднесення і занепад великих держав» (1987 р.) професор Єльського університету П. Кеннеді передбачав, що продовж 20-30 років динаміка економічного розвитку спричинить зміни в балансі воєнної сили, що призведе до виникнення мультиполярного світу [11]. Такі очкування висловлювали й інші дослідники, які вважали, що закінчення «холодної війни» та силового протистояння між США та СРСР спричинить зміну правил гри та конкуренції на

міжнародній арені. За спостереженням П. Кеннеді, вже наприкінці ХХ ст. простежувалися симптоми потенційного скорочення американського впливу. Ознаками цього вважалися відносне зменшення частки ВВП США в світовій економіці та «імперське перенапруження», спричинене контролем глобальних комунікацій і військовими витратами. Західні дослідники попереджали про можливість змін у балансі потенціалів США та низки регіональних держав, насамперед в Азії (Китай, Іран, Індія) [8, р. 20-21].

Розпад СРСР змінив розстановку сил у глобальній міжнародній системі та вектор її подальшої еволюції. Збереження існуючої системи політичних і військових союзів дозволило уникнути суттєвих політичних розбіжностей між основними центрами сили західного світу, а розширення західного капіталізму в формі глобалізації сприяло ресурсній підтримці провідних західних економік та політичному домінуванню США в системі міжнародних відносин. Подальші зміни зачіпали насамперед корекцію співвідношення потенціалів у межах «великої трійки» західного світу, яку складали США, ЄС та Японія.

Чергова фаза глобальних соціально-економічних диспропорцій була пов'язана з початком фінансово-економічної кризи 2008 р., яка, за деякими прогнозами, триватиме ледь не до початку чи навіть середини 2020-х рр. Фінансова криза та нестабільність економік країн євроатлантичної спільноти стали імпульсом, що сприяв прискоренню переходу до нової багатополюсної (поліцентричної) моделі міжнародних відносин.

На відміну від європейської поліцентричної системи ХІХ ст. нова багатополлярна конфігурація має глобальний характер і не обмежується суто європейськими рамками. Як відзначав С. Хантінгтон, після «холодної війни» створився «багатополюсний, поліцивілізаційний світ», якому не властивий всеохоплюючий розкол в усіх сферах, який спостерігався в попередні роки [7, с. 384]. Проте відсутність поляризованої політико-ідеологічної матриці не означає усунення принципових протиріч, які обертаються конфліктом між різними способами політичної організації державних інститутів та формами досягнення політичних та економічних інтересів. До того ж, на думку С. Хантінгтона, початок переходу від європейської міжнародної системи до «постєвропейської мультицивілізаційної» почався з приходом марксистів до влади в Росії (1917–1918 рр.), Китаї та В'єтнамі (1945–1949 рр.). За його ж оцінкою, наприкінці ХХ ст. обидва компоненти цивілізаційного Заходу в Північній Америці та Західній Європі, еволюціонували в бік «універсальної держави». Поєднані складною мережею формальних і неформальних інституціональних зв'язків, обидві частини західного цивілізаційного комплексу створюють специфічну систему федерацій, конфедерацій, міжнародних режимів та організацій [7, с. 71]. Наявність привілейованих зв'язків та забезпечення регулярного політичного діалогу дозволяє розглядати США і ЄС як взаємопов'язані елементи, що створюють спільний, хоча й децентралізований полюс сили. З точки зору цивілізаційної теорії С. Хантінгтона, «породжене Заходом внутрішньоцивілізаційне зіткнення політичних ідей», яке тривалий час слугувало ідейною формою внутрішньоєвропейських конфліктів, «витісняється міжцивілізаційним зіткненням культур і релігій» [7, с. 71]. З другого боку, поліцентризм у міжнародних відносинах означає розосередження влади та скорочення можливостей гегемонії одного з багатьох центрів сили, які тією чи

іншою мірою вступають в опозицію до домінуючих держав та створених ними об'єднань.

За суто матеріальними ознаками сучасна поліцентрична система, що формується, в якості основних або вагомих елементів включає переважну більшість держав, які беруть участь у форматі діалогу «Великої двадцятки» (G20), а також ряд інших країн на кшталт Ірану, Сирії чи Північної Кореї, які відіграють значну роль у важливих регіонах, впливають на баланс сил чи виступають у якості джерел напруженості.

Водночас у межах постпозитивістського підходу теорія вважається самодостатнім дискурсом, який не тільки відтворює на суб'єктивному рівні об'єктивний стан справ, але й конструює певну реальність. В такому ракурсі свідоме прагнення урядів низки країн до створення багатопольярної міжнародної системи, позначене в урядових і міжнародних документах Росії, Індії, Бразилії, Ірану та низки інших держав, дозволяє вважати застосування певних політичних рішень проявом експериментальної політики, яка уособлює апробацію певних теоретичних розробок у безпосередній практиці міжнародних відносин. Такий підхід втілює ідеалістично-конструктивістську методологію, за якою структуру міжнародної системи формує певний набір спільних ідей, а сфера міжнародних відносин тлумачиться як постійно конструйована та «переконструйована» мінлива реальність, що піддається цілеспрямованому впливу з метою досягнення певних бажаних результатів [1, с. 49].

В концепції зовнішньої політики Росії принцип багатопольярності світу визнається центральним орієнтиром ледь не з початку 1990-х рр. Наголос на побудові багатопольярного світу міститься у чинній версії директивних документів – Концепції зовнішньої політики РФ від 12 липня 2008 р., Стратегії національної безпеки до 2020 р. в редакціях 2009 та 2015 рр., документах БРІКС і спільних деклараціях, підписаних з окремими країнами-партнерами.

У Китаї теза про вступ світу «в період розвитку багатопольярності» вперше була згадана Цзян Цземінем у квітні 1992 р. у зв'язку з розпадом СРСР. Зміст цього поняття тлумачився як перехід до структури, яка унеможливить вирішення світових справ окремими державами чи угрупованнями великих за рахунок інтересів інших. Свідоме сприяння встановленню поліцентричного устрою в міжнародній системі згадувалося в «Російсько-китайській спільній декларації про багатопольярний світ та формування нового міжнародного порядку» (23 квітня 1997 р.). В офіційних коментарях багатопольярний устрій визнавався більш справедливим і демократичним за однопольярну чи біпольярну системи, а розв'язання спірних проблем пропонувалося шляхом мирних переговорів, діалогу та консультацій «у дусі взаєморозуміння та взаємних поступок» [4, с. 86]. По мірі зміцнення китайської економіки, офіційна риторика дещо відійшла від закликів до побудови багатопольярного світу та замінила антиамериканський підтекст низкою практичних вимог, включаючи перегляд умов світової валютно-фінансової системи та висунення претензій на більшу частину акваторії Південно-Китайського моря. На думку китайських експертів розподіл стратегічних ресурсів у форматі «одна наддержава – декілька провідних держав» зберігатиметься впродовж тривалого історичного періоду. З приводу структури міжнародної системи частіше застосовується поняття «багатосторонності», яке вказує на взаємне врахування інтересів різних країн. При цьому з 2009 р. Китай висуває претензії на бл. 80%

акваторії Південно-Китайського моря, що спричиняє конфлікт з більшістю регіональних держав, включаючи В'єтнам, Філіппіни, Малайзію, а також зі США, які претендують на роль позарегіонального арбітра.

Актуальність проблеми багатополярності та інтерес до неї суттєво зросли з початком кризи в українсько-російських відносинах у березні 2014 р. Застосування російським керівництвом методів системної дестабілізації проти сусідньої держави почали розглядатися як апробація «гібридної війни» та їх використання її методів як знаряддя практичної політики. Початку агресії РФ проти України передував аналіз розстановки сил у міжнародних відносинах, включаючи оцінку позицій США і ЄС у разі спроби анексії Криму. Переконавшись у неготовності Заходу активно протидіяти розширенню російського впливу в зоні «близького закордону», Москва в короткі терміни здійснила масштабну спецоперацію, що завершилася військовою окупацією та анексією Криму. Показово, що в ході цієї операції російському військовому командуванню вдалося уникнути бойових зіткнень з розташованими в Криму підрозділами збройних сил України.

Оприлюднена стенограма засідання РНБО від 28 лютого 2014 р., на якій розглядалися питання територіальної цілісності та загроза анексії Криму, свідчить, що гарантії безпеки України за Будапештським меморандумом 1994 р. виявилися суто декларативними. Учасники наради усвідомлювали відсутність перспективи членства України в НАТО та пов'язували російсько-грузинську війну 2008 р. з відмовою членів НАТО від надання Грузії та Україні «Плану дій щодо членства» на Бухарестському саміті 2008 р. За свідченням В. Наливайченка, з огляду на концентрацію військ РФ на кордонах України представники провідних держав Заходу наполегливо радили офіційному Києву утримуватися від будь-яких активних дій супротив, оскільки В. Путін міг скористатися приводом для початку широкомасштабного сухопутного вторгнення [6].

Отже в відносинах між Заходом і РФ зберігаються свідомі обмеження, які зумовлюють уникнення прямих зіткнень військового характеру, здатних матеріалізувати загрозу неконтрольованої ескалації. Ці обмеження формально не стосуються країн-членів НАТО, щодо яких США і Німеччина окремо підтвердили гарантії воєнної безпеки від зовнішнього нападу. За оцінками Г. Перепелиці, зміна геополітичного балансу призвела до перегляду сфер впливу у світі між новими і старими геополітичними центрами. Російська концепція багатополярності ґрунтується на постулатах, які заперечують однополярний світ, що «вичерпав себе» і має «згубний характер». Бажаним замінником однополярності вважається багатополярна система міжнародних відносин, у якій США не матимуть права на світове лідерство. Російське керівництво стверджує, що США і НАТО втратили здатність гарантувати безпеку Європи і надалі виступають дестабілізуючим чинником у Європі. Таким чином багатополярний світ створює для Росії шанс «переглянути результати «холодної війни» і знову повернути собі статус світової держави. ... Не маючи відповідних економічних ресурсів та політичних інструментів для досягнення своєї стратегічної мети, Росія вирішила зруйнувати існуючу систему міжнародної безпеки і міжнародного права шляхом розв'язання війни» [3, с. 11].

Пасивна реакція Заходу на анексію Криму та загрозу переростання російсько-українських протиріч у повномасштабну війну була сприйнята російським керівництвом як заохочення до прямого військового втручання у спровокований за

прямою участю російської розвідки та неурядових організацій конфлікту в Донбасі. Застосування «експериментальної» тактики в Донбасі свідчило про апробацію методів «нелінійної війни», в якій Україна стала полігоном відпрацювання гібридних конфліктів, які можуть бути за потреби спровоковані в інших регіонах. Німецький історик М. Штурмер висловив думку, що «мала війна» нового типу використовується російським керівництвом для досягнення певних політичних і економічних результатів без ризику подолання «критичного бар'єру», який може спричинити переростання в більш масштабний збройний конфлікт. На думку М. Штурмера, в XXI ст. логіка і практика війни змінилися. Війна може тривати без початку й кінця. «Насильство залишається її частиною, спираючись на політичну, економічну, інформаційну технології та інші невоєнні засоби». Хоча Кремль вважає Захід своїм номінальним супротивником, російська влада не може собі дозволити війну з учасниками західних союзів. З огляду на це східна Україна перетворилася на локальну арену суперництва між Росією та Заходом. Але якщо російський президент В. Путин досягне успіху в Україні, це може спонукати його продовжити свій наступ без перетину «критичного порогу», який веде до прямого конфлікту з Заходом [12].

Важливий чинник новітньої багатополярності полягає в спробі використання її адептами цивілізаційних ознак та суперечностей міжцивілізаційного характеру. Боротьба за геополітичне домінування переноситься в сферу цінностей, а цілями гібридної війни стає руйнація цивілізаційних цінностей супротивника і цілеспрямоване насадження певних установок.

Як стверджує російський теоретик багатополярності О. Дугін, ця модель відрізнятиметься від класичної Вестфальської системи тим, що «не визнає за окремою національною державою ... статус повноцінного полюсу». В структурі міжнародних відносин XXI ст. під впливом модернізації та з опорою на західні технології незахідні цивілізації «посилують власний силовий та інтелектуальний потенціал, однак замість того, аби повністю прийняти західну систему цінностей, зберігають органічні та міцні зв'язки зі своїми традиційними культурами, релігіями і соціальними комплексами, які подекуди різко конфліктують з західними чи навіть протилежні ним. ... Замість симетричної опозиції Схід – Захід з'являється поле напружень між декількома цивілізаціями. Ці цивілізації ... в ході глобалізації та інтеграції будуть все щільніше усвідомлювати свою спільність і діяти в системі міжнародних відносин, керуючись спільними цінностями та інтересами, що впливають з цих цінностей» [2, с. 107]. На практиці це означає, що в межах цивілізаційних макроспільнот домінуюча держава має цілковите право втручатися в справи дрібніших країн, зберігати порядок і контролювати стан безпеки.

Оцінюючи розстановку сил та її вплив на спрямування еволюції міжнародної системи О. Дугін відзначав, що однополярність у тих чи інших формах становить модель світоустрою після 1991 р., хоча на практиці вона межує з номінальним збереженням Вестфальської системи та інерційними залишками двохполюсного світу. Таким чином, «американська однополярна гегемонія *de facto* співіснує з низкою міжнародних інститутів, які відтворюють баланс сил інших епох і циклів в історії міжнародних відносин. Протиріччя між станом справ *de facto* і *de jure* постійно нагадують про себе», зокрема в актах прямого втручання США чи західних коаліцій в справи суверенних держав, таких як Ірак [2, с. 25].

За декілька років до початку нинішньої кризи в українсько-російських відносинах К. Сівков (перший віце-президент російської Академії геополітичних проблем) писав, що в довгостроковій перспективі назрівання глобальних протиріч передбачає формування та зіткнення двох потужних коаліцій – супротивників у майбутній світовій війні. За твердженням К. Сівкова, головну лінію суперечностей формуватиме протиборство між «неоімперіалістичною коаліцією», глобальне завдання якої полягатиме в «розгромі коаліції країн, що прагнуть багатопольного світу зі встановленням над ними політичного чи навіть воєнно-політичного контролю і ліквідацією або радикальним послабленням їх державного суверенітету». Натомість мету «антиімперіалістичної коаліції» становитиме відсіч агресії неоімперіалістичної коаліції, «зрив побудови монопольного світу з наступним створенням багатопольного світоустрою» [5].

За вельми відвертим і ризикованим прогнозом К. Сівкова, зміст ранніх етапів конфронтації, які можуть слугувати прологом до третьої світової війни, становитимуть спроби досягнення політичних цілей невоєнними засобами та активізація локальних війн і збройних конфліктів [5]. При цьому в прогнозі відзначається, що ініціатива в створенні ідеологічних, морально-психологічних, економічних, нормативно-правових і політико-дипломатичних умов нібито належатиме західній коаліції, хоча як свідчить досвід останніх років такий інструментарій в масованому вигляді застосовує насамперед російська сторона.

Інформаційно-пропагандистські та морально-психологічні інструменти, які були використані російськими державними структурами проти України в 2014–2015 рр. цілком відповідають інструментам, які в вищенаведеному прогнозі віднесено до «підготовчої фази» третьої світової війни. Обґрунтовуючи свої дії російська дипломатія і пропаганда не тільки виправдовують відмову від дотримання міжнародно-правових норм їх невідповідністю російським інтересам або посиленням на їх порушення з боку держав Заходу в попередній період, але й вдаються до цілковитого перекручення фактів, покладаючи провину і відповідальність за українську кризу на США та ЄС.

Отже, попередня оцінка спроб встановлення багатопольної міжнародної системи дозволяє відзначити певні тенденції.

1. В структурному відношенні багатопольна система не обов'язково передбачає відносну рівність силових потенціалів основних гравців. Розбіжність у потенціалах може компенсуватися спроможністю певних держав концентрувати ресурси на пріоритетних напрямках та досягати результатів шляхом застосування силових засобів або прямих загроз використання сили.

2. Становлення багатопольності виявило слабкість нормативних та інституціональних чинників, які забезпечують регулювання міжнародної взаємодії та загальне утримання конкуренції у межах політичного діалогу та мирного співіснування.

3. Внаслідок свідомих змін у зовнішній політиці Росії спостерігається пряма небезпека переростання міждержавних суперечностей у довготривалу конфронтацію, позначену поверненням до стратегій силового стримування та активізації регіональних конфліктів як форми прямого чи опосередкованого протиборства глобальних і регіональних центрів сили.

4. Відкидаючи існуючі правила гри та заперечуючи домінування США в системі міжнародних відносин, російське керівництво нав'язує власну гегемонію

країнам пострадянського простору та пропонує своїм партнерами в інших регіонах застосовувати аналогічні методи на основі принципу «цивілізаційної відповідальності».

5. Для України стан багатополярності, який встановлюється суто конфронтаційними методами, обіцяє довгострокову перспективу існування в епіцентрі регіонального вогнища «холодної війни». Зона напруженості безпосередньо зачіпає відносини Росії з Україною, Туреччиною та потенційно може поширитися на деякі інші країни довколишнього простору.

6. Подальший розвиток ситуації визначатиметься співвідношенням стратегій, інтересів та засобів реагування провідної четвірки міжнародних акторів, до якої входять США, ЄС, Китай та Росія. Загальні тенденції еволюції міжнародної системи залежать насамперед від тактики євроатлантичної спільноти в сенсі спроможності знайти форми реагування та засоби впливу, здані відновити керованість міжнародно-політичними процесами та уникнути подальших деструктивних наслідків.

Література

1. Вендт А. Четыре социологии международной политики / А. Вендт // Международные отношения: социологические подходы; под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 1998. – С. 48-90.
2. Дугин А. Г. Теория многополярного мира / А. Г. Дугин. – М.: Евразийское движение, 2013. – 532 с.
3. Перепелиця Г. Політика Росії – це крах міжнародної безпеки: причини та наслідки / Г. Перепелиця // Матеріали міжнародної конференції «Криза сучасної системи міжнародної безпеки: причини і наслідки» (Київ, 1 липня 2015 р.). – К.: Центр дослідження Росії, 2015. – С. 11-16.
4. Портяков В. Я. Видение многополярности в России и Китае и международные вызовы / В. Я. Портяков // Сравнительная политика. – 2013. – № 1 (11). – С. 86-97.
5. Сивков К. Оценка реальности мировой войны, как основного инструмента выхода из глобального кризиса, и её вероятный характер / К. Сивков. 16.11.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://noravank.am/rus/futuris/detail.php?ELEMENT_ID=6120.
6. Стенограма засідання Ради національної безпеки і оборони України від 28 лютого 2014 року / Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони. 22 лютого 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article?art_id=53495&cat.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М: АСТ, 2003. – 603, [5] с.
8. Friedberg A. L. The Future of American Power / A. L. Friedberg // Political Science Quarterly. – Spring 1994. – Vol. 109, no. 1. – P. 1-22.
9. Hart J. Power and Polarity in the International System / J. Hart // Sabrosky A. N. (ed.). Polarity and War. – Boulder, Col.: Westview press, 1985. – P. 25-40.
10. Kaufman S. J. The balance of power in world history / S. J. Kaufman, R. Little, W. C. Wohlforth. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 296 p.
11. Kennedy P. The Rise and Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. – New York: Random House, 1987. – 677 p.
12. Stürmer M. Die Ukraine wird nicht das letzte Kapitel sein // Die Welt, 09.03.2015. [Electronic resource]. – URL: <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article138223349/Die-Ukraine-wird-nicht-das-letzte-Kapitel-sein.html>.

Sergiy Tolstov, Ph.D. in History, associate professor, «The State Institution Institute of World History of NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine.

STRUCTURAL AND POLITICAL FEATURES OF MULTIPOLARITY

Abstract. *The main trends in the forging of a multipolar international system are examined in the article. The paper focuses on the overall classification of forms of the system of international relations based on relations of material factors to evaluation of positioning of the leading countries on the international arena. The author reveals as peculiar and distinctive characteristics so some general rules of the implementation of international programs in specific political circumstances in the key periods of world history. The scientific novelty of the research comes from the comprehension of recent events and processes of political change in international relations, world politics that became intense and unexpected.*

It is also demonstrated in the article that in the future a polycentric system can take different configurations, and the first evaluation reveals an increasing instability and confrontation in international relations in contemporaneous conditions of forging of the new world order. The development of international processes in that direction has been driven by Russia's aggressive and conscious actions aimed at the destruction of the previous international order established during decades of efforts. Therefore, Russia tried to revise the universally recognized rules and norms in the international community.

In conclusions, the author stresses that the structurally multipolar system of international relations does not necessarily imply a relative equality in the balance of power among the potential major players. The difference in potentials and in common opportunities can be compensated by the ability of certain states to concentrate resources in areas of key priority, and to achieve results through aggressive, unexpected use of power tools or direct threats of using force, through informational and psychological pressure.

Keywords: *multipolarity, structure, civilization, balance of power, stability, confrontation.*

УДК 94(73):327

Вячеслав Ціватий,
кандидат історичних наук, доцент,
Дипломатична академія України
при МЗС України

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І ДИПЛОМАТІЯ США ХХІ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-КАДРОВИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. *Стаття присвячена інституціонально-кадровим питанням та етапам становлення дипломатичної служби США, зокрема актуальним питанням моделі ротачії дипломатів США та підвищенню їх професійної майстерності. Необхідність кардинальних змін у системі зовнішньополітичних інститутів та доцільність реформування дипломатичної служби США були усвідомлені американською політичною та академічною елітою ще в середині 1990-х років. Події 11 вересня 2001 року слугували каталізатором оновлення моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів і моделі кадрового менеджменту в зовнішньополітичній сфері США та актуалізували порушену в дослідженні тему. Дипломатична служба Сполучених Штатів Америки – традиційно є відносно невеликою за своєю чисельністю, але одночасно найбільш компетентною, кваліфікованою та ефективною частиною зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів Америки.*

Саме досвід США багато в чому є цінним і корисним для держав пострадянського простору в контексті використання практичного досвіду США, які мають усталені традиції та оперативно й адекватно реагують на нові виклики і загрози глобалізованого

світу XXI століття в контексті тих реформ дипломатичної служби, що розпочалися й в Україні.

Ключові слова: *зовнішня політика, дипломатія, інститути дипломатії, інституціоналізація, Україна, США.*

Глобальні зміни в суспільно-політичному житті США, що відбулися після горезвісних подій 11 вересня 2001 р., спонукали політичне керівництво США до пошуку нових шляхів забезпечення національної безпеки в сучасному світі та, відповідно – до кардинального перегляду історично-традиційних підходів до забезпечення кадрової політики у сфері зовнішніх зносин та національної безпеки і оборони, а саме: переходу від традиційної моделі до інноваційної моделі підготовки кадрів та ефективного кадрового менеджменту в дипломатичній службі та оборонній сфері США. Особливу увагу США в сучасних умовах приділяють новачійним підходам щодо порядку здійснення кадрової ротації в Держдепартаменті США і системи підвищення кваліфікації (професійної майстерності та компетентностей) дипломатів, як відповіді на нові виклики і загрози XXI ст.

Необхідність кардинальних змін у системі зовнішньополітичних інститутів та доцільність реформування дипломатичної служби США були усвідомлені американською політичною та академічною елітою ще в середині 1990-х років. Події 11 вересня 2001 р. слугували каталізатором оновлення моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів і моделі кадрового менеджменту в зовнішньополітичній сфері США та актуалізували порушену в дослідженні тему.

У XXI столітті особливий інтерес для держав пострадянського простору, у контексті використання практичного досвіду, являє саме досвід США з урахуванням тих реформ державної служби, що розпочалися й в Україні та інших державах пострадянського простору в умовах інтеграційних процесів та глобалізації. Адже США мають усталені історичні традиції кадрової політики, оперативно та адекватно реагують на нові виклики й загрози сучасного глобалізованого світу.

Дана стаття продовжує попередні дослідження автора [1, с. 22-25].

Дипломатична служба Сполучених Штатів Америки – традиційно є відносно невеликою за своєю чисельністю, але одночасно найбільш компетентною, кваліфікованою та ефективною частиною зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів Америки. Історично так склалося, що Державний департамент США розташований на відстані кількох кварталів від Білого дому у Вашингтоні в будинку імені Гаррі Трумена. Державний секретар США є головою Державного департаменту США і безпосередньо підпорядковується президентові США. Держсекретар США організовує діяльність і керує департаментом та персоналом. Інституційне затвердження в 1980 р. Закону «Про Закордонну службу США» визначило пріоритети цієї інституції. У Законі зазначено: «Конгрес вважає, що кар'єрна Закордонна служба, заснована на високому професіоналізмі, служить національним інтересам держави і необхідна для здійснення підтримки Президентові й Державному секретареві у веденні ними зовнішніх справ Сполучених Штатів».

У Держдепартаменті є свій власний навчальний центр – Інститут Закордонної служби США. Дипломати і дипломатичні службовці проходять підготовку та

перепідготовку (підвищення кваліфікації, підвищення майстерності) в Інституті, або в університетах і науково-дослідницьких центрах, як правило, тричі впродовж своєї кар'єри. Підвищення кваліфікації дипломатичних кадрів передбачено Законом 1980 року, в якому зафіксоване так зване правило «три із п'ятнадцяти» згідно з яким кар'єрний дипломат із п'ятнадцяти років своєї роботи не менше трьох років повинен провести у США.

Дипломатична служба США та її інститути, у відповідь на нові виклики і загрози часу відповідно реформуються й інституціоналізуються. З метою своєчасної адаптації до нових умов, зокрема – умов екстремальних, відбувається удосконалення дипломатичного механізму США в контексті перспективних напрямів дипломатичних ініціатив. Теракти 11 вересня 2001 року вплинули на впровадження й посилення безпекової складової в підготовці відповідних дипломатичних кадрів [2, с. 11-16]. Обов'язковими стали спеціальні тренінгові курси щодо моделей поведінки дипломатів у кризових або надзвичайних ситуаціях. Для моделювання умов наближених до реалій у навчальному процесі використовуються спеціальні методики та відповідно – спеціальне технічне та мультимедійне обладнання, спеціальні технічні та імітаційні засоби навчання, тренінгові комплекси.

У відповідь на нові виклики і загрози ХХІ ст. в Держдепартаменті США особливу увагу акцентували на новаціях щодо порядку здійснення кадрової ротації в Держдепартаменті США [3]. Служба в зовнішньополітичному відомстві США, Державному департаменті, передбачає проведення регулярної кадрової ротації співробітників дипломатичної служби. Порядок проведення ротації регулюється рядом відомчих документів Держдепартаменту, передусім Інструкціями із зовнішньополітичної діяльності (Foreign Affairs Manual). Утім не поодинокі випадки, коли робляться виключення зі стандартного порядку ротації, якщо цього вимагає службова необхідність.

Термін перебування на посаді в апараті Держдепартаменту становить, як правило, два роки. Терміни перебування в закордонному відрядженні залежать як від посади співробітника, так і від країни, в якій цей співробітник працює в закордонній дипломатичній установі (ЗДУ). Стандартний термін перебування молодшого дипломата за кордоном становить два роки. Термін перебування дипломатів середньої та вищої ланок зазвичай становить три роки і більше в країнах з нормальними умовами праці, два роки в країнах з важкими умовами праці, з можливістю подовження відрядження за бажанням співробітника, і не більше одного року в країнах з небезпечними умовами праці. Терміни закордонних відряджень адміністративно-технічного персоналу залежать від контракту і становлять три-п'ять років. При визначенні ступеню умов праці враховується рівень безпеки в країні, кліматичні умови, особливості суспільства та традицій, наявність достатньої інфраструктури для навчання дітей, проведення відпочинку тощо.

Широко використовується так звана «горизонтальна» ротація. Так, після закінчення терміну закордонного відрядження співробітник може бути направлений на роботу в іншу закордонну дипломатичну установу, а не лише в центральний апарат Держдепартаменту. У будь-якому разі після закінчення закордонного відрядження співробітник повинен повернутися до Вашингтона щонайменш на 20 робочих днів для одержання інструкцій.

Більш того, законодавство США і внутрішні інструкції Держдепартаменту не зобов'язують співробітників працювати в центральному апараті Держдепартаменту в принципі. Дипломат може постійно переходити на нові місця роботи в ЗДУ. Переважна більшість кадрових адміністративно-технічних співробітників Держдепартаменту (specialists) постійно працюють у ЗДУ, не повертаючись до Вашингтона для служби в центральному апараті.

Кадрова ротація зазвичай здійснюється в зимовий та літній періоди. При цьому переважна більшість переїздів припадає саме на літній період. Водночас, із цього правила багато виключень. Якщо цього вимагає ситуація, ротація співробітника може здійснюватись у будь-який час.

Оформленням ротації співробітників опікуються кадрові куратори. Молодшим дипломатам куратори пропонують закордонні відрядження в односторонньому порядку, і від цієї пропозиції небажано відмовлятися. Проте, за неофіційною інформацією, Держдепартамент намагається уникати примусових призначень, і пропозиції оформлюються офіційно вже після попередньої домовленості між співробітником та його куратором. Дипломати середньої та вищої ланок можуть самостійно обирати посади, на які вони хотіли б претендувати, і брати участь у відповідному конкурсі. Такі заявки подаються, як правило, за 12 місяців до планованого призначення. Протягом двох місяців приймається рішення щодо призначення. Якщо дипломат середньої та вищої ланок не пройшов конкурс на обрану посаду, куратор пропонує посаду з числа наявних.

Рішення щодо призначення приймається колегіальним органом в Держдепартаменті. До засідання комісії та прийняття кадрового рішення документи співробітника-кандидата проходять багаторівневе узгодження з питань безпеки та професійної відповідності.

Таким чином, у переважній більшості випадків, співробітник знає про наступне місце роботи вже за десять місяців до фактичного переведення. Протягом цих 10 місяців співробітник, паралельно із виконанням поточної роботи, проходить відповідну мовну, культурологічну, політичну, безпекову підготовку в Інституті закордонної служби при Держдепартаменті США (Foreign Service Institute). У разі якщо співробітник знаходиться в ЗДУ, ця підготовка здійснюється дистанційно.

Для роботи у ЗДУ співробітник та його родина, що перебуватиме за кордоном, мають підтвердити належний стан здоров'я та наявність необхідного щеплення. Для цього можна скористатися послугами відомчого медичного закладу Держдепартаменту або звернутися до будь-якого лікаря на свій вибір. Медичний «кліренс» має декілька ступенів. Так, співробітнику може бути заборонено працювати лише в певних країнах чи регіонах.

Зазвичай, під час роботи в ЗДУ зі співробітниками перебувають члени їх родин. Додаткових виплат за перебування членів родин не передбачається, проте на них розповсюджується медичне страхування, дружини та чоловіки співробітників мають переважне право працевлаштування в ЗДУ за тимчасовим контрактом, членам родин забезпечується безкоштовний квиток до США під час відпустки та покриваються витрати на навчання, при чому не тільки шкільне для дітей, але й додаткове для дорослих (наприклад, мовні курси). Якщо співробітник не перебуває в офіційному шлюбі, але має партнера, з яким спільно проживає, Держдепартамент у контексті ротації розглядає такого партнера як члена родини.

Із початку 2007 р. середня тривалість довготермінових відряджень американських дипломатів та адміністративно-технічних працівників становить від одного до трьох років, та обумовлюється рівнем стабільності внутрішньополітичної ситуації та кліматичними умовами країни призначення. Наприклад, термін відрядження до Японії становить три роки, до африканських країн – два роки, до Іраку та Афганістану – один рік.

До 2007 р. тривалість закордонних відряджень становила від одного до чотирьох років але, враховуючи ситуацію зі збільшенням кількості країн з нестабільною політичною ситуацією, постало питання щодо прискорення процесу ротації, що призвело до скорочення цього терміну на один рік. Також на один рік скоротився максимальний термін роботи в центральному апараті Державного департаменту між довготерміновими закордонними відрядженнями, який на сьогодні становить п'ять років.

Перспективне планування кадрової ротації в Держдепартаменті США здійснюється на один рік. Як правило, остаточний план ротації на наступний рік затверджується в серпні поточного року. Такий механізм дає можливість пройти відповідну мовну та профільну (професійну) підготовку, сформувати нові або оновити професійні компетенції співробітникам, що направляються в довготермінове відрядження. Професіоналізм і висока фахова підготовка – головний лейтмотив моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів США до роботи на новому місці призначення. Головний акцент при цьому робиться на знанні країни перебування, особливостях її зовнішньої політики, дипломатії, етикету, традицій, культури, економіки, релігії та інших національно-культурних цінностях. Також увага приділяється знанню і розумінню мови країни перебування.

Щодо питання чергування «складних» та «престижних» місць призначення, то воно врегульоване внутрішньою інструкцією Державного департаменту США, яка має назву «Правило справедливого розподілу» (Fair Share Rule). Відповідно до положень цього документа таке чергування є обов'язковим. Існують певні винятки для співробітників, що володіють специфічними мовами, які можуть бути направлені до тієї самої країни.

Слід також зазначити, що відповідно до проекту «Програма кар'єрного росту» (*Career Development Program*), запровадженого з 2005 р., при призначення на посади вищого дипломатичного складу (починаючи з радника) однією з умов висувається необхідність попереднього перебування в довготерміновому відрядженні в одній із так званих «складних» країн.

На цей час в Державному департаменті США існує ефективна система заохочень для співробітників, які відряджаються до країн з важкими кліматичними умовами та нестабільною внутрішньополітичною ситуацією, основою якої є суттєве матеріальне заохочення.

Структура заробітної платні співробітника американського посольства включає суму, аналогічну тій, яку він отримує під час роботи на цій же посаді у Вашингтоні плюс надбавку, яка формується відповідно до кліматичних умов та рівня стабільності внутрішньополітичної ситуації. Наприклад, для співробітника у Женеві це буде +0%, для співробітника в Мехіко +15% (екологічна ситуація), Африка +35%, максимальною є надбавка, яка сплачується в країнах, де на

поточний момент відбуваюся бойові дії (найвища надбавка +70% – виплачується співробітникам посольства США в Іраку).

Механізм планування та здійснення ротації передбачає, що кожного року протягом червня-липня Держдепартамент розповсюджує серед співробітників список вакантних посад для заповнення в наступному році. Співробітники, які бажають взяти участь у конкурсі (проводиться відповідно до «Правила справедливого розподілу» (*Fair Share Rule*)), заповнюють необхідні документи, в яких вказують короткі відомості про себе та основні причини, чому саме вони мають обіймати запропоновану посаду. Зазначені заявки розглядаються відповідними підрозділами та керівництвом Державного департаменту.

Особливості механізму полягають, з однієї сторони, у транспарентності всього процесу ротації – оскільки інформація про всі наявні посади є доступною всім кандидатам на посаду в закордонній установі, а з іншої – у дії «Правила справедливого розподілу» (*Fair Share Rule*), положення якого хоча й систематично уточнюються, але мають в основі необхідність чергування «складних» та «престижних» місць.

Щодо впливу думки керівника закордонної установи на проведення ротації, то слід зазначити, що на середньому рівні і нижче, формування складу Посольства переважно здійснюється в Державному департаменті, точка зору Посла враховується під час формування так званої «команди», яка складається з керівників підрозділів. Зокрема, при призначенні заступників керівника місії Послу на розгляд подаються кандидатури п'яти претендентів на посаду, з яких він обирає кандидатуру.

Щодо імперативності плану ротації та заходів адміністративного впливу на співробітників у разі їх незгоди бути направленими в довготермінове відрядження, слід зазначити наступне.

Ураховуючи існування встановленого максимального терміну (який на сьогодні становить п'ять років) роботи в центральному апараті, у тому випадку, якщо кандидатура співробітника не проходить конкурс на певну посаду, він може спробувати знайти аналогічну посаду в наступному році, або навіть через декілька років. Конкурс здійснюється відповідно до умов «Правил справедливого розподілу» (*Fair Share Rule*), положення якого передбачають, що в тому випадку, якщо протягом п'яти років співробітник не пройшов конкурс на жодну з посад його буде автоматично направлено в одну з країн на вибір керівництва. Це створює передумови для адекватного та реалістичного підходу під час вибору країни, в яку планує бути направлений співробітник. Але за інформацією співробітників Державного департаменту, за часів існування цієї системи (з 1980 р.) випадків такого автоматичного направлення не зафіксовано.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що існуючий метод проведення ротації в Сполучених Штатах є транспарентним механізмом, який забезпечує рівні та справедливі можливості всім співробітникам Державного департаменту щодо участі в конкурсі на заміщення посад у закордонних установах, за умови дотримання законодавства та внутрішніх інструкцій.

Слід зазначити, що існуючий в США механізм ротації безпосередньо пов'язаний із специфікою країни перебування, де для більшості дипломатів привабливішою є робота в Держдепартаменті, аніж за кордоном, а також із сучасною ситуацією у світі, яка вимагає забезпечення постійної присутності

американських дипломатів у країнах з нестабільною внутрішньополітичною ситуацією.

Система підвищення майстерності (кваліфікації) та модель ротації Держдепартаменту США увібрали в себе багатий історичний досвід американської дипломатії, довели на практиці свою функціональність і відповідність реаліям дипломатичної служби США і американського суспільства в цілому. Нормативна база, що регулює кадрові питання Держдепартаменту, постійно удосконалюється і доповнюється новими нормами. Цілком закономірно, що зазначена практика і досвід підготовки дипломатичних кадрів США, принаймні окремі елементи з їх досвіду, які впродовж багатьох років довели свою дієвість і ефективність, могли б успішно бути впроваджені й в українській практиці підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби [4, с. 117-121; 5; 6].

Таким чином, кажучи про фах дипломата і перспективи розвитку дипломатичної освіти, ми неминуче доходимо висновку щодо нагальної потреби удосконалення існуючих інституціональних моделей підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів. Високий професіоналізм і компетентності дипломата в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів держави.

На виконання першочергових завдань, поставлених керівництвом зовнішньополітичного відомства України щодо реформування дипломатичної служби України, варто врахувати наступне з досвіду США:

1. Розробити науково обґрунтовані базові засади глобальної реструктуризації закордонного та внутрішнього апарату та її бачення для майбутнього МЗС України, зокрема – основні засади реформування.

2. Кожен дипломат має знати місце роботи після ротації та готуватися до нього через систему підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби в Дипломатичній академії України при МЗС України (удосконалювати знання мови країни майбутнього перебування; поглиблювати знання з історії та практики дипломатії, регіоналістики, країнознавства, політики та економіки відповідної галузі).

3. У питанні планування кар'єри важливо перейти на одно-дво-трирічні плани та запровадити середньотермінове планування кар'єри на конкурсних засадах.

4. Професійні дипломати повинні мати юридично гарантовані перспективи кар'єрного зростання.

5. Дипломати мають обов'язково регулярно відвідувати країни та регіони, за які відповідають, а тим самим безпосередньо використовувати свої аналітичні здібності та досвід за кордоном більш ефективно.

6. Необхідно здійснити централізацію інформаційних технологій (ІТ) і комунікацій, задля гарантування рівного, чіткого та надійного розповсюдження інформації. Мета зазначеного полягає в тому, щоб надати українським дипломатам швидкий доступ до знань та інформації в реальному часі, які вони потребують на своїх робочих місцях або в подорожі.

7. Необхідно впровадити в ДАУ при МЗС України спеціальний тренінг для дипломатів: «Нові навички у вирішенні нових викликів». Оскільки, щоб зустріти виклики трансформаційної дипломатії необхідно реалізувати константу, що дипломати повинні бути різносторонніми, активними, освіченими та мати змогу виконати складні завдання. Трансформаційна дипломатія вимагає, щоб у

правильних людей були правильні навички в правильному місці в потрібний час. Тривале навчання (система підвищення кваліфікації та набуття нових компетентностей) й програми розвитку кар'єри краще підготують дипломатів і розвинути їх аналітичні навички.

8. Необхідно оновити навчальні програми і навчальні плани Дипломатичної академії України при МЗС України з метою перефокусування від централізованого внутрішнього центра до закордонних посад і до кожного робочого місця, використовуючи технологію, задля тривалого дистанційного навчання. Локальне навчання та вивчення мови шляхом занурення в подальшому врівноважить досвід аудиторної роботи і більша частина курсу буде пройдена безпосередньо дипломатами за кордоном.

9. Необхідно запровадити ефективну постійно діючу систему тестування дипломатів для кореляції рівня їх підготовки та професійної майстерності через систему підвищення кваліфікації в Дипломатичній академії України при МЗС України.

10. З метою кар'єрного зростання і відповідного просування на вищі посади дипломати повинні мати можливість на систематичній основі проходити підвищення кваліфікації та бути експертами принаймні по двох регіонах та володіти не менш, як двома мовами.

11. Дипломати повинні мати відповідну фахову підготовку та змогу ефективно працювати на критичних перетинаннях дипломатичних справ, економічних реконструкцій та воєнних операцій.

Підводячи підсумки вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що на початку XXI століття постала проблема створення інноваційної, ефективної системи забезпечення якісного зростання кадрового потенціалу дипломатичної служби США, з урахуванням традицій і тенденцій цивілізаційного поступу, стратегічних напрямів розвитку держави та світового освітнього досвіду. А тому система підготовки кадрів для сфери зовнішніх зносин має зазнати структурної та змістовної трансформації, і першочергово – має бути впроваджена оновлена модель навчання дипломатів – дипломатів XXI століття, з урахуванням традиційних та інноваційних методів і засобів удосконалення організації дипломатичних служб провідних держав світу.

Модель підготовки та підвищення професійної майстерності дипломатичних кадрів США підтвердила свою багаторічну дієвість і постійно оновлюється у відповідь на нові виклики й загрози глобалізованого світу XXI століття.

Література

- 1.Ціватий В. Г. Пріоритети та принципи кадрового забезпечення дипломатичної служби США: досвід для України / В. Г. Ціватий // Зовнішні справи. – 2013. – № 1. – С. 22-25.
- 2.Цветков И. А. Дипломатическая служба США после 11 сентября / И. А. Цветков // Современные США: тенденции внутренней и внешней политики. – СПб., 2004. – С. 11-16.
- 3.Сайт Державного Департаменту США. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://careers.state.gov/officer/index.html> – 19.02.2016.
- 4.Ціватий В. Г. Сучасна дипломатична служба США: традиції, інновації та інституції // В. Г. Ціватий // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: DPI, 2014. – С. 117-121.
- 5.Pigman G. A. Contemporary Diplomacy / G.A. Pigman. – Washington, 2010. – 288 p.
- 6.Reshaping Defence Diplomacy. – Taylor&Francis, 2005. – 84 p.

Viacheslav Tsivatyi, Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine, MFA of Ukraine, Ph.D., Associate Professor, Kyiv, Ukraine.

FOREIGN POLICY AND DIPLOMACY OF THE USA OF THE 21st CENTURY: THE INSTITUTIONAL AND PERSONNEL ASPECT

Abstract. *The article is dedicated to institutional and human resource issues and stages of becoming the Diplomatic Service of the USA, including current issues rotation model the US diplomats and improve their professional skills.*

The need for radical changes in the system of the foreign policy institutions and the advisability of reforming the diplomatic service of the United States were a conscious of the American political and academic elite in the mid-1990s. The events of September 11, 2001 served as a catalyst for renewal model preparation and training of diplomats and personnel management model in the US foreign policy and actualized disturbed in a study the subject. Diplomatic Service of the United States of America – traditionally a relatively small in numbers, but also the most competent, qualified and effective part of the foreign policy mechanism for the United States. It is the experience of the United States in many ways is a valuable and useful for the post-Soviet states in the context of the use of the United States experience, having established traditions and promptly and adequately respond to new threats and challenges of the globalized world of the XXI century in the context of the reform of the diplomatic service, which began in Ukraine.

The article covers the urgent issues of the renovation model of diplomats' training in Ukraine on the basis of the analysis of experience of diplomatic service staffing of the USA. The USA experience is particularly important and useful to Ukraine in the context of government service reforms which have begun in Ukraine as well as in other post-soviet states in the frame of integration process and globalization.

Keywords: *foreign policy, diplomacy, institutions of diplomacy, Ukraine, the USA.*

УДК 32.001 (075.8)

Олег Ткач,
доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Анатолій Ткач,
здобувач,
університет «Україна»,

М'ЯКА СИЛА ЯК ІНСТРУМЕНТ НЕПРЯМОГО УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Анотація. *В статті розглядається складові концепту м'якої сили в межах реалізації політичними акторами стратегії smart power. Особливу увагу акцентовано на впливі глобальних подій на сучасні політичні процеси. Розглядаються складові зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів Америки щодо країн Латинської Америки та Карибського басейну. Особливу увагу акцентовано на впливі глобальних подій на сучасні політичні процеси. У статті аналізується діяльність латиноамериканських держав в боротьбі за перебудову сформованої системи відносин на світовому і регіональному рівнях. міжнародної політики стає «м'яка сила» – комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних задач з використанням можливостей громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології. В сучасних умовах «м'яку силу» розглядають у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову систему світової політики, в якій класичні ієрархічні*

моделі взаємин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. Джерелом ефективної «м'якої сили» є стратегія розвитку держави, ідентифікаційна дієвість ідеології і ціннісних орієнтацій, соціальної політики, моделі розвитку, здатність реалізації основної лінії і стратегії розвитку, що об'єднує суспільство, творчу силу нації, культуру і силу впливу в міжнародних відносинах. Для забезпечення реалізації зовнішньополітичної стратегії стосовно об'єкта необхідне забезпечення внутрішніх і зовнішніх умов.

Ключові слова: зовнішньополітичний курс, політичний процес, глобальні події, світова економічна криза.

Складовою сучасної міжнародної політики стає «м'яка сила» – комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних задач з використанням можливостей громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології. Можна виділити чотири основних засоби трансляції м'якої сили, які використовуються і вимагають високо потенціалу всіх ресурсів держави: зовнішня політика (культурна дипломатія, публічна дипломатія), ЗМІ, інституції, мережеві структури, інтернет, соціальні мережі, релігія.

Міжнародник, американський дипломат і політолог Дж. Най сформулював тезу стосовно сфери міжнародних відносин: «Сила – це здатність змінювати поведінку інших для одержання того, чого ви бажаєте. Для цього є три способи: примус, сплата і привабливість (м'яка сила)» [1, с. 9].

Зовнішньополітична стратегія США щодо Латинської Америки розуміється як діяльність держави, яка спрямована на включення ЛАКБ в процес формування вигідної моделі міжнародних відносин, що включає постановку довгострокових цілей і довгострокового планування з урахуванням співвідношення застосування в просторі і в часі необхідних ресурсів. Оскільки зовнішньополітична стратегія здійснюється стосовно оформлених просторових одиниць, найважливішою її складовою є геостратегічний вимір, пов'язаний з досягненням, підтримкою і збільшенням могутності за рахунок володіння найсприятливішим просторовим положенням (або контролю), за допомогою військових і невоєнних засобів. Виходячи з того, що стратегія належить до поняття військового планування, акцент у поширенні впливу держав на географічні простори поступово змінювався від використання «жорсткої сили» до впливу факторами «м'якої сили»: політичному, економічному і культурному впливу. Для забезпечення реалізації зовнішньополітичної стратегії стосовно об'єкта необхідне забезпечення внутрішніх і зовнішніх умов.

Джозеф Най (Joseph S. Nye) увів на початку 90-х років поняття «soft power» («м'яка сила»). Навколо теоретико-концептуального та практико-політичного змісту цього поняття досі тривають дискусії в зарубіжній та у вітчизняній політологічній літературі, активно використовують чинні політики держав ЛАКБ. Термін часто згадується і в українському політичному та політологічному дискурсі. Мова йде про «smart power» («розумна сила»), яке вперше було запропоновано в доповіді «A Smarter, More Secure America» (2007), прочитаній Дж. Наєм разом з експертом першим заступником держсекретаря США Річардом Армітіджем (Richard Armitage) для Центру стратегічних та міжнародних досліджень США (Center for Strategic and International Studies, CSIS).

В статті розглядається поняття, що було сформульовано за безпосередньої участі Дж. Нає, яке спровокувало значну увагу серед вітчизняної політологічної спільноти. Мова йде про «smart power» («розумна сила»), яке вперше було запропоновано в доповіді «A Smarter, More Secure America» (2007), прочитаній Дж. Наєм разом з експершим заступником держсекретаря США Річардом Армітіджем (Richard Armitage) для Центру стратегічних та міжнародних досліджень США (Center for Strategic and International Studies, CSIS) [2, с. 5].

Ефективна м'яка сила – це сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів держави, які дозволяють ефективно використовувати м'яку силу як інструмент впливу в глобальному світі.

Стосовно до «м'якої сили» ми розуміємо формування авторитетних груп для створення інституціональних механізмів впливу, тобто фондів, форумів, неурядових організацій. У сучасному світі держави частіше діють не прямо, а через своїх агентів впливу. Вони формують громадську думку, часто досить агресивну, люблять інтереси своїх країн, хоча офіційно це не є їхньою метою.

Зовнішньополітична стратегія США щодо латиноамериканських країн (ЛАКБ) включила в себе комбінацію військових і невоєнних факторів. Військовим аспектом, який сприяє врахуванню в політиці ЛАКБ американських інтересів, стало співробітництво у військово-технічній галузі. Другим ключовим невоєнним фактором, який має зв'язок з першим є економічна модель держави. Третім ключовим елементом американської зовнішньополітичної стратегії щодо ЛАКБ є вплив на формування еліти, у культурній сфері через систему вищої освіти. Цей вплив дозволяє формувати невелику частку, але впливову частину соціуму, яка підтримує сучасний зовнішньополітичний курс держави, спрямований на тісний союз із США. Четвертим елементом для досягнення американських геостратегічних цілей є моделювання зовнішньополітичного курсу через формування за участю держави військово-політичних блоків.

Інтелектуальна діяльність, яка здійснюється в межах CSIS, яка є однією з структур «фабрик думок» сучасних США концентрується на тому, щоб висвітлити для політичного керівництва держави ключові проблеми розвитку, а також окреслити та запропонувати адекватні рішення глобальних проблем сучасності. Членами CSIS є провідні американські теоретики політичної науки. Так, з квітня 2000 р. цю структуру очолював Дж. Гемрі, що свого часу був заступником міністра оборони США. Серед членів CSIS були З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, У. Коен, Дж. Шлезінджер, Р. Джеймс [3, с. 7].

Більшість американських політологів позиціонували США як єдину наддержаву, яку не можна за критерієм комплексної могутності співставити з жодною іншою державою. Варто також зауважити, що США були сильнішими як за своїм сукупним потенціалом, так і за окремими його складовими, які в їх функціональному вимірі можна було звести до двох категорій – «hard power» («жорсткої сили») та «soft power» («м'якої сили»).

В цій ситуації виникли умови для нав'язування волі іншим державам завдяки використанню жорстких економічних, військових важелів впливу. Однак, той дисбаланс, що склався між «жорсткою силою» та «м'якою силою» США, призвів до фактичної кризи американської «м'якої сили». Внаслідок США втратили звичний образ борця за цінності свободи. Разом з тим, одночасно широке розповсюдження американської культури в державах інших культурних

ідентичностей ЛАКБ призвело до природного процесу їх конфлікту з місцевими традиціями.

Ресурсами «м'якої сили» є культура та політичні цінності. Дж. Най та Р. Армітідж звертали увагу на зовнішню політику, яка отримує ключове значення для «м'якої сили» в тому випадку, якщо розглядається іншими світовими акторами як легітимна, що має моральний авторитет.

Сутність «розумної влади» полягає, на думку авторів, в можливості забезпечити взаємодоповнююче функціонування різноманітних джерел «м'якої сили», які діють окремо, оскільки безпосередньо не залежать від державної машини і не підпорядковуються їй. Серед таких джерел автори називають приватний бізнес, громадянське суспільство (публічна дипломатія), двосторонні угоди та декларації, взаємодії та консультації з боку багатосторонніх установ, в тому числі й неурядових організацій, щоб адекватно враховувати та узгоджувати різноманітні та багатосторонні інтереси, що співіснують в світі. Дж. Наю та Р. Армітіджу вбачається більш ефективним з економічної точки зору здійснювати фінансування різноманітних міжнародних організацій та установ, ніж витратити величезні кошти на глобальну війну з тероризмом. На їх думку, подібні інвестиції дозволяють залучити до глобальних проектів ряд інших держав, що сприятиме перерозподілу відповідальності за світові проблеми. Це також дозволить США позиціонувати в світовому політичному просторі як актора, що володіє набором перспективних та оптимістичних за своїм змістом ідей відносно того, яким чином вирішувати ці проблеми [4, с. 19].

Культура також відіграє важливу роль у світовій політиці, тому що в умовах глобального розуміння її принципів стало необхідним для організації діалогу між країнами. Розходження в культурі та історичній пам'яті про невіршені конфлікти не дозволяють народам адекватно вирішувати проблеми. Знання культурних особливостей конфліктуючих сторін дає ключ до примирення.

Дослідники погоджуються з тим, що в розпорядженні «жорсткої сили» є сукупність простих механізмів, тому її легше використовувати для досягнення цілей. Проте, «розумна сила» передбачає її використання лише в умовах досягнутого міжнародного консенсусу, тобто за умови підкріплення «м'якою силою». Це необхідно для того, щоб збільшити кількість союзників на світовій арені, а не розширювати коло потенційних супротивників. Коло союзників необхідно поширювати як серед державних, так і серед недержавних акторів.

У контексті міркувань щодо концептуального смислу «розумної сили» автори доповіді фактично приходять до тієї тези, до якої дійшли латиноамериканські дослідники в період напрацювання нової концепції безпеки. Сутність цієї тези полягає в тому, що блокове мислення, характерне для епохи холодної війни та пов'язане з побудовою жорстких коаліцій, в сучасних умовах є застарілим. В сучасних умовах ефективною може бути багатостороння та багаторівнева дипломатія, що передбачає переговори та взаємодію з усіма учасниками міжнародних відносин. Наприклад, глобальні спортивні події можуть розглядатися як позитивне тло для проведення таких переговорів. Навішування ідеологічних ярликів та свідоме конструювання «вісі зла» в контексті «розумної сили» також є неприпустимим, оскільки на практиці лише послаблює «м'яку силу» держави, звужуючи спектр її впливу [5, с. 332].

«М'яка сила» США стосовно латиноамериканських держав є складним, багатокомпонентним і різнорівневим механізмом. Головними конструкціями є досягнення в галузі культури, науки, освіти і спорту, духовні і моральні цінності. Відбувається поступове зростання ролі і значення діяльності різних офіційних і недержавних (часток) представництв в США, діаспори – як важливих суб'єктів і трансляторів «м'якої сили». У цьому контексті окреме місце посідає підготовка громадян ЛАКБ в навчальних закладах. Подальше продовження і розширення цієї практики, безумовно, є досить ефективним методом «м'якого» впливу на латиноамериканський соціум, що сприяє підвищенню кредиту довіри і поліпшення іміджу. Латиноамериканська діаспора має потребу в збереженні культурно-цивілізаційної ідентичності через загрозу її розмивання під натиском процесів глобалізації і пасіонарним підйомом національної самосвідомості латиноамериканського етносу. У цьому плані латиноамериканці мають потребу в «м'якій силі» США, яка має здатність зберегти їхню ідентичність.

Внаслідок цього на початку XXI ст. основною рушійною силою при виробленні зовнішньополітичної стратегії, наприклад, Аргентини знову став прагматичний націоналізм, який у контексті подолання наслідків кризи виявився для урядів (Н. Кіршнера та ін.) визначальним фактором при виборі союзників як у регіоні, так і на світовій арені. При цьому при оцінці перспектив співробітництва латиноамериканських країн ставив досягнення економічних цілей, відкинувши ідеологічні або політичні розуміння. Так, зближення Бразилії, Аргентини з ліворадикальними режимами Венесуели, Болівії і Куби було обумовлено необхідністю подолати наслідки економічної й енергетичної кризи. Крім того, поглиблення співробітництва з цими країнами дозволило латиноамериканським країнам упевнено виступати з ними «єдиним фронтом» на регіональних і міжнародних форумах з найважливіших для регіону питань [6, с. 27].

Автори доповіді, обґрунтовуючи стратегічну перспективність «розумної сили» для США, підкреслюють, що за умов можливих економічних труднощів цілий ряд держав, які відповідно до теорії демократичного транзиту, повинні були трансформуватися з диктаторських режимів на демократичні, відмовляться від подальших політичних та економічних реформ в цьому напрямі. Саме тому з цими державами США доведеться вести активний діалог.

Політико-прикладна складова доповіді безпосередньо з концептуального змісту «розумної сили» та відображена в п'яти напрямках, на яких американському уряду необхідно акцентувати політичну увагу та фінансові ресурси. Автори доповіді виокремлюють у своїй праці ці напрями як окремі глави. Перший напрям пов'язаний з посиленням старих політичних міждержавних альянсів та формуванням нових. До нього також входять пошук партнерів та формування міжнародних інституціональних структур. На думку американських вчених, сучасним США не є доцільним сприяння подальшому послабленню існуючих міжнародних інститутів. Чимало з них було створено за активної підтримки США і в них саме США мають вплив. При цьому США не повинні допустити того, щоб ініціатива зі створення нових міжнародних інститутів була перехоплена іншими акторами світової політики. Напрямом є глобальний розвиток, який розглядається як надання гуманітарної, медичної, освітньої, економічної та технологічної підтримки державам «третього світу» самостійно та через міжнародні інститути. Третім напрямом є публічна дипломатія, пов'язана з розширенням гуманітарних

обмінів між США та ЛАКБ. Четвертий напрям тематизується американськими вченими як корегування механізмів економічної інтеграції, яка має базуватися на ефективній діяльності міжнародних фінансових установ, орієнтованих на допомогу злидненим державам та заохочення економічного розвитку держав, що активно розвиваються. П'ятий напрям, окреслений як технології та інновації, пов'язаний із забезпеченням глобальної енергетичної безпеки.

Проте в міркуваннях американських політологів відчувається деяка незавершеність. Запропонувавши новий політико-міжнародний концепт, вони пішли шляхом насичення його старим змістом, що витікає з раніше введених понять та політичних реалій сьогодення, а також тих викликів, з якими зіштовхнулося американське лідерство. На нашу думку, вдало віднайдене формулювання, що можна виразити словосполученням «розумна» сила, наводить на глибші міркування щодо його змісту. Складається враження, що у цього поняття може бути додатковий прихований зміст, який має здатність виявити новий, недосліджений пласт джерел та механізмів впливу держави на міжнародній арені, формування її ефективного бренду в політичному просторі. На наш погляд, це дозволило би уникнути розмивання меж поняття «smart power» та його ототожнення в окремих випадках з «soft power».

Мова йде про можливість застосування поняття „розумна сила» в контексті якісно нових, перспективних способів впливу в світополітичних стратегіях сучасних держав. На нашу думку, такими напрямками є глобальні спортивні події, вивчення інформаційно-інтелектуального та інноваційного потенціалів сучасної держави. Аналіз цих напрямів в контексті «розумної сили» передбачає вивчення цілеспрямовано сконструйованих в рамках політичної спільноти образів та уявлень явищ міжнародного життя та сучасних політичних процесів. Всі ці феномени, що виступають своєрідними джерелами влади та впливу сучасних держав, відображають різноманітні варіанти впливу на розум та думки завдяки специфічно відображеного знання, і тому, на нашу думку, доволі близькі за сутністю до «розумної сили».

В якості інструмента «м'якої сили» розглядається спорт в політичних процесах, особливо в контексті smart power, яка органічно входить до складу «розумної сили». Існує низка наукових праць, які розглядають спорт саме як інструмент м'якої сили. Дослідник Бірмінгемського університету Д. Грікс (Jon Grix) та професор кафедри політичних наук та міжнародної політики Кентського університету Донни Лі (Donna Lee) «Soft Power, Sports Mega-events and Emerging States: The Lure of the Politics of Attraction» (2013) опублікували статтю, яка була підготовлена на базі CRP (Center for Rising Powers) при Кембріджському університеті.

Таким чином, масштабні спортивні події є складовою пакету інструментів, що використовуються державами ЛАКБ, які розвиваються, з метою позначити їх м'яку силу в контексті стратегії smart power. Відтак, спорт виступає ідеальною формою реалізації цієї стратегії, адже він характеризується апелюванням до універсальних цінностей та здатністю до «склеювання» розколів в суспільстві, що особливо приваблює потенційних господарів подій, а також глобальну спільноту, і виступає ключовим чинником політики приваблювання (politics of attraction). Така вихідна телеологічна орієнтація спорту та обрана для її реалізації соціальна технологія визначають гуманістичний потенціал спорту, можливість виконувати не тільки

соціокультурну функцію, але й комплекс інших, пов'язаних з нею функцій, особливо в політичній сфері.

Сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення «м'якої сили» у загальному владному балансі кожної держави зростатиме, тому, що навіть великі і розвинуті держави не можуть дозволити собі вирішувати власні і міжнародні проблеми винятково насильницькими засобами, через взаємозв'язок економік, внаслідок чого застосування деяких форм сучасної зброї, насамперед, ядерної, втрачає зміст, тому що загрожує глобальними катастрофами для всього людства.

У сучасних умовах «м'яку силу» розглядається у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову, на відміну від попередніх, систему світової політики, класичні ієрархічні моделі взаємин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. У праці Дж. Ная і Р. Когейна – «Влада і взаємозалежність» (Power and Interdependence) підкреслюється, що ключовим поняттям нової концепції стає «комплексна» взаємозалежність, що складається в економічному взаємопроникненні в сфері міжнародної торгівлі під впливом інтернаціоналізації світової економіки. На противагу прихильникам «realpolitik», що ставлять в основу своєї системи національну державу, неоліберали порівнюють «l'État» з міжнародними організаціями, церквами, неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, революційними рухами [7, с. 18].

Таким чином, в епоху глобалізації і посилення геополітичної конкуренції інструментарій «м'якої» сили розглядається дослідниками як важливий ресурс зовнішньополітичної могутності країни, що претендує на роль світового центру або полюсу влади, іншими словами на статус сучасної великої держави.

У сучасних умовах «м'яку силу» розглядають у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову систему світової політики, в якій класичні ієрархічні моделі взаємин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам.

Джерелом ефективної «м'якої сили» є стратегія розвитку держави, ідентифікаційна дієвість ідеології і ціннісних орієнтацій, соціальної політики, моделі розвитку, здатність реалізації основної лінії і стратегії розвитку, що об'єднує суспільство, творчу силу нації, культуру і силу впливу в міжнародних відносинах.

Література

1. Nye J., Jr. Think Again: Soft Power // Foreign Policy. – 2006, February 23. – P. 9-21.
2. CSIS Commission on Smart Power: a smarter, more secure America. [Electronic resource]. – URL: http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf.
3. Morgenthau H. J. Six Principles of Political Realism / International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues / Edited by R. J. Art, R. Jervis. – NY: Pearson Education, 2005. – P. 11.
4. Леонова О. Г. «Мягкая сила»: инструменты и коэффициенты влияния. – Observer. – № 3. – С. 18-28.
5. Ніколайчук Г. Застосування акторно-мережевої теорії для побудови моделі взаємозв'язку спорту і політики в Україні / Г. Ніколайчук // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 99. – С. 332-337.
6. Malamud Carlos. La cumbre ALCUE de Madrid y el estado de la relación birregional Europa-América Latina, Análisis del Real Instituto Elcano 98/2010, Madrid. 2010. – P. 121.
7. Nye J. S. (Jnr) The Future of Power / J. S. Nye (Jnr). – New York: Public Affairs, 2011. – 320 p.

Oleg Tkach, Doctor of Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Anatoly Tkach, University «Ukraine», Kyiv, Ukraine.

SMART POWER AS A CONSTITUENT OF MODERN POLITICAL PROCESSES

***Abstract.** Thus, in the era of globalization and increased geopolitical competition tools of «soft» power was regarded by politicians and theorists as an important foreign policy resource power of the country that claims to be the world center of power pole or, in other words the status of a modern great power. In modern terms «soft power» should be considered the focus of global socio-political, economic and cultural processes. They form a new, radically different from the past, the system of world politics, where classical hierarchical model of relations between political actors giving way to networks. Effective source of «soft power» strategy is the development of the state, identification efficiency ideology and values, the power of social policy model, model development, implementation capacity main line and strategy, which cements the power of the people, the creative force of the nation, culture and charm of the impact force in international relations. In particular, sports are part of the package of tools used by states that are helping to mark their soft power strategy in the context of smart power. Thus, Sport acts ideal form of implementation of this strategy, because it is characterized by appeals to universal values and the ability to «bonding» divisions in society, especially attracts potential hosts events and the global community, and is the key policies of attracting (politics of attraction). Therefore, in this era of information revolution attractiveness factor will be more important than a crushing military advantage.*

***Key words:** soft power, smart power, political process, global political space.*

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович
Заступник голови редколегії – доктор політичних наук, проф. Ткач Олег Іванович
Заступник голови редколегії – канд. іст. наук, доц. Грищенко Тарас Арнольдович
Відповідальний секретар – канд. іст. наук, ас. Корнієнко Аліна Юріївна

ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ ЗА ПІДТРИМКИ
«УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ АМЕРИКАНІСТИКИ»

Комп'ютерна верстка
Тарнавський Андрій Сергійович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.